

LXI (2010)

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
„КРСТЕ МИСИРКОВ“

ISSN 0025-1089

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

ГОДИНА LXI 2010

СКОПЈЕ
2010

**ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
„КРСТЕ МИСИРКОВ“**

ISSN 0025-1089

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

ГОДИНА

LXI

2010

**СКОПЈЕ
2010**

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Излегува еднаш годишно

Редакција:

Светлана Давкова-Ѓоргиева
Олгица Додевска-Михајловска (заменик одговорен уредник)
Веселинка Лаброска (одговорен уредник)
Љупчо Митревски (секретар)
Катица Трајкова

Уредувачки одбор:

Кирил Конески
Коста Пеев
Влоѓимјеж Цјанка
Трајко Стаматоски
Рина Усикова
Виктор Фридман
Гизела Хавранек

Адреса:

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, пошт. фах 434

Број на жиро сметка:

40100-788-1242

Тираж:

300 примероци

Компјутерска подготовка и печат:

2-ри август С – Штип

Финансирано од Министерството за култура на Република Македонија

СОДРЖИНА

ПОВОДИ

Убавка Гајдова Хорас Лант (1918–2010)	9
Светлана Давкова-Ѓоргиева Со почит кон делото на д-р Маријана Киш (2.5.1946–23.3.2000)	13
Снежана Велковска Шеесет и пет години од македонската наука за јазикот	18

СТАТИИ

Софија Милорадовиќ, Станислав Станковиќ Из семантике конструкција с предлогом <i>од</i> у говорима Скопске Црне Горе и Горње Мораве	25
Андрей Соболев Древнейшие славянские, сербские и македонские лексические заимствования в албанских диалектах: проблемы диахронической и диатопической стратификации	37
Убавка Гајдова, Веселинка Лаброска За евиденцијалноста во македонскиот јазик	53
Наталија Бороникова За таканаречените „двојноопределени“ именски синтагми во современиот македонски јазик	59
Елизабета Бандиловска-Ралповска Еднокоренската антонимија со префиксот <i>не-</i> кај описните придавки во македонскиот јазик	73
Емилија Бојковска Функциите на релативниот субјункциски збор во македонскиот и во германскиот јазик	85
Бертон Сулејмани Согласување меѓу подметот и прирокот по род во албанскиот и во македонскиот јазик – споредбена анализа	95
Лилјана Гушевска Графиските особености на македонските лекаревеници	

од XIX век	103
Лилјана Макаријоска, Мери Цубалевска	
Називите од областа на растителниот и животинскиот свет во Коментарот кон Погодиновиот псалтир	117
Соња Новотни	
Лексичката наслојка од словенскиот ареал во Патерикот бр. 77	132
Мери Момировска	
За некои пофреквентни лични имиња и нивните деривати во македонскиот и во влашкиот антропонимиски систем (врз материјал од Крушево)	139
Васил Дрвошанов	
Турски лексеми од роднинската терминологија во горанскиот говор	144
Светлана Давкова-Ѓоргиева	
За именувањата ‘толчник’ и ‘сад во кој се толчи лук’ во македонските дијалекти од јужнословенски и балканистички аспект	161
Мери Цубалевска	
За глаголскиот систем во Ваташкиот минеј	173
Лидија Тантуровска	
(Не)оправданоста на дијалектните форми надвор од нивната сфера на употреба	180
Елена Јованова-Грујовска	
Структурна и семантичка анализа на именките со субјективна оценка во македонскиот јазик	188
Бранимир Станковиќ	
Сврзниците како/да во српскиот и как/что во рускиот јазик како евиденцијални маркери во еден тип декларативни реченици и евиденцијалноста во македонскиот јазик	196

ПРИКАЗИ

Слободан Реметић	
Прво па – мушко (Македонски дијалектен атлас – пролегомена)	213
Наталија Андријевска	
Зденка Рибарова, Палеословенистички студии	218
Лидија Тантуровска	
Делата зборуваат сами по себе (Васил Дрвошанов, Лингвистичките дела на Олга Иванова)	226
Билјана Маленко	
Маријана Киш, Лексички, зборообразувачки и морфотактички	

особености на македонските дијалекти	231
Катица Трајкова	
Лилјана Макаријоска, Студии од историското зборообразување	239
Гоце Цветановски	
Еленка Стоевска-Денчова, Именување на роднинските односи во македонските дијалекти од словенски и балканистички аспект	245
Весна Костовска	
Наталија Андријевска, Зборообразувањето во Крнинскиот дамаскин	249
Снежана Велковска	
Нов труд од македонската дијалектна лексикологија (Светлана Давкова-Ѓоргиева, Дијалектните именувања на посатките во македонскиот јазик од јужнословенски аспект)	253
Еленка Стоевска-Денчова	
Гоце Цветановски, Говорот на Македонците во Мала Преспа	258
Убавка Гајдова	
XLII семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид 2009. Зборник со реферати од XXXVI научна конференција – лингвистичка секција	261
Елка Јачева-Улчар	
Кон Речник на личните имиња во македонското народно творештво	265

Оваа година Институтот за македонски јазик го одбележува јубилејот 60 години од излегувањето на првиот број од списанието „Македонски јазик“, орган на ЈНУ Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Република Македонија. Со растот на македонскиот лингвистички центар и списанието израсна во отворено научно списание, најреномирано од областа на македонскиот јазик во домашни и во меѓународни рамки. Во 60-годишниот растеж, тоа се зголемуваше по обем, а се менуваше и неговата концепција. На страниците на списанието „Македонски јазик“ се објавени многубројни трудови на македонски лингвисти, но што е уште позначајно, и голем број трудови на најпознати и најпризнати имиња во славистиката и во лингвистиката општо, трудови коишто опфаќаат различни аспекти на анализа и истражувања на македонскиот јазик.

Со сесрдно залагање на вработените во Институтот за македонски јазик и на соработниците лингвисти-македонисти се надеваме дека и понатаму ќе се задржи континуитетот на објавување високонаучни трудови кои ќе претставуваат потврда за научните достигнувања од областа на македонскиот јазик како дел од светското јазично семејство.

Од редакцијата

929 Лант, Х.

811.163.3'36

Убавка Гајдова

ХОРАС ЛАНТ (1918–2010)

Животниот и работниот век на творците и нивниот влог во науката најдобро и најцелосно можат да го опишат, да го оценат и да го оквалификуваат нивните непосредни соработници. Со оглед на тоа дека, за жал, не би можела да се вбројам во оваа, би рекла, избрана група, невозможно ми е да дадам личен осврт на творечката активност на академик Хорас Лант. Сепак, ќе се обидам во наредните редови да ги одбележам најважните моменти од животот и работата на американскиот лингвист и славист Хорас Лант, кои довеле тој да се искачи на врвот од македонската лингвистичка наука речиси уште во нејзиниот зародиш, да стане и да остане докрај близок пријател на многумина Македонци, македонисти и на Македонија.

Хорас Г. Лант е роден во Вестон (САД) 1918 година. Студира германски и словенски јазици на Универзитетот Харвард (1937-1941), како и на Универзитетот Калифорнија во Беркли (1941-1942). Како учесник во Втората светска војна, во 1944 година служи во американско-британска единица во Бари, Италија. Тука имал можност да се среќава со бегалци од Југославија, а меѓу материјалите што тие ги носеле имало и македонски весници и една од првите книшки преведени од руски на новиот стандарден македонски јазик „*Сџанавме друџи луѓе*“ од Бенјамин Каверин. Тоа е првиот непосреден допир на Лант со македонскиот јазик. Воената служба во 1945 година го довела во Словенија, каде што брзо научил словенечки, а почнал да ги проучува и локалните дијалекти, што секако бил значаен момент во воспоставувањето контакт со јужнословенските јазици.

Веќе во 1946 година Лант стапува во служба како асистент на Универзитетот во Беркли. Имал желба да продолжи да студира словенски јазици во Москва или во Белград, но бил оневозможен поради, во тоа време, силната антиамериканска политика од страна на Сталин и Тито и така заминал за Прага, на Карловиот Универзитет. На овој Универзитет, во академската 1946-47 година, професорот Антонин Фринта го воведува во програмата, она, што би можело да се нарече прв курс за стандарден македонски јазик. Треба да се има предвид дека во ова време сè уште станува збор за првична верзија на кодифицираниот стандард, година кога е објавена првата средношколска граматика од Круме Кепески, но пред да бидат внесени измените од 1948 година и пред донесувањето на *Правоиисои* од 1950 година. Со други зборови, Лант започнува да го учи македонскиот јазик во еден интен-

зивен период на доуточнување на нормите и правилата на стандардниот јазик. Сепак, овој курс оставил значаен впечаток кај Лант. Тој за време на курсот водел белешки и го запишувал она што излегувало надвор од лингвистичките норми или воопшто сè она што го забележувал како недоречено и недообјаснето на тие часови. Како што пишува Фридман во 1998 година (Фридман 1998: 117): „Professor Lunt still has his notes from that course“. Наскоро, белешките на Лант од овој курс ќе станат пошироко достапни за јавноста. Имено, американската славистка и македонистка, соработничка на Лант, Кристина Крамер, во МАНУ испрати свој текст во врска со Лантовиот курс по македонски јазик кај професорот Фринта во Прага. Текстот во целост ќе биде објавен во Прилози на МАНУ, сепак, бидејќи, благодарение на акад. Зузана Тополињска, имав увид во ракописот, си дозволив да се осврнам на една од запишаните забелешки, која се однесува на дефинирањето на сложеното минато време во македонскиот јазик. Според запишаното, професорот Фринта ова време го објаснува како: „Act of which speaker only heard: did not witness“. На ова Лант реагира со забелешката: „How then can it exist in 1st person means that he wasn't aware of his action!“ Крамер дообјаснува: „This is resolved in his grammar by discussing the I-forms as ‘distancing’.... (Крамер, 2010)“.

Сето ова погоре речено претставува само еден мал увод во наредниот период на поактивна комуникација на Лант со македонскиот јазик и со Македонија. Во 1950 година Лант учествува на Семинарот за странски слависти што во организација на Министерството за наука и култура на Југославија се одржал на Блед. Тука започнуваат неговите контакти со Блаже Конески, Крум Тошев и Харалампие Поленаковиќ. Конески бил страшно изненаден од деталното знаење што Лант го покажал во врска со младиот македонски стандард и се согласил да се обиде да го обезбеди доаѓањето на Лант во Македонија, што во педесеттите години на дваесетиот век и не било сосем едноставно да се изведе. Тоа се случило веќе во наредната 1951 година кога Лант престојува три месеца во Скопје. Под раководство на Конески, Лант има можности да го истражува македонскиот јазик. Во неговата работа од исклучителна помош му биле Божидар Видоевски и Рада Угринова, во тоа време, асистенти на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици на Универзитетот во Скопје. Помошта и поддршката во работата го зајакнуваат пријателството што веќе се создало меѓу Лант и македонските колеги. Првиот опишан резултат од работата на Лант била сатијата *Морфологијата на македонскиот глагол*, објавена во Македонски јазик, II, бр. 6, 1951, с. 123-131.

Веќе во учебната 1951-52 година Лант работи на пишувањето на граматиката на македонскиот јазик, врши избор на текстови што ќе бидат внесени како репрезентативни примери на македонскиот стандарден јазик и го составува речникот што е вклучен во истото издание. Како што пишува Фридман (1998: 118), во речникот, што Лант го подготвувал како прилог кон

граматиката на македонскиот јазик, не ги приклучил само зборовите употребени во граматичките примери и во илустративните текстови, туку овој речник ги содржи и зборовите од *Македонскиот ѝправоѝис* од 1950 година, избор од зборови од македонските весници и списанија, така што кога во 1952 година се отпечатува Лантовата „A Grammar of the Macedonian literary language“, овој труд не претставува само прв монографски опширен опис на македонскиот јазик од странски лингвист туку исто така и прв сериозен македонско-англиски речник.

Посочената граматика на македонскиот литературен јазик од Х. Лант објавена на англиски јазик станува двигател на интересот на странските слависти за македонскиот јазик, моќен амбасадор на македонската култура и литература во светски рамки и секако зачетник на македонистиката во Северна Америка каде што и денес работат и творат врвни слависти и македонисти, искрени пријатели на Македонија и на македонскиот народ. Несомнена е заслугата на Хорас Лант за создавањето и за одржувањето на актуелноста на оваа американско-македонска лингвистичка и пријателска врска.

„A Grammar of the Macedonian literary language“ од Х. Лант и денес е многу ценет и цитиран труд. Не случајно ја спомнав погоре дефиницијата за минатото неопределено време во македонскиот јазик. Конкретно во врска со ова Лант вели: „These forms (the l-participles) show an action viewed as distanced in time or reality“ (Lunt, 91). Повикувајќи се на оваа формулација, акад. Зузана Тополињска (2008: 58) го посочува терминот *дисѝанцираносѝ* како еден од најсоодветните термини што ја искажуваат основната семантика со која се опфаќаат сите употреби на глаголските конструкции од типот: *сум* + *л*-форма, а кои во граматиките на македонскиот јазик се познати под термините: прекажување, односно репортатив, адмиратив, дубитатив и сл. Терминот *дисѝанцираносѝ* или *дисѝанца* веќе е и пошироко прифатен во македонистичката литература посветена на описот и семантиката на глаголските конструкции. Ова е само еден непосреден показ за сè уште живата и полна со инспиративни идеи лингвистичка мисла на нашиот почитуван академик, Хорас Лант, избран како прв од редот на академиците од надворешниот состав на МАНУ, во 1969 година.

За време на својот работен век, Хорас Лант беше професор на Харвардскиот универзитет и долгогодишен шеф на катедрата за словенски јазици и литература. Како негов потесен предмет на научен интерес се издвојува палеославистиката и историјата на словенските јазици на што е посветен и неговиот монографски труд *Old Church Slavonic Grammar* за првпат објавен 1955 година (Mouton & Co.). Тој е автор на серија статии за словенските јазици, меѓу кои и за македонскиот, во изданијата на Енциклопедија Британика. Објавил голем број научни трудови, од кои оние од областа на македонистиката ќе ги посочиме во селектираната библиографија подолу.

За придонесот во областа на македонистиката, од страна на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, во 2007 година Лант е одликуван со Медал за заслуги за Република Македонија.

На Македонија и на Македонците им е гордост и чест што имаа таков пријател, а македонската лингвистика засекогаш ќе остане побогата со трудовите што во наследство ѝ ги остави акад. Хорас Лант.

СЕЛЕКТИРАНА БИБЛИОГРАФИЈА НА МАКЕДОНИСТИЧКИ ТРУДОВИ

- A Grammar of the Macedonian Literary Language*, Скопје 1952 (Книгата е преобјавена во изданието *Две американски грамаџики на современо македонски стандарден јазик* од Хорас Г. Лант и Виктор А. Фридман, МАНУ, Скопје 2003, под редакција на Људмил Спасов).
- A Survey of Macedonian Literature*, Harvard Slavic Studies, I, 1952, 363-396.
- „The Creation of Standard Macedonian: Some Facts and Attitudes“, *Anthropological Linguistics*, 1/5, 1959, 19-26.
- „On the loss of declension in Bulgarian and Macedonian“, *Die Welt der Slaven*, 10, Berlin 1965, 305-312.
- „On the old Church Slavonic Codex Assemanianus“, *MJ*, 32-33, 1981-1982, 405-416.
- „On dating OCS Manuscripts“, *South Slavic and Balkan Linguistics*, Amsterdam 1982, 215-232.
- „On Slavs, Common Slavic and Old Church Slavonic“, *Gesschrift F.V. Mareš*, Munich 1984.
- „Some Sociolinguistic Aspects of Macedonian and Bulgarian“, *Language and Literary Theory*, Ann Arbor, 83-132.
- „On Macedonian Nationality“, *Slavic Review*, 45, 1986.
- „Некои социолингвистички аспекти на македонскиот и бугарскиот јазик“, *Свеске*, 15, *Македонски јазик*, Сарајево 1986, 255-299.
- „Notes on Nationalist Attitudes in Slavic Studies“, *Canadian Slavonic Papers*, 24, 1992, 729-734.
- „Time and the Macedonian Language“, *Guard the Word Well Bound*, ISS, 10, 1999, 3-15.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Доровски И., Црвенковска Е., *Лексикон на старански македониски*, Скопје 2008.
- Тополињска З., *Полски ~ македонски, Грамаџичка конфронџација 8, Развиџок на грамаџички катеџории*, МАНУ, Скопје 2008.
- Kramer K., *Macedonian in Prague: The Frinta lectures* (ракопис, 2010).
- Friedman A.V. „Horace G. Lunt and the beginning of Macedonian studies in the United States of America“, *Прилози, Одделение за линџвисџика и лиџераџурна наука, XXIII 1-2*, МАНУ, Скопје 1998.

929 Киш, М.

811.163.3'28

Светлана Давкова-Ѓоргиева

СО ПОЧИТ КОН ДЕЛОТО НА Д-Р МАРИЈАНА КИШ
(2.5.1946–23.3.2000)

Сите ние во животот сме имале, односно имаме многу учители. Но, погледнато од дистанција, би рекла дека оној првиот што нè учи за одредена работа остава засекогаш еден дел од него во нас; остава нешто за коешто човек тешко може да ги пронајде соодветните зборови за да каже колку таа соработка му била потребна и значајна за напредување во професијата и за исправање пред препреките што секоја работа ги носи со себе.

Прва учителка во мојата научна работа беше Маријана Киш. На првиот работен ден во Институтот за македонски јазик, искрено речено, тогаш сè уште не знаев на кој проект сакам да работам, случајно или не, бев прераспределена во Одделението за дијалектологија, чиј раководител беше токму таа. Тивко и смирено, како што само таа умееше, ме прими и ме запозна со картотеката на Проектот. Ми го даде нејзиниот Прашалник за собирање дијалектен материјал, со напомена дека треба убаво да го разлистам и да го чувам, зашто тогаш беа само 2-3, карта бланковка со списокот на пунктови од македонскиот дијалектен ареал, и ми остави научна литература од специјалистички дијалектолошки истражувања. Тоа беше нешто сосема поразлично од предметот дијалектологија, односно од она што го учев на студии. Кога ја запрашав што е мојата работа, се насмевна и ми рече дека сега треба да ја разгледувам картотеката и Прашалникот, да ја читам литературата и секој ден да разговарам со неа за тоа што сум го прочитала. Потоа и не се секавам дека го забележав минувањето на времето, како и кога всушност почнав да работам, поминувајќи ги потребните фази во работата на проектот МДА.

Јасно е дека присуството на еден човек меѓу колегите и соработниците, меѓу своите најблиски, не може да се надомести преку секавањата и спомените. Но, сепак, би рекле дека ваквите средби на кои уште еднаш ќе се потсетиме на животот и на научната работа на д-р Маријана Киш, научен советник во Институтот за Македонски јазик „Крсте Мисирков“, промовирајќи нејзин научен труд, се и моменти на секавање за соработката и за пријателството кои таа умееше да ги негува кон нас, како соработници и како колеги.

Д-р Маријана Киш се вбројува меѓу долгогодишните соработници на Институтот за македонски јазик. Таа во Институтот го помина целиот работен век, речиси 30 години. Потекнува од Шид, Војводина, а почетоките на научната работа на Киш и врската која таа ја воспоставува со Македонија и со македонската наука за јазикот датираат од 1966 година кога од родниот Шид доаѓа во Скопје и се запишува на Филозофскиот факултет, на Групата за македонски јазик и јужнословенски јазици. Околностите на нејзиниот живот го поттикнале продлабочувањето на интересот за македонистиката, што кај Маријана почнал да се развива уште во средношколските денови кога првпат се запознала со македонското народно творештво и народниот мелос. Во 1970 година ги завршува студиите како најсолиден студент од нејзината генерација, по што во 1971 следува нејзиното вработување во ИМЈ „Крсте Мисирков“. Во 1972 г. ги започнува магистерските студии по македонски јазик. Во Институтот Киш се определува за проучување на дијалектологијата на македонскиот јазик, со што таа станува дел од екипата која работи на проектот *Македонски дијалектѝен аѝлас*, под раководство на Божидар Видоески, нејзин професор по македонска дијалектологија.

Нејзиниот работен почеток е поврзан со времето кога интензивно се собира дијалектен материјал од македонските говори, а Маријана Киш активно се вклучува во целокупниот процес што го предвидува работата врз проектот МДА. Тоа значи, нејзино учество во теренските истражувања, во обработката на теренскиот материјал и во оформувањето на картотеката на Проектот. Голем е нејзиниот придонес во изработката на легендите, на индексите на дијалектниот материјал и на лексичките карти со коментари.

Знаењата и искуствата стекнати од работата на проектот МДА наоѓаат свое место во научниот опус на д-р Киш, изразен преку шеесетина библиографски единици посветени на македонската дијалектна реч. Најголем дел од нив се однесуваат на лексиката. Лексичките единици, д-р Киш обично ги разгледува од семантички аспект, давајќи убави прилози за нивната етимологија, осврнувајќи се и на морфологијата.

Богатата картотека на Одделението за дијалектологија, како и постарите пишани материјали кои сведочат за лексичкото богатство на македонскиот јазик, д-р Киш успешно ги користи за да ни ја претстави дијалектната диференцијација на македонскиот јазик, како во поглед на формите така и во поглед на употребата на значењето на анализираните лексички единици.

Ако се проследи изборот на лексиката, посебно се забележува интересот на д-р Киш за ботаничката лексика којашто е всушност тема на нејзината магистерска работа, но и на голем број подоцнежни статии, како: *Божурика во македонскиѝе љовори* (стр. 91), *Ботаничкиѝа лексика на љоворѝи на Сухо и Висока* (стр. 63), *Називѝиѝе за нарѝис заѝишани во*

XIX и XX век (стр. 147) и други, денес собрани на едно место и промовирани во монографијата *Лексички, зборообразувачки и морфолошко-лексички особености на македонските дијалекти* (69 книга од едицијата *Посебни изданија* на ИМЈ „Крсте Мисирков“).

Магистерската работа на тема *Дијалектната лексика од областа на рускиот јазик*, Маријана Киш ја брани 1978 година, а подоцна во 1996 година овој труд прераснува во комплетна лингвистичка студија за лексичкото подрачје – *рускиот јазик*, со материјал од сите главни дијалектни бази во Македонија, монографски труд објавен како 22 книга од едицијата *Посебни изданија* на Институтот за македонски јазик. Целта е јасна – да се претстави лексичкото богатство на македонскиот дијалектен јазик во областа на една ограничена семантичка група, при што се обработени 1320 називи од растителниот свет од семантички, лингвогеографски и етимолошки аспект, но и од аспект на зборообразувачката структура на лексемите. Токму поради ваквиот начин на обработка на материјалот, оваа монографија има повеќе синхрониски одошто дијахрониски карактер. Односна монографија Киш ја збогатува и со 20 дијалектни карти, изработени според барањата на современата лингвистичка географија, кои претставуваат илустрација за ареалната дистрибуција на македонската растителна дијалектна лексика.

Вниманието на д-р Маријана Киш, неуморен научен работник што ја проучува македонската дијалектна лексика, ѝ го привлекува и прашањето за позицијата на македонската дијалектна реч во рамките на балканската и словенската јазична средина. Во таа смисла ќе ги споменеме статиите, промовирани во новата монографија: *Македонските називи за јорџован во балканскиот лингвистички контекст* (стр. 153), *Несловенските лексички елементи и македонскиот лингвистички ареал* (стр. 49), *Лексички прејлечувања и лексички во Битолско* (стр. 55), *Словенски и балкански слој во македонската ботаничка лексика од ареален аспект* (стр. 35) итн. Акумулираното лингвистичко знаење, широката информираност во ред сродни дисциплини, консултирањето на поширока научна литература, ѝ овозможува на Маријана Киш подробно толкување на научните факти и изнесување на релевантни заклучоци. Затоа, научните сознанија во нејзините дијалектолошки прилози значително помогнаа во работата на многу проучувачи на лексиката на македонскиот јазик. При ваков повод не е можно да се анализираат сите случаи кога Маријана Киш се зафаќа со толкувањето на одделни дијалектни називи. Во секој прилог од ова издание се согледува во кои насоки се движи раскошната мисла на Киш во објаснувањето на многу примери од македонската дијалектологија. Предоченото од неа претставуваше извор и конкретна помош во обработката на одделни речнички статии од *Толковниот речник на македонскиот јазик*, како и во многу други научни трудови. На нив треба да се навраќаме и во иднина.

Д-р Маријана Киш даде значаен придонес и во развојот на морфотактичката анализа на македонскиот јазичен материјал, како на стандардниот така и на дијалектниот. Нејзина преокупација беше морфолошката структура на придавките. Големiot број статии од оваа проблематика, објавувани во повеќе научни списанија или зборници од научни конференции (домашни и меѓународни), како: *Морфолошките особености на адјективите со суфиксот #ск во македонскиот литературен и дијалектен јазик* (Македонски јазик XXXVIII-XXXIX 1987-1988, 287-300), *Морфолошките особености на адјективите со суфиксот -еи во македонскиот литературен и дијалектен јазик* (Studia linguistica Polono-Jugoslavica 6, Sarajevo 1991, 121-136), *Морфолошките особености на адјективите со суфиксот #к- во македонскиот јазик* (Зборник: Македонскиот јазик од Мисирков до денес, Скопје 1996, 265-269) итн., претставуваат сестрани монографии за различните суфикси со кои се образуваат адјективите во македонските говори и осврт на географијата на одделните форманти и на ареалите на нивната максимална продуктивност. Токму ваквиот начин на исцрпна работа ѝ овозможил на авторката да фрли светлина врз дијалектните бази на одделните компоненти на стандардниот лексички фонд. Докторската дисертација *Морфолошката структура на придавките во македонскиот литературен и дијалектен јазик* објавена постхумно во 2005 година како 45 книга во рамките на едицијата *Посебни изданија* на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, претставува најсеопфатна теоретска интерпретација и комплетна анализа на оваа материја, со главна цел, да се даде целосен инвентар на морфолошките структури, типовите на структурни модели и типовите на морфемски низи што се среќаваат кај придавките во македонскиот јазик. Посебно е значајно тоа што трудот не предвидува анализа само на материјалот од стандардниот македонски јазик туку со анализата се опфатени и формите на придавките забележани во неговите дијалекти. Имено, ваквиот приод во работата во голема мера го зголемува корпусот на анализираниот материјал. Поточно кажано, д-р Киш анализата ја правела на околу 11270 придавски лексеми.

Својата афирмација на солиден научен работник д-р Маријана Киш ја стекнува не само меѓу домашната, туку и во меѓународната научна јавност, пред сè преку учеството во меѓународните проекти *Општокарпатскиот дијалектен атлас* (ОКДА) и *Опшtosловенскиот лингвистички атлас* (ОЛА). Таа беше активен учесник во работата на Југословенската комисија на ОЛА и на ОКДА, а од 1992 година, член на соодветните македонски комисии. Од оваа работа произлегува нејзиното авторство и коавторство на осум карти и статии за ОКДА и три карти од лексичкиот том на ОЛА.

Д-р Киш се вклучуваше и во други активности кои го прошируваа нејзиниот научен интерес и, се разбира, придонесуваа за нејзиното научно усовршување и применување на стекнатите научни сознанија. Во оваа

смисла ќе ги споменеме студиските престои во Варшава и Краков (1978, 1986) како и посетувањата на летните школи по чешки јазик во Брно (1977) и по словенечки јазик во Љубљана (1982). Во биографијата на д-р Маријана Киш е забележано и нејзиното членство во *Сојузој на друштвајта за применетата лингвистика на Република Македонија*. Таа активно учествувала и во *Сојузој за применетата лингвистика на Југославија*. Била и главен уредник на *Билтенот* што го издавал овој сојуз. Нејзината работа на полето на применетата лингвистика резултирала и со неколку статии објавени во изданијата на Сојузот, како: *Poseban slučaj uticaja srpskohrvatskog na makedonski jezik novinara* (Godišnjak Saveza društva za primenjenu lingvistiku Jugoslavije 4-5, Zagreb 1980-81, 349-351), *Odras makedonskih dijalekata u nastavi jezika* (Zbornik: Jezički varijeteti u nastavi jezika, Zagreb 1987, 87-96). Посебно ќе го споменеме учеството на 1 меѓународен конгрес на Сојузот за применета лингвистика на Македонија одржан во Скопје 1998 година со темата *Конвергентни и дивергентни појави во ботаничката лексика на јужнословенските јазици*, статија што сега се наоѓа на страниците на монографијата што денес ја имаме пред нас.

Интересот за нови научни достигнувања и трудољубивоста, д-р Киш грижливо ги негуваше во тридесениското работно искуство. Започнувајќи како стажант во Институтот за македонски јазик во 1971 година д-р Маријана Киш ги поминува сите степени на соработнички и научни звања, научен соработник (1982), виш научен соработник (1992) и во 1997 година е избрана во највисокото звање – научен советник. Во целиот овој период Киш работи во Одделението за дијалектологија на македонскиот јазик, а по смртта на акад. Божидар Видоески, д-р Маријана Киш ја презема и одговорната, раководна функција на овој Проект. Од основањето на Сенатот на Универзитетот *Св. Кирил и Методиј*, д-р Киш учествува во неговата работа како претставник на Институтот.

Д-р Маријана Киш важи за вреден и грижлив почитувач и проучувач на македонскиот јазик. Нејзината работа и нејзиното творештво претставуваат значаен прилог во македонската наука за јазикот, а кај нас, нејзините соработници и колеги остануваат спомените на топлиот поглед и благиот збор од кои несекично извираше желбата за соработка и пријателство. Од неа и од нејзиното дело научивме многу, и во таа смисла должни сме да ѝ ја изразиме нашата благодарност и искрено почитување.

Познато е дека напишаното останува. Книгата *Лексички, зборообразувачки и морфолошко-синтаксички особености на македонските дијалекти* ја приредија нејзините соработници како израз на почит за нејзината посветеност на македонската наука за јазикот и за целокупниот научен влог во македонската дијалектологија. Но не само заради тоа: уште повеќе како инспирација за нови достигнувања во научното творештво. Се надеваме дека Маријана Киш, преку ова издание, ќе биде уште поприсутна меѓу сегашните и идните генерации.

Снежана Велковска

ШЕЕСЕТ И ПЕТ ГОДИНИ ОД МАКЕДОНСКАТА НАУКА ЗА ЈАЗИКОТ

Оваа статија им ја посветувам на сите наши истакнати македонисти кои дадоа огромен придонес во проучувањето на македонскиот јазик, а чиј труд на извесен начин не е вреднуван така како што заслужуваат, чиј труд е оспоруван, па и навредуван, а кои макотрпно си ја извршуваат својата патриотска работа на полето на македонистиката.

Инспирација за овој текст е Зборникот од трудови од научниот собир одржан во МАНУ од 30 ноември до 2 декември 1995 година, по повод „Педесет години од македонската наука за јазикот“. Тогаш, се собраа највидните македонисти од Македонија и од странство и ги изрекоа достигнувањата на македонската наука за јазикот секој од својата потесна специјалност. Собирот го отвори акад. Б. Видоески истакнувајќи ги достигнувањата на сите институции задолжени за проучувањето на македонскиот јазик, се разбира, претставувајќи ги како единство, не изделувајќи ниту една по важност. Акад. Видоески направи осврт на сите поважни проекти и публикации во нашиот лингвистички центар. Се разбира, времето не ни дозволува да го направиме истото, особено од аспект што сè се реализирало за овие петнаесет години, што се започнало, се работи или се завршило, а што е сосема прекинато. Особено интересна би била промената на мислењата на некои лингвисти искажани тогаш и сега по однос достигнувањата на македонската наука за јазикот и особено поставеноста на некои норми и решенијата во некои области на македонскиот јазик, па и на некои институции.

Што е тоа што прво паѓа во очи при споредбата на тој и на овој научен собир. Првиот е организиран во МАНУ, како меѓународен собир, а вториот во ИМЈ како домашен, предвиден за минатата година. Ќе го цитираме акад. Видоески кој вели „.....МАНУ ги обединува сите лингвистички сили во нашиот центар што е сигурна гаранција за резултатна работа“ (стр. 16). Пред мене веднаш се поставува прашањето: Зошто е тоа така, за првата констатација, и за втората (онаа на Видоески), дали е тоа така? Одговорот на првото прашање е навидум, мошне едноставен – немаме пари. И коментарот кон ова на сите им е добро познат, со години не се вложува во лингвистиката. Буквално само преживуваме со мини-

мални средства и со минимален кадар. Да не образложувам многу, ќе споменам само неколку податоци: а тоа е дека од 1998 години во ИМЈ нема примено ниту еден помлад асистент, а се пензионираа или починаа повеќемина, дека од 2006 до 2009 не се финансираа проектите на Институтот, вклучувајќи го и Толковниот речник на македонскиот јазик, дека на почетокот на оваа грејна сезона два месеца немавме греење, дека минатата година по проект добивме по 80 000 денари итн., итн. Сепак ние сме тука, посилно од кога и да е. Само една споредба. Ако порано Институтот едвај ја исполнуваше квотата од пет доктори на науки потребна за регистрација, сега имаме 20 доктори на науки од сите области на македонскиот јазик, способни да одговорат на сите предизвици на современата наука, само ако им се даде можност (немањето парно греење секако не е тоа).

Одговорот на второто прашање е многу посложен, т.е. дали МАНУ ги обединува македонските лингвисти или ги разединува. Од историјата добро е позната тактиката *раздели ѝа владеј*, па се поставува прашањето: дали тоа го прават некои членови на оваа наша врвна научна институција која во своите акти има зацртано да се грижи за развојот и унапредувањето на науката во Република Македонија. Второ што би сакале да споменеме во овој случај е *Македонската енциклопедија*, која буквално ја понижи македонската наука за јазикот ставајќи ја под сите можни турбо-фолк пејачки и спортисти, актери и други од десетта категорија. Нема да правам анализа кој сè е во енциклопедијата, а кој не е, што е застапено а што не е. Ќе коментирам само една одредница (кн. 1, стр. 793), онаа за *Лексикографијата кај Македонците*, потпишана од Трајко Стаматоски, буквално стои: „По кодификацијата се појавија *Македонски љравојисен речник (1950)* и *Речник на македонскиот јазик (1961, 1965 и 1966)*, а потоа и големи двојазични речници на повеќе словенски и европски јазици“. Се разбира она **со српскохрватски толкувања** е сосема изоставено што значи информацијата не е точна. А што се случувало по славниот тритомен речник, се разбира не се ни споменува. Веројатно настанал потоп. За жал, не само МАНУ, туку и други во државава застапале таму негде во шеесетите кога за нив Господ одел по земјата. Сè што се случило потоа треба да се омаловажи, ако може да не се спомене, да го нема на лицето на земјата. За Енциклопедијата ќе кажам само уште нешто. Во одредницата за Институтот за македонски јазик има толку застарени податоци, како да не можеле да ги проверат преку улица, така да се рече. Само еден податок. Таму стои дека во едицијата „Посебни изданија“ има отпечатено 37 монографии. Па не згрешиле за многу, само за отприлика половината. Имено во оваа едиција има 70 монографии.

Да се вратиме пак на споменатиот научен собир во МАНУ од 1995 година. Ќе тргнеме оттука и ќе направиме еден краток преглед на постигањата на македонистиката во овие петнаесет години.

Во овој период завршени се неколку големи проекти од огромно значење за македонистиката.

Завршен е проектот *Инџенџијално-синтаксички речник на македонскиот глагол* во шест тома, започнат и реализиран по методологија на Благоја Корубин. Првиот том (А-Ж, 1992) е редактиран од Корубин, а другите пет од Снежана Велковска (II (З-К) 1997, III (Л-О) 2000, IV (П), V (Р-С) и VI (Т-Ш) 2001). Последниот том, освен *Завршни белешки за работата на проектот* од Снежана Велковска, содржи и индекс на обработените глаголи. Речникот содржи 4385 речнички статии со 7620 обработени глаголи. Врз основа на овој речник направен е прирачникот **Преглед на видските форми на почестите глаголи во македонскиот јазик** од авторките: д-р Катерина Велјановска, д-р Анета Дучевска, д-р Станислава-Сташа Тофовска и м-р Лидија Танушевска, во издание на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура. Оваа година се подготвува и електронско издание на овој капитален труд. На 14 меѓународен славистички конгрес е оценет со највисоки оценки од Комисијата за лексикологија и лексикографија при Меѓународниот славистички комитет. Ќе цитираме дел од завршните зборови на Е. Верижникова, автор на делот за македонската лексикографија. Таа вели „Словарь синтаксической интенции в македонской лексикографии является уникальным. Он отражает новейшие тенденции в словарном деле – стремление дать комплексное описание, включающее лексическую, синтаксическую, сочетаемостьную информацию о слове. Это опыт создания словаря активного типа. Вне всякого сомнения, он послужит неоценимым подспорьем при написании научных исследований по синтаксису, подготовке справочных и учебных пособий. Следует рекомендовать его составителям словарей, в том числе македонско-иноязычных, как весьма ценный источник сведений об употреблении глаголов, содержащий более обширный иллюстративный материал, чем могут позволить словари толковые.“ (стр. 85).

Се разбира, работата на овој речник не одеше така лесно и без притисоци. Најпрвин, додека беше Корубин сè уште активен, ама пред крајот на животот, се вршеа притисоци да им го даде на Полјаците да го завршат бидејќи ние, неговите соработници не сме способни, а тој веќе не може. Опстојавме на притисоците и сами го сработивме, притоа обучувајќи десетица млади кадри кои се вклучија успешно во работата. Потоа, како завршен проект беше предложен за наградата *Гоце Делчев* и се разбира одбиен со негативна рецензија од еден наш колега литерат. Речникот ја доби наградата *13 Ноември за 2003 година*.

Дали е ова случајно или историјата се повторува.

Уште еден проект на Институтот за македонски јазик е завршен. Тоа е проектот *Личниот имиња во македонското народно творештво* на Одделението за ономастика, главен истражувач Марија Коробар-Белчева.

Од проектите на Институтот за македонски јазик би нагласиле дека започна реализацијата на неколку долгорочни проекти. Така од *Речникоѝ на црковнословенскиоѝ јазик од македонска редакција* веќе се објавени 10 свески под раководство на Зденка Рибарова и Лилјана Макаријоска. *Македонскиоѝ дијалекѝен аѝлас*, го објави воведниот том (пролегомена).

По долги години јавни дискусии и под притисок на научната и културна јавност, и се разбира под силен притисок и со поддршка од Министерството за наука, конечно почна реализацијата на *Толковниоѝ речник на македонскиоѝ јазик*. Всушност, тимот што го изработи *Инѝенцијално-синѝаксичкиоѝ речник на македонскиѝе ѝлаѝоли* ја презеде на своите плеќи оваа одговорна и тешка работа, за жал без потребните услови неопходни за тоа. Тимот е под постојан притисок од најразличен вид, со минимални финансиски средства. Од 2006 до 2009 г., како и сите други проекти на ИМЈ, беше прекинато неговото финансирање. Иако редакторскиот колегиум предлагаше други решенија во врска со динамиката на печатење, под притисок на Министерствата за култура и за наука, со закани клуч на врата на Институтот, постапивме така како што налагаше актуелниот момент. Почнувајќи од 2000 година кога овој тим ја започна работата на Проектот, досега објавивме четири тома, том I, А-Ж, 2003; том II, З-К, 2005; том III, Л-О, 2006 и том IV, П, 2008. Во подготовка се уште два тома, во кои освен материјалот до буквата Ш, ќе биде направен и речник на географските имиња, речник на скратеници, како и библиографија на користена литература, нешто што речиси го нема во лексикографските изданија во Република Македонија.

Институтот за македонски јазик има богата издавачка дејност. Во едицијата *Посебни изданија*, како што споменавме веќе има околу 70 монографии, едицијата *Јазикоѝ наѝ денешен* – 18 кн., од кои 13 се зборници од научните собири од манифестацијата *Денови на Блаѝоја Корубин*. Овие научни собири се одржуваат секоја година, и, освен научната дискусија при Меѓународниот семинар за македонски јазик и литература во Охрид, е единствена постојана научна средба.

Во неможност ниту да ги набројам сите резултати од истражувањата на полето на македонскиот јазик, ќе споменам само уште неколку проекти и изданија, без претензии за исцрпност и доследност. Така на колегите што нема да ги споменам, однапред им се извинувам.

Ќе го споменам *Правойисниоѝ речник* од Кирил Конески, издание на Просветно дело од 1999. Без овој речник е невозможна работата на лекторите по македонски јазик.

Од меѓународните проекти ќе го споменеме проектот *Кониковско еванѝелие*, проект од огромно значење за македонската културна историја.

Ќе кажеме збор два и за меѓународниот проект *Современи ѝромени во словенскиѝе јазици (1945-1995)*, *Македонскиоѝ јазик од 1945 до*

1995 под раководство на Лилјана Минова-Ѓуркова, со учество на петнаесет соработници од повеќе научни и наставно-научни институции во Македонија. Во рамките на проектот во Македонија беа објавени три колективни монографии и една во Ополе, Република Полска во 1998 година. Работата на овој проект, особено колективната монографија објавена во Ополе, Полска, со наслов **Македонски јазик**, е од историско значење, бидејќи го вброи македонскиот јазик заедно со сите други словенски јазици. За жал, не секогаш успеваме да се вклучиме во вакви меѓународни проекти, па многу од нив одат без учество од македонската страна.

Во 2008 година во Македонија се одржа 14-тиот меѓународен славистички конгрес во организација на Македонскиот славистички комитет. Учесството на македонските слависти беше забележително. Како држава домаќин, тие настапија во проширена квота па така нивните реферати можеа да се следат на речиси сите теми на Конгресот. Проф. Љ. Спасов беше носител на тематскиот блок за глаголскиот вид: **Семантика и синтаксис на глаголскиот вид во словенските јазици**.

Многу работи не успеавме ниту да споменеме. За тоа е потребно подобра организација, систематски и по области, како што е тоа направено на споменатиот научен собир во МАНУ 1995 година.

Сакав само да обрнам внимание дека имаме со што да се пофалиме и со што да се гордееме. Од друга страна, пак, илузорно е да тврдам дека во сè сме постигнале огромни резултати. Имаме многу работи што уште не сме ги ни почнале, а во светот веќе се вобичаена или многу актуелна работа. Тука пред сè мислам на компјутерската лингвистика, на немањето **македонски национален корпус**, проект што само го заговараме и никако да го организираме и да го реализираме. И други области имаме непокриени. Институционално не се застапени повеќе гранки во лингвистичките проучувања. На пример, систематски не се работи на македонска фразеологија, макар што се предава на Филолошкиот факултет и имаме три речника (Т. Димитровски, **Речник на литературни изрази**, Сн. Велковска, **Мал фразеолошки речник** и Димитровски, Ширилов, **Фразеолошки речник на македонскиот јазик**) и неколку монографии, не се работи на етимолошки речник, макар што со овој тип проучувања се занимаваат дијалектолозите и ономастичарите пред сè. Ни недостигаат **дијалектни речници, етимолошки, голем фразеолошки речник, нормативен речник** и многу други работи што можеме да ги правиме, а не ги правиме, бидејќи немаме ниту кадар, ниту пари.

На крајот ќе го цитираме Тодор Димитровски од рефератот на споменатиот научен собир. Тој вели „.....сторивме ли во полвековниот слободен развој на нашиот јазичен стандард доволно? Не можевме ли повеќе?“ (стр. 179) Ќе завршиме со завршните зборови на Димитровски во споменатиот реферат: „За постигањата објективна и реална оценка ќе даде времето што е пред нашите млади лексиколози и лексикографи (ние би

рекле лингвисти) и оние што ќе им се придружат за да го дочекаат стогодишниот јубилеј на нашиот јазичен стандард. Тие, далеку подобро од нас, ќе ги согледаат досега постигнатите резултати и нивното значење. При оценувањето нема, и не треба, да бидат снисходливи кон нас, но нужно ќе ги имаат предвид внатрешните и посебно, надворешнополитичките околности во кои тие, постигнувањата, се остварувани.“

По петнаесет години од оваа искрена изјава, работите се чинат исти. Со надеж дека идните генерации подобро и пообјективно ќе умееат да ја оценат нашата работа во момент кога идентитетот, изразен пред сè преку јазикот, е толку актуелен и горлив проблем и највисок приоритет за опстојувањето на државата, па и нацијата, ги повикувам колегите да ги сплотиме нашите редови, да не обедини тоа што ни е заеднички интерес, а да заборавиме на делбите и ситнопрофитерските интереси. За доброто на Македонија, да ги обединиме силите за подобро проучување и претставување пред домашната и пред меѓународната јавност, македонскиот јазик - нашата единствена заедничка татковина, како што милуваше да каже нашиот голем учител, Блаже Конески.

811.163.3'282

811.163.41'282

Софија Милорадовић, Станислав Станковић

ИЗ СЕМАНТИКЕ КОНСТРУКЦИЈА С ПРЕДЛОГОМ *ОД* У ГОВОРИМА СКОПСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ И ГОРЊЕ МОРАВЕ

Айсиракѝ: У раду су представљене неколике конструкције с предлогом *од* прибележене на терену скопскоцрногорског и горњоморавског говора. Свраћена је пажња на граматикализацију овога предлога у високобалканизованим народним говорима централнобалканске дијалекатске зоне, али и у једном косовско-ресавском говору, узимајући у обзир и македонски и српски језички стандард.

Кључне речи: предлог *од*, семантика, народни говори, Скопска Црна Гора, Горња Морава, централнобалканска дијалекатска зона, српски језик, македонски језик.

О географији Скопске Црне Горе и Горње Мораве. Источно од доњег тока реке Лепенац и северно од града Скопља простире се жупска област Скопска Црна Гора (СЦГ); то је „изразита предеона целина“ која „обухвата део истоимене планине и њену јужну подгорину“. Главна скопскоцрногорска насеља су Бањани, Бразда, Бродец, Глуво, Горњани, Кучевиште, Љубанци, Љуботен, Мирковци, Побожје и Чучер. У југоисточном делу ове жупе леже још три села: Раштак, Булачани и Црешево, која не спадају у праву Скопску Црну Гору. У Качаничкој клисури, на северозападном ободу скопскоцрногорске жупе, налази се село Блаце које се у прошлим временима, док га Арбанаси нису били запосели, и по етничким и по етнографским особеностима својих житеља, убрајало у скопскоцрногорске насеобине. Данас у једанаест главних скопскоцрногорских насеља у највећем броју живе православни хришћани, македонске или српске националности, и у знатно мањем броју Арбанаси муслиманске вере (у Љуботену). На крајњем северу ове области налази се главно (црногорско) планинско било, које ову жупу одваја од предела Горње или Биначке Мораве (Станковић 1998: 295-299).

Горња Морава (ГМ) са Изморником обухвата знатан део територије Биначког Поморавља, протеже се између планине Скопска Црна Гора на југозападу, југу и југоистоку, планине Жеговац на северозападу, Криве Реке или новобрдског краја на северу и Кончуљске клисуре на истоку. По А. Урошевићу, Горња Морава је знатно већа област од Изморника, њој припадају сви предели витинског и повећи део гњиланског краја. Изморник је

мања област и лежи између Угљарско-подграђске клисуре на југозападу и југу, равничарских предела око ушћа Криве реке у Биначку Мораву на северу и Кончуљске клисуре на истоку (Урошевић 1993: 3–10; в. и Којић 2002: 7-9). У народу Биначког Поморавља нису прецизиране границе ових области. Међутим, како то показују наша дијалектолошка и етнолингвистичка теренска истраживања, у праву Горњу Мораву убрајају се само насеља на земљишту витинског краја. Стога данас, после најновијих српско-албанских сукоба на косметском терену, главна горњоморавска насеља у којима и даље у највећем броју живи српско стариначко становништво јесу Бинач, Врбовац, Грнчар, Могила и Клокот (в. и Којић 2005: 9-15).

Дијалекатска основица скопскоцрногорског и горњоморавског говора. На терену централног Балкана, на широком потесу од Албаније до Бугарске, простире се више говорних типова српско-македонског језичког пограничја. На македонском земљишту овој дијалекатској формацији припадају доњополошки, скопскоцрногорски, кумановски, кратовски, овчеполски и кривопаланачки говор, а на србијском тлу – сви призренско-јужноморавски говори од Призрена и Ђаковице на југозападу, преко јужног Косова и Биначког Поморавља (Горња Морава и Изморник) до Горње Пчиње, Криве Феје, Прибоја и Стубла (нешто северније од Врања) на југоистоку Србије (Бошњакловић и Станковић 2009: 327; в. Видоески 1998: 95-97; Ивић 2001: 175-177, 188-193). Ван домашаја овог пограничја остају периферни горњополошки говори западно од Тетова, као и говор шарпланинске жупе Гора који „има западномакедонску дијалекатску базу са елементима призренско-јужноморавског комплекса и са видним утицајем албанског и турског језика“ (Станковић 2002: 254). У скопскоцрногорском и горњоморавском говору срећу се језичке особине настале на широј српској језичкој територији, језичке особине настале на македонској територији, аутохтона дијалекатска обележја са извориштем у српско-македонском језичком пограничју и балканистичке језичке појаве (Видоески 1998: 96–103; Ивић 2001: 188). Или, како је записала Р. Угринова: „Селата од Скопска Црна Гора претставуваат засебна јазична група што повеће се доближува до косовско-моравските говори отколку до говорите јужно и југоисточно од Скопје. Тоа е најтипичен образац на јазична мешаница“ (Угринова 1951: 3).

Из семантике неколиких конструкција с предлогом од у скопскоцрногорском и горњоморавском говору. У полилингвалним срединама попут Балкана наглашене су тежње ка обезбеђивању веће „прозирности“ формалне структуре, условљене потребом за поједностављењем комуникације, односно – потребом за упрошћавањем језичких средстава. Са балканистичког аспекта посматрано, тј. имајући у виду контакте међу балканским језицима, свакако да највећу пажњу привлачи граматикализација предлога на при изражавању бројних и различитих падежних односа, али смо се овога

пута одлучили за сегментно представљање једне – са аспекта балканског утицаја такође интригантне – појаве предлога *од* у оквиру процеса граматикализације. Овом приликом је, дакле, учињен покушај да се начин исказивања аблативности у двама поменутих народним говорима, али и – додатно – у једном косовско-ресавском говору Великог Поморавља, представи првенствено на фону конвергентних процеса у оквиру Балканског језичког савеза.

„Предлогот ОД примарно ја изразува просторната аблативна релација што би можеле конвенционално да ја запишемо како ‘доаѓа од’. По пат на семантичка деривација тука сукцесивно се приклучуваат и ‘потекнува од’ → ‘е направен од’, ‘е дел од’, ‘е сопственост на’, натаму ‘се издвојува/е издвоен од’, метафорично ‘е извор на’, ‘е причина на/за’... Следствено, самата *од*^{ИС} може да се толкува како назив на ‘место од кое нешто доаѓа’, ‘материјал од кој нешто се прави’, ‘целост од која нешто се одзема’, ‘сопственик на нешто’, метафорично и ‘извор на нешто’, ‘причина на/за нешто’...“ (Тополињска 1995: 116) Тополињска још наводи да, гледано у целини, ово семантичко поље представља просторну реинтерпретацију читавог комплекса релација, који се могу посматрати и као „широко сфатена посвојност“ (Исто, 116). Дакако, и наши ће примери посведочити да је објекат локализације морао најпре, на посве одређен начин и најшире схваћено, припадати некоме ентитету (локализатору)¹, чинити његов саставни део, да би се потом могао (или морао) од њега одвојити, удаљити.

С друге стране, предлози *из*, *с(а)* и *од* бележе се у историјскојезичкој литератури као стари предлози којима се представља „аблативност као семантички концепт спацијалности којим се идентификује полазна тачка усмереног кретања“ (Павловић 2006: 58). С. Павловић закључује, позивајући се на Копечног, да „на бугарском и македонском језичком простору интра-локационо аблативно *из* узмиче пред општеаблативним *оџ*, и даље каже: „Будући да је у овим језицима предлог *с*, услед изгубљене флексије, истиснут из субпоља аблативности (...) ова се семантичка категорија своди на аблативно *оџ*“, уз напомену да се „процес редуковања аблативних форми уочава (...) и на словенском северу, те на крајњем западу јужнословенског језичког простора“ (Исто, 59). Дијалекатским примерима који следе покушаћемо да попунимо једну коцкицу у мозаику недовољно истражене и описане синтаксе народних говора, показујући како аблативни *из* и *с* узмичу пред општеаблативним *од* (*оџ*) и на српском, а не само на бугарском и македонском језичком простору.

¹ Користимо се терминологијом из Пипер 2001: 21-22.

*

(1) → бити родом / пореклом из X

Овај синтаксичко-семантички модел означавања места из кога неко потиче илустрован је знатнијим бројем примера. Конструкција са именом локалитета може значити и да је неко из датог места, али и да је из близине, околине тога места. Може се рећи да је аблативност конструкција овога типа експлицирана чињеницом да дата особа (= објекат локализације) у датом тренутку или чак трајно обитава изван свога места порекла (= локализатора).

моа мајка е од наше село (Бинач, ГМ)
један усџашиа од њсџо село (Бинач, ГМ)
џосле џмам ја, реко, два од Рањилуџ, од Кормињане и од Рањилуџ
џмам (Бинач, ГМ)
и она ја мислим да је од Врбовац (Бинач, ГМ)
џни су од Леџницу били и дошл џ овдика (Бинач, ГМ)
значи, џне су од Бинач (Бинач, ГМ)
џа џни су од Горско (Бинач, ГМ)
џерзији од Шџрџе (Врбовац, ГМ)
и једно од Љубоџен деџе (Кучевиште, СЦГ)
Пеџрина-мајка од Љубанце (Побожје, СЦГ)
незнам како се викаше џај џи село (Љубанци, СЦГ)
џај од Бујановце беше (Љубанци, СЦГ)
џаја сесџраџа од Кучевишџа (Љубанце, СЦГ)

(2) → ићи / доћи // носити / донети из правца X

Знатним бројем примера илуструје се и овај модел, којим се пак обележава место из кога потиче кретање. У неким од примера изостају директивни глаголи *ићи/доћи*, тј. налазе се у дубинској структури исказа (нпр. *беа, божам, од млин; воџ џи Скоџље за Ниш*).

од Ново Месџо е дошла џу (Бинач, ГМ)
а саџ, божам, беа, од млин (Бинач, ГМ)
од Србију у Брезовицу (Бинач, ГМ)
и џиуд џили од Шџрџе (Врбовац, ГМ)
воџ џи Скоџље за Ниш (Врбовац, ГМ)
да донесе за кућу џи Скоџље но... шџио му џреба (Врбовац, ГМ)
џи џамо ... од Љубанце да дојде нема џи (Побожје, СЦГ)
џо ред доађа од Мораву (Побожје, СЦГ) од из области
џи носи једна од Буџарију (Побожје, СЦГ) М
од манастир џије шо може д иде (Љубанци, СЦГ)
од дома сам носела (Љубанци, СЦГ) (ОД/ИЗ)
Тако и: на џаздуџу му дооди абар од дома (Љубанци, СЦГ)

(3) → изаћи / истерати / извући из X

Примери који следе илуструју модел у коме падежна конструкција са *од* служи за обележавање унутрашњости или за упућивање на одређено место, обично у оквиру ограниченог простора, одакле почиње кретање. Према С. Павловићу, реч је о моделу *аблативне интралокализације*². У дубинској структури исказа да ни *џа њушиџим џладноџа од моу кућу* налази се глагол *изаћи* (= да га не пустим да изађе гладан из моје куће).

Албанци искарали си од кућу (Клокот, ГМ)
да ни џа њушиџим џладноџа од моу кућу (Клокот, ГМ)
и они кад искоч'у оџи кућу (Клокот, ГМ)
и џад изађем оџи креветџи (Летница, ГМ)
ми џи брџка од њеџову кућџу џосџи, ми џи неџџе (Побожје, СЦГ)
сџс њуџике џа сџбраше од лџје, џа заџворџше (Побожје, СЦГ)

(4) → узети / извадити из X

Ова група примера сродна је са примерима из тачке (3), будући да је реч о аблативној интралокализацији, али објекат локализације има обележје *human*.

да њушиџим од баџвуџу (вино) (Кучково, СЦГ)³
да и ваџиме онде од џробџиџа (Љубанци, СЦГ)

(5) → доћи / пустити из X

Глаголска лексема *враџиџи се (из X)* могла би представљати заједнички именитељ датих примера. У питању је специјализација односа који представља напуштање (трајно или, ређе, привремено) једне друштвене групе, или престанак важења одређене ситуације у којој се неко лице – углавном не својом вољом – затекло.

ка сам доџо од војску сам џоч'еа да раџим (Бинач, ГМ)
е кад су џи њушиџили од заџвор (Бинач, ГМ)
а џад доџо чеџрдесеџ даџа од војску, и одма узеа џу (Бинач, ГМ)
а џосле, кџд доџде од заџвор (Побужје, СЦГ)
муџко деџе ми доџде од ... од војска (Побожје, СЦГ)
кџд ми доџал Слобџдан од ... од роџсџво (Побожје, СЦГ)

(6) → сићи / скочити / пасти са X

Примери којима се илуструје овај тип аблативних конструкција могу се сврстати у категорију *аблативне ареалокализације*. Реч је, наиме, о одме-

² Термини *аблативна интралокализација* и *аблативна ареалокализација* су презети из Павловић 2006: 58-69.

³ Према Угринова 1951.

Аблативне падежне конструкције које се срећу у нашим цитираним примерима маркиране су директивношћу, те се уз аблативно *од* јављају и непрефигирани директивни глаголи (*иде, носи, вади, њадне*), и они који су префигирани аблативним *из-* или *с-* (*изађе, искара, скине*), где онда долази до редуплицирања сигнализатора аблативности,⁵ као и они који су префигирани адлативним *до-* (*дође, донесе*) (уп. Павловић 2006: 64).

Аблативност подразумева *процес локализације из* одређеног оријентира (Пипер 2001: 27). У овим је примерима однос оријентира према објекту локализације осмишљен као удаљавање (Исто, 85), а „динамички аспект просторног односа има своју основну синтаксичко-семантичку реализацију у значењима директивности / недирективности (локативности), где садржај директивности чини усмерено кретање објекта локализације у односу на локализатор“ (Исто, 68). Кључна реч која, по нашем мишљењу, обједињује свих девет издвојених типова аблативних конструкција с предлогом *од*, налазећи се на извешан начин у њиховој дубинској структури, јесте транзитивни глагол *одвојити* (некога *од* нечега), односно – медијални глагол *одвојити се* (*од* нечега).⁶ Такође, употреба предлога *од* подразумева „аблативну перспективизацију одмјеравања удаљености од циљног локализатора“, то јест: „Приједлогом *од* изражава се, дакле, размак посматран од циља (с погледом уназад, с погледом од циља)“ (Ковачевић 2009: 60).

(10) → причати / говорити / слушати о X

„Појам обухваћен до максималних граница вршењем неке психолошке, односно психофизиолошке акције у својству њене материјалне садржине“, како је у више наврата М. Ивић дефинисала српску књижевнोजезичку конструкцију *о + локатив* уз *verba dicendi / audiendi / sentiendi*, бива обележен у скопскоцрногорским и горњоморавским говорима падежним конструкцијама с предлогом *од*. Сматрамо да је у примерима овога типа присутна извесна доза партитивности, будући да се заправо увек говори или слуша о неком догађају из нечијег живота, о одређеном поступку неке личности, о некој особини лица / предмета и сл. То би била нека врста апстрактне партитивности, коју онда посматрамо као веома широко схваћену аблативност.

⁵ „Друкчије речено, префигирани глагол семантиком префикса регира семантички еквивалентну приједлошку форму именице (као нпр.: *Одлазим од куће; Долазим до обале* и сл.)“ (Ковачевић 2009: 54).

⁶ У РМС: 28-29 ова се два глагола дефинишу на следеће начине:
одвојити = оделити; раставити оно што је спојено, разлучити
 = лишити што чега, уклонити, удаљити;
одвојити се = одбити се, отргнути се
 = напустити, оставити (кога, што), отићи; издвојити се, повући се.

*ī*рѝча, нѝсѝе слушáли од Черкѝзи (Бинач, ГМ)
 ел нѝма кóј да ми кáже од *ī*ò сѝáро (Бинач, ГМ)
ја да збóру од ... *оī* *ī*óрано (Побожје, СЦГ)
 од дóбро вѝкаш, од ўбаво да *ī*и кáжу (Побожје, СЦГ)
*нѝшī*о нѝ мож да *ī*и кáжу áрно од мóј жѝвoйī (Побожје, СЦГ)
 ó ħ^е кáжеш од мѝне нѝ^е зѝóдно (Побожје, СЦГ)
 и да кáже од њѝѝа кáко се нáшле у шѝму (Побожје, СЦГ)
 и јóйеī да *ѝ*у сѝóмињу њѝма, од њѝма *ī*а да збóру (Побожје, СЦГ)

(11) → ударити / разбити о X

Овај тип конструкција се користи када је у питању обележавање индиректног објекта у оквиру неке *incommodi* радње (типа ударийīи, луīийīи, *ī*реснуīи и сл.).⁷ Мислимо да се и овде може говорити о широко схваћеној аблативности, будући да одмах након „захватања“ површине датог предмета / дела тела неком импулсивном, насилном радњом долази до одвајања од ударцем захваћеног предмета или дела тела (углавном – главе).

У нашем материјалу из Горње Мораве, скинутом са аудио-трака, само се стицајем околности није нашао ниједан сличан пример. Иначе, конструкције овога типа обичне су у горњоморавском говору, као и у другим јужним и југоисточним српским говорима.

*ī*а од зѝмњу *ѝ*у ўдрил и нáмесīо *ѝ*у ўīеīал (Мирковци, СЦГ)⁸

*

Констатација Б. Конеског да „значењата на предлозите ја добиваат својата полна содржина и определеност дури во состав со именката“ важи и за македонски и за српски литерарни језик. Међутим, за разлику од српског књижевног језика, македонски књижевни језик припада Балканском језичком савезу, те будући да именице у савременом македонском књижевном језику „имаат изменување со помошта на наставки сведено до најмал степен, до толку поголема служба им се паѓа на составите од предлог и именка со кои се изразуваат најразлични врски на именката во реченицата“ (Конески 1982: 507). Дајући преглед основних значења у савременом македонском језику, Конески наводи да се у предлог од слива неколико просторних, али и низ других значења, па тако помиње „излегување од некаде: *излезе од соба* (...) воопшто одделување од некаде: *од īоле* (...) пределна точка од која почнува оддалечувањето: *ѝо врайīи од врайīа* (...) површинско засегање на

⁷ „Када управна реч у синтагми значи интензиван контакт, односно удар, значење аблативности и локализације површином могу имати и модели *за + Насс*, *о + Насс*, али је таква њихова употреба изразито условљена творбеном структуром и лексичким значењем управне речи“ (Пипер 2001: 73).

⁸ Према Видоески 1999.

предметот, значење што понекогаш може да се предаде и со *во*, на: *ѿо удри од сид, од земја (...)* потекло по место: *сум од Скопје*“ итд. (Исто, 524-526). Дакле, у македонском књижевном језику, паралеле свих наведених дијалекатских примера аблативности садржале би искључиво предлог *од*. Међутим, уз глаголе говорења, мишљења и сл. редовно стоји предлог *за* када треба објаснити о чему је реч.

Српски језик у целини припада периферији балканског језичког савеза, док српски југоисточни говори спадају у категорију Шалерових балканских језика *ѿрвоѿа ранѿа*. Дакле, у оквиру српског дијалекатског простора посебно место припада призренско-тимочкој дијалекатској зони, чији највећи део заузимају говори са призренско-јужноморавском дијалекатском основицом. Тенденција ка граматикализацији и, следствено томе, десемантизацији одређених предлога најприсутнија је у призренско-тимочким, али и у њима суседним косовско-ресавским говорима, но није непозната ни појединим говорима других српских дијалеката. Предлог *за* је најмаркантнији у погледу разматраног процеса граматикализације, а када је реч о одређеним значењским категоријама, актуелни су и предлози *на* и *од*. Као што се на основу предочених примера може закључити, предлошко-падежном везом *од* + *ѿениѿив* / *акузаѿив* у функцији *оѿиѿиѿѿ ѿадежа* (Causus obliquus generalis) изражава се знатан број оних односа који су у српском књижевном језику представљени следећим предлошко-падежним везама: *из* + *ѿениѿив* када је реч о примерима 1-5, *с(а)* + *ѿениѿив* када је реч о примерима 6-9, *о* + *локаѿив* када је реч о примеру (10), *о* + *акузаѿив* када је реч о примеру (11).

Основно значење предлога *од* јесте *месѿо ѿочѿѿка креѿања, ѿружања, ѿросѿирања*. Може се, дакле, рећи да је предлог *од*, имајући примарно аблативно значење, управо знатно проширио поље свога „деловања“, продревши у семантичка поља неких других генитивних предлога, те се тако сусрећемо с нарочитом врстом свођења аблативних предлога *с* и *из* на предлог *од*. Осим тога, овај је предлог готово у потпуности преузео улогу предлога *за*, односно – предлога *о* уз *verba dicendi* / *verba audiendi* / *verba sentiendi*.

Наведени примери из наше теренске грађе омогућавају нам да, макар и сегментарно, уочимо и пропратимо лингвогеографски континуитет балканистичког процеса граматикализације предлога *од* у двама централнобалканским народним говорима. Међутим, предлошких конструкција којима се неутралишу синтетички модели има и на читавој косовско-ресавској територији (нпр. конструкција *нисам задовољан на мајкин живоѿ*, забележена у говору Трстеника), али су оне заступљеније у оним косовско-ресавским говорима који су под већим утицајем свога југоисточног суседа, те се у том случају може говорити и о граматикализацији и десемантизацији појединих предлога, као што су *превасходно за* и *на* (*нада се за ѿосѿи* / *кад на ѿелефон разѿоварамо*), но и предлог *од*. Тако, у косовско-ресавском говору Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003) срећемо примере који сведоче о вели-

кој експанзионој снази ових појава: готово сви типови конструкција посведочени у нашем материјалу из високобалканизованих скопскоцрногорских и горњоморавских говора досегли су до горњег тока Велике Мораве. Дакле, овај се тип иновационих „прерада“, које – увек по истом принципу – стижу са југа и југоистока, „прелио“ и у тзв. структурно конзервативне говоре.

- од Босне ју муж, *ѿ*ам далеко од неко село снаја; ишла од Јаџодине, једни *ѿ*уцу од Леија; ел избеџа *ѿ*и *оѿ* кућу; уморни иду од ра*ѿ*а, кад сам ја дошла од за*ѿ*вора;
- од ово брдо оз*ѿ*ор да сиђе, да не би *ѿ*ала *оѿ* *сѿ*олице; дође Снежга *оѿ* *ѿ*осла, *оѿ* свадбе ишли; скини *ѿ*о од *ѿ*реде;
- *ѿ*ричала би од мо*ѿ* мужа, он би *ѿ*и казао од ово село, до*ѿ*овару се неш*ѿ*о од молерај, цео дан мислим од њојзи (тако и у изразу несам водила рачуна од нико*ѿ*а);
- лу*ѿ*и с руком *оѿ* *сѿ*о, ка*ѿ* *ѿ*ресну од земљу; ел обриса руке *оѿ* *ѿ*ан*ѿ*алоне, немо да чешаш *ѿ*рбину од дувар.

Закључне напомене. Процес редуковања аблативних форми (*из* и *с*), тј. њиховог свођења на *од* као *praepositio generalis*, потврђен је примерима из двају централнобалканских народних говора – скопскоцрногорског и горњоморавског, али и из једног косовско-ресавског говора, који није члан заједнице високобалканизованих народних говора. Наше потврде сведоче о лингвогеографском континууму резултата овога процеса, те о завидној експанзивној снази балканистичких „таласа“, оних који чине да чак и када „на површината излегуваат различни показатели за одредени функции, сепак може да се согледа длабоката мотивација за еден појасен семантички и синтаксички систем во рамките на Балканската јазична заедница“ (Марковиќ 2007: 94). Ова се пак мотивација сагледава и у оним народним говорима који формално не припадају Балканском језичком савезу, али се нису могли одупрети (или су се препустили) њему иманентним процесима конвергенције.

РЕЗИМЕ

Во овој труд се претставени единаесет типови конструкции со предлогот *од*, забележени на теренот на скопскоцрногорскиот и на горноморавскиот говор, земајќи ги предвид и македонскиот и српскиот јазичен стандард. Процесот на редуцирање на аблативните форми (*из* и *с*), т.е. нивното сведување на *од* како *praepositio generalis* е потврдено во примери од двата споменати народни говори, со што е обрнато внимание на граматикализацијата на овој предлог во високобалканизираните народни говори на централнобалканската дијалектна зона. Исто така, презентирани се и сродни примери од еден косовско-ресавски говор, кој не е член на заедницата на високобалканизираните говори.

Посочените потврди сведочат за лингвогеографскиот континуум на резултатите на овој процес, т.е. за интензивноста на експанзивната сила на балканистичките ‘бранови’, кои овозможуваат дури и кога „на површината излегуваат различни показатели за одредени функции, сепак да може да се согледа длабоката мотивација за еден појасен семантички и синтаксички систем во рамките на Балканската јазична заедница“, како што забележал во својата монографија Марјан Марковиќ. Оваа мотивација се согледува и во оние народни говори кои формално не припаѓаат на Балканскиот јазичен сојуз, но не можеле да им се спротивстават (или им се препуштиле) на нему својствените процеси на конвергенција.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошњаковић/Станковић 2009: Жарко Бошњаковић и Станислав Станковић, „Из говора Скопске Црне Горе“, *Прилози истражувању језика*, 39, Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 327-340.
- Видоески 1998: Божидар Видоески, „Проблеми на меѓудијалектниот контакт во преодни говорни области“, *Дијалекти и на македонскиот јазик*, 1, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 95-103.
- Видоески 1999: Божидар Видоески, *Дијалекти и на македонскиот јазик*, Том 2, МАНУ, Скопје, 1-250.
- Ивић 2001: Павле Ивић, „Српски дијалекти и нивова класификација, III“, *Зборник за филологију и лингвистику*, Матица српска, Нови Сад, 175-209.
- Ковачевић 2009: Милош Ковачевић, *Огледи из српске синтаксе*, Библиотека „Књижевност и језик“, Књига 31, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 1-208.
- Којић 2002: Станислав Ц. Којић, *Биогеографија Горње Мораве*, НИП Косовско Поморавље, Гњилане – Београд.
- Којић 2005: Станислав Ц. Којић, *Основна школа у Врбовцу и њена околина*, Аутор – Основна школа „Марко Рајковић“, Врбовац.
- Конески 1981: Блаже Конески, *Грамматика на македонскиот литературен јазик, Дел I и II*, Скопје, Култура, 1-552.
- Марковиќ 2007: Марјан Марковиќ, *Ароманскиот и македонскиот говор од охридско-сирскиот регион (во балкански контекст)*, МАНУ, Скопје, 1-185.
- Милорадовић 2003: Софија Милорадовић, *Употреба надежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспекти*, Посебна издања Етнографског института САНУ, 50, Београд, 1-365.

- Павловић 2006: Слободан Павловић, *Детерминативни њадежи у сѡаро-срѡској ѡсловноѡравној ѡисменосѡи*, Матица српска, Нови Сад, 1-495.
- Пипер 2001: Predrag Piper, *Jezik i prostor*, Biblioteka XX vek, 91*, Beograd.
- РМС: *Речник срѡскохрваѡскоѡа књижевноѡ језика*, 1, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб 1967; 4, Матица српска, Нови Сад 1971.
- РСЈ: *Речник срѡскоѡа језика*, Матица српска, Нови Сад 2007.
- Станковић 1998: Станислав Станковић, „Дијалектолошка запажања Светозара Томића у светлу новијих истраживања говора Скопске Црне Горе (Са белешкама о С. Томићу и Скопској Црној Гори)“, *Срѡски језик*, III/1-2, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 291-312 + карта.
- Станковић 2002: Станислав Станковић, „Дијалекти српскога језика на тлу Косова и Метохије (Социолингвистичка скица, ареал и досадашња истраживања)“, *Зборник радова Филозофскоѡ факултѡеѡа Универзитѡеѡа у Пришѡини XXXII (12)*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 251-259.
- Тополињска 1995: Зузана Тополинска, *Македонскиѡе дијалекѡи во Еѡејска Македонија, Книѡа ѡрва, Синѡакса*, I дел, МАНУ, Скопје, 1-325.
- Угринова 1951: Рада Угринова, *Говориѡе во Скоѡско*, Филозофски факултет, Скопје, 1-41.
- Урошевић 1993: Атанасије Урошевић, *Горња Морава и Изморник (Реѡринѡ издање)*, Јединство – Књижара „Свети Сава“, Приштина – Гњилане.

Андрей Н. Соболев

**ДРЕВНЕЙШИЕ СЛАВЯНСКИЕ, СЕРБСКИЕ И МАКЕДОНСКИЕ
ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В АЛБАНСКИХ ДИАЛЕКТАХ:
ПРОБЛЕМЫ ДИАХРОНИЧЕСКОЙ И ДИАТОПИЧЕСКОЙ
СТРАТИФИКАЦИИ**

Ключевые слова: южнославянские языки и диалекты, албанский язык и диалекты, среднегегская диалектная зона, арумынский язык, славяно-албанские языковые контакты и периодизация истории их изучения, лексические заимствования, исследовательские парадигмы, этимология, общеалбанские славизмы, среднегегские славизмы, древние славянские лексические заимствования в балканских языках, историческая фонетика, сербские лексические заимствования в албанских диалектах, македонские лексические заимствования в албанских диалектах, язык и география, ареальная типология, Малый диалектологический атлас балканских языков, лингвистическая география, Атлас албанского языка, диахрония и диатопия, стратификация албанских славизмов.

Историю изучения славянских лексических заимствований в албанском языке можно разделить на три этапа – ранний парадигмообразующий сравнительно-исторический (с 60-х гг. 19 в. по 30-е гг. 20 в.), новый инвентаризационно-этимологический (вторая половина 20 в.) и новейший ареально-типологический (начиная с последнего десятилетия 20 в.), каждый из которых характеризуется как общими, так и специфическими чертами исследовательской программы. Первый этап, начатый в 19 – первой трети 20 в. сравнительно-историческими работами Ф. Миклошича и продолженный в трудах Г. Мейера, М. Фасмера, Ст. Младенова и Н. Йокля, завершился систематизацией всей имевшейся тогда в распоряжении лингвистической, а также релевантной исторической, этнографической, географической и др. информации в книге А.М. Селищева „Славянское население в Албании“ (1931 г.). Эта во многом выдающаяся работа осветила „Miteinander, Nebeneinander und Gegeneinander des slav[ischen] und des alb[anischen] Elementes“ [Jokl 1933: 284] и даже заставила сомневаться в том, что после нее исследователям славяно-албанских лексических заимствований и примыкающих областей знания можно сделать что-то еще [Jokl 1934-1935: 645]. История развития науки, однако, показала, что Селищев дал не окончательные ответы на все вопросы, а перспективную парадигму дальнейших исследований.

Наибольшую критику, как известно, вызвало и вызывает схематическое применение А. М. Селищевым противопоставлений *верх ~ низ* в области географии поселений, *земледелие ~ скотоводство* в области занятий населения и *верх ~ низ* в социальной сфере, завершившееся выводом о том, что в средние века в Албании славяне-земледельцы селились в долинах и составляли массу крестьянства, в то время как албанцы-скотоводы населяли горы и представляли собой местную аристократию.¹ Кроме того, Селищев, по мнению его современника Н. Йокля, несколько преувеличивал роль славян в окультуривании ландшафта (на основании топонимов-дериватов **trëbiti*, **sëkti*, **kërçiti* (ср. *Tërbaç*, *Trebisht*, *Prosek*, *Kërçisht* [Ylli 2000: 258]), а полагая, что ранние славяне застали в Албании преимущественно романское население, несколько недооценивал свидетельства славяно-албанского симбиоза, в частности свидетельства экзогамии² или контаминации (типа *Barbanna* > алб. *Bau(a)nna* > слав. *Bojana*, контаминация с именем собственным *Боян* [Jokl 1933: 287], ср. слав. *боян* „высокий военный чин у Аваров“ [ЕРСJ II 2006: 142-146]), охватившие славяно-албанскую топонимию (напр. *Guri i Kamjes*, *Belibardhë*, *Fushë-Studen*) и ономастику (напр. *Duka Dobril*). Общая и частная критика современников не только не отменяет очевидной и сейчас фундаментальности и актуальности установленного русским ученым инвентаря албанских славизмов, но напротив, подчеркивает непреходящий парадигмообразующий характер таких его методологических требований, как необходимость учитывать географические, исторические и социальные аспекты языкового взаимодействия славян и албанцев, роль романского элемента в этом взаимодействии (о славяно-романском симбиозе см., в частности [Голомб 1959; 1979]), фактор славяно-албанского двуязычия,³ фонетические и морфологические закономерности, а также эмоциональную окраску слов, например, из сферы эротики.

Второй этап составляли исследования, речь в которых шла о проверке, уточнении, расширении или сужении списка албанских славизмов, их этимологическом и историко-лингвистическом анализе (работы Э. Чабея, П. Скока, Ст. Манна, Х. Барича, И. Поповича, В. Цимоховского, А.В. Десницкой, Э. Хэмпса, М. Пешикана и др., а в новейшее время – Г. Сване, Б.

¹ О славяноязычной аристократии средневековой Албании см. новейшую биографию Скандербеге [Schmitt 2009].

² См. некоторые заимствования из сферы семейных отношений: *babë*, *bliznak*, *çejadë*, *darovë*, *dedo*, *opçinë*, *pastërk*, *përviçe*, *probatim*, *rob*, *rod/rodinë*, *starisfat*, *shullë*, *teto*, *vodece* и др. [Ylli 1997: 315].

³ „Длительное и мирное сосуществование, тесное экономическое и культурное общение, длительное состояние двуязычия и, наконец, полная ассимиляция одного из языков – славянского – таковы были специфические условия, определившие вхождение в албанский язык славянского лексического слоя“ [Десницкая 1963: 27].

Маркова, Р. Исмаили, В. Станишича и В. Орла); в результате мы получили обширные своды албанских славизмов с этимологическими комментариями. Однако здесь довольно рано стала очевидной непреодолимость тех трудностей, с которыми сталкивается этимология и история слов при идентификации и хронологической стратификации славянских элементов в албанском языке, не обладающем длительной письменной традицией. Например, фактически не было движения вперед в вопросе о корпусе древнейших славизмов в албанском языке. Традиционно считается, что они должны прежде всего отражать соответствия слав. *s* – алб. *sh*, слав. *ъ, ь* – алб. *u, i*, слав. *ы* – алб. *u* и некоторые другие [Селищев 1931: 141-146; Jokl 1934-1935: 291-292; Ylli 1997: 316-320]. По новейшему мнению В. Орла [Orel 2000: 37-41; 120-122], ранние славянские заимствования (6-8 вв.) демонстрируют следующие фонетические признаки (помимо отсутствия дифтонгизации албанского *e*):

Вокализм

слав. *o* > алб. *a* (**bogatъ* 'богат' > *bagëti* 'скот', **kočubъ* 'пучок' > *kaçubë* 'куст', **motыka* 'мотыга' > *matukë* 'то же');

слав. *ы* > алб. *u* (**bystrъ* 'быстрый' > *bushtër* 'дикий', **motыka* 'мотыга' > *matukë* 'то же');

слав. *ь* > алб. *i* (**obърънъкъ* 'опанок' > *oringë* 'то же');

слав. *-er-* > алб. *-er-* (**čerda* 'ряд, стая' > *çerdhe* 'гнездо');

слав. *-or-* > алб. *-ar-*, с исключениями (**sorka* 'шерстяная верхняя одежда' > *shark* 'рубаша', однако ср. **vorbyль* > *harabel* 'воробей', **gorхъ* 'горох' > *grosh* 'фасоль');

слав. *-ol-* > алб. *-al-* (**dolbto* 'долото' > *daltë* 'то же');

слав. *-ъr-* > алб. *-ru-*, с исключениями (**gъrstъ* 'горсть' > *grusht* 'кулак', однако ср. **tъrgъ* 'рынок' > *treg* 'то же');

слав. *-ъr-, -or-* > алб. *-V-* + *носовой*, с исключениями (**lëdina* 'целина, луг' > *lëndinë* 'то же', **sębrъ* 'сосед, крестьянин' > *sembër* 'крестьянин, владеющий плугом совместно с другим крестьянином; каждый из них запрягает своих волов и по очереди вспахивают каждый свое поле');⁴

слав. *-VuV-* > алб. *-ua-, -ue-* (**podъkovъ* 'подкова' > *patkua* 'то же').

Консонантизм

слав. *d* > алб. *dh* (**čerda* 'ряд, стая' > *çerdhe* 'гнездо', **gromada* 'руина' > *gërmadhe* 'громада');

слав. *k* > алб. *g* (**kъrčagъ* 'кувшин' > *gërçak* 'то же', **kъrxati* 'кашлять' > *gërhas* 'храпеть');

⁴ Ср., однако [Çabej VII: 9-10].

слав. *s* > алб. *sh* (**sorka* 'шерстяная верхняя одежда' > *shark* 'рубаша'); ср. также *lesh* 'борона', *kosherë* 'коса', *grusht* 'кулак', *shullë* 'слуга' [Jokl 1933: 293];

слав. *č* > алб. *s* (**bičькъ* 'бич' > *bisk* 'гроздь', **bričькъ* 'бритва' > *brisk* 'то же', **poročiti* 'поручить' > *porosit* 'приказать'); позже слав. *č* > алб. *c* (**kъrčь* 'пень' > *kërc* 'то же'),

Вокализм и консонантизм

**bystrь* 'быстрый' > *bushtër* 'сука; волчица', **kostь* 'кость' > *koc* 'то же', **vьrsta* 'возраст, вид' > *vërsë* 'то же').

Многие из предложенных В. Орлом этимологических решений не нашли поддержки, что напоминает об аналогичной проблеме вычленения древнейших славянских заимствований в румынском языке, которые, по мнению выдающегося болгарского историка языка И. Дуриданова [Duridanov 1991], должны так же отражать отсутствие метатезы, различные рефлексy краткого и долгого *a*, носовые, редуцированные гласные, *ы*: *baltă* 'Schlamm', *daltă* 'Meißel', *gard* 'Zaun', *jupîn* 'Herr', *măgură* 'Berg', *mătură* 'Besen', *smîntînă* 'Sahne', *stăpîn* 'Besitzer', *stîină* 'Pferch', *sută* 'Hundert' и *șchiau*, *șhcei* 'Slave' (о роли этих фонетических факторов в западной части Балкан см. [Павлович 1958]).⁵ Обратим внимание на то, что и румынские, и албанские этимологи продолжают считать некоторые из этих лексем (напр. алб. *baltë*, *gardh*) исконными в своих языках [Ylli 1988b; Ciorănescu 2001]. Очевидно, что при отсутствии письменных источников для древнейшего периода некоторые из открытых вопросов могут быть хотя бы частично разрешены применением ареального подхода; понимание этого факта открыло третий, новейший ареально-типологический этап в изучении албанских славизмов.⁶

На этом этапе небольшая часть исследователей (А.В. Десницкая, Й. Гьинари, А. Омари и Дж. Юллы) обратилась к решению задачи, поставленной еще Н. Йоклем в его уже цитировавшейся выше рецензии: „Установить географическое распространение славянских заимствований в албанских диалектах и отделить более или менее локальные элементы от общераспространенных... Лишь тогда можно будет нарисовать исторически завершенную картину славяно-албанских отношений, славянского влияния на албанский язык, т.е. картину, которая продемонстрирует не только факт влияния, но и его объем и интенсивность“ [Jokl 1934-1935: 645]. Многолетние

⁵ Объяснения отсутствия метатезы в *Sumartin* (т.е. не *Sumratin*), но наличия обычного рефлекса носового лежат в области хронологии контактов славян и романцев.

⁶ Ср. с попыткой различать более древний и новый слой славизмов на основании иных, не фонетических критериев, в том числе и ареальных в [Jokl 1933].

капитальные исследования Дж. Юллы о географическом распределении славянской апеллятивной лексики в албанских диалектах [Ylli 1987; 1988; 1997]⁷ и о славянской топонимии в Албании [Ylli 2000], не говоря уже об уточнении самого списка славизмов, открыли новые возможности для оценки степени, характера, системного места и хода славянского влияния в разных областях Албании. В частности, оказалось возможным обнаружение сходств и различий в гегском и тоскском инвентаре славизмов, их сопоставление с данными многолетней традиции изучения славянских языковых элементов в албанском языке, а также установление общеалбанских, общегегских, общетоскских и локальных лексем и их возможных инобалканских параллелей. Был открыт путь к хронологической стратификации лексем по ареальным признакам и к реконструкции славяно-албанских языковых отношений в разных регионах страны на всем протяжении их истории. Подтвердился установленный еще А.М. Селищевым факт: „Области бассейна Мати (следует, видимо, добавить и области бассейна р. Фани – А.С.) и Ишми – там находились ранние поселения албанцев, до их движения к югу и северу. Туда зашли только немногие славянские группы. Топографические названия этого края являются албанскими. Славянских названий там немного“ [Селищев 1931: 74]. Действительно, славянские названия сел, например, в области Мирдита составляют самое малое для территории Албании число – 1 (или максимально 4 %) [Ylli 2000: 198].⁸

На этом же этапе были сделаны наблюдения над славяно-неславянским языковым взаимодействием в балканском регионе в целом. Расширение географии исследования в ходе работ над Малым диалектологическим атласом балканских языков [МДАБЯ 2003-2010] позволило, в частности, доказательно опровергнуть мнение о минимальности славянского влияния в области скотоводческой лексики [Русаков, Соболев 2008; МДАБЯ III 2009]. И в этой сфере славянские языки – несомненный общевосточноевропейский донор, причем для некоторой части славизмов следует предположить восточнороманское южнодунайское посредничество в их распространении [Соболев 2006]. Таким образом в исследовательскую парадигму вводится фактор славяно- и албано-восточнороманского двуязычия, т.е. при этимологизации славянских лексем в албанском и греческом языках в будущем необходимо учитывать возможность их прохождения через восточнороманский фонетико-фонологический фильтр. Пока же установлено, что фонетические характеристики славянских по происхождению лексем в балканских языках-

⁷ См. нашу рецензию в: Малый диалектологический атлас балканских языков. Материалы второго рабочего совещания. С.-Петербург, 19.12.1997. СПб., 1998. С. 130-135.

⁸ Ср. также: „Количество старых славянских элементов в отдельных говорах прямо пропорционально количеству славянских топонимов в соответствующих районах“ [Десницкая 1968: 136].

реципиентах указывают как на древнее (**stroga*, **sěno*, **koryto*), так и на недавнее по времени влияние. Тематический спектр скотоводческих славизмов очень широк, это обозначения шерсти по ее количеству, виду и качеству (напр. **rudъ*); релевантные для хозяйства особенности тела животных (**mьrša*, **slabъ*); кастрирование, размножение, половые органы скота (**skopiti*, **pьrčiti* (*sę*) и мн. др.); половозрастные обозначения (**šelegъ*, **pьrčъ*); хозяйственно нерелевантные цветочные обозначения (**bělъ*, **šarъgavъ*); уход за скотом, кормление и соответствующие устройства (**gordjъ*, **kopana*); социально-хозяйственная организация пастушеского коллектива (**čelъnikъ*); постройки, части и комплексы построек (**lěsa*, **stanъ*, **stroga*); релевантные для хозяйства части тела (**kostъ*). Чрезвычайно интересны славизмы, не отмеченные в соответствующих значениях в современных славянских языках (**čelъnikъ*, **rastoka*, **stanъ*). Ряд межславянских изоглосс (**kopana* ~ **koryto*, **čukati* ~ **skopiti*, **mьrkati* (*sę*) ~ **mьrliti* (*sę*) ~ **pьrčiti* (*sę*)) ясно продолжается на ныне неславянской языковой территории, указывая как на единство славянского языкового ландшафта в прошлом, так и на отсутствие барьеров между частями полифоничного балканского ландшафта в целом. Все это однозначно указывает на симбиоз пастушеского славянского, восточнороманского и албанского (а частично и греческого) населения на протяжении всего периода пребывания славян на Балканском полуострове. Количественное и ареальное распределение славизмов по отдельным языкам и диалектам свидетельствует о том, что наиболее интенсивные контакты имели место на территории Македонии и южной Албании.

Одновременно с этим было продолжено изучение славизмов албанского языка на территории Республики Албания. Совмещение данных словарных и лингвогеографических источников позволило сделать первые шаги в направлении установления инвентаря общеалбанских, т.е. одновременно и гегских, и тосских лексем славянского происхождения [Ylli 1997; Юллы, Соболев 2002; 2003]. Некоторые единицы этого инвентаря представляют ниже диалектные гегские лексемы: *bregj* 'берег'; *brën* (*drûni*) 'борона'; *buj'ar* 'добрый; гостеприимный; щедрый'; *i d'obët* 'слабый, о зрении'; 'маленький, тощий, заморенный'; *dob'iç* 'внебрачный ребенок'; *grasht* 'ясли (кормушка для скота в виде решетки)'; *grusht* 'кулак'; *gjozhd* 'язычок бубенчика'; *jug* 'южный ветер'; *koc* 'кость'; *kop* 'скирда кукурузы; круглая копна кукурузы'; *k'ore* 'бельмо на глазу'; *kor'et* 'деревянная колода для поения скота; поилка для кур'; *kot'ec* 'курытник'; *kosh* 'улей'; *lop'atë* 'лопата'; *ll'ome* 'дерево, сгнившее в воде'; *men'ec* 'заика; немой'; *nuh'as* 'нюхать'; *ob'orr* 'двор'; *oll'oq* в *ôsht bâ oll'oq* 'отняться'; *prag* 'порог'; *prash'ëit* 'мотыжить кукурузу'; *qeh* и *pleh* 'удобрение'; *rrab'ush* 'стрелка лука'; *rëk'aj* 'ручеек после дождя'; *rog'os* 'подстилка в овчарне для (окота) овец'; *rud* 'мягкошерстный, тонкорунный — об овцах'; *set* 'металлическая сетка для процеживания меда'; *skop'ec* в *sqa^ep* и *cep* *skop'ec* 'козел кастрированный'; *stan* и *sta^on* 'пастушье стойбище'; *str'ehë*

'навес (для дойки овец)'; *trup* 'естественная борть'; *vad'it* 'поливать'. Как было показано ранее в [Соболев 2004], данный – разумеется, не полный, но лишь достаточно репрезентативный – список лексем свидетельствует о том, что среднегегские говоры располагают не индивидуальным, т.е. отличным от тоскского уникальным региональным инвентарем славизмов,⁹ а лишь такими единицами, которые одновременно являются общеалбанскими и даже, видимо, общепалканскими. Лишь небольшое число лексем (*breg, i dobët, grusht, llome, nuhas* и *vadit*) не имеют известных нам параллелей в румынском, арумынском и/или греческом языках. Идет ли в случае общеалбанских и общепалканских славизмов речь о лексических элементах структурно „обязательных“ для заимствования в случае контакта неславянского палканского идиома со славянским, об одном и том же – восточно-романском южнодунайском? – посреднике в их распространении или же о хронологически наиболее ранних заимствованиях, закономерно имеющих и более широкую географию? В любом случае, среднегегские славизмы мы не можем относить к слою, заимствованному от бывшего славянского населения этой области в результате длительного состояния массового двуязычия, по крайней мере не в историческое время и не на этой территории. Центральный вопрос, возникающий в связи с отсутствием специфики у среднегегского инвентаря славизмов – это вопрос о времени, месте, способе и причинах получения среднегегскими говорами именно этого набора лексем.

Причиной неспецифичности среднегегского набора славизмов называли *географическое положение* этих говоров [Десницкая 1968: 138], но на сегодняшний день спектр возможных ответов на поставленные вопросы – с учетом неспецифичности этого набора славизмов не только на общеалбанском, но и на общепалканском уровне – все же значительно более широк. Например, принятие идеи о восточнороманском южнодунайском посредничестве в распространении славизмов смещает интерес исследователя в сферу реконструкции диатопии и диастратики славяно-восточнороманского симбиоза в центральной и западной части Балканского полуострова и албановосточнороманского симбиоза, в частности, в Северной Албании. Если же оставаться в рамках парадигмы прямого древнейшего собственно славяно-албанского взаимодействия, то его следует постулировать на территории, не включавшей среднегегскую зону, т.е. либо вообще вне пределов основной современной территории распространения албанского языка, либо в протосеверногегском и прототоскском ареалах с последующим распространением отсюда лексических инноваций в протосреднегегские говоры. В последнем случае интерес исследователя должен быть смещен в сферу албанской

⁹ Этот вывод подтверждается результатами целенаправленного поиска специфических славизмов в говоре области Мирдита. Таковых в материалах Дж. Юллы не обнаружено.

исторической диалектологии, которая должна дать ответ о принципиальной возможности таких диалектных взаимодействий в раннеалбанский период.

На ареально-типологическом этапе изучения албанских славизмов очевидным образом происходит смещение фокуса исследования из сферы славянского языкознания в область лингвистической балканистики и албанистики. Классическим источником сведений по албанской лингвогеографии станет недавно изданный Албанский диалектологический атлас (Gjinari J., Beci B., Shkurtaj Gj., Gosturani Xh. *Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe. Vëllimi I, II*. Napoli, 2007-2008), в котором мы впервые знакомимся с албанским языком в его привязке к географическим константам, а славизмы – которые есть более чем на 150 картах – наблюдаем в их системной противопоставленности лексике иного происхождения на всей современной территории распространения албанского языка, включая Черногорию, Косово, Македонию, Грецию и Италию. Инвентарь славизмов в атласе составляют, по самым предварительным подсчетам, не менее 250 лексических единиц (к сожалению, в материалах к картам заимствования составителями нередко опущены, что замедляет их поиск), например *abdavec* 'i ve' K[арта] 491; *avitem* 'afrohem' K 507; *bagëti* 'bagëti' K 97; *bërlllok* 'të fshira; çerdhe' K 572, 437; *bisk* 'fre (rrushi)' K 373, возможно < *bičькь [Orel 2000: 121]; *bliznjak* 'binjak' K 484; *bodec* 'bodec' K 580; *branë* 'lesë' K 582; *brazdë* 'hulli' K 581 и мн. др. При этом ознакомление с картами атласа позволяет выявить географическую стратификацию албанских славизмов, некоторые – не более чем сугубо предварительные – наблюдения над которой изложены ниже.

Как и ожидалось, в среднегегской диалектной зоне в районах Мати и Фани помимо общеалбанских славизмов на картах Албанского атласа фиксируются только лексемы со спорной этимологией, например *çerdhe* 'çerdhe' < *čerda K 437 и *koc* 'kyçi i këmbës, i dorës' < *kostь [Orel 2000: 212], что свидетельствует как раз против этих этимологических решений (как было показано выше, заимствование и сохранение славянской лексемы именно и исключительно этой группой гегов при ее утрате всеми другими албанцами маловероятно). В то же время основная особенность ареала состоит как раз в уже обсуждавшемся отсутствии некоторого числа „общеалбанских“ славизмов вроде *kastravec* 'kastravec' K 387 или *prashit* 'prashit' K 592. Таким образом, действительно общеалбанским можно считать те и только те славизмы, которые представлены помимо прочих также и в среднегегском ареале, что заставляет сократить их предложенный выше список, исключив из него лексемы вроде *kastravec* 'огурец' и *prash'ëit* 'мотыжить кукурузу' (в среднегегских говорах в этих значениях употребляются соответственно среднегреческое заимствование *trangull* < τετράγγουρον и исконно албанский глагол *mih* [Orel 1998: 461, 266]); в результате мы сможем в перспективе решить поставленную еще Н. Йоклем задачу точного разграничения общераспространенных и локальных славизмов в албанском языке.

Самостоятельную тему исследования предоставляют недостаточно изученные славизмы арберешских говоров Италии и арванитских говоров Греции. Необходимо установить их инвентарь и распределение по лексико-семантическим группам (хотя бы для терминов родства и свойства, частей тела, домашнего хозяйства, скотоводства и полеводства, включая части плуга и т.д.; ср. в Портоканноне *sita, këmba sitës, lapata hekuri* [Sposato et al. 2007]), но с учетом истории постоянного подселения в албаноязычные эксклавы в течение всего нового и новейшего времени все новых и новых потоков мигрантов смешанного происхождения мы не можем ожидать от этого направления исследования однозначных и окончательных ответов. Пока отметим два наблюдения. Во-первых, арберешские говоры Италии в ряде случаев в „потенциальной семантической зоне“ славянского заимствования (т.е. там, где в албанском мы находим славизмы) демонстрируют заимствование греческое по типу *vadit* vs. *potis* 'поливать'. Во-вторых, поиск исключительных арберешских славизмов, не отмеченных в диалектах на основной албанской языковой территории, привел к несколько неожиданному наблюдению – многие из таких лексем суть балканские лексемы с множественными этимологиями (вроде *koçan* 'kalli misri' K 378; *lal* 'xhaxha; *dajë* K 477, 478; *ljalj* 'gjysh' K 474; *reska* 'hala gruri' K 380; *kuç* 'qen; *këlysh* K 388, 390; *kopile* 'vajzë' K 462; *tat* 'gjysh' K 474), но встречаются среди них и южнославянские регионализмы (*topër* 'sëpatë' K 606). Как кажется, углубление в арберешский материал приводит не к аналитическому противопоставлению по линии *албанское* vs. *славянское* и т.п., но к вскрытию типичной для Балкан множественности генезиса явления, при изучении которого приходится не только учитывать все возможные разнородные источники, но и возможности их взаимных контаминаций.

Одним из необходимых шагов по стратификации славизмов албанского языка является вычленение лексем, принадлежащих не к древнейшему слою, но к современному сербскому и македонскому диалектному континууму, и установление ареалов точно и локально (от говора через группы говоров/диалектов до наречий) распространенных лексем с дальнейшим анализом как самих этих наборов славизмов, так и ареалов их распространения. Ожидаемым образом находящиеся на пограничье пункты атласа демонстрирует индивидуальные наборы единичных заимствований, многие из которых никогда не рассматривались в таком качестве. Приведем три примера из области албанско-македонского контакта: пункт № 89, село Tanushaj в Reka e Dibrës/Дебарска Река: *abdavec* 'e ve' K 492; *abdavec* i ve K 491; *bumbar* 'këpushë' K 449; *grebenjë* 'krëhër leshi' K 614; *kllap* 'çark K 626; *korcat* 'gërshet' K 500; *pqe* 'fërgoj' K 549; *pudit* 'përzë' K 521; *sirisht* 'mullëz; *farë djathi* K 556; *sivrisinek* 'këpushë' K 449; *zban* 'gunë' K 563; пункт № 93, город Dibër/Дебар: *buolkë* 'kopan' K 571; *çukalen* 'qukapik' K 428; *grebenjë* 'krëhër leshi' K 614; *kllapejckë* 'çark'; *sirisht* 'mullëz, *farë djathi* K 556; *sotkë* 'huall' K 625; *svitka* 'xixëllonjë' K 454; пункт № 132, село Çipan: *kllasinë* 'hala gruri' K 380; *luspit*

'zhvesh misër' К 602; *lutë* 'bushtër' К 389; *përç* 'çjap' К 413. На этом фоне выделяется пункт 95, Tërbaç в Gollobordë/Голо Бордо, в котором, в отличие от других приведенных выше пунктов в Дибре/Дебаре, эксклюзивных славянских заимствований нет, а процент славизмов вообще невысок. Возможно, это косвенным образом свидетельствует о позднем, миграционном характере албанского населения в Голо Бордо, по крайней мере во включенном в Албанский атлас селе. Напротив, пункты Албанского атласа на территории Западной Македонии иногда показывают интересные фонетические и грамматические отклонения от албанского типа, свидетельствующие о древности и глубине славяно-албанского взаимодействия здесь.

Албанский атлас впервые предоставил наглядную возможность установить тот факт, что зона очевидного сербского влияния в Северной Албании и на Косово, с одной стороны, и зона македонского влияния на основной территории Албании, с другой, не едины, но разбиты на устойчивые, т.е. регулярно повторяющиеся и отчетливо противопоставленные друг другу меньшие ареалы распространения отдельных лексем (ср. с дакорумынской лингвогеографической ситуацией [Leschber 1999]). Каждый из таких ареалов заслуживает детального и системного историко-лингвистического изучения, которое необходимо будет осуществить в дальнейшем, пока же ограничимся их предварительной инвентаризацией. Ясно само по себе, что районы непосредственного контакта славян и албанцев, где процессы взаимодействия живы и могут быть наблюдаемы в наши дни, противопоставлены зонам реликтовым.

Фактическим продолжением сербского диалектного ареала суть ареалы славизмов в районах Зета, Мальсия, Хас и Метохия (*Rrafshi i Dukagjinit*), а также Косово. При этом следует обратить внимание на роль торговых и военных путей в долине р. Дрин как маршрутов перемещения групп людей и/или распространения лексических и культурных влияний, а также на мелкие внутренние миграции носителей албанских говоров с достаточным количеством славянских заимствований в новые районы (например, из Большой Мальсии к долине Мати).

Зета: *struk* 'gunë' К 563; *gërgas* 'ngacmoj një njeri' К 518a, возможно < **kъrxati* [Orel 2000: 120]; *bërlok* 'çerdhe' К 437;

Мальсия (иногда с подключением Зеты): *ulisht* 'zgjua' К 622; *cukaç* 'qikapik' К 428; *grezde* 'vesh rrushi' К 373; *jarm* 'zgjedhë' К 579; *maticë* 'amë' К 624; *mraul* и др. 'milingonë' К 447; *stog* 'mullar kashte' К 603; *perke* 'pendë' К 438;

Метохия и Хас на северо-востоке Албании (т.е. фактически долина Белого Дрина и верхнее течение объединенного Дрина): *gërçak* 'shtëmbë' < **kъrčagъ* К 547; *korub* 'zgavër' К 370; *piskavicë* 'shushunë' К 446;

Косово и Метохия: *pastork* 'thjeshtër' К 483; *pajk* 'rosë e egër' К 443;

Хас, Метохия и Косово (или северо-восточный объединенный ареал): *përzhit* 'fërgoj' К 549; *bërllok* 'të fshira' К 572; *pirajkë* 'kopan' К 571; *prezore*

'dritare' K 530; *sakic* и *sekic* 'sëpatë' K 606; *stenicë* 'çimkë' K 452; *teslic* 'sqepar' K 627; *torisht* 'vathë' K 566; *vllaç* 'lesë' K 582; *vojshtinë* 'huall' K 625.

Фактическим продолжением македонского диалектного континуума суть славизмы района Дибыр/Дебар в гегской диалектной области и районов долин р. Девол и Вьоса в тоскской. В обоих случаях можно задуматься не только о роли долин рек как маршрутах внутренних, больших и малых миграций населения, путях перемещения товаров и влияний,¹⁰ но и о посредничестве арумынского населения Южной Албании в продвижении славянских лексических элементов на запад.

Дибыр/Дебар: *tesk* 'sqepar' K 627; *bliznjak* 'binjak' K 484; *grade* 'çerdhe' K 437; *kashnejk* 'shajak' K 619; *pijanece* 'shushunë' K 446; *razboj* 'avlëmend' K 612/1; *ros* 'vesë' K 364;

Девол в районе верхнего течения реки: *cape*, *capkë* обратное заимствование 'keç' K 414; *çepkat* 'shkrif lesh' K 617; *drugë* 'bosht' K 613; *grabashkë* 'krëhër bari' K 604; *kopaçit* 'çel tokë e re' K 573; *ligavec* 'kërmill'; *marau shkë* 'milingonë' K 447; *plevicë* 'kasolle' K 532; *roj* 'shemë' K 623; *ronit* 'shij misër' K 599; *sllok* 'shpor' K 575; *stomnë* 'shtëmbë';

Девол в районе верхнего и среднего течения реки, с подключением долин Осума и Вьосы: *matkë* 'amë' K 624; *galë* и *galic* 'sorrë' K 427; *klloçkë* (*me zogj*) 'shenjëza, arusha e vogël' K 363; *koçankë* 'koçan';

Девол по всему течению реки (с подключением долин Осума и Вьосы): *bodec* 'bodec' K 580; *çepirok* 'bërzhik' K 630; *tartabice* 'çimkë' K 452; включая сюда смещенные ареалы в среднем и нижнем течении *gruçkë* 'koçan' K 379; *kopaçar* 'çapë' K 577; *lesë* 'lesë' K 582; *prashajkë* 'çapë' K 577; *stenë* 'shpellë' K 367;

Вьоса: *prokovaç* 'akrep' K 455; *çafk* 'sorrë' K 427; *kade* 'tundës' K 558; *kopan* 'vesh rrushi'.

Особый статус древней, ныне реликтовой зоны славянского влияния следует признать за районами Чамерии и Ляберии. Последнее название, как считается, отражает славянскую метатезу в самоназвании албанцев и свидетельствует о наличии в прошлом группы славян Эпира, о которой писали П. Скок и М. Фасмер [Павлович 1958: 213, 235]; о довольно значительных компактных славянских группах свидетельствуют здесь названия краин Загори (в Албании и Греции) и Шкери (*Shqerë*, в северной части Перметского округа в Албании). Здешние эксклюзивные славизмы образуют замкнутые, смещенные и не опирающиеся на основной славянский диалектный континуум ареалы, а также вполне ожидаемо демонстрируют архаичные

¹⁰ Очевидно, что именно вдоль долины р. Шкумбин распространилась лексема *çerep* 'saç' K 546.

фонетические черты: *kokosh* 'gjel' K 439; *kokosh deti* 'gjel deti' K 440; *gravalë* 'krëhër bari' K 604; *kosa* 'gërshet' K 500; *shark* 'gunë' < **sorka* [Orel 2000: 121] K 563; *topër* 'naxhakë' K 607; *zvarë* 'lesë' K 582.

Из представленного здесь обзора проблем „отделения локальных славизмов албанского языка от общераспространенных“ следует, что на повестке дня новейшего, ареально-типологического этапа в лингвистическом исследовании этой комплексной проблематики находятся не общие своды славизмов с этимологическими комментариями, а их диалектные и региональные инвентари с точными сведениями об их географическом распространении. Исследование сходств и различий в инвентарях славизмов, отделение локальных элементов от общераспространенных приводит к хронологической стратификации лексем по ареальным признакам там, где это невозможно по данным исторической фонетики и в условиях отсутствия памятников языка. Введение в парадигму исследования общевосточноевропейского измерения с необходимостью заставляет учитывать факторы симбиоза пастушеского славянского, восточнороманского и албанского населения, романского посредничества, славяно- и албано-восточнороманского двуязычия, и в итоге признать типичной для Балкан ситуацию множественности генезиса явлений и их взаимных контаминаций. Обращение к Албанскому диалектологическому атласу и вычленение устойчивых ареалов славизмов, включая периферийные, реликтовые зоны, а также говоры арберешей и арванитов, дополняет и уточняет наши знания о характере, объеме и интенсивности славяно-албанских языковых отношений в разных регионах во всей глубине их диахронии.

Научная парадигма изучения славизмов албанского языка постоянно совершенствуется. Параллельно с накоплением материала решаются задачи идентификации, этимологизации, хронологической, тематической, стилистической и социальной стратификации, обобщения формальных и функциональных признаков славянских по происхождению лексем, что имеет конечной целью экспликацию максимального количества географических, исторических и социальных аспектов взаимодействия славян и албанцев на всем протяжении его истории. Установлению объема и места сербского и македонского лексического влияния на албанские диалекты отводится при этом важная роль.

ПРИЛОЖЕНИЕ
ЛИНГВОГЕОГРАФИЧЕСКАЯ СТРАТИФИКАЦИЯ
АЛБАНСКИХ СЛАВИЗМОВ

1. Общеалбанские славизмы
 - 1.1. Распространенные в основном ареале и у арберешей Италии
 - 1.1.1. Основной ареал целиком
 - 1.1.2. Основной ареал частично
 - 1.1.3. Основной ареал без бассейнов р. Фани и Мати
 - 1.2. Распространенные в основном ареале, но не у арберешей Италии
 - 1.2.1. Основной ареал целиком
 - 1.2.2. Основной ареал частично
 - 1.2.2.1. Крупные и компактные зоны
 - 1.2.2.2. Островные, разорванные ареалы
2. Региональные славизмы
 - 2.1. Распространенные в гегских и тоскских говорах Центральной Албании
 - 2.1.1. Долина р. Шкумбин
 - 2.2. Распространенные в тоскских говорах в широком смысле (включая Ляберию, Чамерию)
 - 2.2.1. Общетоскский ареал
 - 2.2.2. Частнотоскские ареалы
 - 2.2.2.1. Ареал долин р. Девол и Вьоса
 - 2.2.2.1.1. Зона верхнего течения
 - 2.2.2.1.1. Зона нижнего течения (смещенный ареал)
 - 2.2.2.2. Долина р. Девол
 - 2.2.2.3. Долина р. Вьоса
 - 2.2.2.4. Ляберия и Чамерия
 - 2.3. Распространенные в гегских говорах в широком смысле (включая Мальсию, Косово и Македонию)
 - 2.3.1. Общегегский ареал
 - 2.3.2. Частногегские ареалы
 - 2.3.2.1. Зета
 - 2.3.2.2. Мальсия
 - 2.3.2.3. Метохия и северо-восток Албании (Белый Дрин и верхнее течение Дрина)
 - 2.3.2.4. Косово
 - 2.3.2.5. Северная Македония
 - 2.3.2.6. Дибыр/Дебар
 - 2.3.2.7. Долины р. Мати и Фани

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР 1-6 – *Български етимологичен речник. Том I. А-З. София, 1971. Том II. И-крепъ. София, 1974. Том III. крес¹-минго¹. София, 1986. Том IV. минго²-падам. София, 1995. Том V. падеж-пуска. София, 1996. Том VI. пускам-словар². София, 2002.*
- Бидолари 2001 – Бидолари, Ч. *Результаты изучения славянской топонимии Албании*// Казанский Н.Н. (Ред.). Памяти Агнии Васильевны Десницкой (1912-1992). СПб., 2001. С. 235-239.
- Гајдова и др. 2008 – Гајдова, У. (Ред.). *Македонски дијалектѝен аѝлас. Пролетомена*. Скопје, 2008.
- Геров 1978 – Геров Н. *Речник на българския език. Ч. 5*. София, 1978².
- Голомб 1959 – Голомб З. *Генетички врски меѓу карпатската и балканската сѝочарска терминологија и улогата на словенскиот елемент во ова подрачје*// Македонски јазик. Кн. X. Скопје, 1959. С. 19-50.
- Голомб 1979 – Голомб З. *За „механизмот“ на словенско-романските односи на Балканскиот полуостров*// Македонски јазик. Кн. XX. Скопје, 1979. С. 5-18.
- Демирај 1994 – Демирај Ш. *Балканска лингвистика*. Скопје, 1994.
- Десницкая 1963 – Десницкая А.В. *Славянские заимствования в албанском языке*. М., 1963.
- Десницкая 1968 – Десницкая А.В. *Славяно-албанские языковые отношения и албанская диалектология*// Славянское языкознание. VI Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. М., 1968. С. 120-147.
- Клепикова 2001 – Клепикова Г.П. *Опыт ареалогической интерпретации материалов МДАБЯ*// Исследования по славянской диалектологии. 7. Славянская диалектная лексика и лингвогеография. М., 2001. С. 10-29.
- Лома 2001-2009 – Лома, А. (Ур.). *Етимолошки речник српског језика. Т. 1-3*. Београд, 2001-2008.
- Марков 1996 – Марков Б. *О некоторых аспектах исследования славянизмов в албанском языке и албанизмов в македонском языке*// Zeitschrift für Balkanologie. Bd. 32/2. Wiesbaden, 1996. S. 180-197.
- МДАБЯ 2003-2010 – *Малый диалектологический атлас балканских языков*. Под ред. А.Н. Соболева. Пробный выпуск. München, 2003. Серия лексическая. Том I. Лексика духовной культуры. München, 2005. Том II. Человек. Семья. München, 2006. Том III. Животноводство. С.-Петербург; München, 2009. Том IV. Ландшафт. Сост. М. В. Домосилецкая. С.-Петербург; München, 2010. Серия грамматическая. Том I. Категории имени существительного. München, 2005.
- Павловић 1958 – Павловић М. *Перспективе и зоне балканистичких језичких процеса*// Јужнословенски филолог. Књ. XXII. Београд, 1958. С. 207-239.
- Русаков, Соболев 2008 – Русаков А.Ю., Соболев А.Н. *Субстанционально-функциональная теория балканского языкового союза и славянские языки*. С.-Петербург, 2008.

- Селищев 1931 – Селищев А.М. *Славянское население в Албании*. София, 1931.
- Соболев 2001 – Соболев А.Н. *Балканская лексика в ареальном и ареально-типологическом освещении*// Вопросы языкознания. № 2. М., 2001. с. 59-93.
- Соболев 2004 – Соболев А.Н. *Славянские заимствования в балканских диалектах I. Северная Албания*// Исследования по славянской диалектологии. Москва, 2004. с. 22-33.
- Соболев 2006 – Соболев А.Н. *Славянские заимствования в балканских диалектах II. Южноарумынский говор Пинда*// Исследования по славянской диалектологии 12. Москва, 2006. с. 37-44.
- Станишић 1995 – Станишић В. *Српско-албански језички односи*. Београд, 1995.
- Юллы, Соболев 2002 – Юллы Дж., Соболев А.Н. *Албанский тоскский говор села Леиня (краина Скрапар)*. Синтаксис. Лексика. Этнолингвистика. Тексты. Marburg, 2002.
- Юллы, Соболев 2003 – Юллы Дж., Соболев А.Н. *Албанский гегский говор села Мухурр (краина Дибыр)*. Синтаксис. Лексика. Этнолингвистика. Тексты. München, 2003.
- Cimochowski 2001 – Cimochowski W. *Studia albanica*. Pod red. L. Bednarczuka i I. Sawickej. Toruń, 2001.
- Capidan 1925 – Capidan Th. *Elementul slav în dialectul aromân*. Bucureşti, 1925.
- Ciorănescu 2001 – Ciorănescu Al. *Dicţionarul etimologic al limbii române*. Bucureşti, 2001.
- Çabej I-IV, VI-VII – Çabej E. *Studime etimologjike në fushë të shqipes*. Bleu I. Tiranë, 1982. Bleu II. A-B. Tiranë, 1976. Bleu III. Tiranë, 1987. Bleu IV. Dh-J. Tiranë, 1996. Bleu VI. N-Rr. Tiranë, 2002. Bleu VII. S-Zh. Tiranë, 2006.
- Demiraj 1997 – Demiraj B. *Albanische Etymologien (Untersuchungen zum albanischen Erbwortschatz)*. Amsterdam; Atlanta, 1997.
- Duridanov 1991 – Duridanov I. *Die ältesten slawischen Entlehnungen im Rumänischen*// Linguistique balkanique. Vol. XXXIV. Sofia, 1991. S. 3-19.
- Gjinari 1965 – Gjinari J. *Mbi disa elemente sllave në të folmet veriore të Shqipërisë jugore*// Studime filologjike. Nr. 2. Tiranë, 1966.
- Gjinari 1989 – Gjinari J. *Dialektet e gjuhës shqipe*. Tiranë, 1989.
- Gjinari et al. 2007-2008 – Gjinari J., Beci B., Shkurtaj Gj., Gosturani Xh. *Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe. Vëllimi I, II*. Napoli, 2007-2008.
- Hinrichs 1999 – Hinrichs U. *Der Einfluß des Slavischen in Südosteuropa*// U. Hinrichs (Hrsg.). *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden, 1999. S. 619-647.
- Ismajli, Rexhep. *Note sur l'influence slave en Albanais*// Sawicka I. (Red.). *Studia Albanica II*. In memoriam Waclaw Cimochowski. Toruń, 2005. P. 91-105.
- Sandfeld 1930 – Sandfed Kr. *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris, 1930.

- Jokl 1933 – Jokl N. *Südslavische Wortstratographie und albanische Lehnwortkunde*// Сборник в чест на проф. Л. Милетич за седемдесетгодишнината от рождението му (1863-1933). София, 1933.
- Jokl 1934-1935 – Jokl N. *Slaven und Albaner*// Slavia. Roč. XIII. Praha, 1934-1935. S. 281-325, 609-645.
- Leschber 1999 – Leschber, C. *Das slavische Substrat in Rumänien untersucht anhand des Flächenstärken-Diagramms*// Wiener Slavistisches Jahrbuch. Bd. 45. Wien, 1999. S. 281-302.
- Lloshi 1999 – Lloshi Xh. *Albanian*// U. Hinrichs (Hrsg.). Handbuch der Südosteuropa-Linguistik. Wiesbaden, 1999. S. 276-299.
- Meyer 1891 – Meyer G. *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Straßburg, 1891.
- Miklosich 1861 – Miklosich F. *Die slavischen Elemente im Rumunischen*. Wien, 1861.
- Miklosich 1870-1871 – Miklosich F. *Albanische Forschungen. Bde. I-III*. Wien, 1870-1871.
- Miklosich 1884 – Miklosich F. *Die slavischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumänisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Großrussisch, Polnisch)*. Wien, 1884.
- Orel 1998 – Orel V. *Albanian etymological dictionary*. Leiden; Boston; Köln, 1998.
- Orel 2000 – Orel V. *A Concise Historical Grammar of the Albanian Language*. Leiden; Boston; Koeln, 2000.
- Papahagi 1974 – Papahagi T. *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. București, 1974².
- Schmitt 2009 – Schmitt O.J. *Skanderbeg. Der neue Alexander auf dem Balkan*. Regensburg, 2009.
- Skok 1971-1974 – Skok P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga prva A-J. Zagreb, 1971. Knjiga druga K-poni¹. Zagreb, 1971. Knjiga treća poni²-Ž. Zagreb, 1973. Knjiga četvrta. Kazala. Zagreb, 1974.
- Sposato et al. 2007 – Sposato B., Pignoli M.L., Tartaglione G. *Lessico visuale dell' Albanese Molisano. CD. Appendice al Dizionario albanese molisano (parlate di Portocannone e Uriri)*. Shtojcë, 2007.
- Svane 1992 – Svane G. *Slavische Lehnwörter im Albanischen*. Aarhus, 1992.
- Ylli 1987 – Ylli Xh. *Rreth trajtimit të derisotëm të huazimeve sllave të shqipes*// Studime filologjike. Nr. 2. 1987. F. 117-132.
- Ylli 1988a – Ylli Xh. *Mbi disa huazime leksikore sllave në të folmet juglindore të shqipes*// Studime filologjike. Nr. 2. 1988. F. 145-152.
- Ylli 1988b – Ylli Xh. *Çështje të marrëdhënieve shqiptaro-sllave në studimet e prof. E. Çabejt*// Studime filologjike. Nr. 3. 1988. F. 113-117.
- Ylli 1997 – Ylli Xh. *Das slavische Lehngut im Albanischen. 1. Teil. Lehnwörter*. München, 1997.
- Ylli 2000 – Ylli Xh. *Das slavische Lehngut im Albanischen. 2. Teil. Ortsnamen*. München, 2000.
- Ανδριώτης 1995 – Ανδριώτης Ν.Π. *Ετημολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη, 1995.

Убавка Гајдова, Веселинка Лаброска

ЗА ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

За евиденцијалноста во македонскиот јазик досега е малку пишувано, иако самиот поим евиденцијалност е воведен во лингвистиката уште кон крајот на четириесеттите години од XX век (од страна на Франц Боас, 1947, кој пишува граматика за јазикот квакиутл (американски Индијанци). Ова значи дека речиси еден век нè дели од почетоците на истражување, анализа и толкување на евиденцијалноста и нејзиниот концептуален домен, период во којшто изразувањето на евиденцијалноста како семантичка категорија стана многу интересно и експлоатирано поле на истражување.

Како главно семантичко поле на евиденцијалноста се определува изворот на информации, односно знаењето врз основа на кое се формулира определен исказ.

Иако истражувачите на евиденцијалот дискутираат околу прашањето за самиот термин евиденцијал и колку тој може да ги опфати сите семантички домени на кои се однесува (изворот на информација, но и имперцептивот, инференцијалот и адмиративот), а исто така и за врската меѓу евиденцијалот и епистемичната модалност, ние, поаѓајќи од трудот на Вимер *Particles, parentheticals, conjunctions and prepositions as evidentiality markers in contemporary Polish*, ќе се базираме во основа, на неговиот став за оваа семантичка категорија.

Својата анализа Вимер ја базира главно врз трудовите на Плунгјан, Де Хаан, Андерсон и др., односно врз трудовите на оние автори кои се трудат јасно да ги разграничат евиденцијалноста и епистемичната модалност иако дозволуваат овие две концептуални области во одредени случаи, како што ќе видиме подолу, делумно да се сечат. Така, Вимер евиденцијалноста ја дефинира како: концептуална област (поимна содржина) чија функција е да ги посочи, определи когнитивните и/или комуникативните основи врз основа на кои говорителот нешто изјавува (дава некаква изјава). Притоа, изворот на знаење може да биде:

а) директен доказ (директна евиденцијалност), што подразбира непосредно учество на говорителот во настанот за кој зборува, што обично не се маркира со посебни средства, или ние би рекле не бара употреба на дополнителни лексички модификатори на настанот, и

б) индиректен/посреден доказ, кој има две поткатегории: репоративност (прекажаност) и инференцијал.

Оние лексички средства што ќе се употребат во даден исказ, а со помош на кои се потенцира токму евиденцијалноста на самиот исказ, односно изворот на информации врз кои се базира одреден исказ се нарекуваат евиденцијални показатели (evidential markers).

Ваков приод во анализата на евиденцијалноста досега воопшто не бил карактеристичен за македонскиот јазик; кога станува збор за евиденцијалноста во македонскиот јазик обично се мисли на формите и функциите на конструкциите од типот: *сум* + *л*-форма. Од друга страна, досегашните истражувања на нашата прекажаност (како и имперцептив, дубитатив, инференцијал и сл.), насочени кон утврдувањето на граматичките показатели на оваа семантичка категорија, се разбира, се од големо влијание и при нашето разбирање и толкување на поимот евиденцијалност.

На самиот почеток треба да напомниме дека нашиот став во врска со дефиницијата на евиденцијалот се разликува донекаде од оној на Вимер бидејќи прифаќаме дека т.н. категорија евиденцијалност првенствено има за цел да го определи односот на говорителот спрема искажаниот настан, а овој однос секако зависи од изворот на информацијата, односно од знаењето што говорителот го има во врска со искажаниот настан. Така, ставот на говорителот може да биде увереност дека настанот е вистинит, неутрален став на говорителот во врска со вистинитоста на искажаниот настан, сомневање, па дури и негирање на вистинитоста на настанот, што конкретно се толкува во рамките на контекстот. Посочувањето на фактот дека говорителот нема непосредно знаење за искажаниот настан му овозможува на говорителот да даде определена изјава, која експлицитно не искажува дека станува збор за објективен факт.

Вимер, иако евиденцијалноста ја сфаќа првенствено како категорија која упатува на изворот на знаење, потенцира дека евиденцијалноста и епистемичната модалност се сечат кога станува збор за инференцијалната евиденцијалност и дека понекогаш е тешко да се донесе одлука кои лексички показатели ѝ припаѓаат на евиденцијалноста, а кои влегуваат во сферата на епистемичната модалност.

Прифаќајќи го овој став, ќе се осврнеме на граматичките и на некои лексички показатели на категоријата евиденцијалност врз примери од дијалектите на македонскиот јазик. За оваа прилика ги искористивме дијалектните текстови од збирката на Видоески (2000), како и дијалектните текстови приклучени кон монографскиот опис на кичевскиот говор (Лаброска 2008).

Анализираните дијалектни текстови во најголем дел се народни приказни, народни обичаи или спомени од животот, што значи дека во нив ретко има дијалози, па и не чуди што не нудат многу примери на непосредни лексички показатели на категоријата евиденцијалност. Народните приказни во македонскиот јазик вообичаено се раскажуваат со формите на минатото неопределено време, односно со формите што го континуираат

стариот *I-перфект, а во поглед на карактерот на содржината се сфаќаат како прекажани и со оглед на тоа влегуваат во рамките на индиректната евиденцијалност. Првиот пример што ќе го наведеме прикажува класична ситуација како говорителот се однесува спрема вистинитоста на настан за кој дознава посредно преку други лица, сп.:

Ако-е-в'исџина, ѓ'олема л'аѓа, к'и-знај д'или 'ова било џ'ака, ама с'екој м'ајсџор ја-знај џ'риказнава (Видоески, 64).

Значи, кога се раскажуваат лично несазведочени настани говорителот зазема дистанциран став спрема вистинитоста на искажаниот настан, и настанот ниту го негира, ниту го потврдува. Ваквиот свој однос спрема искажаниот настан во македонскиот јазик се искажува со конструкциите од типот: *сум + л-форма*. Дали говорителот ќе внесе поголема или помала доза на неверување или уверување во вистинитоста на настанот што го искажува може да зависи од контекстот, ситуацијата, интонацијата или дополнително употребените лексички средства. Во понатамошното излагање ќе се осврнеме на лексичките средства што го модификуваат настанот во зависност од изворот на информацијата.

Демек

*То: с'обрана џ'рашина до-ѓ'осџода да-се-кр'евайџ ѓ'оре, и н'ие со-фус-џ'аниџе 'облечи Б'уба, с'облечи ја, 'облечи Б'уба... и џ'арад'ирафме ко-мане-к'енки ѓ'оре, н'а-џ'аван кај-Блаж'ејца. Ма-џ'о: фс'уинос н'е-е џ'аван, ко-с'оба е-ѓ'оре. Ко-с'еѓа џ'иџо-и-џ'ра:џ џ'оџкр'овљана. И џ'а: к'е-ч'екаџ, ч'екаџ, ч'екаџ, **демек** 'емиџие сме-и-наредиле, јаб'ѓкава, д'уџие, оџи-н'ие к'и-редефме ѓ'оре. И к'е-се-џ'ојавиџ и к'е-в'икаџ: „Лелче џ'иџо-наџ'раџфџе?“ „Еве уџиџе-м'алку нино-Блаж'ејце! (Лаброска, 276).*

*И-ја оџаде со-џ'рчање д'ома, д'уџа да-му-д'онеса за-со-к'ал да-ме-н'амачкал. До-ѓ'оре, скроз, д'о-ѓ'ла: в'ака. Со-кал изм'ачкани. (И за-џ'иџо ѓ'о-џ'рајле џ'о:?) Е-н'иџиџо, со-кал к'е-с-изм'ачкале и-џ'осле в-река да-с-измијџиџ, **демек**. (Лаброска, 309).*

Демек + ѓ'о: (ѓ'оа)

*Овај, р'ече, џ'рѓни, а-џ'ак-џ'ој кр'ив-бил, џ'адароџ, кр'ивел со-н'оѓа: џ'рѓни, р'ече, **ѓ'о**; **демек** к'е-си-ојџи, **ѓ'о**: да-ѓ'о-излажеџи, з'ислаџ Б'оре, џ'ој џ'ак сџ'рчај-се, 'удри со-сџ'аџоџи, Б'оре 'избеѓај н'аѓ'оре. (Лаброска, 377).*

Демек како заемка од турскиот јазик во основата го има глаголот зборува (BER, 339) и во дијалектите како и во разговорниот јазичен стил се користи често како модална партикула. Во Толковниот речник на македонскиот јазик (TRMJ, 424) **демек** е означено како модална партикула карактеристична за разговорниот јазик, а се објаснува со значењата: *значи, џ'о есџи, да речеме, да џ'реџиџосџавиме, божем*. Самото толкување на **демек** како модален збор кој исказот може да го модификува (според посочените значења) во смисла на потврдување или определен степен на сомневање во вистинитоста на исказот, а сето тоа врз основа на претходното знаење на говорителот кое може да биде стекнато на кој и да е начин (неопределен со

самиот модален збор), го вклучува *демек* меѓу показателите на епистемичната модалност.

Во стандардниот македонски јазик, во определени контексти овој лексички показател би можел да се замени со **наводно**, (што значи со лексички показател од сферата на репортативот, на пример: *Набрзо зајџознава една девојка во исџаџа „браниша“, која ќе го разнесува наоколу со своеџо „чинквеченџо“, а дознавајќи дека е агроном, ќе му џпредложи да си ја џроба среќаџа во Јужна Америка, каде шџџо, наводно, барале џаков кадар*, Глобус13 01. 2009, с. 50), но и со други партикули, кои ѝ припаѓаат на сферата на епистемичната модалност со семантичка деривација по нагорна линија на неверување, несогласување со вистинитоста на исказот (*божем*, *ко божем* и сл.).

Како што гледаме во последниот пример, значењето на *демек* може да биде потсилено со уште еден модален збор *џоа*, кој во ТРМЈ (565) се објаснува со значењето *божем*. Тоа значи дека во наредниот пример ќе ја претставиме употребата на *божем* како модификатор на исказот, сп.

Божем

Лисџицаџа леџнала на-џуџџо и џреџравила-се боџе е-умр'ена. ... Лисџицаџа џо-залиџнала засџанаџ на-џуџџо и џочнала да-сџекна боџе е-боџна. (Видоески, 426)

При толкувањето на лексемата *божем* во ТРМЈ (160) се вели дека тоа е честица која се употребува „за воведување сомневање во тоа што се тврди“, односно со значење: „како да било, како да е така“. Толкувањето, пак, на изразот *како да е џака* отприлика гласи: *личи на ...*, односно *изгледа како*, така што со други зборови упатува на визуелна перцепција, која сама по себе подразбира евиденцијалност. Ќе ги наведеме и следните примери:

Изгледа (3 л. едн. презент од изгледа)

Знаџџ коџа-е-време за-џо-смр'ека. Оџџи 'изгледаџџ, с'амо со-џџо: се-заним'авале (Лаброска, 304);

Тие 'изгледаџџ, џеџџ'офчани с'ироџџи џиџџе... си-зна'јле. Шџџо-е рабоџава? Зоџџџо би-џр'ајл џеџџ'офчанец к'ука во-Ман'исџирец? 'Еве заџџо:! Имаше мн'џџ од-Брв'еница изб'еџани, џџука дојдени (Лаброска, 305).

Лексичките показатели од типот *изгледа* (во ова група спаѓаат и *очиџледно*, *очевидно*, *очебијно* кои се типични за стандардниот македонски јазик и сл.) иако етимолошки се базираат на глаголи со визуелна перцепција поретко подразбираат непосредна опсервација туку, пред сè, се вбројуваат меѓу инференцијалните евиденцијални показатели кои имаат силогистичка структура, што значи упатуваат на логичен посреден заклучок. За разлика од претходно наведените *демек*, *џоа* и *божем*, кои првенствено се употребуваат во контексти со кои се искажува сомневање во вистинитоста на исказот, **изгледа** упатува на увереност на говорителот дека искажаниот настан е вистинит, односно дека има голема веројатност

искажаниот настан да се оцени како вистинит. Значи, со ваков тип на реченични партикули се модификува значењето на самата реченица и тоа во правец на епистемичната модалност.

Ќе го наведеме и следниот пример:

Како + да-субјунктив

Појуйи, к'ајџо да-му-усџајнал 'ајруји, сџајнува нџ-н'осу и му-в'ели нџ-д'ејџо: „А-бре, џи н'ишчо н'е-си-знџ'ал; ш'о си-џе'ал џ'олку вр'еме нџ-скол'ојџо, 'а?... (Видоески, 293).

Субјунктивните да-констракции во самостојна употреба или придружени во конструкции од типот: *како да ...* означуваат претпоставка (сп., на пр., субјунктивните да-конструкции во функција на протаза на условниот период: *Да знае дека си џука, веднаш ќе дојде*, сп. Гајдова 2008). Претпоставката влегува во зоната на епистемичната модалност, а впрочем и самиот субјунктив е модална конструкција.

Општиот заклучок е дека односот на говорителот спрема искажаниот настан секако зависи од изворот на информацијата, но исто така може да се увиди дека, барем кога е во прашање македонскиот јазик, говорителот не употребува партикули што ја доопределуваат вистинитоста на настанот ако не чувствува потреба тоа дополнително да го стори. Притоа може да употреби лексички показатели чии варијации на значењата може да се движат од + вистинитост до - вистинитост. Конкретното значење, се разбира, зависи од лексичкото значење на употребените модални партикули, но се доуточнува и се доопределува во рамките на контекстот.

Веќе рековме претходно дека граматичките показатели на категоријата евиденцијал, конструкциите од типот *сум + л-форма*, освен најопштата семантика на дистанца во однос на вистинитоста на настанот не носат непосредно значење на негирање ниту пак на потврда на исказот. Односот на говорителот спрема искажаниот настан се доопределува со употреба на лексичките показатели. Петар Кехајов анализирајќи во бугарскиот јазик, заклучува дека е неопходно холистичко толкување на комбинациите од типот граматички показател за евиденцијалност и лексички показател. Холистичкиот пристап тој го толкува како рамноправен однос на два дела на една целина која само како таква ја дава посакуваната семантика на исказот (Кехајов 2008: IV-37).

Овој кус наврат на евиденцијалноста е уште една потврда дека евиденцијалноста во македонскиот јазик е семантичка категорија која се базира не само врз граматикализирани конструкции туку и на лексички показатели; токму нивната употреба може да биде одлучувачка во толкувањето на конкретната семантика на исказот.

ЛИТЕРАТУРА

Кирилица

- БЕР – Български етимологичен речник, I-VI, БАН, София 1971-2002.
- Видоески Б., *Текстови од дијалектниот на македонскиот јазик*, ИМЈ, Скопје 2000.
- Гајдова У., *Условниот период во дијалектниот на македонскиот јазик*, ИМЈ, Скопје 2008.
- Лаброска В., *Кичевскиот говор*, ИМЈ, Скопје 2008.
- Минова-Гуркова Л., *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Скопје, 1994.
- Мурговски З., *Речник на македонскиот јазик*, Скопје.
- ТРМЈ – *Толковен речник на македонскиот јазик*, I-IV, ИМЈ, Скопје.
- ТРС – *Турско-рускиот словарь*, Москва, 1977.
- Тополињска З., „Полски-македонски, граматичка конфронтација“, 5, *Реченица во реченица*, МАНУ, Скопје 2001.
- Тополињска З., „Полски-македонски, граматичка конфронтација“, 6, *Синтаксичка деривација*, МАНУ, Скопје 2003.
- Тополињска З., „Полски-македонски, граматичка конфронтација“, 7, *Околу семантичката структура на реченицата*, МАНУ, Kraków 2007.
- Тополињска З., „Полски-македонски, граматичка конфронтација“, 8, *Развиток на граматичките кајтежори*, МАНУ, Скопје 2008.

Латиница

- De Haan, Ferdinand, „Evidentiality and Epistemic Modality: Setting Boundaries“, *Southwest Journal of Linguistics*, 18, 1999, 83-101.
- Kehayov, Petar, *An Areal-Typological Perspective to Evidentiality: the Cases of the Balkan and Baltic Linguistic Areas*, Tartu University Press, 2008.
- Morton Benson, *Srpskohrvatsko-engleski rečnik*, Beograd 1993.
- Plungian, Vladimir A., „The place of evidentiality within the universal grammatical space“, *Journal of pragmatics*, 33, 2001, 349-357.

Наталија Бороникова

ЗА ТАКАНАРЕЧЕНИТЕ „ДВОЈНООПРЕДЕЛЕНИ“ ИМЕНСКИ СИНТАГМИ ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Во статијата станува збор за една многу интересна појава којашто се нарекува „удвојување на показателите на посоченоста“, „удвојување на категоријалните експоненти на определеноста“, „двојно определени именски синтагми“ итн. Тука се работи за примерите од типот ‘*џаа фонџанџа*’ (види: пример 1) во кои показните заменки се употребуваат со именските групи што веќе содржат член:

- (1) *Ниџџо важно не беше, обичен муабетџ. Требаше да џо заџомнам. Да одиме на ручек. Важи, дуџичко, ќе одиме. Сами ние. Кај џаа фонџанџа со џлуџавиџе риби. Да му кажев џака, ќе се смееше* (РБ: 143).

Како термилошка ќе ја земеме дефиницијата „двојноопределени именски синтагми“. Според забелешките на повеќето автори (Lant, 1952; Угринова-Скаловска, 1960-1961; Конески, 1967, Тополињска, 1974 и др.), појавата е карактеристична за разговорниот македонски јазик, во стандардот пак таа не се сретнува, зашто општото потекло и сличните функции на показните заменки и членот доведуваат до ограничување на нивната заедничка употреба. Меѓутоа, како што покажува анализата на текстови од современиот македонски јазик, примерите на „двојно определените“ именски синтагми се среќаваат прилично често. Како материјал за истражувањето ние користевме текстови од различни функционални стилови: уметничколитературниот, публицистичкиот, разговорниот (записи на спонтан говор и материјали од Интернет-извори), научниот.

Пред да се свртиме кон анализата на конкретните примери, треба да се задржиме врз научното осмислување на причините од ваквата редувантна употреба на показателите на определеноста. Проблемот на „двојната определеност“ е поврзан со редица теоретски прашања. Пред сè тоа е прашањето за статусот на тројниот член во македонскиот јазик. Вториот аспект – какви се причините на појавувањето форми со „двојна определеност“ во македонскиот јазик. Третиот аспект – какви се дистрибуцијата и семантиката на конструкциите со „двојна определеност“.

Прашањето за статусот на тројниот член во македонскиот јазик се поврзува со проблемот на неговото потекло од показните заменки. Постојат две традиции за разгледувањето на статусот на постпозитивните членски морфеми. Според првата, во македонскиот стандарден јазик се одбележува троичен систем на просторно маркирани членски морфеми кој корелира со системот на соодведните показни заменки (види: Кепески, 1946; Конески, 1967; Минова-Ѓуркова, 1994; Усикова, 2003 и др.).

Според второто гледиште базирано врз теоријата на американскиот лингвист Х. Лант (види ги истражувањата на Lant, 1952; Friedman, 2001; Тополињска, 1974; 1997; 2007; 2008 и др.; Панчевска, 2002; Миркуловска, 2006 и др.), членските морфеми се клитички форми на демонстративите. Така, З. Тополињска смета дека постоечкиот термин „троен член“ во македонската граматичка традиција не е сосема среќен: „Од анализата на современите македонски текстови јасно произлегува дека ‚вистинската‘ членска функција ја врши елементот *-ои*, додека *-ов* и *-он* функционираат како клитички (т.е. неакцентогени) форми на соодветните демонстративи и семантички се побогати – редовно ја вклучуваат информацијата за просторната блискост (*-ов*) или оддалеченост (*-он*) од говорителот, односно, се разликуваат од ‚долгите‘ форми на показните заменки само по неспособноста да носат самостоен акцент“ (Тополињска, 2008: 185).

Меѓутоа, уште Х. Лант тврдеше дека суштинската разлика меѓу кратките и полните форми на демонстративите се состои во тоа дека референтот кој го идентификуваат кратките демонстративи се претставува од говорителот како познат, претходно спомнат. Определеноста на референтот посочен со показна замена пак е ситуациона. Полните форми самите се определени, но во низа случаи се употребуваат заедно со кратките: *оние дрвјено* ‘those trees over there’, *овие нашиве* ‘these fellows of ours’ (види: Lant, 1952: 40-41). Според В. Фридман, нормите на литературниот јазик ја исклучуваат заедничката употреба на членските морфеми и показните заменки, но „супстандардот дозволува употреба на именските групи со двојна определеност: *овие децава* ‘these here children’“ (см. Friedman 2001).

Проблемот на никнувањето на именските групи со „двојна определеност“ во македонскиот јазик се разгледува во контекстот на балканските иновации (види: Тополињска, 1997; Цыхун, 1981). З. Тополињска во својот труд „Македонските дијалекти во Егејска Македонија“ (1997) забележува дека конструкциите од типот *Тој професорои ми рече...* „најзачестени се и во некои други македонски дијалекти кои претрпеле поголемо грчко влијание, на пр. во битолскиот. Меѓутоа, има и аргументи, како општолингвистички така и балканистички, кои сугерираат дека туѓото влијание тука само поддржува една тенденција која лесно можела да се зароди во самиот македонски дијасистем, односно во системот на соодведните дијалекти“ (Тополињска, 1997: 205).

Именските групи со „удвојувањето на категоријалните експоненти на определеноста“ авторот ги дели на две категории. Во првата влегуваат синтагмите од типот *Тој, ѓрофесороѓ, ми рече...* со апозитивен атрибут, маркирани со паузата по првата синтагма. Појавата „може да се објасни со желбата на говорителот анафорски употребена показна замена да се дообјасни со катафора – се работи за еден механизам познат нашироко и во другите јазици, пред сè во усното комуницирање. Случаите на ваква употреба не му се туѓи ниту на македонскиот стандарден јазик, ниту на неговите дијалекти“ (Тополињска, 1997: 204).

Што се однесува за групите од вториот тип – *Тој ѓрофесороѓ ми рече...* – тука навистина станува збор за удвојување на показателите на идентификувачкиот карактер на синтагмата. Именските групи од овој тип, во зависност од нивната функција во реченицата, авторот ги дели на субјектни (номинативни), објектни (акузативни, дативни, генетивни) и со вградена предлошки предикат.

Во субјектните именски групи двојноопределената синтагма е маркирана како тема. Од семантичката гледна точка, според З. Тополињска, удвојувањето во субјектните групи можеме да го објасниме преку неопходноста за обновување на експонентите на референцијалната определеност: „Во јазиците со член именската синтагма во номинативен однос, на којашто во случај на немаркирана линеаризација ѝ припаѓа позицијата пред глаголот, со време го генерализирала и го граматикализирала присуството на членот. Со тоа членот автоматски ја губи својата семантичка функција како сигнал на референција. За да се обнови таа функција, потребно е обновување на експонентите, т.е. – во случајов – воведување показна замена. Токму на таков начин и се има зародено шемата *demonstrativum* + член уште во класичниот грчки јазик. И да не зборуваме на контекстите кога сакаме просто експресивно да ја истакнеме соодветната синтагма и кога исто така воведувањето на показната замена се јавува како наједноставно решение“ (Тополињска, 2009: 208).

Меѓутоа, и самиот морфосинтаксички систем на македонскиот јазик се карактеризира со заменско дуплирање на определените именски синтагми под реченичен акцент. Ова се однесува кон објектните синтагми во директна и индиректна зависност од глаголот. Како што одбележува З. Тополињска, „би можело со време да очекуваме иста таква тенденција да ги опфати и субјектните „меѓузависни“ синтагми <...> Како потврда на постоење на таков еден механизам за ширење на шемата: *ѓој ... -оѓ* би можеле и да го сфатиме фактот дека покрај субјектните, втората по бројност класа именските синтагми што ја покажуваат оваа шема се именските синтагми со вградени предлошки предикати, т.е. повторно оние кои инаку не го познаваат граматикализираното заменско удвојување. Дури на трето место се јавуваат објектните синтагми коишто – ако го исклучиме семантичкото

толкување – можеле да ја прифатат шемата *demonstrativum* + член само механички под грчко влијание“ (Тополињска, 1997: 208).

Како балканска иновација го разгледува удвојувањето на демонстративите и Г.А. Цыхун. Центарот на иновацијата, според неговото мислење, е источниот дел на балканословенскиот ареал (види: Цыхун, 1981: 118). Според податоците на Г.А. Цыхун, конструкциите од ваков тип се познати по цела територија каде се употребуваат членските морфеми, особено често тие се сретнуваат во говорите со тричлениот систем на показните заменки којшто корелира со тројниот систем на членот. Меѓутоа, во балканословенскиот ареал појавата нема регуларен карактер, зашто “<...> сохраняющаяся между членом и соответствующими указательными местоимениями определенная связь, базирующаяся на их генетической общности, во многих случаях препятствует их совместному употреблению при одном определяемом слове. Это вызвано тем, что в значительной своей части функции указательного местоимения и члена совпадают, что делает излишним их дублирование, если оно не несет дополнительной, чаще всего эмфатической, нагрузки. Однако ослабление демонстративной функции члена, сопровождающее его грамматикализацию, ведет к тому, что возникает необходимость совместного употребления указательного местоимения и члена. Еще А. Белич¹, отмечая в говорах южной Сербии конструкции типа *ов^ај кмеѡав, ѡија ѡашаѡа*, объяснял их потребностью подкрепить ослабленное демонстративное значение члена“ (Цыхун, 1981: 116). Во случајов се набљудува прераспределба на функциите од показните заменки и членските форми (демонстративната функција на членот се потиснува од определувачката). Исто така се сретнуваат и случаите кога се случува и прераспределувањето на функциите и во самиот членски систем, тогаш возможно е „нанижување“ членски морфеми врз еден збор: „...и *ке ѡојѡ сѡројникоѡ кеј ѡаѡка је од момичкаѡава*“ (се цит. по Цыхун, 1981: 116).

Така и во самиот систем на демонстративите и во морфосинтаксичкиот систем на македонскиот јазик има претпоставки за редупликацијата. Разгледувањето на дистрибуцијата на именските групи со “двојна определеност” им дозволува на авторите да ги изведат следниве заклучоци. Спојувањето на демонстративите е возможно во комбинациите: *ѡој ... -оѡ, овој ... -ов, оној ... -он, овој ... -оѡ, оној ... -оѡ* (Угринова-Скаловска, 1960-1961; Конески, 1967; Тополињска, 1974; Минова-Ѓуркова, 1994). Во карактеристиката на таков тип фрази спаѓа условот заменката да не е семантички посиромашна од членот, поради тоа невозможни се составите: *ѡој ... -ов, ѡој ... -он* (види, на пр., Конески, 1967: 231; Тополињска, 1974: 129). По правило, заменките и членските морфеми се сложуваат во родот и бројот, меѓутоа, се сретнува и показната заменка во форма на среден род, без да има

¹ Трудот на А. Белић „Дијалекте Источне и Јужне Србије“ (СДЗБ, I, Београд, 1905) се цит. по Цыхун, 1981.

потреба да се ускладува со именката во другите нејзини белези, зашто таа функција ја задржува членот: *џоа женаџа, џоа џариџе* итн. (Угринова-Скаловска, 1960-1961: 107).

Каква семантика имаат формите со двојна определеност? Во „Грамматика на македонскиот литературен јазик“ од Б. Конески заменката се третира «како средство за потсилување на определеноста што е веќе изразена во членот. Следните реченици се <...> карактеристични главно за народното искажување. Не менува ништо што во нив именката се придружува од атрибут или што се работи за придавки во именска употреба: *Коџа ќе засиџни со џиџе кусиџе нозе, небаре десетџ години џајвани носел. – Ако џак е дојден џој слеџиоџ сааџ... – јас од неџо не беџам. – Ама лоша кучка беше џаа Сукаловаџа, бреј!* (С. Попов) <...> Во вакви случаи можат да дојдат и две членувани супстантивизирани придавки: *Е, џоа е убава работџа – а не ко оној мојоџ најмалиоџ* (К. Чашуле) (се цит. по Конески, 1967: 231).

Р. Угринова-Скаловска одбележува дека именските групи со двојна определеност се сретнуваат „во говорниот јазик во одредени ситуации кога субјектот внесува лична нота во изказот. Примери: *Дојде џој човекоџ шџо џе бараше вчера; овие алиџџава не се сушаџ; ова времево како да се разубавува*. А најчесто се јавува во составот *овој мојов, оној мојон, џој мојоџ* со значење на најблизок род (маж, син)“ (Угринова-Скаловска, 1960-1961: 106).

Според мислењето на Р. Угринова-Скаловска, „во ваквите случаи членуваната именка – со самиот член веќе определена на за нас познатиот начин, придружена уште и од показна заменка соодветна на членот и по род соодветна на именката, се јавува во извесна смисла самостојна и во поглед на реченичката интонација, што во крајна линија може да се обележи и со запирка: *ова, времево, како да се разубавува*, или, *дојде џој, човекоџ, шџо џе бараше вчера*. Во случаиве показната заменка при членуваната именка укажува на ослабнување на демонстративноста во членот, на кој му останува само определување по познатост, па се јавила нужда во ваков случај од подновување на демонстративното значење со употреба на заменка. Но, како што рековме, може показната заменка и да не се согласува со членуваната именка и да биде во среден род. <...> Во ваков случај показната заменка веќе служи само за да ја потцрта и да ја засили определувачката функција на членот па затоа иде во неутрална форма — среден род, како да е прилог за посочување, без да има потреба да се ускладува со именката во другите нејзини белези — родот и бројот, зашто таа функција ја задржува членот. <...> ваквите состави не се необични во говорниот јазик, особено кога односот на субјектот содржи нота на омаловажување (сп. *џоа скоџоџ, џоа женаџа, џоа џариџе*)“ (Угринова-Скаловска, 1960-1961: 106-107).

Во „Грамматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик. Род, број, посоченост“ З. Тополињска двојноопределуваните именски групи ги означува како категоријално маркирани по посоченост „каде што

членот, морфолошки сраснат со лексичката основа, ја губи способноста да се толкува како категоријален експонент“ (Тополињска, 1974: 129). Сите именски синтагми со двојна определеност авторката ги дели на две категории. Првата вклучува стилски маркирани, експресивни искажувања (со таканаречената редундантна определеност), посебно во случаите кога демонстративите се со ист заменски корен **Онаа водана од земја како шѝо излеѓуваше** (Тополињска, 1974: 130-131). „Како експонент на категоријална информација за посоченост редундантен, експресивно необоен, членот редовно се јавува во фрази конституирани од броеви придружувани од показните заменки, на пр. **Тие двеѝе дојдоа ѝодоцна**“ (Тополињска, 1974: 131).

Анализирајќи ги синтаксичките односи во именската група, Л. Минова-Ѓуркова izdelува три разновидности именски групи со двојна определеност. Во првата влегуваат именските групи со супстантивизирани придавки; овде членот како и во други јазици, може да се толкува како знак за супстантивизација: **Ова ѝоследново беше важно**. Втората група ја составуваат броеви, членот и овде може да се толкува како знак за супстантивизација: **Тие двеѝе ја наелекѝризираа аѝмосфера**. Во третата група синтагми јадро е именката: **Ќе сврѝиши во оваа ѝоследнава улица**. Како што одбележува Л. Минова-Ѓуркова, „понекогаш се чувствува пауза меѓу показната заменка и членуваната именка односно ИГ (= именската група) и тогаш можеме да зборуваме да две одделни ИГ. Во останатите случаи имаме повторување на знакот за определеност, за пројавата на редунданција, при што, како експресивно, стилско средство се прима показната заменка, а не членската морфема, макар што таа доаѓа подоцна во говорната низа“ (Минова-Ѓуркова, 1994: 125).

Така, според мислењата на авторите, именските групи со „двојна определеност“ се карактеристични за текстовите од разговорен карактер. Двојноопределените синтагми често се третираат како балканска иновација, меѓутоа, и во самиот систем на македонскиот јазик има претпоставки за појавата. Што се однесува за комбинациите на заменските и членските форми, можни се комбинации со ист корен, исто така со просторно маркирана заменка и неутрална членска форма. Според мислењата на истражувачите, тоа е поврзано со фактот дека членската форма не може да биде „семантички побогата“ од заменката. Освен тоа, показната заменка може да се усогласува со именката по род и по број, а може да има форма на среден род без да има потреба да се ускладува со именката. Од гледна точка на функционирањето, во синтагмите со „двојна определеност“ може да се одбележува распределба на функциите: демонстративна, анафорска (за показните заменки) и идентификувачка (за членската форма). Освен тоа, показната заменка може да има емфатичка функција, а членската форма – супстантивирачка. Ако се набљудува паузата меѓу показната заменка и

членската форма на именката, тогаш се изделуваат и две синтагми со семантиката на подновување за ослабната посочувачка функција на членот.

Како што покажува анализираниот материјал, соединувањето на детерминативите е можно во следниве комбинации: *џој ... -џ*; *овој ... -в*; *овој ... -џ*; *оној ... -н*; *оној ... -џ*. Во нашиот материјал меѓу двојноопределените именски синтагми со ист корен најфреквентни се тие со показателот *-в*; меѓу спојувањата од просторно маркирани детерминативи и неутрални членски морфеми превладуваат показателите на далечниот деиксис. Како правило, меѓу двојноопределените синтагми не се сретнуваат примери кога членската морфема е семантички побогата од показната замена, меѓутоа, тоа е возможно кога наместо показната замена во споевите се употребува заменката *сиој* (пример 2):

- (2) *Да не знае некој шио наџравија вака со серијава? До сега има излезено 23 епизоди, но на сиџе сџраниве за симнување џоследна ја дава 19. Шио е џроблемоџ?* (<http://forum.kajgana.com>; Н., 22). Веројатно, во случајов *-џ* подвлекува обопштувачко, генеричко значење на заменката *сиој*, а членската форма *-в* исполнува просторна функција.

Во повеќето случаи показната замена се согласува со членуваната именка по род и број (примерите 1, 3, 4):

- (3) *Шејм он ју, новинари! Едносџрано заслеџени како оној* (м.р. едн.) *сџоџиоџ војник* (м.р. едн.) *на Самоил...* (<http://star.on.net.mk>);
- (4) *Добро, виолинисџиџе џи имааџ своџџе виолини во фуџроли, во кои може да се сџавааџ и неколку сендвичи, ама оној* (м.р. едн.) *сиромашкиоџ* (м.р. едн.) *со конџрабасоџ! Да, оној со мусџаци и со враџовска-џеџеруџка; да, да, џој! Нему вооџиџо не му е лесно – ко куџџаџа од неџовиоџ конџрабас сиџе џи сџавааџ своџџе резерви од лимонада, шио вооџиџо не е џправедно кон неџо* (ВУ: 63).

Посебен случај претставува употреба на показните замены со именките од општа родова припадност (пример 5):

- (5) *Јас му вела на оној сџарион, нешио џиџи-џиџи, знаеш де, оној* (м.р.) *инсџиџуџиџана* (общ.р.), *дека моџџе џесни се нешио џоинакво* (СС₁: 28).

Меѓутоа, во редица случаи именките се употребуваат со заменката во ср.р. (6, 7, 8, 9). Примерите од овој тип претежно се сретнуваат во говорниот стил или пак во неговите „имитирања“ во уметничките текстови. Во публицистичките текстови тоа пред сè е признак на индивидуалниот стил, сличен

со „жив“ разговорен. Што се однесува за конструкциите со усогласувани заменки, тие се можни во текстовите од различен стил:

- (6) Деновите **ѝ**еснава не можам да ја извадам од **ѝ**лава! Буричкав **ѝ**о ова YOUTUBE-ов (м.р, едн.) и **ѝ**о најдов кли**ѝ**чево (kimi.blog.com.mk);
- (7) Aaaaaaаааааа, ме **ѝ**лашай**ѝ** ова **ѝ**ромовиве (множ.) (<http://www.ringeraja.mk>);
- (8) BLUEMAX, **ѝ**ледам ова скај**ѝ**-ов (м.р., едн.) **ѝ**о корис**ѝ**иш а и јас имам многу желба за не**ѝ**о... (<http://luis.blog.mk>);
- (9) Ова Македонци**ѝ**е (множ.) се како ненормални. Си**ѝ**е **ѝ**ледаа**ѝ** да си ја завршай**ѝ** своја**ѝ**а работ**ѝ**а, а дали ќе **ѝ**е вознемирува**ѝ**, не е важно и, з**ѝ**ора на се, на крајот**ѝ** ќе „заборава**ѝ**“ да **ѝ**и **ѝ**ла**ѝ**ай**ѝ** (Е, 33, Скопје).

Центарот на именската група може да е именка (сопствена или општа), супстантивизирана придавка, замена или број. Општопознато е дека базична функција на членот е посочување предмет. При супстантивизирање улога на предметот може да игра адјектив, кој карактеризира предмет по кој било признак. Во таквите јазици како на пример англиски членот често е единствено средство за супстантивизирање, меѓутоа, во македонскиот (како и во рускиот) при супстантивизирање синтаксички функции на адјективот се менуваат, а формалните признаци остануваат исти, поради тоа тешко да се зборува за формална супстантивизирачка функција на членот (11, 12, 13):

- (10) Здраво дру**ѝ**ар, **ѝ**ака дол**ѝ**о немам сре**ѝ**на**ѝ**о некој од наши**ѝ**е во ова Руси**ѝ**ава (имен., сопств.) (Н., 45, Скопје);
- (11) А, кажи како Ско**ѝ**је, а? Го **ѝ**ледаш ли нашиот**ѝ** Гру**ѝ**о, **ѝ**одобар е од вашиот**ѝ** Пу**ѝ**ин! Тој вашиот**ѝ** (субст. мест.) за два манда**ѝ**и сака да на**ѝ**рави држава, овој нашиов (супст. зам.) за еден! (Т., 33, Штип);
- (12) Нена **ѝ**ак **ѝ**и **ѝ**о**ѝ**оди мои**ѝ**е мисли и се вра**ѝ**и на своја**ѝ**а **ѝ**рва љубов. <...> „Ајде, **ѝ**о**ѝ**оди од **ѝ**ри **ѝ**а**ѝ**и кој беше **ѝ**ој?“. „Бубо од осмо **ѝ**ри?“ – речиси сум си**ѝ**урна. „Оној дебел**ѝ**о**ѝ**?“ (супст. прид.) Ме навредува**ѝ**. Продолжи!“ „Оној **ѝ**и**ѝ**арис**ѝ**о**ѝ**?“ (имен., општ.)» – веќе не сум **ѝ**олку си**ѝ**урна. „Мислиш на оној рошлав**ѝ**о**ѝ**?“ (супст. прид.)“ Пак **ѝ**о**ѝ**реши. Имаш **ѝ**раво уш**ѝ**е на едно **ѝ**о**ѝ**одување“ (ЛП: 130).
- (13) В**ѝ**рочем, секој од два**ѝ**а јазика **ѝ**ледан од **ѝ**ерс**ѝ**ек**ѝ**ива на оној в**ѝ**о-риот**ѝ** (супст. бр.) **ѝ**окажува **ѝ**овеќе развојни сличнос**ѝ**и со не**ѝ**о о**ѝ**колку **ѝ**и**ѝ**о **ѝ**оа може да се заклучи врз основа на ч**ѝ**и**ѝ**а**ѝ**е**ѝ**о на нивни**ѝ**е **ѝ**радиционални **ѝ**рама**ѝ**ички о**ѝ**иси (ЗТ: 192).

Јадрото на именската група може да се придружува со една или со неколку определби. Членската морфема обично се употребува со првата определба која оди веднаш по показната замена (види го примерот 3), но

можна е употреба на членот со сите од придавките во именската група (пример 14):

- (14) *Па има малку лично **ѝошѝо** дечко**ѝо** шѝо ми е друѝар Саше <...> ѝеешко дека он би исѝаднал ѝолку „смоѝан“, во ѝој случај сиѝурно бил оној друѝиоѝ ѝоѝолниоѝ* (<http://tehnologija.com.mk>). Веројатно, пред втората определба говорителот има предвид пауза, поради тоа можна е употреба на двете членски форми, втората синтагма изразена со формата ѝоѝолниоѝ семантички ја дополнува првата.

Отсуство или постоење пауза во писмен текст се маркира со интерпунктиски знаци (види ги примерите 15, 16):

- (15) *Па, му муабѝам за хероиѝе на улицаѝа, ѝосѝариѝе од нас маалски манѝуѝи, со кои не беше здраво да не видаѝ родиѝелиѝе. Зашиѝо, ѝиѝе, фраериѝе маалски, море се ѝеѝаа, ѝушеа и ѝиѝеја, а некои од нив знаеја и да ѝушѝаѝ раче* (CC₂, <http://star.on.net.mk>). Втората синтагма изразена со определена форма ја прецизира показната замена, дозволувајќи да избегнуваме разнобразни протолкувања на текстот. Меѓутоа, во повеќето случаи пауза меѓу показната замена и членската форма отсуствува, тогаш треба да зборуваме за една именска група, во која се проследува прераспределба на функциите на детерминаторите.
- (16) *За разлика од мракоѝи и навиѝе, кои му ѝриѝагааѝ на оној друѝиоѝ, онѝолошкиоѝ свеѝи, урокоѝи е ѝпредизвикан од неѝосредноѝо влијание на лошиѝе урокливи очи* (Nedelkov_Ljupco_EAZ_2005_mak.pdf).

Уште една конструкција е конструкцијата со апозитивни именски групи каде членот се употребува со првиот компонент (пример 17):

- (17) *Има уѝки и кај ѝолемииѝе имиња. Као Таранѝино и оној ѝаѝчоно Гај Ричи, добро шѝо се разведе од Мадона, ем некоја ѝаричка зема ем ќе наѝраи може ѝодобар филм* (<http://popivoda.blog.mk>).

Што се однесува за текстуалните функции на именските групи со „двојна определеност“, треба да ги анализираме по одделни формални групи. Во составите ѝој ... -ѝи најактуелната функција е прецизирање, засилување идентификувачки својства на членската форма (пример 18):

- (18) *И ушѝе додава: „Викни ѝо ѝој келнероѝ, нека ѝушѝа ѝој (за DJ-оѝ од дискоѝекаѝа).“ DJ-оѝ доаѓа, ѝушѝа неѝово CD и журкаѝа ѝродолжува* (www.zdravo.com.mk).

Како што се гледа од примерот, говорителот се ориентира на соговорникот, додавајќи за кого имено станува збор. Спротивставувањето на сферите на првото и второто лице најочигледно е во примерот 11: *Тој вашиоџ за два мандаџи сака да наџрави држава, овој нашиов за еден!* (Т., 33, Штип). И ако во првиот пример станува збор за ситуациона определеност, во вториот има упатување на претходна информација, притоа говорителот демонстрира определен субјективен (пејоративен) однос кон предметот на зборувањето.

Составите *овој ... -в, овој ... -џ* малку се разликуваат по својата семантика. Показателите на блискиот деиксис сведочат за иронично, потценувачко, снисходливо, а понекогаш и навредливо за референтот однесување на говорителот (види ги примерите 6, 8, 9, 10, 11), тоа се потврдува со лексичката семантика на зборовите (сп. *клошариве*), со најблискиот контекст и со членувањето на лексемите кои обично со членот не се употребуваат (пример 10). При тоа може да се сочува примарна функција на блискиот деиксис (19) или пак предметот се претставува како ментално близок за говорителот (20, 21) што се поткрепува со употребата на присвојните заменки за прво лице:

- (19) *Никифор ја намалува музикаџа <...>, џо зема микрофоноџ во раце и вели: „Доаѓам јас џука од Скоџје и овие клошариве ми давааџ CD (се однесува на џромоџериџе од Smirnoff), а овој џука (се однесува за соџсџвеникоџ на Елдорадо) сака кеџфови да му џравам <...> Никифор, џосле ова е џредуџреден со збор, џо шџо вели дека ќе се извини и џовџорно џо зема микрофоноџ: „Еве, да им се извинам на овие клошариве и на овој овде (џовџорно со навреда им се обраќа на џромоџериџе и џаздаџа“ (www.zdravo.com.mk);*
- (20) *„Шџо ме џледаџе џака и двеџе. Демек џрвџаџ слушаџе за секс. Ај оваа мојава нема со коџо, освен ако не сум во џшек со некоја новина во неџзиниоџ живоџ, оџи џој неџзиниоџ ја оџкачи, а џи ми изџледаш не како оџкачена џуку како оџкачувач...“ (ЈП: 122);*
- (21) *Овој нашиов „џрај минисџер“, како шџо велаџ некои, ни бара само каџка крв од џрсџоџ и евенџуално малку урина (http://www.globus magazin.com.mk).*

Во разговорните пејоративни искажувања (види ги примерите 6, 7, 8, 9) се употребува заменката од ср.р. *ова*. Овде говорителот како да се присува за нешто, покажувајќи расеаност (6, 8) или не сакајќи да зборува за нешто (21).

Во составите *овој ... -џ* често се гледа распределба на функциите на детерминаторот и членската морфема. Детерминаторот содржи анафорско посочување кон блискиот контекст, а членската морфема зборува за определеноста на предметот на говорот (пример 22):

- (22) Само Кире *оџиџа*ш *џи* каракџеризираше моџе кулинарски досџиџувања како барокни, романџични, класични, модернисџички и џосџмодернисџички. Овие џоследниџе, да не речам макробиџички, редовно *џи* избеџнуваше со реченицаџа „Шџоџукујадев“ (ЈП: 103).

Освен тоа, можна е посочувачка функција на членската морфема (посочување лична сфера на говорителот) (пример 23). Говорителот демонстрира очигледна претпазливост по однос кон лицето за кое станува збор, намерно се дистанцира од него (за тоа сведочи контекстот и членската форма на сопственото име), а емотивно оптоварена е показната замена:

- (23) Ама *оваа*, Јанаџа, џаква симџаџична сџана и оџасна (ЈВ: 109).

Освен тоа, деиктичката функција на *-оџ* може и да се нивелира, како на пример во контекстот 24, каде членската морфема исполнува идентификувачка функција. Показателот на блискиот деиксис ја засилува семантиката на присвојната замена:

- (24) И да знаеџе дека е џака! Ова моеџо мажле е едно на мајка (<http://www.ringeraja.mk>).

Составите *оној ... -н* имаат најсилна емотивна обоеност, што е поврзано, според нашето мислење, со семантиката на далечинскиот деиксис (26, 27). Иако во некои случаи се пројавува „чиста“ показателна функција со емфатичко засилување (25). Во примерот 26 говорителот искажува навреда и потценувачки однос и во врска со тоа не сака да го именува сопругот по име (*оној мојон*). Негативно, пренебрежливо однесување се чувствува и во примерот 27:

- (25) Јас сум на WADSL на он.неџи и џоа *оној* сџарион од 10 џиџа шџо беше, меџуџоа џоследниве два месеца е криш (<http://www.365.com.mk>).
 (26) Гоџо, дури и швалеркаџа на *оној* мојон ми џврдеше дека он ми е верен а јас сум некако скеџџична (<http://harizma.blog.mk>);
 (27) Шџо живоџи ќе имав? Таџко се фрли на комар и си умре без динар, *оној* немџурон ја жала земјаџа, џа мајка, се кикоџи џред џелевизорон како луда на брашно, а џредвоено џосџожа беше... (СС₁: 52).

Во примерот 28 показателите на далечинскиот деиксис исполнуваат воведувачка функција (информацијата му е позната на говорителот и нова е за слушателот), говорителот намерно не кажува конкретни детали за личноста на референтот, на предниот план е информирање за „гага пијачка“:

- (28) <...> *ш'о ќе се најнеш, ѝа да ѝе водам на инѝимно ѝарѝи, кај онаа мојана асисѝенѝка. Конечно маѝисѝирала. Па нема да ја бркаат од факулѝетѝ. Ќе има ѝаѝа ѝијачка* (СС₁: 80).

Во последната група *оној ... -ѝ*, како и во случајот со *овој ... -ѝ*, се чувствува разделување на показателната и идентификувачката функција на показателите на определеноста (посочувањето може да биде и ситуациско, кое апелира кон знаења или животнo искуство на говорителот (30), или анафорско (29)):

- (29) *Би сакал да му нарача една лоза на сѝариотѝ акѝер кој ѝоради мизерната ѝензија мора да ѝо ѝозајмува ѝласотѝ на „оние лошиѝе“ од црѝаниѝе филмови, ама нема ѝари* (СС₁: 27).
- (30) *Формирањето на ѝаа каѝеѝорија му ѝо ѝриѝишуваме на факѝотѝ дека соодвеѝниѝе дијасисѝеми се развивале во муѝѝилинѝвална балканска средина каде шѝо не реѝко соѝговорнициѝе не ѝи знаеле флуенѝно јазичиѝе на оној друѝиотѝ* (ЗТ: 184).

Какви заклучоци ќе изведеме од горенаведеното? Според нашиот материјал, конструкциите со „двојна определеност“ карактеристични се не само за разговорниот јазик. Тие се сретнуваат во публицистички, научни и уметнички текстови. Во уметничките текстови се употребуваат во дијалози и во „внатрешни“ монолози од разговорен карактер. Во публицистичките текстови тоа е признак на авторскиот стил кој се карактеризира со посебна експресивност. Во научните текстови се набљудува строго разграничување на функциите на заменките и членските морфемии (анафорска и идентификувачка). Меѓутоа, најзастапени примерите се во спонтаниот говорен јазик.

„Двојното посочување“ може да има емфатичка оптовареност, засилувајќи ја семантиката на членската форма; во другите случаи функциите на заменката и членската форма се разделуваат: заменката има показателна функција, а членската морфема – идентификувачка. Во редица случаи показателната функција на членската форма се задржува (посочување сфера на говорителот), а демонстративот се користи како средство за изразување експресија или анафора. Распределбата на функциите на детерминативите се наоѓа во зависност од нивните комбинации и од контекстот. „Најнеутрални“ од семантичкото гледиште се групите во научните текстови. Највисока емоционалност покажуваат разговорните, уметничките и публицистичките текстови.

Освен тоа, за разговорниот јазик се карактеристични конструкциите каде формите на показната заменка и членската форма на именката не се совпаѓаат. Во случајов говорителот демонстрира посебно однесување кон предметот на говорот и намера информацијата да се претстави како омаловажувачка, незначајна („ефект на потсетување“) или позната е само за него (во контекстите со еуфемистички називи).

СПИСОК НА ИЗВОРИ И НИВНИТЕ СКРАТЕНИЦИ

- [http:// www.time.mk](http://www.time.mk).
<http://forum.kajgana.com>.
<http://luis.blog.mk>.
<http://popivoda.blog.mk>.
<http://star.on.net.mk>.
<http://tehnologija.com.mk>.
<http://www.365.com.mk>.
<http://www.globusmagazin.com.mk>.
<http://www.ringeraja.mk>.
<http://www.kimi.blog.com.mk>.
<http://www.zdravo.com.mk>.
 Nedelkov_Ljupco_EAZ_2005_mak.pdf.
- ЈВ Владова Ј., *Девојчето со две имиња*, Видик-Мак, Штип 2001, 144 с.
 ДС Солев Д., *Дублер*, Скопје 1988.
 ЗТ Тополињска З., *Полско-македонски: Грамаѓичка конфронџација. 8. Развјок на ѓрамаѓичкиџе категории*, МАНУ, Скопје 2008, 222 с.
 ЛПП Пандева Л., *Од аџендаџа на Калина Калин*, Македонска реч, Скопје 2009, 144 с.
 СС₁ Станковиќ С., *Чашкотеџ*, Матица Македонска, Скопје 2002, 93 с.
 СС₂ Станковиќ С., // [http:// www.star.on.net.mk/statija.asp?id=10307](http://www.star.on.net.mk/statija.asp?id=10307)
 РБ Бужаровска Р., *Чкрџики*, Или-или, Скопје 2007, 143 с.
 ВУ Урошевиќ В., *Седмаџа сџрана на коцкаџа*, Магор, Скопје 2010, 208 с.

ЛИТЕРАТУРА

- Friedman V., *Macedonian* // <http://www.seelrc.org:8080/grammar/mainframe.jsp?nLanguageID=3>.
 Lant G.H., *Crammar of the Macedonian literary language*, Државно Книгоздателство на НР Македонија, Скопје 1952, 302 р.
 Бороникова Н., „Емоционален деиксис во ситуацијата на општењето“, *XXXII научна конференција на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура (Охрид, 15-17 авџуст 2005)*. Т. 1, *Линџвисџика*, Скопје 2006. с. 105-118.
 Кепески К., *Македонска ѓрамаџика*, Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје 1946, 78 с.
 Конески Б., *Грамаџика на македонскиоџ лиџераџурен јазик*, Култура, Скопје 1967, Дел I-II, 552 с.
 Конески Б., *Исџорија на македонскиоџ јазик*, Култура, Скопје 1986. 239 с.

- Македонски јазик*, ред. Л. Минова-Ѓуркова, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole 1998, 297 с.
- Минова-Ѓуркова Л., *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Радинг, Скопје 1994, 308 с.
- Миркуловска М., „Изразување на определеноста во балкански контекст, Балканска слика на светот“, *Зборник од Меѓународната научна работилница одржана во Скопје на 5-6 декември 2005 година*, прир. К. Кулавакова, Скопје 2006, с. 473-484.
- Нерознак В.П., „Балканский языковой союз“, *Большой энциклопедический словарь: Языкознание*, гл. ред. В.Н. Ярцева, Большая Российская энциклопедия, Москва 1998, с. 63-64.
- Панчевска А., „Просторна информација изразена со заменки и членски морфеми“, *Славистички студии*, 10, Скопје 2002, с. 317-327.
- Тополињска З., *Грамматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик. Род, број, њосоченост*, МАНУ, Скопје 1974, 156 с.
- Тополињска З., *Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Кн. 1. Синтакса. Д. II. Механизми на предикација; Сложени реченични конструкции (конструкции со сврзнички предикации); Механизми на номинација*, МАНУ, Скопје 1997, 247 с.
- Тополињска З., *Полско-македонски: Грамматичка конфронтација. 8. Развојот на граматичките категории*, МАНУ, Скопје 2008, 222 с.
- Тополињска З., „Тројниот член: да или не“, *Зборник предавања на XXXIX меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје 2007, с. 15-25.
- Угринова-Скаловска Р., „Две стилски особености на нашиот говорен јазик“, *Македонски јазик, XI-XII/1-2*, Скопје 1960-1961, с. 105-111.
- Усикова Р.П., *Грамматика македонского литературного языка*, Муравей, Москва 2003, 376 с.
- Усикова Р.П., „Македонский язык“, *Языки мира: Славянские языки*, РАН. Институт языкознания; Ред. колл.: А.М. Молдован, С.С. Скорвид, А.А. Кибрик и др. Academia, Москва 2005, с. 102-139.
- Цыхун Г.А., *Типологические проблемы балканославянского языкового ареала*, Наука и техника, Минск 1981, 230 с.

811.163.3'373.422

Елизабета Бандиловска-Ралповска

**ЕДНОКОРЕНСКАТА АНТОНИМИЈА СО ПРЕФИКСОТ НЕ-
КАЈ ОПИСНИТЕ ПРИДАВКИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

Поимот антонимија претставува јазичен термин за спротивност т.е. лексичко-семантички назив за различните спротивности што постојат во јазикот, а единиците што го одразуваат различниот степен на антонимност претставувајќи го нејзиниот конкретен јазичен израз се нарекуваат антоними. Основната улога на антонимите е да ги изразат спротивностите во јазикот по пат на поларизација на значењата на зборовите.

Причината за постоењето и за идентификацијата на лексичката спротивност во јазикот произлегува од стремежот на луѓето своето искуство да го претстават преку контрасти. Имено, во свеста на човекот не е ретка склоноста за оценување и прифаќање на доживеаните поими и појави во светот како добри или лоши, црни или бели, важни или неважни. Ваквото гледање на светот подразбира развиена свест за спознавање на разликите, средината на пројавување и вистинските контрасти во стварноста. Оттука, антонимијата како јазична појава треба да ги обединува и логичките односи и психолошките феномени за креирање на спротивности и воспоставување однос на спротивности.

Суштина или основа на лексичката антонимија претставува логичкото спротивставување на поимите како определени репрезенти на една реална нејазична категорија. Тоа значи дека спротивноста како семантички критериум својата подлога ја има во нејазичната стварност и во логичкото спротивставување на поимите кои се во некаква врска со социјалната и културната средина на човекот, со неговото мислење и субјективно сфаќање на стварноста која ја гледа низ призмата на различни спротивности и ја доживува преку различни опозиции. Различните појави од објективната стварност во логиката се сфаќаат како спротивни поими, а во јазикот се изразуваат преку формирање на зборови со спротивни значења.

Антонимијата сфатена првенствено како придавска категорија значи дека антонимноста е карактеристична за зборовите коишто означуваат некакви качествени, количествени, просторни или временски значења, односно антонимијата најмногу е развиена кај придавските зборови кои ги поседуваат овие признаци и кои најлесно подлежат на спротивставување. Тоа им овозможува на поимно изразените придавски содржини многу подобро да се реализираат, да се протолкуваат и да се разберат на планот на

воспоставената спротивност. Истовремено, ваквото спротивставување на поимите ни ја предочува антонимијата како појава која може да се сфати како еден вид граница на крајно, дефинитивно пројавување на сите тие својства, признаци и односи, а антонимите можат да се третираат како ознаки на таквата граница. На пример, *сѝуден* и *жежок* се гранични ознаки на оската која покажува температурни својства, односно ги претставуваат двете крајни точки на изразената температурна поларност кои заемно се негираат и се надополнуваат во лексичката и во реалната конкретизација. Вака определените зборови врамени во антонимиски однос ги сфаќаме како спротивни точки на една целина кои истовремено ја откриваат својата различност и ја покажуваат својата сродност. Тие претставуваат крајни точки на семантичката оска која ја сочинуваат множество од сродни зборови, но крајните точки се тие што се одликуваат со најголем степен на различност. За ваквото толкување или сфаќање на антонимијата карактеристична е тезата дека за антоними се сметаат само оние зборови кои можат да се степенуваат, односно оние зборови кои изразуваат квалитативна ознака која може да има и спротивна вредност, и затоа најмногу се среќаваат меѓу описните придавки и прилози, односно тоа се антонимни зборови меѓу кои се јавува трет збор како еден вид спојница која изразува средна вредност и според која градациски се дефинираат двата крајни антонимни зборови. Како спојница во антонимискиот пар може да се појават еден или повеќе зборови, а секој од нив може да биде делумно антонимен со едниот или со другиот збор од антонимискиот пар, на пример, за антонимите *ѝијан* – *ѝрезен* средни членови можат да бидат формите *ѝолуѝијан* и *ѝивнаѝ*. Понекогаш низата од средни членови многу потешко може да се замисли и да се претстави со оглед на тоа што ваквите случаи се и многу чести и многу различни, на пример, за антонимите *убав* – *ѣрд* потешко е да се определи еден среден член меѓу *неубав*, *убавичок*, *обичен*. Вака поставената логичка спротивставеност го претставува најкарактеристичниот дел од антонимијата во јазикот, но никако не ја покрива во целост како јазична појава. Во овој контекст ќе ги споменеме примерите од типот *убав* – *неубав*, *добар* – *недобар* каде што антонимијата нема значење на граница со две крајни вредности, туку антонимијата се сфаќа како одрекување на квалитативниот признак како специфичен семантички белег воспоставен преку маркирање на структурата на енокоренските антонимни образувања. Сосема јасно е забележливо дека тие не се крајните членови на еден завршен и затворен семантички ред туку може да се јават само во улога на средни членови на оската чии крајни точки однапред се зафатени од енокоренски антоними, на пример: *добар* – *недобар* – *лош*, *убав* – *неубав* – *ѣрд*. Според тоа ваквите антоними тешко дека би ги нарекле спротивни поими, за нив повеќе одговара ако се именуваат како противречни поими затоа што *недобар* не значи *лош*, а *неубав* не значи *ѣрд* – според значењето, *недобар/неубав* се доближува до значењето на *добар/убав*, но нема семантичка еднаквост, не

доаѓа до значенско изедначување. Всушност, ваквата антонимија претставува опозиција заснована на противречност, а не на спротивност и тоа нè води кон констатацијата дека антонимијата може да се сфати и во многу пошироки рамки и да покрие повеќе видови спротивности.

Секоја спротивност меѓу лексемите не е иста, а во множеството од различни спротивности само една од нив може да се нарече лексичка антонимија. Тоа е спротивноста која истовремено се остварува независно од контекстот и внатре во контекстот (Драгићевић, 2007: 266), т.е. тоа е спротивноста која се претставува како лексичко-семантичка опозиција маркирана од два битни семантички признаци – заедничкиот признак што ги обединува двата спротивставени поими и ја предочува нивната сличност како припадници на една иста граматичка и лексичко-семантичка група и посебниот признак што ги разликува двата спротивставени поими во нивната сличност и ги прави да бидат спротивни по значење. Ваквото сфаќање ја ограничува антонимијата и е засновано на строгост во критериумите за антонимско поврзување. Спротивноста која се остварува независно од контекстот и внатре во контекстот, според Драгићевић (2007: 266 – 267), суштински ја определуваат два критериуми кои се јавуваат како основни за лексичката антонимија: 1. спротивставувањето се остварува меѓу основните значења на лексемите; 2. меѓу спротивставените лексеми постои семантички сооднос.

Објаснувањето на првиот критериум е поврзано со фактот што односот на спротивност го воспоставуваат основните, примарни значења на лексемите, односно основниот облик на антонимија или т.н. лексичка антонимија се остварува независно од контекстот со воспоставување семантички однос на спротивност меѓу основните значења на лексемите. На овој начин се доаѓа и до првата поделба на антонимијата и на антонимите. Ако на лексемите им се спротивставуваат нивните основни значења, тогаш тие се наоѓаат во однос на *права антонимија* и се нарекуваат *прави антоними*, а во сите други случаи зборуваме за *неправа антонимија* или *квазиантонимија*.

Вториот критериум или вториот важен показател за правата антонимија е семантичкиот сооднос помеѓу лексемите кој се тестира преку дефинирање на едниот антоним со помош на другиот по пат на т.н. негативна дефиниција. Овој тест е применлив за сите прави антоними, на пример, *долго е штоа што не е кратко, кратко е штоа што не е долго, високо е штоа што не е ниско, ниско е штоа што не е високо, маж е човечко суштество што не е од женски пол, жена е човечко суштество што не е од машки пол* итн.

Антонимноста во потесна смисла, како што е претставена во поголемиот број стандардни семантички описи и кон чии параметри ќе се придржуваме и во нашиот труд, е карактеристична и им се припишува на зборовите кои означуваат временски и просторни односи, квалитет и квантитет, односно таа е типична за придавките иако може да се сретне и кај глаголите, именките, прилозите, предлозите. Повеќезначните зборови честопати можат да имаат повеќе антоними, на пример: *стар* – млад, *стар* –

нов, *сѹар* – *свеж*. Оваа појава е врзана за полисемијата и за можноста една лексема да има повеќе антоними ако има повеќе значења. Во суштина, лексемите коишто влегуваат во однос на вистинска, лексичка антонимија имаат само еден антонимиски парник. Можноста да имаат два или повеќе антоними е допуштена само во оној случај кога станува збор за истозначни синоними, на пример, *висѹиниѹ* – *невисѹиниѹ/лажен*; *ѹочен* – *неѹочен/ѹрешен*. Сметаме дека постојат повеќе примери од овој тип како потврда и неоспорен доказ за постоењето на тесната врска помеѓу синонимијата и антонимијата изразена преку припадноста на антонимите кон исто семантичко поле. Ваквите истозначни синоними употребени како антоними во науката за јазикот се познати под терминот *анѹонимиски варијанѹи*. Значи, придавските форми *невисѹиниѹ/лажен* и *неѹочен/ѹрешен* се антонимиски варијанти на придавките *висѹиниѹ* и *ѹочен*. Ова значи дека во тесна врска со антонимијата се наоѓа и негацијата која секогаш треба да се има предвид во лексичко-семантичкото опишување на антонимијата.

Со додавање на префиксот *не-* кон одделна лексема во голем број случаи може да се добие антонимискиот парник на соодветната лексема. Но ниту обичното ниту семантичкото негирање не мора да претставува безусловен знак за постоење на антонимиски однос. На пример, во парот *морален* – *неморален* антонимноста е постигната се негирање, но во парот *иѹран* – *неиѹран* не постои ниту очигледна ниту вистинска антонимна врска, исто како што, на пример, во спектарот на боите она што е не-бело не значи дека е црно. Со негирањето т.е. со додавањето на негативниот префикс *не-* во многу случаи се постигнува само привиден антонимиски однос. На тој начин повторно доаѓаме до потребата од разрешување и пронаоѓање соодветни издржани одговори на неколку прашања кои произлегуваат од односот на антонимијата и негацијата: дали вака добиените антоними се привидни или реални, дали го покриваат доменот на спротивноста или противречноста, дали се прави или неправни антоними, дали се единствен антонимиски парник или антонимиска варијанта.

Можноста за често додавање на негативниот префикс е карактеристична за зборовите кои означуваат поими од апстрактната, имагинарната, неконкретна сфера, а најчесто тоа се описните придавки. Како резултат на ваквото префиксно негирање не мора секогаш да се добие антонимиски парник, во одделни случаи на ваков начин се добива средниот член на антонимиската низа. Во суштина, постојат три случаи кога со негирање на еден член од антонимискиот пар може да се добие неговиот антоним (Драгићевић, 2007: 284 – 285):

1. Ако со префиксот *не-* се одрекува значењето на позитивниот член на антонимискиот пар, тогаш негативниот член на парот воспоставува права антонимија во однос на позитивниот член т.е. со одрекувањето на едниот член се потврдува другиот, на пример: *висѹиниѹ* – *невисѹиниѹ*, *ѹочен* – *неѹочен*, *чесен* – *нечесен*. На тој начин не се добива само негирана лексема,

туку нова лексема со антонимска лексичка вредност. Вака добиените антоними се прави антоними со реална лексичка вредност кои го покриваат доменот на спротивноста и се јавуваат како единствени антонимиски парници или како антонимиски варијанти.

2. Ако со префиксот *не-* не се одрекува значењето на позитивниот член на антонимискиот пар и не се добива негативниот член на парот туку само се намалува степенот на својството, тогаш се воспоставува неправна антонимија, а добиениот антоним има средна вредност меѓу двата крајни степени на својството, на пример: *добар – недобар – лош, корисен – некорисен – шѝеѝен, мирен – немирен – ѝалав, убав – неубав – ѓрд*. Вака добиените префиксирани антоними се неправи антоними со привидна лексичка вредност изразена на формален план, го покриваат доменот на противречноста и се јавуваат како средни членови во антонимиската низа кои можат да се заменат со една или повеќе деривациски добиени форми со исто такво непрецизно значење: *добар – добричок – лош, убав – убавичок – ѓрд*.

3. Со додавање на префиксот *не-* се добива лексема со нова лексичка вредност којашто не воспоставува антонимиски однос со основната непрефиксирана лексема и остварува сосема друга, различна поимна вредност, на пример: *ѓбнаѝ (= доѝрен, ѝѝнаѝ) : неѓбнаѝ (= цел, неошѝеѝен); долѓен (= шѝо има долѓ за враќање) : недолѓен (= шѝо никому нишѝо не зѓрешил, шѝо не е виновен)*.

Во лексичката антонимија преовладуваат две поделби на антонимите без оглед дали антонимијата се сфаќа во пошироки рамки или пак строго се внимава на критериумите за права антонимија. Првата поделба се заснова на содржината што ја поседуваат спротивставените лексеми и се нарекува семантичка или значенска антонимија, а втората се заснова на формата со која се спротивставуваат антонимиските лексеми и се нарекува структурна антонимија. Двете поделби се општоприфатени, од универзален тип и без нив не може да се замисли ниту еден стандарден опис на лексичката антонимија.

Најопшта и најчесто споменувана во лингвистичките трудови е структурната класификација според која антонимите се делат на *разнокоренски* или *лексички* и *еднокоренски* или *ѓрамаѝички анѝоними*. Меѓу лингвистите општоприфатено е мислењето дека во сите јазици поголем е бројот на антонимите со ист корен отколку бројот на антонимите со различен корен. Ваквата бројно нерамномерна застапеност на структурните антоними е причина за постоењето на определени сфаќања според кои како антоними се сметаат лексемите што имаат не само спротивни значења туку и различен корен. Одредени автори разнокоренските или морфолошки неповрзаните антоними ги сметаат за прави антоними, а еднокоренските или морфолошки поврзаните антоними ги сметаат за квазиантоними.

Еднокоренската антонимија, исто како и разнокоренската, се одликува со јасна формална изразеност и прецизна дефинираност, но во однос на неа поседува поголем и понеодреден степен на семантичка покриеност.

Продуцирањето на антонимиските лексеми се остварува со помош на префикси кои се јавуваат како основно формално средство за создавање на истокоренски антоними. Во ваква улога се јавуваат повеќе префикси, туѓи и домашни, на пример, *анџи-*, *џроџив-*, *конџра-*, *без-/бес-*, *а-*, *не-* и др. кои уште во самиот процес на спојување покажуваат исклучителен степен на логичност, но и извесни разлики во способноста за продуцирање спротивставени значења кои можат да бидат семантички разновидни (*без-/бес-*, *не-*) или еднозначни (*анџи-*, *џроџив-*, *конџра-*). Според Л. Шариќ (2007: 84), антонимиското значење на истокоренските антоними произлегува од врската на значенски спротивставените префикси кои на зборот кон кој се приклучуваат му даваат спротивно значење.

Придавската енокоренска антонимија се остварува преку опозицијата непрефиксирана/префиксирана лексема. Додадениот префикс на зборот му дава значење спротивно од значењето на непрефиксираниот, основен збор. Продуктивноста што ја остварува овој префикс при допирот со придавките во процесот на антонимиското поврзување се одликува, од една страна, со значителна застапеност, а од друга страна, со семантичка нееднаквост. Така, на пример, ако ги споредиме антонимиските парови од типот *добар – недобар*, *убав – неубав* со антонимиските парови од типот *срекен – несрекен*, *мокен – немокен* веднаш се забележува дека меѓу нив постојат разлики, т.е. се забележува дека тие припаѓаат на различни спротивности. Кај примерите од првиот тип се забележува дека со префиксот *не-* не се создаваат вистински антоними кои би ги претставувале крајните точки во антонимиската низа од спротивности како гранични, поларизирани вредности на едно спротивно маркирано микрополе, туку тие се јавуваат како средни членови на една помалку или повеќе развиена антонимиска низа: *убав – убавичок – неубав – ѓрдичок – ѓрд*. Наспроти нив, кај антонимите од вториот тип се забележува дека со истиот префикс *не-* се создаваат вистински антоними кои ги опфаќаат крајните точки во антонимиската низа од спротивности претставувајќи одраз на спротивно сфатените поимни содржини што го сочинуваат едно семантичко микрополе. Кај примерите од првиот тип (*добар – недобар*) префиксот *не-* изрекува негирање на својството и создава противречни поимни содржини, а кај примерите од вториот тип префиксот *не-* (*срекен – несрекен*) изрекува вистинска спротивност што ги прави да бидат крајни членови на антонимиската низа претставувајќи ист вид спротивност како и примерите од типот *убав – ѓрд*, *весел – џажен*, т.е. создава спротивставени поимни содржини истовремено изразувајќи вистински антонимиски односи на права антонимија, типична за описните придавки.

Создавањето на префиксираните антоними и од првиот и од вториот тип се среќава кај придавките со квалитативно, описно значење и при нивното дефинирање треба да се има предвид кое место го зафаќа префиксираниот антоним во антонимиската низа. Се забележува, а тоа го

покажуваат и горенаведените примери, дека постојат два основни вида антонимиски односи во рамките на еднокоренската придавска антонимија искажана со префиксот *не-*: 1. придавки со *не-* (*недобар*, *неубав*) кои го зафаќаат средното место меѓу две лексеми спротивни по значење *добар* – *недобар* – *лош*, *убав* – *неубав* – *џрд* и 2. придавки со *не-* (*несреќен*, *немоќен*) кои ги зафаќаат крајните места во низата изразувајќи квалитативно спротивни значења *среќен* – *несреќен*, *моќен* – *немоќен*. Придавките од типот *добар* – *недобар*, *убав* – *неубав* не создаваат спротивност туку противречност, контрадикторност, а придавките од типот *среќен* – *несреќен*, *моќен* – *немоќен* стапуваат во антонимиски однос од истиот тип како и придавките *добар* – *лош*, *убав* – *џрд*. Разликата се јавува во јазичните средства со кои се остварува антонимискиот однос: *добар* и *лош* се разнокоренски антоними, а *среќен* и *несреќен* се истокоренски антоними. Средниот член во антонимискиот однос меѓу придавките *среќен* – *несреќен*, *моќен* – *немоќен* најчесто се изразува на описен начин: *не сосема/баш среќен/моќен*, *не сосема/баш несреќен/немоќен* (Шариќ, 2007: 90).

Можноста за создавање разнокоренски антонимиски парници е едно од важните обележја на придавската антонимија (*добар* – *лош*, *убав* – *џрд*, *сѝар* – *млад*). Кога во јазикот не постои придавка со спротивно значење и различен корен, потребата за создавање лексема со спротивно значење се постигнува со употреба на префиксот *не-* (*среќен* – *несреќен*). Бројот на ваквите префиксирани придавки со *не-* кои функционираат како антоними на придавките без префикс е прилично голем што значи дека јазикот недвосмислено ја користи можноста за создавање антонимиски парници по пат на создавање еднокоренски антоними. Но ваквата можност не се среќава кај сите ОП ако се има предвид нивната зборообразувачка структура. Најголема застапеност се среќава кај глаголските придавки и кај образувањата со суфиксите *-лив* и *-ен*, додека кај простите, неизведени ОП, среќаваме многу мал, ограничен број на префиксирани придавки со *не-*. Во принцип, ваквата префиксирана антонимија ја среќаваме кај ОП чии семантички содржини означуваат спротивставеност по квалитет, својство или особина.

Со додавање на префиксот *не-* кон одделна лексема во голем број случаи може да се добие антонимискиот парник на соодветната лексема. Понекогаш на тој начин добиениот антонимиски парник е единствениот антоним во однос на непрефиксираната лексема, на пример, *верен* – *неверен*, *среќен* – *несреќен*, но понекогаш се јавува како двојник т.е. претставува антонимиска варијаната на постоечки разнокоренски парник, на пример, *висѝиниѝ* – *лажен/невисѝиниѝ*, *ѝочен* – *џрешен/неѝочен*. Не постојат логички ниту семантички пречки за неприфаќање на еднокоренските морфолошки поврзани лексеми како антонимиски парници било да се јавуваат како единствени форми или како двојни форми. Единствената семантичка нееднаквост која произлегува од ваквото антонимиско поврзување е позицијата што му припаѓа на еднокоренскиот антоним – дали е краен или среден член во антонимиската низа, т.е. дали е прав или неправ антоним.

Еднокоренската антонимија со префиксот *не-* во македонскиот јазик е присутна преку речнички регистрираните околу 700 префиксирани форми кои се среќаваат кај туѓите, простите, изведените и сложените ОП. Задржувајќи се само на простите и на изведените ОП, уште во почетокот на анализата веднаш се забележуваат две работи: од структурен аспект, отсуство на вакви форми кај простите, неизведени ОП, наспроти значителната бројност кај изведените придавки со суфиксот *-ен* и кај глаголските придавки; од семантички аспект, поголема продуктивност на формите кои се јавуваат како единствени антонимиски парници во рамките на правата антонимија.

1. Префиксирани еднокоренски антоними кај простите ОП

Во ТР како лексички форми со потврдена јазична вредност се забележани следниве петнаесет префиксирани придавки: *невесел, невешѝ, недобар, недраџ, нездрав, незрел, нејак, немил, некадарен, неѝолн, неѝрав, нерамен, несмел, неубав, нечисѝ*. Од нив во улога на средни членови на антонимиската низа од спротивности која припаѓа на едно семантичко микрополе се јавуваат следниве единаесет форми: *невесел, недобар, нездрав, незрел, нејак, неѝолн, неѝрав, нерамен, несмел, неубав, нечисѝ*. Во улога на крајни членови на антонимиската низа се јавуваат формите: *невешѝ, недраџ, немил, некадарен* од кои сите претставуваат единствени антонимиски парници или прави антоними. Произлегува заклучокот дека кај префиксираните еднокоренски антоними од редовите на простите, неизведени ОП преовладуваат антонимите кои се засноваат на противречност т.е. неправите антоними (*невесел, недобар, нездрав, нејак, неубав, нечисѝ*).

2. Префиксирани еднокоренски антоними кај изведените ОП

Во ТР се регистрирани околу 130 антонимиски форми чијшто коренски дел претставува прост збор, главно, од именско или од глаголско потекло: *небиѝен, небричен, неважечки, неварен, неваросан, невенчан, невикан, невидлив, невкусен, недалеен, недарежлив, незлоблив, неимашилив, неискрен, нејаден, неканеѝ, некорисен, некрсѝен, немирен, немоќен, неносен, неѝечен, неѝлоден, нерадосен, нерешѝелен, неручан, несакан, неѝребен, неѝрѝелив, нечесен, нечиѝлив, нешеѝан*. Во однос на зборообразувачката структура, преовладуваат еднокоренските антоними добиени од глаголски придавки кои во најголем дел претставуваат прави антоними и единствени антонимиски парници. Среќаваме и еднокоренски прави антоними кои се јавуваат во улога на антонимиски варијанти: *висѝиниѝ – лажен/невисѝиниѝ, јаден – џладен/нејаден; облечен – џол/необлечен; обуен – бос/необуен, ѝлоден – јалов /неѝлоден, ѝочен – џрешен/неѝочен*. Наведените префиксирани глаголски придавки со *не-* се карактеризираат со пројавување како крајни членови во антонимиската низа и со однос заснован на вистинска спротивност. Од останатите изведени зборови, најбројни се префиксираните форми кои се јавуваат кај ОП изведени со суфиксот *-ен* (*неверен, немирен, некорисен, неѝријаѝен, нерадосен, несреќен, неумен, нечесен*), а симболично присуство

се среќава кај префиксираните ОП изведени со суфиксите *-лив*, *-иѝ* и со *-ечки* (*невидлив*, *недарежлив*, *незлоблив*, *неимашлив*, *неѝриѝлив*, *нечиѝлив*; *невистиѝниѝ*, *незакониѝ*; *неважечки*).

За izdelувањето на видовите спротивставеност кај придавските антоними суштествено е постоењето на два вида односи меѓу спротивставените семантички содржини: *значиѝелна* или *максимална застиѝаѝеностѝ/незначиѝелна* или *минимална застиѝаѝеностѝ* на својството или особината и *ѝприсуѝво/оѝсуѝво* на определено својство или особина. Добиените антоними како резултат на антонимиската врска воспоставена според односот значителна или максимална застапеност/незначителна или минимална застапеност на својството или особината се нарекуваат *стиѝеѝенувани* (*ѝграѝаѝиски*) *аниѝоними*, а добиените антоними како резултат на антонимиската врска воспоставена според односот присуство/отсуство на определено својство или особина се нарекуваат *несѝеѝенувани* (*неѝграѝаѝиски*) *аниѝоними*. Во однос на поимната вредност како покритие за припадноста кон определно семантичко поле, антонимиската спротивставеност се врзува за неколку значенски димензии опфаќајќи ги придавките со квалитативен и квантитативен признак во однос на физичката и духовната обележаност, временската и просторната маркираност и температурната оска. Префиксираните еднокоренски антоними ги среќаваме и меѓу степенуваните и меѓу нестепенуваните антоними.

Степенуваните (граѝаѝиски) антоними се карактеризираат со различен степен на пројавување или граѝаѝија на едно исто својство или особина. Тие не поседуваат апсолутна вредност, ниту пак се двете единствени лексеми со спротивни значења кои покриваат една определена семантичка област. Понекогаш се јавуваат и цели антонимиски низи од спротивставени поимски содржини во кои само оние што ги опфаќаат крајните точки на низата ги изразуваат крајните степени на даденото својство. Ваквите крајни лексеми со пројавен максимален и минимален степен на својството се нарекуваат прави антоними, додека сите други кои го поседуваат истото својство но во скаларна опфатеност меѓу двете крајни точки, во однос на нив или меѓу себе воспоставуваат однос на неправна антонимија (*стиѝуден* – *ладен* – *млак* – *ѝѝоѝол* – *жежжок* – *врел*). Иако означуваат својства што можат да се степенуваат и навидум лесно може да се претпостави постоење на вакви антонимиски низи речиси кај сите степенувани антоними, нивното прикажување не е така често остварливо затоа што во себе ја крие опасноста од навлегување во рамките на неправата антонимија и од ширење на границите на антонимноста. Привидната спротивност се јавува поради нашата свест за постоење на многу преодни степени меѓу двете поларизирани семантички содржини кои ги именуваат крајните точки на замислената линија на убавината, длабочината, височината, големината итн., но лексемите што служат за нивна номинација немаат лексикализирана вредност во јазикот.

Во продолжение ќе ги наведеме морфолошки поврзаните антонимиски парови во својство на граѝаѝиски антоними чии членови ги изразуваат крајните степени на даденото својство и во кои едната лексема, во најголема

мера, е спротивна на другата лексема. Тоа се следниве антонимиски парови: *важен* – *неважен*, *вешѝ* – *невешѝ*, *вкусен* – *невкусен*, *драџ* – *недраџ*, *кадар(ен)* – *некадарен*, *љубезен* – *нељубезен*, *мил* – *немил*, *ѝрѝелив* – *неѝрѝелив*, *усѝешен* – *неусѝешен*, *учен* – *неучен/неук*. При нивното издвојување се водевме од неколку лексичко-граматички правила: можноста за компарација, допуштена употреба на прилозите за количество, постоење на неутрална вредност меѓу двете крајни точки на пројавеното својство, имплицитна речничка посоченост преку заглавниот збор или во самата речничка дефиниција. Кај еден од антонимиските парови се јавува префиксирана антонимиска варијанта што се толкува како истозначна синонимна форма на дадената лексема.

Меѓу нестепенуваните антонимиски парови можат да се сретнат голем број на такви парови кај кои втората лексема е добиена по пат на негација на првата, на пример: *висѝиниѝ* – *невисѝиниѝ*, *оженеѝ* – *неоженеѝ*, *срекен* – *несрекен*. Притоа се изделуваат два случаи: 1. кога на тој начин се добива единствен антонимиски парник на првата лексема, *оженеѝ* – *неоженеѝ*; и 2. кога се добива антонимиска варијанта на првата лексема, *висѝиниѝ* – *невисѝиниѝ/лажен*. Одделни автори ваквата можност за продукција на комплементарни антонимиски парови ја сместуваат во рамките на неправата антонимија.

Во продолжение ќе ги наведеме морфолошки поврзаните антонимиски парови во својство на неградациски антоними чии членови ги изразуваат крајните степени на даденото својство, но во кои едната лексема се надополнува на другата лексема. Тоа се следниве антонимиски парови: *бричен* – *небричен*, *варосан* – *неваросан*, *верен* – *неверен*, *викан* – *невикан*, *висѝиниѝ* – *лажен/невисѝиниѝ*, *врзан* – *неврзан*, *делкан* – *неделкан*, *женеѝ* – *неженеѝ*, *искрен* – *неискрен*, *казнеѝ* – *неказнеѝ*, *крсѝен* – *некрсѝен*, *мокен* – *немокен*, *виновен* – *невин*, *носен* – *неносен*, *ѝлаѝен* – *неѝлаѝен*, *ѝлоден* – *јалов/неѝлоден*, *ѝријаѝен* – *неѝријаѝен*, *сакан* – *несакан*, *солен* – *несолен*, *срекен* – *несрекен*, *сѝрижен* – *несѝрижен*, *ѝочен* – *ѝрешен/неѝочен*, *ѝресен* – *неѝресен*, *чесен* – *нечесен*, *шеѝан* – *нешеѝан*. Бројот на ваквите парови е значително поголем ако се земат предвид сите еднокоренски образувања кои се речнички обележани а и не мора да бидат затоа што, теоретски, вакви форми можат да се изведат речиси кај сите ОП. При издвојувањето на неградациските антоними се водевме од следниве лексичко-граматички правила: неможност за компарација, невозможна употреба на прилозите за количество, непостоење на неутрална вредност помеѓу двете крајни точки на пројавеното својство, присуство на опозиција од типот да/не т.е. недвосмислено постоење или непостоење на тоа што е именувано, имплицитна речничка посоченост преку заглавниот збор или во самата речничка дефиниција. Кај дел од антонимиските парови видливо е присуството на антонимиски варијанти што се должи на постоењето истозначни синоними на дадените лексеми: *висѝиниѝ* – *лажен/невисѝиниѝ*, *ѝлоден* – *јалов/неѝлоден*, *ѝочен* – *ѝрешен/неѝочен*.

Суштина на семантичката анализа на спротивноста како лексичка категорија претставува откривањето на лексемите кои изразуваат највисок степен на спротивност во однос на дадената лексема. Двете лексеми што се доведуваат во спротивен однос се сфаќаат како спротивни точки на една целина, на еден определен семантички простор што го оградуваат и го именуваат. Но во тој простор двете спротивни крајни точки секогаш и во сите случаи немаат апсолутна вредност, тие не се единствените точки што го дефинираат како конкретно семантичко поле со определена поимна вредност (физички особини, простор, време), во него понекогаш можат да се пронајдат уште многу замислени сродни точки кои именуваат поими што се значенски повеќе или помалку блиски до едната или до другата спротивна точка. Тоа значи дека меѓу двете спротивставени лексеми може да постои трета лексема која поседува средна вредност и која се однесува како спојница меѓу двете крајни спротивни точки. Во улога на спојница или трета лексема може да се јави или само една лексема или цела низа од зборови и секој од нив покажува делумна антонимност кон едната или кон другата лексема од антонимискиот пар. На ваков начин се добиваат антонимиски низи чии крајни точки ги покриваат прави антоними, додека сите други замислени точки со средишна вредност меѓу едниот и другиот спротивен пол на низата ги покриваат неправи антоними. Така, на пример, ако едната страна на значенската димензија убавина е претставена со лексемата *убав*, а *ѓрд* е лексемата што ја претставува нејзината крајна спротивност, апсурдно е сите луѓе да се подведат под едната или под другата крајност затоа што не се сите убави или грди туку сосема реално можат да се опишат и со некоја од средните вредности во полето на убавината – *убавичок*, *ѓрдичок*, *неубав*, *неѓрд*.

Некои антонимиски парови имаат способност да формираат антонимиски низи што произлегува од способноста за градација и компарација на својството што го поседуваат. Антонимискиот пар ги именува двете крајности на значенската димензија, но помеѓу нив се наоѓаат меѓувредности кои не можат јасно да се изразат со ниедна од двете крајни лексеми. На тој начин меѓу нив се создава неутрално подрачје кое нема свое посебно име, а честопати е покриено и со повеќе од една лексема. Најчесто, носител на номинацијата на неутралното подрачје е или префиксирана лексема образувана со префиксот *не-* или лексема образувана по пат на суфиксација со некој од суфиксите што означуваат намален степен на својството: *-икав*, *-ушкав*, *-ичок*. Во продолжение ќе ги претставиме антонимиските низи од степенувани антонимиски парови кај кои улогата на средна, неутрална вредност им припаѓа на еднокоренски лексеми морфолошки поврзани со една од лексемите во антонимискиот пар преку префиксот *не-*: *весел* – *невесел* – *ѓажен*; *далечен* – *недалечен* – *близок*; *дарежлив* – *недарежлив* – *скржав*; *добар* – *недобар* – *лош*; *јак* – *нејак* – *слаб*; *корисен* – *некорисен* – *ѓѓеѓен*; *мирен* – *немирен* – *ѓалав*; *обичен* – *необичен* – *чуден*; *рамен* – *нерамен* – *раѓав*; *смел* – *несмел* – *ѓлашлив*; *убав* – *неубав* – *ѓрд*; *умен* – *неумен* – *ѓлуѓ(ав)*; *чисѓ* – *нечисѓ* – *валкан*.

Иако способноста за градација и компарација е одлика на степенуваните придавски антоними, сепак ваквата можност не е исклучена ниту кај нестепенуваните придавски антоними. Тие иако не ги именуваат двете крајни вредности на значенската димензија туку искажуваат апсолутно присуство или отсуство на определена особина што ја маркира значенската димензија, сепак оставаат простор за некаква споредба преку создавање на неутрално подрачје, односно создаваат меѓувредност која не може јасно да се покрие со ниедна од двете апсолутни лексеми. Обично, носител на номинацијата на неутралното подрачје, исто така, е префиксирана лексема образувана со префиксот *не-* или лексема образувана по пат на суфиксација со некој од суфиксите што означуваат намален степен на својството: *-икав*, *-ичок*, *-лив*. Во продолжение ќе ги претставиме антонимските низи од нестепенувани антонимиски парови кои можат да се компарираат и кај кои улогата на средна, неутрална вредност им припаѓа на еднокоренски лексеми морфолошки поврзани со една од лексемите во антонимискиот пар преку префиксот *не-*: *здрав – нездрав – болен*; *ѿолн – неѿолн – ѿразен*; *радосен – нерадосен – жален*; *рамен – нерамен – раѿав*.

На крајот, како заклучок, само да потенцираме дека за семантичкото опишување на антонимијата од големо значење е и негацијата која е нужно присутна кај еден од членовите на антонимискиот пар. Антонимските парници добиени со негација се среќаваат и кај степенуваните и кај нестепенуваните антоними и можат да бидат единствени лексеми со спротивно значење или антонимиски варијанти.

ЛИТЕРАТУРА

- Вътов В., *Лексикология на българския език*, Абагар, Велико Търново 1998.
- Гортан-Премк Д., *Полисемија и орѓанизација лексичкоѿ сисѿтема у срѿскомѿ језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд 1997.
- Драгићевић Р., *Лексиколоѿија срѿскоѿ језика*, Завод за уѿбенике, Београд 2007.
- Конески К., *Зборообразувањеѿо во современиоѿ македонски јазик*, Бона, Скопје 1995.
- Кузнецова Э.В., *Лексикология русского языка*, Высшая школа, Москва 1982.
- Марков Б., *Образување на ѿпридавкиѿе во македонскиоѿ јазик*, Огледало, Скопје 1988.
- Минова-Гуркова Л., *Сѿилисѿика на современиоѿ македонски јазик*, Магор, Скопје 2003.
- Prčić T., *Semantika i pragmatika reči*, Novi Sad 1997.
- TRMJ – *Толковен речник на македонскиоѿ јазик А-П*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје 2003-2008.
- PMJ – *Речник на македонскиоѿ јазик со срѿскохрваѿски ѿолкувања Р-Ш*. ДЕТСКА РАДОСТ, Скопје 1994.
- Šarić Lj., *Antonimija u hrvatskome jeziku: semantički, tvorbeni i sintaktički opis*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2007.
- Šipka D., *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad 1998.

811.163.3:811.112.2

811.112.2:811.163.3

Емилија Бојковска

ФУНКЦИИТЕ НА РЕЛАТИВНИОТ СУБЈУНКЦИСКИ ЗБОР ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ГЕРМАНСКИОТ ЈАЗИК

Релативната реченица се дефинира како глаголска конструкција што исполнува два критериума: прво, таа е зависна реченица чија глава е релативен субјункциски (подредувачки) збор, кој ја воведува релативната реченица, и второ, нејзиниот регенс во надредената конструкција е именски збор.

Субјункциските зборови се множество чие јадро го претставува зборовната класа субјунктори (субординациски сврзници) и кое инкорпорира делови од други зборовни класи (релативните и прашалните заменски зборови и прашалните заменски прилози) поради нивната способност да воведуваат и да подредуваат зависна реченица на надреден елемент. Изделувањето на субјункторите во посебна зборовна класа се должи на примената на дистрибуцискиот критериум при класификацијата на неменливите зборови во македонскиот јазик, кој покажа дека субординациските сврзници никогаш не се јавуваат во истата околина како координациските: првите се среќаваат во почетокот на зависни реченици, а вторите меѓу исторедни и истовидни елементи (Бојковска 2011). Како релативни субјункциски зборови во македонскиот јазик се јавуваат релативните именски заменки: *што/кое(што), што/кој1(што)* и релативните придавски заменки: *што/кој2(што), кој- (што)*. Освен тоа, според Минова-Ѓуркова (2000: 53), во оваа група зборови спаѓаат релативните заменски придавки (*каков што, колкав што*) и релативните заменски прилози (*каде што, кога, како што, колку што*). Во натамошното излагање во центарот на вниманието се релативните заменки.

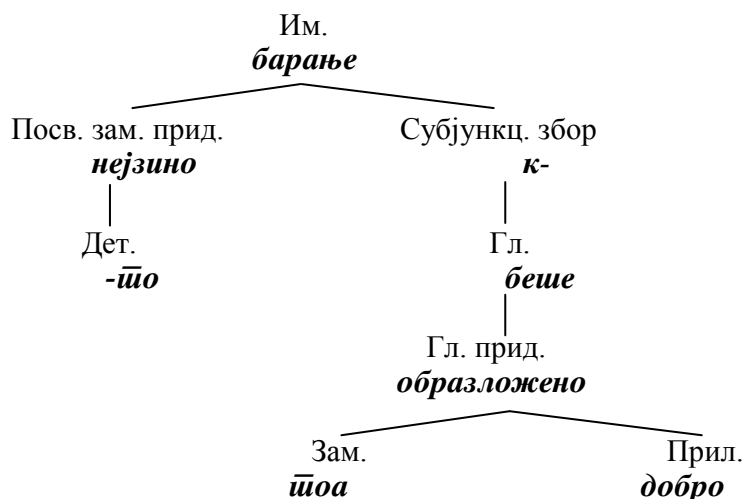
Под глава се подразбира елемент, обично збор или збороформа, што го зазема највисокото место во рамките на депендентната структура на дадена конструкција, во случајов на релативната реченица. Регенс, пак, претставува, елемент, обично збор или збороформа, што во депендентната структура ја регира конструкцијата однадвор, т.е. одозгора, и не претставува нејзин составен дел (в. Бојковска 2004). Кај релативните реченици, како што беше кажано, регенсот, по правило, е именски збор. Конструкциите можат да се именуваат според својата глава и тогаш се нарекуваат синтагми, и според својот регенс и тогаш се говори за (синтаксички) сегменти. Сегментите чиј регенс е глагол, се реченични или глаголски сегменти, а оние чиј регенс

е неглаголски збор (именските, придавските сегменти итн.) се атрибути.¹ Според горенаведената дефиниција, релативните реченици секогаш претставуваат атрибути.

Структурата на именската синтагма:

– *нејзино̃о барање, кое беше добро образложено*

која ја инкорпорира релативната реченица, може да се претстави со следниов зависентен дијаграм:

Дијаграмот покажува дека глава на релативната реченица е релативната заменка *кое* и дека нејзин регенс е именката *барање*. Според тоа, релативната реченица претставува субјункциска синтагма и именски сегмент, т.е. атрибут на именка. Релативниот збор има тројна функција: анафорска, сврзувачка и функција на реченичен член на зависната дел-реченица (Минова-Гуркова 2000: 137), од кои дијаграмот ги покажува последните две. Сврзувачката, т.е. субјункциската (подредувачка) функција на релативниот збор, поради која Корубин (1990: 256 и натаму) го нарекува подредувач, се отсликува во дијаграмот така што релативниот збор се јавува како глава на зависната реченица. Функцијата на реченичен сегмент, која ја врши субјункцискиот збор во релативната реченица, наоѓа одраз во дијаграмот на тој начин што релативната заменка се разложува на еден субјункциски (подре-

¹ Употребата на терминот реченичен сегмент наместо терминот реченичен член, кој е вообичаен во македонската терминологија, се должи на околноста што терминот член е востановен за една поткласа на детерминаторите. Бидејќи во улога на регенс не се јавуваат само глаголите, туку речиси сите зборови, па и именките, „членот“ не мора секогаш да биде реченичен. Така на пример, во именската синтагма *оваа рабои̃а* детерминаторот *оваа*, кој има именка како свој регенс, би требало да се определи како именски член, што би довело до термилошка непрецизност.

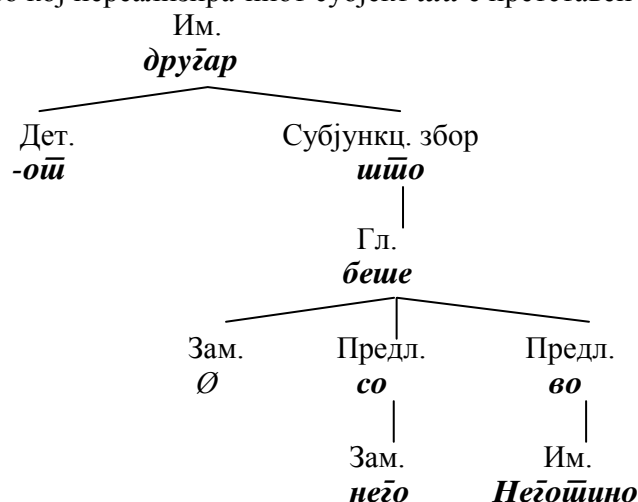
дувачки) елемент и на еден елемент што претставува реченичен сегмент: **кое = к- + ѿоа**. Поделбата на релативниот збор на две компоненти потекнува од основачот на современата зависна граматика.

Тениер (1980: 248 и натаму) опстојно се занимава со релативната замена во рамките на транслацијата, која претставува премин на полнозначните зборови од една граматичка категорија во друга. Главните елементи на транслацијата се трансференд, транслатив и транслат. Зборот (или зборовната група) пред да биде подложен(а) на транслација се нарекува трансференд, а по транслацијата го носи називот транслат. Транслативот, пак, е носител на транслацијата и претставува нејзин морфолошки сигнал. Најзначајни транслативи се предлозите и субординациските сврзници. Предлозите вршат транслација на истото синтаксично ниво (на пример, премин на именките во придавки), а субординациските сврзници на различни синтаксички нивоа (на пример, претворба на реченици во актанти или во додатоци на глаголот). Релативните замени ги претвораат речениците во придавки. Тие создаваат транслат, кој може да се нарече придавска реченица. Меѓутоа, релативните замени, покрај транслацијата, вршат и синтаксичка функција во зависната реченица. Согледувајќи ја двојната природа на релативната замена, Тениер истакнува дека таа се состои од два синтаксички елемента: од носителот на транслацијата (трансферема) и од елемент што зависи од глаголот во трансферираната зависна реченица (анаforeма). Противречноста меѓу потребата од двоен приказ на овој „фузиониран“ збор во зависниот дијаграм и неговата еднократна појава во релативната реченица се надминува со разложување на транслативот во трансферема и анаforeма: $der = d- + er$ (Тениер 1980: 349 и следн.), $qui = qu + i$ (според Корубин 1990: 275). Поаѓајќи од ова согледување, Тениер претпоставува дека релативната замена во индоевропските јазици е резултат од предисториско спојување на неменлив транслативски елемент и на менлив анафорски елемент, нагласувајќи дека најстарите индоевропски потврди сепак не нудат непобитни докази за оваа хипотеза.

Тениеровите термини укажуваат на околноста дека тој не ги разграничува поимите зборовна класа и синтаксичка функција. Транслативот како подредувачки елемент ја претвора реченицата во атрибут (а не во придавка), значи во истата синтаксичка функција што обично ја вршат придавките. Тениеровата анаforeма, пак, ги опфаќа анафорската функција и функцијата на реченичен сегмент во релативната реченица (в. г.).

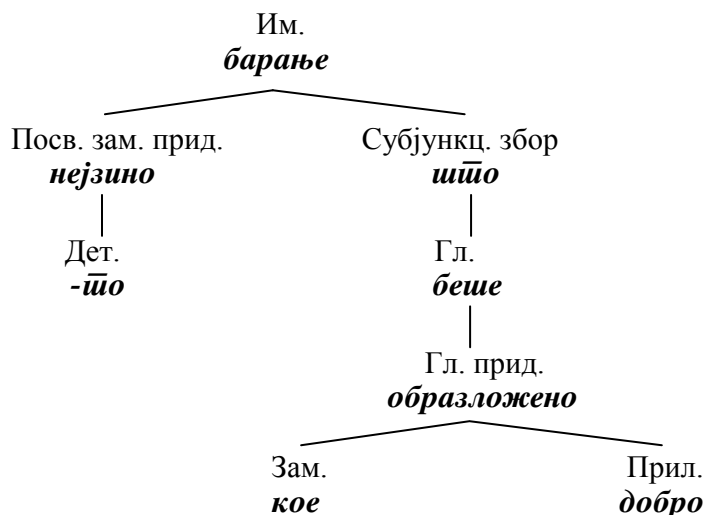
Како потврда за двојната природа на релативниот субјункциски збор можат да се сметаат македонските конструкции од народниот јазик и од разговорниот јазичен стил, каде што „во рамките на зависната дел-реченица освен **ѿѿѿ** како апсолутен релатив (или *relativum generale*) се употребува уште и анафорска замена придружена од соодветниот предлог, на пример: **Те бараѿе друѓарѿѿ ѿѿѿ беѿе со неѓѿ во Неѓѿѿѿѿѿ.**“ (Минова-Ѓуркова 2000: 263). Релативната замена **ѿѿѿ** овде претставува субјункциски елемент (трансферема), а како елемент со функција на реченичен сегмент во релативната реченица (анаforeма) се јавува

предлошката синтагма **со не̄го**. Оваа конструкција би можела да се смета за еден вид декомпонирана релативна замена и да се претстави со следниов дијаграм, во кој нереализира-ниот субјект **ӣи** е претставен со знакот $\emptyset$:

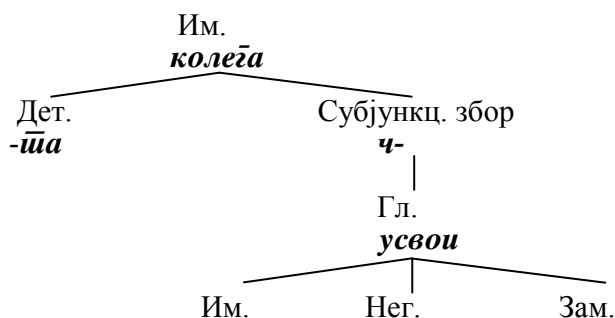

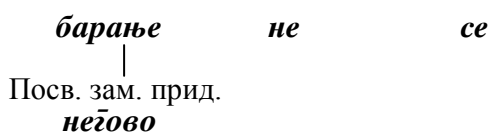
Со помош на двојната природа на релативниот збор може да се објасни и изборот меѓу **ӣӣо**, од една страна, и **кој1(ӣӣо)** и **кој2(ӣӣо)**, од друга страна, во случаите каде што овие релативни замени комутираат во иста околина (сп. Минова-Гуркова 2000: 258). Субјункциската (транслативска) и синтаксичката (анафорска) функција не се изразени кај сите релативни зборови во иста мера. Корубин (1990: 277 и натаму) истакнува „дека заменката **ӣӣо** не е толку склона, поради своите морфолошки својства, кон анафоричката функција и дека повеќе клони кон транслативната и чисто сврзничката; и обратно – [...] заменката **кој**, пак поради своите морфолошки својства, е повеќе склона кон анафоричката функција [...]. И можеби токму фузијата на овие две функции во релативната замена **кој** и нејзината слаба наклоност кон транслативната функција и ја предизвика појавата на проширената форма **којӣӣо**, во која таа двојна функција наоѓа и два елемента како марканти: кој + што“. Се поставува прашањето која функција на релативниот збор треба да превлада во дадена релативна реченица. Одговорот зависи од тоа дали е релативната реченица рестриктивна или не. Рестриктивните реченици, како што е познато, ја ограничуваат екстензијата на релативизираната синтагма на именскиот збор во наредената конструкција, додека нерестриктивните изразуваат само дополнителен белег на она што го означува релативизираната синтагма. Во рестриктивните реченици претежно употреба на **ӣӣо**, со изразена субјункциска функција, а во нерестриктивните почесто се јавуваат **кој1(ӣӣо)** и **кој2(ӣӣо)**, кај кои доминира синтаксичката функција во релативната реченица. Меѓутоа, „се покажува дека [...] и релативната замена **ӣӣо** може да ја има онаа двојна вредност што ја има и **кој**: транслативна и анафоричка – кога е во функција на прв или втор дејственик во подредената реченица (на подмет или пред-

мет)“ (Корубин 1980: 275). Според тоа, во едниот случај, кога се јавува или **кој** или **иш̄о**, секој од овие релативни зборови ги обединува двете функции, макар што тие не се изразени рамномерно, а во другиот случај, кога се јавува **којиш̄о**, за двете функции се јавува по еден елемент. Затоа, **којиш̄о** би можело да смета за еден вид експлицитен спој на два елемента со различни функции. Во именската синтагма со релативна реченица **нејзино̄о барање коеиш̄о беше добро образложено**, **коеиш̄о** се разложува на субјункцискиот елемент **иш̄о** и на елементот **кое** со функција на реченичен сегмент во релативната реченица:

Досега се тврдеше дека релативниот субјункциски збор има функција на реченичен сегмент во зависната реченица. Меѓутоа, овој исказ би требало да се ограничи со забелешката дека посвојната релативна замена **чиј** се јавува како атрибут на именка во релативната реченица (**колеѓа̄иша чие барање не се усвои**). Функцијата на реченичен сегмент го врши именската синтагма **чие барање**, во која **чие** е атрибут на именката **барање** (сп. Минова-Гуркова 2000: 139). Споменатиот пример би можел да се структурира со следниов депендентен дијаграм, каде што **чие** се разложува на субјункцискиот елемент **ч-** и на елементот со атрибуциска функција **негово̄о**:

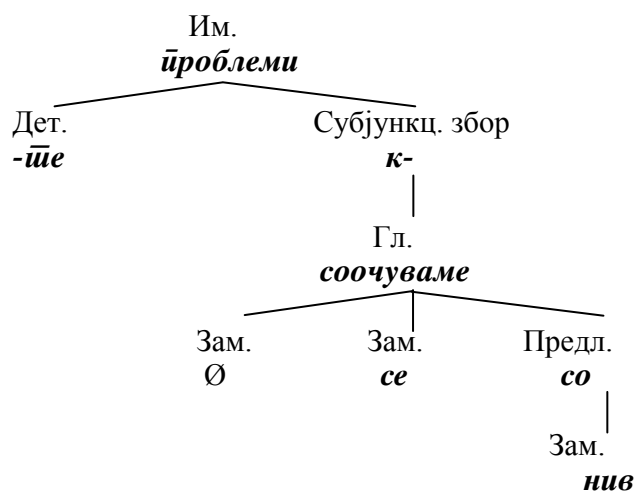

Во овој контекст спаѓаат и примерите во кои синтаксичката функција на релативниот субјункциски збор во релативната реченица изискува појава на предлог. Примерот:

– *проблемӣе со кои се соочуваме*

може да се претстави со следниов зависентен дијаграм, во кој нереализи- раниот субјект *ӣе* е претставен со знакот $\emptyset$:

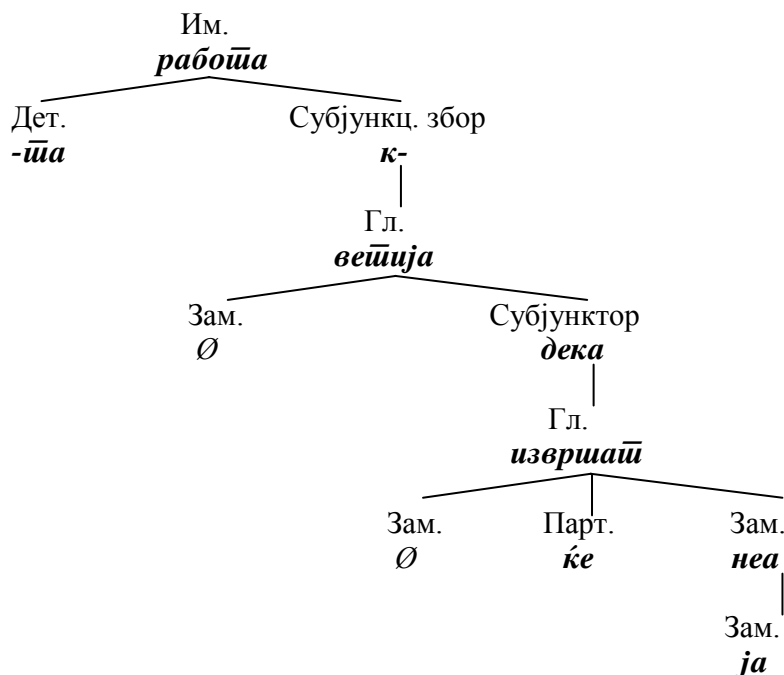
Субјункцискиот збор *кои* се разложува на субјункцискиот елемент *к-* и на елементот со синтаксичка функција на атрибут на предлогот *со* во рамките на предлошки објект во релативната реченица (*кои* = *к-* + *нив*). Значи и овде, како во претходниот пример, субјункцискиот збор не претста- вува реченичен сегмент во релативната реченица, туку атрибут, со таа раз- лика што неговиот регенс не е именка, туку предлог.

Според овие примери, формулацијата дека субјункцискиот збор е синтаксички сегмент во релативната реченица би требало да се формулира поопшто. Со исказот дека тој врши (некаква) синтаксичка функција во релативната реченица се опфаќаат и случаите каде што е тој атрибут во релативната реченица.

Но, постои барем еден случај кога релативниот субјункциски збор не е ниту реченичен сегмент, ниту атрибут во релативната реченица. Тоа може да се илустрира со примерот:

– *работӣа̄а, која ве̄ӣја дека ќе ја извршӣа̄,*

Глаголската форма **вeй̄ија** во релативната реченица има директен објект во вид на декларативна реченица (**дека ќе ја извршaй̄**). Релативната замена **која** претставува реченичен сегмент во декларативната реченица, каде што има функција на директен објект на глаголската форма **извршaй̄**, а не во релативната реченица, макар што се наоѓа во неа. Значи, релативната замена е реченичен сегмент на едно ниво подолу, што се гледа од депендентниот дијаграм, во кој релативната замена е разложена на еден субјункциски дел и на еден дел со функција на реченичен сегмент (**која = к- + неа**):

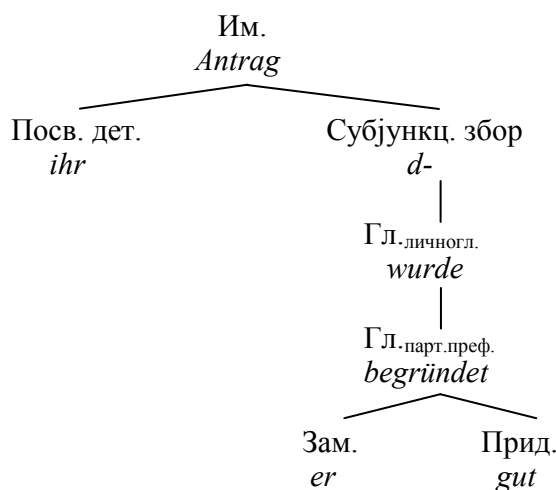
Нереализираниот субјект (**ӣице**) е обележен со знакот $\emptyset$. Горниот пример ги илустрира т.н. вкрстени реченици, кои се одликуваат со тоа што еден реченичен сегмент, позициониран во надредената конструкција, врши синтаксичка функција во подредената (**Колку ӣари мислиш дека ӣи ӣребаа̄и? Кому сакаш да му на̄ишам ӣисмо?** итн.).

Поаѓајќи од последниов пример, би требало уште еднаш да се обопшти исказот за улогата на субјункцискиот збор во релативната реченица: тој врши синтаксичка функција во релативната реченица или во нејзина подредена реченица. Примерите во кои релативната замена не претставува реченичен сегмент во релативната реченица, не го доведува во прашање статусот на зависните реченици како релативни реченици бидејќи тие ја задоволуваат горенаведената дефиниција. Синтаксичката функција на реченичен сегмент во релативната реченица, која обично ја врши релативниот суб-

јункциски збор, впрочем не е критериум за идентификација на релативните реченици.

Релативните реченици во германскиот јазик имаат слична структура како во македонскиот. Тие се воведуваат со релативната замена *der*, која ги врши истите функции како релативните субјункциски зборови во македонскиот јазик. Во депendentниот приказ *der* се разложува на субјункциски елемент и на елемент со функција на реченичен сегмент во релативната реченица (*der* = *d-* + *er*). Именската синтагма во која именката има релативна реченица како атрибут, може да се претстави со следниов депendentен дијаграм:

- *ihr Antrag, der gut begründet wurde*
(барањето што беше добро образложено)

Welcher може да комутира *der*, на кое му се дава предност. *Welcher* се смета за „неприкладно и стилски неубаво“ (Дуден 1995: 340) или за „круто и несмасно“ (Енгел 1996: 662), па затоа во двете граматика се препорачува само во случаите кога треба се избегне истозвучноста меѓу одредениот член, релативната и показната замена или кога треба да се постигне поголема јасност во релациите:

- *die, welche* (наместо: *die*) *den Antrag abgelehnt haben*,
(тие што го одбија барањето)
- *der Baum, welcher* (наместо: *der*) *gefällt wurde*,
(дрвото што беше исечено)
- *die Frage, welcher* (наместо: *der*) *Finanzminister N.N. nachgegangen ist*
(прашањето на кое се осврна министерот за финансии НН)

Во македонскиот јазик, каде што определениот член е членска морфема, не постои истозвучност со показните и со релативните заменки.

Кога станува збор за релативизирана неопределена замена, самостојно употребена придавка од среден род без член или самостојно употребена придавка во суперлатив, тогаш како релативен збор се јавува *was*: *alles, was uns heilig ist; Neues, was wir wissen sollen; das Schönste, was ich je erlebt habe* (Енгел 1996: 662). Кај лингвистите не постои единствен став за множеството на релативните субјункциски зборови. Ајзенберг (2004: 272 и натаму) зборува за релативните заменки *der, welcher* и *wer/was*, а во случаите каде што *wo* воведува релативна реченица, на пример: *die Stadt, wo ich wohne,; Berlin, wo ich arbeite*, го смета овој збор за релативен прилог, нарекувајќи го „неменлива релативна замена“. Енгел (1996: 662), пак, го смета само *der* за релативна замена, додека *welcher* за прашален детерминатор, а *was* за прашална замена. Последниве две лексеми, според него, можат да ја преземат функцијата на релативен збор. Хелбиг/Буша (2001: 236) истакнуваат дека релативните заменки формално не образуваат посебна поткласа заменки, туку дека показната замена *der* и прашалните заменки *welcher, wer* и *was* служат како релативни заменки. Наспроти тоа, во македонскиот јазик сите субјункциски зборови со кои се воведуваат релативни реченици, се вбројуваат во релативните зборови, вклучувајќи релативни заменски придавки и релативни заменски прилози (в. г.).

Кога релативниот збор ја воведува релативната реченица заедно со предлог, тогаш најчесто се користи конструкцијата предлог + релативна замена. Во ретки случаи се употребува т.н. предлошки прилози („*Präpositionaladverbien*“, Енгел 1996: 759 и следн.) или заменски прилози („*Pronominaladverbien*“, Хелбиг/Буша 2001: 236 и натаму), во кои се вбројуваат сложените прилози составени од *wo(r)* + предлог:

- *der Stuhl, auf den sie sich setzen wollte*
(столот на кој сакаше да седне)
- *das Ereignis, worauf wir uns freuen* (Енгел 1997: 760)
(настанот на кој му се радуваме)

Наспрема овие две германски конструкции, во македонскиот јазик секогаш се користи конструкцијата од предлог и замена.

И во германскиот јазик постојат случаи кога релативниот збор нема функција на реченичен сегмент во релативната реченица:

- *der Kollege, dessen Antrag abgelehnt wurde*,
(колегата чие барање беше одбиено)
- *Probleme, mit denen wir konfrontiert sind*,
(проблемите со кои сме соочени)
- *die Arbeit, die er zu verrichten versprochen hat*,
(работата што вети дека ќе ја изврши)

Во првата реченица станува збор за *dessen*, кое како генитивна форма на релативната замена *der* има функција на атрибут на именката *Antrag*, а во вториот пример релативната замена *denen* е атрибут на предлогот *mit*. Во третиот пример *die* претставува акузативен објект на глаголот во инфинитивната конструкција *zu verrichten* (сп. Ајзенберг 2004: 268 и натаму). Во последниов случај се работи за т. н. вкрстени реченици. Германските реченици од овие два вида ја имаат истата структура како соодветните македонски реченици (в. г.).

Меѓу македонската и германската релативна реченица не се забележува структурна разлика. Врз примери со релативни замени во двата јазика може да се констатира дека релативните субјункциски зборови ги имаат истите функции: покрај анафорската, тие вршат субјункциска (подредувачка) функција и синтаксичка функција: реченичен сегмент во релативната реченица, атрибут во релативната реченица или реченичен сегмент во зависната дел-реченицата во рамките на релативната реченица. За македонскиот јазик е карактеристична појавата на релативните замени **што** и **кој**, кои можат да се јават одделно или заедно (**којшто**). Последнава релативна замена може да се смета за одраз на двојната природа на релативните замени: **што** како субјункциски елемент (подредувач) и **кој** како елемент со синтаксичка функција. Инаку, изборот на субјункцискиот збор во двата јазика зависи од различни околности: додека во македонскиот јазик има влијание рестриктивноста одн. нерестриктивноста на релативните реченици (кое, пак, од своја страна е поврзано со потребата од доминација на подредувачката функција или на синтаксичката функција), во германскиот јазик изборот е условен од стремежот да се избегнат истозвучни форми на определениот член, показните и релативните замени. Конструкцијата предлог + релативна замена, која е воведувачки елемент кога е релативната замена атрибут на предлог, во германскиот јазик во некои случаи комутира со зборовната поткласа предлошки прилози (уште наречени заменски прилози), која отсутствува во македонскиот јазик.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајзенберг – Eisenberg Peter, 2004: *Grundriß der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz*, Metzler, Stuttgart, Weimar.
- Бојковска Емилија, 2004: „За проблематиката на некои македонски граматички термини“, **XXX научна конференција на XXXVI меѓународен семинар за македонски јазик, лингвистика и култура. Охрид 11-13 август 2003**, 471-487.
- Бојковска Емилија, 2011: „Предлог за класификација на неменливите зборови според дистрибуцискиот критериум“, **XXXVII научна конференција на XLII меѓународен семинар за македонски јазик, лингвистика и култура. Охрид 5 и 6 јули 2010, Скопје (во печат)**.

- Енгел – Engel, Ulrich (1994): *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*, Schmidt, Berlin.
- Корубин Благоја, 1990: **На македонско грамаѓички џеми**, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Минова-Ѓуркова Лилјана, 2000: **Синџакса на македонскиот сџандарден јазик**, Магор, Скопје.
- Тениер – Tesnière Lusien, 1980: *Grundzüge der strukturalen Syntax*, Ins Deutsche übersetzt und herausgegeben von Ulrich Engel, Klett-Cotta, Stuttgart.
- Хелбиг/Буша – Helbig Gerhard, Buscha Joachim, 2001: *Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Langenscheidt, Berlin usw.

811.163.3:811.18

811.18:811.163.3

Бертон Сулејмани

СОГЛАСУВАЊЕ МЕЃУ ПОДМЕТОТ И ПРИРОКОТ ПО РОД ВО АЛБАНСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – СПОРЕДБЕНА АНАЛИЗА

Согласувањето (конгруенцијата) сфатена како приспособување меѓу членовите на одделни синтаксички единици од аспект на некои граматички категории, може, како што е познато, да се појави во три разновидности: согласување по форма, по смисла и по блискост. Обично се вели дека согласувањето по форма е граматичко, но факт е дека нормативната граматика на македонскиот и на албанскиот јазик не пропишува секогаш само согласување по форма (таков е случајот со согласувањето: *Vue сѐ извонреден – Ju jeni i jashtëzakonshëm* – при учтиво обраќање кон едно лице).

Овде ќе биде направен обид на покажување на истите и на различни-те начини на согласувањето меѓу подметот и прирокот по род во албанскиот и во македонскиот јазик.

1. Согласувањето (конгруенцијата) по род во албанскиот стандарден јазик се врши само помеѓу подметот и именскиот прирок. Значи, само именскиот дел на глаголско-именскиот прирок се согласува со подметот по род. И во македонскиот јазик е исто што се однесува до согласувањето на подметот со глаголско-именскиот прирок, односно именскиот дел. Примери:

- (1) *Pse e ke kaq inat Bim Ziun? – e pyeti ajo. – **Ai** **është** shumë **i lezetshëm**.* (D. Çuli)
- (1a) *Зош**то** **то**лку го мразии Бим Зиу? – праша **таа**. **Тој** **е** многу **џујаџен**.* (Д. Чули)
- (2) ***Ajo** **ishte më e bardhë** dhe **më e dobët** nga se e merrte me mend ai.* (S. Godo)
- (2a) ***Taa** **беше џослаба и џобела** отколку што тој можеше да помисли.* (С. Годо)

1.1. Од горенаведените примери може да заклучиме дека и во албанскиот и во македонскиот јазик согласувањето по род се врши меѓу именскиот дел на глаголско-именскиот прирок кога е претставен со придавка или заменка кои имаат граматичка категорија на род.

Во реченицата (1, 1a) подметот е изразен со личната замена **Ai** – **Toj**, додека именскиот прирок е **është i lezetshëm – e ӯријаиен**. Именски дел на глаголско-именскиот прирок е придавката **i lezetshëm – ӯријаиен**, која се согласува со подметот на реченицата по род. И во реченицата (2, 2a) имаме слична ситуација, т.е. согласување по род меѓу именскиот дел на ИП со подметот на реченицата.

Еве како би изгледале речениците, во случаи кога не се врши конгруенција по род меѓу именскиот дел на ИП (именски прирок) со подметот на реченицата. Примери:

* **Ai** është shumë **e lezetshëm** → * **Toj** e многу **ӯријаиен**.
 * **Ajo** ishte më i bardhë dhe më i dobët → * **Taa** беше ӯослаб и ӯобел

2. Во албанскиот и во македонскиот јазик, како правило, во случаи кога подметот е изразен со лична замена за прво и за второ лице или со прашалната замена **kush – кој**, тогаш именскиот дел се јавува во формата на природниот род на лицата кои ги претставува подметот. Примери:

Unë jam më **i vjetër** se ju të gjithë dhe kam parë më shumë.
Jac сум ӯостар од сите вас и имам видено многу.
Ti je më **e vlefshme** këtu se në çetë, - tha Kujtimi.
Tu си ӯовредна овде отколку во одред (чета), - рече Кујтим.
Kush është **i ardhur** këtu?
Koј е дојден тука?

2.1. Кога има два или повеќе подмети од различни родови, именскиот дел од именскиот прирок во албанскиот и во македонскиот јазик се јавува во машки род:

Labinoti, Rrezarta dhe Afrimi janë **studentë** të mirë.
Лабинои, Резарта и Африм се добри **сџуденџи**.
Nikolla, Aneta dhe Oliveri janë **nxënës** të mirë.
Никола, Анеџа и Оливер се добри **ученици**.

3. Согласувањето (конгруенцијата) по род во македонскиот стандарден јазик доаѓа до израз во случаите кога глаголот во лична форма – прирокот – содржи л-форма¹, додека во албанскиот стандарден јазик не.

¹ Лилјана Минова-Ѓуркова, *Синџакса на македонскиот сџандарден јазик*, Магор, Скопје 2000, стр. 196.

Ова е резултат на тоа што во албанскиот јазик глаголите немаат граматичка категорија на род. Ова согласување во албанскиот јазик е можно само меѓу именскиот дел од ИП со подметот.

3.1. Специфичност во оваа фаза од развојот на македонскиот јазик се забележува во случаите кога се работи за лице од женски пол, а за него (со оглед на професијата, функцијата и сл.) нема или не е обична именка што ќе го одрази природниот пол. Станува збор за именките што означуваат професии, звања и титули необични за жените во минатото: *минисџер*, *прејседатџел*, *декан* и сл.²

3.1.1. Ако се инсистира на задржување и на употреба на именките од машки род и за лица од женски пол, тогаш треба редовно да се употребува и личното име, со кое ќе се врши согласување по род. Исто е и во албанскиот јазик. Пример:

- (машки род):

Dekani i fakultetit, doc. dr. Jon S. u dëshiroi studentëve vit të mbarë akademik.
Деканоџ на факулџетоџ, доц. д-р Јон С. на сџуденџиџе им џосака(л)
усџешна академска џодина.

- Или (женски род):

Kryetari i Parlamentit të Shqipërisë, Jozefina Topalli kërkoj që ligji të votohet si gjithmonë.

Прејседатџелоџ на Парламенџоџ на Албанија, Јозефина Тоџали
побара(ла) да се џласа законоџ како секоџаш.

3.1.2. Меѓутоа, името не мора секогаш да дава еднозначна информација за полот (ова особено важи за некои туѓи лични имиња). Освен тоа, кога се зборува во еден текст за едно лице, се покажува како мошне неудобно, ако не и невозможно, постојано да се повторува и општата именка (на пр. *декан*) и личното име. Кога ќе се употреби само именката, се јавуваат тешкотии при согласувањето, зашто ако се врши согласување по форма, нема да се обележи природниот род:

Ministri pranoi një grup grevistësh.

Минисџероџ џримил една груџа шџпрајкувачи.

3.2. Во македонскиот стандарден јазик, **полот на подметот може да се сигнализира со формата на глаголот – прирокот**, додека во албанскиот стандарден јазик **полот на подметот не може да се сигнализира со формата на глаголот – прирокот**, бидејќи кажавме погоре, глаголот нема граматичка категорија на род. Но, во македонскиот јазик, во вакви случаи се

² Цит. дело.

добива неграматичка реченица, или, најблаго речено, добиваме согласување по смисла:

Министѐроуи љримила една груѝа шѝрајкувачи.

Додека во албанскиот јазик би било вака:

Ministrja pranoi një grup të grevistëve.

3.2.1. Според Лилјана Минова-Ѓуркова (2000: 196), проблемот во македонскиот јазик може да се реши со употреба на именки од женски род во врска со лица од женски пол, со што ќе се одбегне судирот меѓу природниот и граматичкиот род:

Министѐркаѝа љримила една груѝа шѝрајкувачи.

3.2.2. Додека во албанскиот јазик глаголот-прирок останува во иста форма како за машки така за женски род. Пример:

Ministrja pranoi një grup grevistësh.
Министѐркаѝа љримила една груѝа шѝрајкувачи.

Ministri pranoi një grup grevistësh.
Министероѝ љримил една група шѝрајкувачи.

4. Во албанскиот јазик има некои именки кои го менуваат родот во множина. Значи, во еднина се именки од машки род, но кога се употребуваат во множина припаѓаат во именки од женски род. Тоа се: именки кои множина образуваат со наставката **-e** а некои со наставката **-ra**.³ Кога овие именки се дел од именскиот прирок се согласуваат со подметот по род.

Ky është mali i Shqipërisë. (ky – замена од машки род – во функција на подмет + mal-i – именка од машки род (едн.) – во функција на именски дел на ИП) (Ова е планината на Албанија.)

Këto janë malet e Shqipërisë. (këto – замена од женски род – во функција на подмет + male-t – именка од женски род (множ.) – во функција на именски дел на ИП). (Овие се планините на Албанија.)

³ Rami Memushaj, *Shqipja standarde (si ta flasim dhe ta shkruajmë)*, Botimet toena, Tiranë 2005, f. 53.

Уште еден пример:

Mendimi ishte i drejtë	→	Мислаџа беше џрава
Mendimet ishin të drejta	→	Мислиџе беа џрави
Uji ishte i zi	→	Водаџа беше црна
Ujërat ishin të zeza	→	Водиџе беа црни

Во македонскиот јазик во множината има само една форма за сите три рода и кај придавките и кај нефинитните форми на глаголот (*kupile, jadeni* и сл.; сп. Конески Бл. 1981:218) и затоа погоре регистрираната појава на конгруенција во албанскиот јазик нема свој соодветник во македонскиот.

5. Кога една реченица има два или повеќе подмети од различни родови, во албанскиот јазик именскиот дел од ИП генерално зема форма од машки род. Пример:

Kumbulla dhe portokalli që më dhatë s'ishin të ëmbël	
Сливаџа и портокалоџи кои ми ги дадовте не беа благи	

5.1. Во **ретки случаи**, со подмети од различни родови, именскиот дел од прирокот може да се јави и во форма на женски род, ако поблискиот подмет е од женски род. Пример:

Mësimi, arsimi, shkolla ishin të domosdoshme për t'i hapur atij sytë	
Учењето, образованието и школото беа неопходни за тој да отвори очи	

6. Со именки од женски род *shkëlqesi-a* – екселенција, *madhëri-a* – величество, *shenjtëri-a*, *zotëri-a* – господин и сл. – титули од почит, кога се подмети, именскиот дел од именскиот прирок не се согласува со нивниот род (т.е. не го зема нивниот род), туку родот на назначеното лице⁴:

(*Zotëria jote* **është** *tepër* **i mirë** *me ne*. - примерот е земен од граматиката на Јустин Рота (1942) и не е напишан во стандарден јазик).

Zotëria juaj **është** *tepër* **i mirë** *me ne*. *Господинот е многу добар кон нас*.

Shkëlqesia juaj **ishin** *shumë* **i dhimbshëm, i butë** *me popullin*. *Вашето височество е многу сочувствително и благо кон нас*.

⁴ Justin Rrota, *Sintaksi i shqipes*, Botime Françeskane, Shkodër, 2005, f.15. (botimi i parë i këtij libri – Shkodër – shtypshkronja “A. Gj. Fishta”, 1942).

7. За некои проблеми на (а)конгруенција на ИП со подметот. Како што е познато, конгруенцијата меѓу подметот и прирокот во македонскиот јазик, во овој случај со копулата, е задолжително во однос на бројот, родот и лицето. Исклучок од ова во македонскиот јазик е аконгруентниот модел *Тоа е...* чиешто несогласување се должи на природата на *тоа*, кое во оваа позиција се однесува како деиктична партикула, а не како замена, бидејќи е индиферентно во однос на родот и бројот.⁵ Според Живко Цветковски (1993: 214) во македонскиот јазик исклучоци се среќаваат и во јазикот на народната поезија заради постигање експресија. Се работи за појава од словенски, небалкански тип која се сретнува и во дијалектите, *Тоа е човек*, (наспроти примерот со конгруенција *Тојнака не е човек*, сп. Тополињска 1995: 21). Се разбира дека конгруенцијата на формален план ќе биде присутна онаму кај што постои можност за *тоа* – при парадигматичноста на копулата. Примерот во македонскиот јазик: *Тоа е човек* каде што *тоа* е... како што кажавме претходно, во оваа позиција се однесува како деиктична партикула а не како замена, во албанскиот јазик наместо *тоа* е... се употребува показната замена *ky* (овој) за машки род и *kjo* (оваа) : *Ky është njeri (овој е човек); Тоа е живот (Kjo është jetë).*

7.1. Не може да има морфолошка конгруенција по род ако е во прашање некоја **индеклинативна лексема**, пред се од турскиот јазик, како на пр.: *азг'н, ачик, тазе*⁶ и сл. Во албанскиот јазик придавките од турскиот јазик *азг'н, ачик* имаат посебни форми и за машки и женски род (*fustan aqik – basmë aqike; djalë azgan – vajzë azgane*) за разлика од македонскиот јазик. Примери:

<i>Buka është taze.</i>	<i>Лебоџ е џазе.</i>
<i>Orizi është taze.</i>	<i>Оризоџ е џазе.</i>
<i>Gjella është taze.</i>	<i>Манџаџа е џазе.</i>
<i>Mishi ishte taze.</i>	<i>Месоџо беше џазе.</i>
<i>Djali ishte azgan.</i>	<i>Момчеџо беше азган.</i>
<i>Vajza është azgane.</i>	<i>Девојчеџо е азган.</i>

⁵ Живко Цветковски, *За некои проблеми на (а)конгруенцијата кај џпросџаџа двоиминална реченица во македонскиот јазик*, Folia Philologica Macedono-Polonica, Том 2, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Студентски збор, Скопје, 1993, стр. 214.

⁶ Турцизмот *џазе* и во албанскиот не може да има морфолошка конгруенција.

7.2. **Нема согласување љо род** во македонскиот⁷ и во албанскиот јазик кога **именскиот дел го конституира синтагма со својство на идиом**. Бидејќи фразеологизмите се најчесто морфолошки непроменливи, именскиот дел кога се образува со нив не се согласува со субјектот, и покрај тоа што конституентот може да биде парадигматичен по род:

Професоркаџа љо исџорија беше сџрав и џреџеџ.
Целиоџ е кожа и коски.
Во секоја манџа џој мора да биде заџришка.
E tëra është asht e lëkurë.
Mësuesja ishte tym e flakë.
Pacientja ishte koc e lëkurë.

7.2.1. Треба да се има предвид дека формите на корелативниот пар понекогаш се користат за диференцијација на значењето, на пример: **жена доктор** и **жена докторка** (*grua doktor dhe grua doktoreshë = mjeke*). Ова појава е иста и во албанскиот и во македонскиот јазик. Не се вели:

**Таа е докџорка на науки.* **Аџо është doktoreshë e shkencave.*

Туку само:

Таа е докџор на науки. *Аџо është doktor i shkencave.*

Но, од друга страна се вели:

Таа е докџорка. (со значење на лекар)
Аџо është doktoreshë. (kupto: mjeke)

7.3. Често се отстапува од согласувањето по род и при генеричкото именување – кога во субјектна позиција се употребува назив кој се определува на таков начин што со предикатското име се вклучува, т.е. се класифицира како претставник на едно множество, на една класа, а бидејќи има многубројни претставници на класата кои и различно се именуваат, јасно е дека лесно може да се јави несовпаѓање по род во македонскиот.⁸ Но, истото се случува и во албанскиот јазик. Еве неколку примери:

Мачкаџа е џиџач. → *Macja është sisor.*
Орелоџ е џџиџа. → *Shqiponja është shpend.*
Какџусоџ е џеџе. → *Kaktusi është lule.*

⁷ Живко Цветковски, *За некои џпроблеми на (а)конгруенџносџ кај џпросџаџа двономинална реченица во македонскиоџ јазик*, Folia Philologica Macedono-Polonica, Том 2, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Студентски збор, Скопје, 1993, стр. 217.

⁸ Живко Цветковски, *За некои џпроблеми на (а)конгруенџносџ кај џпросџаџа двономинална реченица во македонскиоџ јазик*, Folia Philologica Macedono-Polonica, Том 2, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Студентски збор, Скопје, 1993, стр. 218.

Врз основа на горе кажаното и врз основа на нашите согледби може да се констатира дека при ова синтаксичка појава, односно при конгруенција (согласување) меѓу подметот и прирокот по род во албанскиот и во македонскиот јазик се забележуваат многу заеднички начини на конгруенција меѓу подметот и прирокот, но постојат и разлики. Една од тие разлики при *согласувањето по род* е дека во албанскиот јазик, согласувањето по род се врши само меѓу подметот и именскиот прирок, односно именскиот дел на глаголско-именскиот прирок а во македонскиот освен согласувањето на именскиот дел од глаголско-именскиот прирок, согласувањето по род доаѓа до израз и во случаите кога глаголот во лична форма – прирокот – содржи **л-форма** при што и се сигнализира полот на субјектот. Додека еден од истите начини на конгруенција е тоа дека кога имаме два или повеќе подмети од различни рода именскиот дел од глаголско-именскиот прирок е во машки род: (*Агрон, Горан и Елена се студенти*) – *Agroni, Gorani dhe Elena janë studentë*).

ЛИТЕРАТУРА

- ASHSH, IGJL, Gramatika e gjuhës shqipe 2 (Sintaksa), Tiranë 2002.
- Rrota, Justin *Sintaksi i shqipes*, Botime Françeskane, Shkodër 2005 (botimi i parë i këtij libri – Shkodër – shtypshkronja „A.Gj. Fishta“, 1942).
- Конески, Блаже, *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*, Скопје 1981.
- Минова-Ѓуркова, Лилјана, *Синџакса на македонскиот сџандарден јазик*, Магор, Скопје 2000.
- Тополињска, Зузана, *Македонскиџе дијалекџи во Еџејска Македонија I, Синџакса I*, МАНУ, Скопје.
- Цветковски, Живко, „За некои проблеми на (а)конгруентност кај простата двономинална реченица во македонскиот јазик“, *Folia Philologica Macedono-Polonica*, Том 2, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Студентски збор, Скопје 1993, стр. 218.
- Memushaj, Rami, *Shqipja standarde (si ta flasim dhe ta shkruajmë)*, Botimet toena, Tiranë 2005.

811.163.3'35:615.89"18"

Лилјана Гушевска

ГРАФИСКИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ЛЕКАРСТВЕНИЦИ ОД XIX ВЕК

Во нашата лингвистичка наука веќе многу е пишувано за развојот на писмениот јазик во периодот на XIX век. Најзначајно во овој период е тоа што, како што истакнува Б. Конески, се сменила основата на писмениот јазик, односно во XIX век црковнословенскиот јазик отстапил пред народниот јазик, кој широко се применува во текстовите со световна содржина¹. Тоа нужно се одразило и на ортографијата, бидејќи се наложила потребата за упростување на графискиот систем наследен од постариот период и прифаќање на едно посовремено и поекономично писмо кое можело поуспешно да ги задоволи нараснатите потреби во сферата на образованието, трговијата, како и во сите други сфери на животот.

Притоа, за оглед на општествените, политичките, културните и образовните прилики во Македонија во овој век, присуството на различните пропаганди и туѓите влијанија, како и фактот што најголемиот број од нашите учени луѓе се школувале во други средини, разбирливи се разликите и недоследностите што се јавувале кај повеќето од нив во поглед на употребата на одделните графии. Сепак, во рамките на македонскиот писмен XIX век се забележува еден развој, постепено елиминирање на графемите што го оптоварувале системот, настојување што поверно да се претстави гласовната структура на народниот јазик и оформување на принципите врз кои треба да се создаде современото писмо. Во рамките на тој процес, некои од нашите дејци повеќе подлегнале на туѓите влијанија, други повеќе ја следеле традицијата, а трети се стремеле кон создавање графиски систем кој ќе биде карактеристичен за македонскиот јазик, ќе го отсликува верно неговиот гласовен систем и ќе се разликува од писмата на другите словенски народи. И токму последново било логичниот резултат на тој процес, кој подоцна и конкретно ќе се реализира со кодификацијата на македонскиот јазик во минатиот век.

Меѓутоа, за развојот на македонскиот писмен јазик, а во таа смисла и на неговото писмо, особено е значајно и богатото ракописно наследство од XIX век. Многубројните ракописи со црковна или со световна содр-

¹ Б. Конески, *Македонскиот писмен јазик во XIX век*, Македонскиот XIX век (Јазични и книжевно-историски прилози), Скопје 1986, 22.

жина, напишани на дијалекти од речиси целата јазична територија на Македонија, и тоа од луѓе со различно образование – од попови и учители до полуписмени луѓе, ја задржале изворната јазична автентичност. Тоа се однесува и на нивните графиски особености, кои не биле предмет на некакви јазични корекции, измени или дотерувања за разлика од печатените текстови, кои во поголема или помала мера најчесто биле ревидирани од разни редактори, коректори или печатари².

Оттука, во овој прилог се задржуваме на графиските особености на шест македонски лекарственици од XIX век³. Иако станува збор за текстови што се настанати во текот на целиот XIX век, за сите нив може да се каже дека се карактеризираат со употреба на повеќе традиционални графии наследени од црковнословенскиот јазик, а во помала мера и со графии примени под влијание на туѓи јазици, како што се бугарскиот и рускиот јазик, што е вообичаено во овој период.

Во однос на писмото, лекарствениците се пишуваани, главно, со црковнословенско писмо модифицирано според правописната практика што била карактеристична за бугарските и за српските изданија од тој период. Вообичаено, писмото е полууставно (немарен полуустав), додека делови од ракописите се пишуваани со елементи на брзопис, кој претставува преод кон современото ракописно писмо. Со елементи на брзопис е напишан еден нумериран рецепт во Вел поместен на стр. 96 и 96', кој според изгледот⁴ и според изборот на графиите се разликува од целосниот текст на ракописот, што покажува дека овој дел веројатно е вметнат подоцна и дека е пишуван од друга рака. Поспецифична е ситуацијата во Јоан, каде што со полуустав е напишана содржината на ракописот, првиот рецепт и почетниот дел од вториот рецепт, потоа поголемиот дел од

² М. Георгиевски, „Ракописите на македонски народен јазик од XIX век како главен извор за неговото проучување“, *Македонскиот јазик во XIX век (по повод стогодишнината од смртта на Григор Прличев)*, Скопје 1996, 46.

³ Тоа се следниве (во продолжение ги наведуваме местото на чување и сигнатурата): Лекарственик на Ангел Георгиевич од с. Пиперево, Струмичко, од 1870 г., НУБ „Климент Охридски“, Мс. 197, понатаму АГ; Зборник на народни лекови, кој го именуваме како Велешки лекарственик, Државен архив на РМ, М-2, понатаму Вел; Лекарственик од крајот на XIX век (Галички лекарственик), НУБ „Климент Охридски“, Мс. 130, понатаму Гал; Лекарственик на архимандритот Јоаникиј од 1884 г., Македонска архиепископија, Мс. 13, понатаму Јоан; Лекарственик од втората половина на XIX век (Лазарополски лекарственик), НУБ „Климент Охридски“, Мс. 129, понатаму Лазар; Лекарственик од првата половина на XIX век (Софиски лекарственик), Народна библиотека „Кирил и Методиј“, Софија, Р Бугарија, 1120, понатаму Соф. Ракописите вообичаено ги именуваме според составувачите (АГ и Јоан), според местото на наоѓање (Лазар), според местото на чување (Вел, зашто долго време се чувал во поранешниот Историски архив во Велес, и Соф) или според дијалектот на кој се напишани (Гал).

⁴ На пр., во овој дел поинаку се напишани буквите *д*, *б* и *в*.

ракописот кој ги опфаќа рецептите од 39. до 94. и уште шесте ненумерирани рецепти што следуваат по последниов. Поголемиот дел од вториот рецепт, потоа рецептите од 3. до 38., како и последниот ненумериран рецепт во ракописот што е поместен на крајот се напишани токму со брзопис, кој наликува на современото ракописно писмо. Речиси е сигурно дека овој дел е пишуван од друга рака, односно дека на одредени места се заменуваат двајца (пре)пишувачи, зашто не постои можност некои страници да се вметнати, за што зборува и фактот дека рецептите се нумерирани и одат по ред. Делот со брзопис во Јоан не се карактеризира само со различниот шрифт, туку, повторно, и со изборот и употребата на графите и според правописната практика.

За двајца пишувачи може да се зборува и во случајот со Соф, зашто рецептите од 1 до 98 и 100, 102 (стр. 1 – 12), 107, 108, 110а, 111а (стр. 13), 113а (стр. 14) се разликуваат според начинот на пишување и според изборот на некои графии од текстот на рецептите 100а, 102, 104 (стр. 12) – 107, 110, 111, 113, 114, 116 – 140 (стр. 13 – 16). Како и во Јоан, и овде наизменично се јавуваат рецептите зад кои стојат различни (пре)пишувачи, односно не е можно некои листови да се додадени отпосле.

Со оглед на тоа што повеќето лекарственици што ги разгледуваме потекнуваат од втората половина, односно од крајот на XIX век, забележливо е влијанието и на граѓанската кирилица. Во овие ракописи не е строго установен бројот на графемите, а не е доследна нивната употреба дури и во рамките на еден ракопис. Забележливо е дека се употребуваат голем број графии, што е и вообичаено за овој век, кога бројот на употребуваните графии бил речиси двојно поголем од бројот на гласовите што ги имал македонскиот јазик⁵. Во таа смисла може да се каже дека лекарствениците имаат еден делумно упростен, но сè уште релативно комплициран графиски систем, а употребата, односно неупотребата на одредени графии во принцип не зависи од периодот кога е настанат некој ракопис (за тоа ни сведочи и инвентарот на графите во Вел, кој е настанат најдоцна, но во многу сегменти се поклопува со другите ракописи; така, иако за разлика од другите ракописи во него ги нема графите ъ, њ, ња, ње, њо, потоа њу и њџ, сепак бележиме редица примери на двојно и тројно бележење на одредени гласови и сл.).

Од аспект на графијата во XIX век, селекцијата на знаците како избор на постојните графиски решенија или нивната адаптација, преку намалување/зголемување на бројот на графиските знаци е резултат и на внатрешнојазичните фактори (преструктурирање на фонолошкиот систем) и на надворешнојазичните фактори (културни, историски, просветни)⁶.

⁵ Т. Стаматовски, *Графискиот систем во Македонија во деведнаесеттиот век*, Скопје 1970, 25.

⁶ Д. Пандев, „Развојот на македонското писмо“, *Предавања на XXXII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 2000, 333.

Понекогаш не се обележува мекоста, односно има само *н*, на пр. *дина* (Лазар, 35), *коњ* (Вел, 62), *конопъ* (Вел, 106), *обѣнѣтъ* (Соф, 121). Истото е и со множинската наставка кај именките од среден род: *парчѣна* (АГ, 75). Како исклучок го бележиме примерот со антиципација на мекоста: *байна* (АГ, 31). Што се однесува до глаголските именки на *-ње*, во Вел се бележи само *н*, иако претпоставуваме дека тоа не соодветствува на изговорот: *бѣише* (Вел, 101), *даване* (Вел, 107), *знаене* (Вел, 102), *кашлѣне* (Вел, 4) и сл.

Бележење на /ќ/ и на /ѝ/. Во лекарствениците се забележува дека се користени различни графиски решенија за предавање на /ќ/. Така, во Гал ја среќаваме графијата *ћ*, со која редовно се бележат и /ќ/ и /ѝ/: партикулата *ћл* (Гал, редовно), *кѣћл* (Гал, 30), *ноћл* (Гал, редовно), *раћлѣпъ* (Гал, 38), *шећеръ* (Гал, 15). Во Вел се користи графијата *ѣ*⁷: *повраѣ* (Вел, 102). Со оваа графија се напишани и примерите каде што се работи за адаптација на некои турски лексеми, на пример во однос на специфичниот изговор пред турскиот вокал /ii/. Покрај на овој начин, адаптацијата се прави и со смекнување на /к/ со *ю*, како што е во примерите: *кѣкѣрѣѣ* (Јоан, 26)/ *кѣкѣртъ* (Јоан, 62, 69) и сл. Како што може да се забележи, *ю* го смекнува консонантот /к/, односно /ќ/ се бележи како *кѣ*, додека *ѣ* се употребува во случаите кога /ќ/ се бележи со *ћ*. Сепак, има и двојно обележување на мекоста, на пр.: *ћѣкѣртъ* (Вел, 66). Во Јоан е застапена и секвенцијата *кѣћ*: *цвекѣћ* (Јоан, 23), *цвекѣћ* (Јоан, 55).

Сепак, при бележењето на /ќ/ многу често отсуствува елемент за смекнување, така што се пишува само *к*: *цвекѣто* (Вел, 8 и др.) и редовно кај честичката *кѣ*. Но и тоа не се спроведува доследно, на пр. *цвѣћѣна* (Вел, 112). Истото е и во примерот *врѣћл*, *врѣћл* (Вел, 9), *врѣћл* (Вел, 64), но *врѣко* (Вел, 112), потоа *ноћл* (Вел, 46) и *ноке* (Вел, 46). Како што може да се види од примерите, ова е карактеристично за Вел. Сепак, тоа не значи дека овие консонанти не се изговарале помекко во дадената позиција, туку повеќе дека постои колебање во нивното графиско претставување. Во АГ само по исклучок среќаваме примери со *ћ*: *цвѣћѣ* (АГ, 69).

За бележењето на /ѝ/ се среќаваат **групите *гъ* и *гѣ***, на пр. *гѣосъташн* и *гѣосъташѣ* (Вел, 86), *гѣосъ ташн* (Јоан, 85). И двата начина се познати и биле користени од повеќе наши автори од XIX век, а една од најголемите заслуги на Мисирков е токму фактот што со воведувањето на графијата *ѝ*, покрај *ќ*, *ѝ*, *ѝ*, за бележење на специфичните македонски гласови, ги надминал сите дотогашни недоследности и ги разрешил проблемите со кои се соочувале неговите претходници.

⁷ Поради неможност соодветно да ја претставиме оваа графија, при компјутерската обработка на текстот ја користевме графијата *ћ*.

Во Гал се користи само **o**. Истото важи и за Вел, а употребата на **o** преовладува и во Соф, каде што **o** се јавува главно под титла за означување на предлогот **o** (вака се употребува и во АГ, Лазар, Јоан), а сосема ретко на почетокот или во средината од зборот: *oтoкъ* (Соф, 10), *uсi oтъ* (Соф, 37).

Бележење на /y/. Во врска со бележењето на овој глас, треба да се каже дека тоа вообичаено се прави со три графеми: **ou, **ѳ** и **y**. Најчесто се употребуваат првите две, но тоа се прави различно во ракописите. На пример, во АГ, **ѳ** се употребува во сите позиции, освен во почетната: *хѳбаво*⁸ (АГ, редовно), *мѳ* (АГ, редовно), *тѳрѳнчъ* (АГ, 47), *барѳтъ* (АГ, 70), и се почитува правилото за употреба на диграмот **ou** во иницијална позиција: *ouтро* (АГ, 5, 24), *ouмнѳ* (АГ, 9, 34, 43, 68), *ouхото* (АГ, 41, 62), *ouстата* (АГ, 19, 83), *ouхапѳ* (АГ, 32), *ouзрѳлн* (АГ, 36), *ouтепашъ* (АГ, 36) итн. Така се бележи и предлогот **ou**, кој само на едно место во овој ракопис е напишан со **ѳ**. Дека ова правило доследно се почитува во наведениов лекарственик сведочат и примерите *ouтоломѳва* (АГ, 22) и *ouмнѳва* (АГ, 46), каде што на почетокот од зборовите е употребена графијата **ou**, додека во средината, поточно во суфиксот *-ува* се среќава **ѳ**.**

Ваквото доследно бележење на **ou** во почетната позиција и на **ѳ** во сите други е карактеристично и за Јоан, сп. го примерот *ouмнѳва мѳ* (Јоан, 73), каде што само трипати предлогот се пишува со **ѳ** (Јоан, 77, 88, 95). Во примерот *наouтро* (Јоан, 46, 66), употребата на **ou** веројатно произлегува од тоа што се работи за сложен прилог составен од предлог и именка, кој честопати се среќава напишан и разделено: на *ouтро* (Јоан, 75), така што тоа може да се протолкува повторно како појава на **ou** во почетна позиција. Меѓутоа, во рецептите напишани со брзопис од Јоан се употребува само **y**, и тоа во сите позиции: *ѳрадуха* (Јоан, 10), *кукуле* (Јоан, 23), *ума* (Јоан, 24), *му са уѳаложва* (Јоан, 22), како и во предлогот **y** (Јоан, 28). Оваа графија се употребува само во неколку примери и во Гал: *акy*, *восдухотъ*, *мy*, иако почесто се среќава **мѳ**. Инаку, во овој ракопис не се среќава графијата **ou**, а вообичаено се употребува **ѳ** во сите позиции: *ѳкосапъ* (Гал, 13), *ѳмопъ* (Гал, 3), *сѳшна жаба* (Гал, 4), *многѳ* (Гал, 6). Истото важи и за Соф, во кој наместа може да се претпостави употребата на **y**, но тоа не може со сигурност да се каже поради тоа што текстот на тие места тешко се чита.

Широка употреба на лигатурата **ѳ** покажува Лазар, во кој таа се јавува во сите позиции, без исклучок: *тѳра*, *ѳположѳва* (Лазар, 22), во

⁸ Во оваа позиција се јавува само во изолирани случаи, можеби под влијание на другите ракописи, на пр. *ѳбаво* (АГ, 3). Пишувањето на *х*, пак, во наведениот пример може да е мотивирано токму од тоа да се избегне **ѳ** во иницијална позиција, иако неговиот изговор можеби бил и придушен.

предлогот Ѣ, а оу го издвоивме само на три места, во зборот оузрелн (Лазар, 38, двапати) и во примерот оу во (водапа) (Лазар, 3), при што предлогот се повторува во различна форма, па затоа ова можеме да го третираме како исклучок или како грешка на (пре)пишувачот направена веројатно под влијание на предлошката.

И во Вел редовно се користи Ѣ во сите позиции. Исклучок е рецептот поместен на стр. 96 и 96', каде што има у.

Иако графемите оу и Ѣ се карактеристични за почетокот на XIX век и повеќето наши автори, освен Крчовски и Пејчиновиќ, подоцна не ги користеле⁹, во лекарствениците и од втората половина, дури и од крајот на овој век (Вел) нивната употреба сè уште е вообичаена и жива.

Бележење на /u/. Доста разновидна е ситуацијата и со бележењето на вокалот /u/. За него се употребуваат следниве графии: н, њ, ѣ (і, і, ѣ). Притоа, тие различно се застапени во ракописите. Така, во Гал среќаваме само і, и тоа во сите позиции: изгніе (Гал, 4), гліспі (Гал, 7), тріпоті (Гал, 4, 41), варзі (Гал, 4 и др.), во сврзниците і и ілі, но и за бележење на **неслоговното /u/**, односно /j/: клаі, коі – редовно, ізмешаі (Гал, 23). Во последниов случај се забележува неутрализација меѓу /j/ и /u/, што може да е и под влијание на локалниот галички говор. Такви примери се среќаваат и во Соф, во кое њ се употребува само по исклучок, на пр.: *лѣлѣжѣ*, а ѣ во поголемиот дел од ракописот се употребува покрај **и**, додека во помалиот дел редовно се употребува ѣ за бележење на /u/. Првите две графии се користат наизменично во сите позиции, без особено правило: *гїуарї* (Соф, 1), *ѣдїше* (Соф, 14), *їтїскаї* (Соф, 19); *можї і їцелее* (Соф, 9) *тїри* – редовно, во сврзниците: *їи и, їїи и їи*, потоа кај предлозите: *ї* (Соф, 9 и др.) итн. Во другиот дел бележиме употреба само на третата графија: *їсолѣ ї зеїтїнѣ* (Соф, 115).

Во поголемиот дел од Јоан се употребува **н**. Сврзникот **н** понекогаш е со акценти: *н, ѣ* (Јоан, 41). Овде речиси доследно се почитува старото правописно правило, па і (і, і) се употребува редовно пред вокали: *афїонѣ* (Јоан, 79), *онїа, пїе, ракіа леблєїа* (Јоан, 54), *ванїїа, їе* (Јоан, 41) и вообичаено пред како императивна наставка: *зїї* (Јоан, 55), *омїї* (Јоан, 81), *стрїї* (Јоан, 53). Во овој ракопис **ѣ** има многу ограничена употреба, само за бележење на неколку форми: *быва* (Јоан, 74), *тѣ* (Јоан, 78), веројатно по традиција (само во делот со брзопис се среќава *їи*, Јоан, 23). Во делот со брзопис /u/ се бележи на неколку начини: со *ѣ* – *збїїѣ, їзбїѣни*; со *і* – *їзбїѣни, кефрїи* (Јоан, 4) и најчесто со **и** – *земи, їосїїи, синаїѣ*.

За разлика од него, во Лазар се употребува само **н** во сите позиции, а ѣ воопшто не се среќава. Графијата і ја сретнавме во неколку примери: *блѣванїе, лѣванїетѣ* (Лазар, 53), *пїа* (Лазар, 19), *їблѣдѣ кахарѣ* (Лазар, 4),

⁹ Т. Стаматоски, *Графискиот сисѣм...*, 56.

Во Јоан ја изделуваме и употребата на *и̇* независно од функцијата – *зби̇и̇и̇*, а и во овој ракопис со *се* бележи и неслоговното */u/*: *ноб егъ шекѣръ* (Јоан, 1).

Инаку, */j/* се бележи и со јотираните вокали, како и со *я*, *ѣ* и *ѧ*, но тоа се однесува на одделни фонолошки особености на лекарствениците, па затоа во овој прилог не се задржуваме на тие примери.

Употреба на графите ѣ и ѧ. Иако погоре споменаваме неколку примери со малиот ер, сепак тој многу поограничено се употребува. Во АГ на неколку места се јавува зад */л/*, меѓутоа не е сосема јасно дали во одредени примери служи за означување на полумекото */л/* или во тие случаи нема гласовна вредност, сп. *каранфилъ* (АГ, 4, 6, 47) и *каранфилъ* (АГ, 23), *солъ* (Јоан, 68) и *солъ* (Јоан, 101), потоа *фитилъ* (Јоан, 65), исто и *сернѣва* (*вѣна*) (АГ, 71), *бозель* (АГ, 9, 21, 36), *бољатъ* (АГ, 14), иако последниов пример може да претставува и превид на (пре)пишувачот. Ова го наведуваме бидејќи во споменатиов ракопис полумекото, односно мекото */л/* се бележи на друг начин (в. погоре). Можеби под влијание на предлошките, во Вел бележиме пример *жалъно* (Вел, 61), иако редица други примери укажуваат на затврднувањето на */л/*¹¹. Инаку, во АГ зад */л/* на крајот од зборот обично следува *ѣ*, кое служи само за да сезначи крајот на зборот, пр.: *белъ* (АГ, 73, 76), *ветрнѣлъ* (АГ, 3), *киселъ* (АГ, 15) и сл. Во Лазар не се среќава малиот ер, а во Јоан се застапени примерите *мышъ*, *мышко* (Јоан, 24), но не можеме со сигурност да кажеме дали неговата употреба е со цел да сезначи темниот глас кој е резултат на внесување карактеристики од дијалектот на (пре)пишувачот или повторно се работи за недоследност¹², бидејќи во истиот ракопис се употребуваат и формите *мажъ*, *машъ*, *машка* (Јоан, 43). Ако се земе предвид дека формите се употребени во делови кои можеби ги пишувале различни (пре)пишувачи, тогаш можно е и првото толкување.

Во сите ракописи се забележува настојувањето *ѣ* да се употребува на крајот од зборот, независно од тоа дали завршува на мек или на тврд консонант: *збнѣшъ*, *тепъ*, *зехпнѣъ* (Лазар, вообичаено), *ѧфѣонъ* (Вел, 80), *ѧфѣонъ* (АГ, 74, 75), *бѣрсѣкъ* (АГ, 60; Јоан, 65), *мѣпъ* (Гал, редовно), *кѣлѣваръ* (Гал, 12), *пѣпъ* (Гал, 14), но не доследно: *ѧмам* (Вел, 88) и *ѧмамъ* (Вел, 89). Во тие случаи, големиот ер нема гласовна вредност, а нередовно се употребува на границата од морфемите, на пр.: *ѣсѣмапѣпъ* (Вел, 6), *бѣсѣ*

¹¹ Тоа се однесува на формите како *бѣсѣлокъ* (Вел, 11), *бѣсѣлѣкъ* (АГ, 11), *покрај бѣсѣлѣкъ* (Лазар, 11), кои покажуваат дека */л/* затврднало во постарите заемки. Во таа смисла можеме да ги наведеме и примерите *невола*, *лѣпа* (Вел, 16, 101), за кои претпоставуваме дека ја одразуваат состојбата во велешкиот говор, каде што */л/* сосема затврднало.

¹² Може да се работи за влијание од охридскиот говор, секако ако го прифатиме тврдењето дека составувачот на текстот Јоаникиј бил роден во Охрид.

воопшто, како што укажавме и погоре. Од друга страна, пак, разликите во графијата кај нашите дејци од XIX век многу често не се спонтани, туку претставуваат одраз на сфаќањата за тоа како треба да изгледа македонскиот писмен јазичен стандард²¹, за разлика од оние во ракописите. И покрај сето тоа, забележливо е настојувањето на (пре)пишувачите, различно изразено во одделните лекарственици и во врска со дадени графии, за следење соодветен систем во бележењето, за почитување на одредени правила карактеристични за постарата писмена практика и сл. Ова, пак, во одредена мера ја одразува ситуацијата со употребата на кирилското писмо во XIX век од страна на обичните луѓе, која ја наложила потребата за негово осовременување и поедноставување.

Исто така, разликите во графиските системи кај одделните ракописи зависат делумно и од нивната дијалектна основа, што резултира со различно бележење на исти гласови во одделните ракописи. Притоа, треба да се има предвид и фактот дека при (пре)пишувањето на овие ракописи често била користена иста предлошка или биле препишувани едни од други, така што на тој начин биле преземани и одредени особености од некој (некои) постар (постари) ракопис (ракописи), што во поширока смисла значи дека во еден ракопис можат да се забележат елементи од повеќе македонски дијалекти.

²¹ Љ. Спасов, „Белешки за јазикот на браќата Миладиновци, или – како Константин Миладинов го замислува македонскиот стандарден јазик“, *Избрани йоглавја од македонскиот писмен јазик. Бојата на јазикот* (прв дел), Скопје 2005, 67.

811.163.1'373.46:[091:003.349.8

Лилјана Макаријоска, Мери Цубалевска

НАЗИВИТЕ ОД ОБЛАСТА НА РАСТИТЕЛНИОТ И НА ЖИВОТИНСКИОТ СВЕТ ВО КОМЕНТАРОТ КОН ПОГОДИНОВИОТ ПСАЛТИР

Лексиката од областа на растителниот и животинскиот свет претставува дел од основниот лексички фонд на секој јазик. Во македонските црковнословенски текстови се потврдени називите од оваа област, што овозможува да се претстави богатството на фитонимната и на зоонимната лексика и да се проследи нејзината употреба низ вековите.

Ботаничката терминологија во црковнословенските текстови зборува во прилог на доброто познавање на растителниот свет и на особините на одделни растенија во средновековниот период¹. Можеме да заклучиме дека лексиката од областа на растителниот свет му припаѓа на основниот словенски фонд, а се среќаваат и грчки заемки: кипарисз *κνπάριςσος*, синапз *σίναπι*, ѱсопз *ψσωπος*, финикз *φοίνιξ*, триволз *τρίβολος*, касиа *κασία*, кассија, кринз *κρίνον*, орнз *ὄρυζα*, ѳрузон, певгз *πεύκη*, сѹкамина, сѹкаминие *συκάμινος*, сѹкомориа, сѹкомариа *συκομορέα*.

Во врска со фауната се смета дека таа во средновековните текстови е недоволно определена, па во повеќето случаи животните се означуваат родово², тешко е поконкретно да се определи видот на животното споме-

¹ Шестодневот од Јоан Егзарх е еден од најстарите извори во кој се истакнуваат некои признаци според кои може да се класифицираат растенијата (сп. Чолова, 1988: 261) и врз основа на него се изделуваат: а) растенија што никнуваат од семе: житни, зрнести, зеленчукови, растенија што никнуваат од лукче, како и растенија (дрвја) што можат да никнат од гранче б) плодни и неплодни растенија в) отровни билки (кукурек, мандрагора), опиум (мак) и растенија со плодови што се јадат г) питоми и диви растенија д) листопадни дрва кои секоја година си ги менуваат лисјата и зимзелени, па оние што незабележливо си ги менуваат лисјата (маслина) или понекогаш ги менуваат (палма).

² Јоан Егзарх (сп. Чолова 1988: 261) подробно ги проследува родовите и видовите животни во однос на средината во која живеат и тоа во водата – риби и водоземци, во воздухот – птици и на земјата – сувоземни животни. Тој укажува дека оние што стекнале живот од водата се појавиле пред оние што летаат по небото. Егзарховата класификација, пак, на пр. на рибите, е заснована на поделбата на два основни вида, на живоротки (раѓаат живи мали) и јајцеродни (се развиваат од јајца).

нато во текстовите бидејќи терминологијата со која се служеле средновековните пишувачи или преведувачи не била целосно јасна поради постоењето на аналогијата во свеста на пишувачот за живиот (и растителен и животински) свет предизвикана од полисемантичките односи меѓу називите. На пр. за именување на определени птици како на пр. *врабец*, *кокошка* се јавува и неадекватен превод со пзтица, општословенските називи за *вейар* и *свиња* (вепрз, вепр *нескојена машка свиња*), се јавуваат како превод на ист грчки збор – во коментарот кон псалтирот и во евангелието, *врана* и *пзтица* ги среќаваме и за именување на *завран* итн.

Од аспект на црковнословенскиот јазик се презентира и влијанието на грчкиот јазик и создавањето словенски еквиваленти според грчки обрасци. Пр. забележително е присуството на грчки заемки: *акрида*, *акрида* *ἀκρίς*, *аспида*, *аспидз* *ἀσπίς*, *алекторз* *ἀλέκτωρ*, *василискз* *βασιλίσκος*, *вручхз*, *врзхосз* *βροῦχος*, *ехидна* *ἐχίδνα*, *керастз* *κεράστες*, *китз* *κῆτος*, *леопардз* *λεοντόπαρδος*, *онагрз* *ὄναγρος*, *ортогомитра* *ὀρθομήτρα*, *пардосз* *πάρδαλις*, *скинипа* *σκνίψ*, *скорпиа* *σκορπίας*, *скѹмьнз* *σκύμνος*, *строуѹз*, *строуѹионз* *στρουθός*, *оуена* *ὕαινα* итн.

Покрај синонимните двојки, во текстовите се регистрираат називите за именување на животни од различен природен род и тоа истокоренски именки: *агньць* – *агница*, *елень* – *еленица*, *львз* – *львица*, *овьнь* – *овьца*, *юньць* – *юница*, *медвѣдь* – *медвѣдица*, *мечѹкз* – *мечѹка*, *вельбѣдь* – *вельбѣдица*, *орьлз* – *орьлица*, *голѣз* – *голѣница*, *кокоѹз* – *кокоша* – *кокошька* или *разнокоренски*: *волз* – *крава*. Во оваа семантичка сфера можеме да издвоиме неколку именки кои означуваат младенчиња: *грзлиѹиць*, *овѹа*, *осьла*, *тѣла*, *пзтеньць*, па во врска со тоа се изделуваат и низи од типот: *овьнь* – *овьца* – *овѹа*, *волз* – *крава* – *тѣла*, *жрѣвьць* – *жрѣница* – *жрѣва*, *осьлз* – *осьлица* – *осьла*, *львз* – *львица* – *львиѹиць*, *лисз* – *лисица* – *лиса*, *мьскз* – *мьска* – *мзшта*, *хрзсланз* – *хрзсланица* – *хрзсланѹе*.

Предмет на нашиот интерес се називите од областа на растителниот и животинскиот свет во коментарот кон Погодиновиот псалтир.

Од називите со поопшто значење од областа на растителниот свет ги бележиме

ДРАЗГА *шума*: *ѹако вѹ лозѣ! бо вѹ драздѣ смрѣѹтнѣ дръжима сѣтъ* comPs95,12 Pog; **ДЖЕРАВА** *дабова шума, жировнина*: *ѹакоже бо вѹ дѣбравахъ· сирѣѹъ вѣ лѣсѣхъ· зѣѣринѣ живѣѹтз· тако вѣ льсти коѹмирьстѣи · ѹако в лѣсѣ! вѣша вѣси азыци* comPs28,9 Pog; **ЛѢСЗ** *шума, леска*: *ѹакоже вѣ исходѣ люди многъ· вѣ лѣсѣ мнозѣ· сѣкомое дръво· тако дѣври црѣковныа· расѣкоша ратнии· и быша попраино* comPs73,5 Pog. **ЛЖГЗ** *шума, жора, лаг*: *вѣздивѣнавѣша ѹа елиньскож прѣмѣдростиѹа · и ѹако зѣѣринѣ вѣ лжзѣ дѣмоньстѣмь жирѹѹаще* comPs103,11 Pog. Сп. и **ѹАЩА**: *ѹако бо егда вѣ ѹащѣ дѣбраваѹѹѣ· огнь внидетз и вѣскорѣ ж попалитз· тако гнѣвз вѣожни на ѹазыцѣхъ неѹѣстивѹихъ быстз* comPs82,15 Pog.

гора покрај *гора*, *иланина*, *предел*, означува и *шума*: и *уоубествѣныа* горы и *хльми*. *ѣако* словесниѣ *ѡ* *бога* сѣще. *повинѣша* са. *ѡбауѣ* разоумѣи горы *проорокын*. *хльми* же *аппостоулы* *дрѣва* глаголюеть *сваѣтѣхъ* *тѣлеса*. *плодаша* *плод доуха* *сваѣтаго*. *кедры* же *высокыа* *житиѣм*. *елико* на *земли* *житиѣ* *небесѣни* *стажаша* comPs148,9 Pog.

дрѣво е општ назив за *дрво* (*расѣиение*): *ѣако* бо *дрѣва* *стоѣща* при *водахъ*. *присно* *весела* *сѣтѣ*. *тако* *напаѣаи* са *книжнымъ* *поучениѣмъ*. *цзвѣтетѣ* *оумомъ* и *сдраво* *помышлениѣ* *иматѣ*. *дрѣво* же глаголюеть *крѣста*. *водами* *кѣпѣлными* *шдрѣжима* comPs1,3 Pog; *рамонъ* *естѣ* *шстрѣгабо* *дрѣво* comPs57,10 Pog; *ѣакоже* въ *исходѣ* *люди* *многъ*. въ *лѣсѣ* *мнозѣ*. *сѣкомое* *дрѣво*. *тако* *дѣбри* *црѣковныа*. *расѣкоша* *ратниѣ*. и *быша* *попранниѣ* comPs73,5 Pog; *тѣ* *ѡ* на *дрѣвѣ* *рѣунѣмъ*. *людиѣ* *ѡбѣщаахъ* *сѣсѣды* *своѣ* comPs136,2 Pog; **врѣва** е соодветен назив за *врба*: на *крѣстѣ* *христѣ* и *мысли* и *помышлениа* *ѡбѣшажѣ* *сирѣчь* *врѣвѣ* *ѣако* *дрѣвѣ* *пользѣнѣ* comPs136,2 Pog, а **кедръ** за *кедар*, *смерека*: *телець* бо *бѣ* *идолъ* въ *либанѣ*. *ѣакоже* бо *жрѣтвы* *коумирѣскыа*. *невидимы* *быша*. *тако* и *бѣси* *невидимы* *быша*. *ѣже* *сѣтѣ* *кедри*. *развѣаша* са comPs28,6 Pog; *кедры* же *высокыа* *житиѣм*. *елико* на *земли* *житиѣ* *небесѣни* *стажаша* comPs148,9 Pog; и *ѣако* *сѣзоръ* *грозда* *спасениа* *крѣстомъ* *кедра* глаголюеть *высотѣ* *славы*. *либана* же *сказаеѣ* *божѣства* comPs91,13 Pog.

*Ѣ*е ги споменеме називите **пажитъ** *прева*, *превник*, *пасишѣе*: *аще* *кто* *вѣидетъ*. *спасетъ* са. *вѣидетъ* и *изидетъ*. и *пажитъ* *швращѣтъ* comPs117,20 Pog; **паствина** *пасишѣе* (*и духовно*)³: *истоваа* бо *паствина* *вѣрныхъ* *си* *естѣ* *доуховными* *водами* *крѣщениа* comPs22,2 Pog; *ѣави* *ѡ* *силѣ* *твоѣ* и *шбоуздаи* *сѣхъ* *паствинѣ* comPs34,3 Pog; **плѣва** *илевел*, *слама*: *избави* бо *тогда* *шны* *ѡ* *плинѣѡѡ* *здаи*. *книѣ* же *люди* *вѣрныа* *ѡ* *таготи* *идолѣскыа* *ѣако* *земельны* *тоуждеж!* *плѣвы* *носаѣ* въ *кошихъ*. *ѣако* *людиѣ* *ѣже* *ѡ* *ѣзыкѣ*. *подѡѡвно* *кошемъ* *идолы* *носаѣ* comPs80,7 Pog. **вльучь** означува *шроской*, *чичка*, *вид илевел*: *трѣниѣ* и *вльучь* да *прозабѣт* *ти* *земѣ* comPs31,4 Pog.

Називите на житните култури се дел од основниот словенски лексички фонд. **пшеница** е соодветен назив за *пченица*: *не* *насытиша* са *житиискыихъ* *благъ*. *ни* *бѣдѣшнихъ* *ѡлоуѣиша* *си* *ѣако* бо *рѣковати* *имати* *пшеница*. въ *житницѣ* *вѣидѣ* *бѣша* бо *тыѣа* comPs128,7 Pog; *пшеницѣ* же глаголюеть *хлѣба* *таинааго* *сирѣчь* *гласомъ* *велиѣмъ* *въспожѣ* comPs64,14 Pog.

³ И лексемите **стадо** и **паства** во македонските средновековни текстови често се употребени фигуративно, а основното, првично значење отсутствува. Пр. **стадо** (**христианско**, **христово**) *духовно сѣадо*: *многы* *просѣтивѣ* *възведе* въ *стадо* *христѣ* 178r14 Stan; *поставленъ* *бысть* въ *старѣшимъ* *римѣ* ... *великоѣ* *сѣаѣниѣ* *стадо* *христианскоѣ* 103r13 Stan. *пастырь* *изгона* *своѣа* *ѡѣцѣ* на *пастѣж* *правыа* *вѣры* 225v21 Stan. се же *правило* • *за* *нѣкаа* *лѣжнаа* *ѣже* *сѣт* *тѣжда* *благѡгѡуѣстѣ* • *ѡт* *иноѡвѣрныхъ* *приложена* *въ* *нихъ* на *врдѣ* *црѣкѣ* *штерѣши* *сѣа* *повелѣваеѣ* • на *сѣзиданѣ* и на *ѡтѡрѣженѣ* *христианскомѣ* *стада* 115r4 Maz.

Со **ВОДНАЯ РОЖЬНИЦА** се именува *рогачка*: еѣ естѣ не забѣди ѹловѣжа шенищавѣшааго то толико ѹко вѣдѣнѣж рожьницѣ ѹдѣща comPs9,33 Bog; и растоѹи а по всен зѣми еѣ естѣ не забѣди ѹловѣжа шенищавѣша толико ѹко водная рожьца ѹдѣща comPs9,33 Bog.

СМОКВИНИЕ е назив за *смоква*: виноградъ бо ихъ просмради • да дѣланѣнымъ виномъ не шѣлажат са • и смоквиниѣ же вѣкоупѣ • да не насладатъ са сладостиж законнож comPs104,33 Bog. Смоквата често се одгледувала заедно со лозата, како симбол на изобилство, плодност.

Лозата е симбол на мирниот живот и благосостојбата, симбол на вечна младост и живот, се смета за свето, божествено дрво. Во неа се олицетворени и Божјите чеда, со Божјата лоза засадена на благодетна почва.

ВИНОГРАДЪ се употребува со значење *винова лоза, лозје*: село естѣ доѹша • а виноградъ дѣтѣли настѣаша • да хлѣба тайнааго пожьнѣтъ насадиша винограды • да вино тайное пиѣтъ расплодиша бо са добрыми дѣтѣлѣми вѣрнии comPs106,37 Bog; виноградъ бо ихъ просмради • да дѣланѣнымъ виномъ не шѣлажат са comPs104,33 Bog; хотѣахъ понти влѣдѣхъ виноградъ comDt32,32 Bog.

ТРАВА има обопштено значење *трева, расиѣние*: дѣнес бо нестѣ а ѹтрѣ не бѣдетъ • травѣ бо тѣно тлѣтъ ѹловѣжъ • тѣмъ мѣлѣсрѣдовавѣ его • дасть емоѹ благодѣтъ • да шживетъ вѣно оѹвадаетъ бо и падаетъ • подѣбно цѣтоѹ доѹшны ѹловѣжъ comPs102,15 Bog; разоѹмѣи же скотѣныа ѹловѣжы травѣ глаголетъ книги • и дары хрѣстоѹныа • имиѣ питаетъ са ѹловѣжъ • на нивѣ крѣщениа цѣѣтаща тайнааго нариѣтъ хлѣба • еѣ естѣ тѣло хрѣстоѹо comPs103,14 Bog; бѣахъ бо ѹко трава бесплодна comPs104,35 Bog. Ја бележѣме и лексемата **сѣно** *сено*: вѣ проѹроцѣхъ бо ѹко вѣ горахъ сѣно • сѣна тайны прозѣве comPs146,8 Bog; и ктомуѹ не напаѣемъ милѣстиж вѣжинѣж подобно сѣноѹ исхъ comPs101,12 Bog.

ТРЪНЪ, ТРЪНИЕ се употребуваат за означување *трње*: тръниѣ и влѣѣцѣ да прозѣветъ ти зѣмѣ comPs31,4 Bog; и всѣко тръниѣ на поѹстѣхъ мѣстѣхъ бѣваеѣ • не разоѹмѣша жидѣе • ѹко поѹстѣ быстѣ мѣсто ихъ • и тръниа испльнѣ огнь доѹхѣвны неѣ живѣ сѣща жидѣ • попали сѣ гнѣвомъ ѹко тръниѣ на поѹщи comPs57,10 Bog. Трѣтата со болката што ја причинуваат на луѓето им спомнуваат за гревот.

ТРЪСТЬ означува *трска*: ѹродѣвомъ и ерѣтикомъ • злато! бо пишѣшим и лѣкаваа трѣстиж кнаѣа жидѣвѣскихъ люди мѣнитѣ быкѣ • а люди юница • вѣждаахъ бо ѹ ѹкоже ѹко юница хѣтаща затѣорѣнъ бо быстѣ иѹда искоѹшенъ срѣвромъ comPs67,31 Bog; коѣа бо моѣтѣ трѣсть • ѹдро тако писати • рѣкожъ ѹловѣѣѣж comPs44,2 Bog; **ТРЪСТИѣ**: ѹкоже бо огнь палитѣ тръстиѣ • тако попали шнованиа аѣова comPs17,9 Bog.

Се употребувале различни билки со карактеристичен мирис и вкус како зачини, како билки со лековита моќ. Грѣизмот **КАСИЯ** *каси́а, κασσία* означува *див ѣимѣи*: стаѣтѣ же ѹко зѣра ѣ оѣѣѣа вѣснѣвѣж касиѣ же ѹко

БЛАГОЖАНИИМЪ ДОУХОВНЫМЪ ПОМАЗАНЪ comPs44,9 Pog. **СТАКТЪ** *στακτή* означува *алоја*: СТАКТЪ ЖЕ ЈАКО ЗАРА ѿ ОТЫЦА ВЪСИДВШЪ КАСИНА ЖЕ ЈАКО БЛАГОЖАНИИМЪ ДОУХОВНЫМЪ ПОМАЗАНЪ comPs44,9 Pog, а грцизмот **ΥΣΟΠΣ** *ύσσωπος* се употребува за *мирислива билка, исой*: понеже закономъ ΥΣΟΠΟΜЪ КРЪМЛѢХЪ! СА· ΥΣΟΠЪ ЖЕ ΗΣΕΤЪ СВѢТ! ИСТИНЪНЪ! Ps50,9 Pog. Со грцизмот **ΖΜΥΡΝΑ**, **ΖΜΥΡΝΑ** *σμίρνα*, *σμίρνη* се именува *расїение чија мирисна смола се користиела за миросување, балсамирање или како мелем за рани*: ΖΜΥΡΝΗ ΓΛΑΓΟΛΕΤЪ НЕΙΣΤΛΕΝΙΑ ΠΛΥΤЪ · В ТОИ БО ΜΡΥΤΕΝΙ ΠΟΛΑΓΑΕΜΙ ΝΕ ΙΣΤΛΕΪΤЪ · СТАΚΤЪ ЖЕ ЈАКО ЗАРА ѿ ОТЫЦА ВЪСИДВШЪ · КАСИНА ЖЕ · ЈАКО БЛАГОЖАНИИМЪ ДОУХОВНЫМЪ ПОМАЗАНЪ Ps44,9 Pog.

Во групата називи од областа на флората ги вклучуваме и деловите од растенијата и нивните плодови: СТЬБЛО, СТЬБЛИЕ, РАЖДИЕ, СѢМА, ЦВѢТЪ.

Пр. **СТЫБЛИЕ** *сѣебло*: НЕПОСТОИНО РЕЧЕ· ШЕО ЛИ ГОРѢ ШЕО ЛИ ДОЛЪ· ТАКО БО ВРЪТЪТ СА КОЛО СТЬБЛИЕ БО НА ГОУМНѢ ЛЕЖА РАСЫПАЕТ СА ѿ ВѢТРЪ comPs82,14 Pog; **РАЖДИЕ** *изданоци, гѣранки, ласїари, суви гѣранки*: ти бо НАСЛѢДОВАША ВЪСЕ РАЖДИЕ ЗЕМА· АЩЕ РЕЧЕ ПРѢБЖДЕТЕ СРѢДѢ ИХЪ ДОБРЫ ДѢТѢЛИ АПОСТОЛЪСКИ ГЛАГОЛЕТЪ· Ш НИХЪЖЕ ИСАИА РЕЧЕ ЈАКО И ГОЛЖИНЕ СЪ ПЪТЕНЦИ ПАРАТЪ comPs67,14 Pog; **ЛИСТВИЕ** *лисје*: ВЪ СВОЕ БО ВРѢМА ПЛОДСТВОВА КРЪСТЪ НАШЕ СПАСЕНИЕ· СИРѢЧЪ ГРОЗДЪ ЖИВШТЫИ ЛИСТВИЕ КРЪСТА ВѢРНИИ СЪТЪ· ЈАКО ѿ НЕГО РАЖДАЕМИ І Ш НЕМЪ ПРѢБЫВАЖТЪ НЕ ШПАДАЖЩЕ comPs1,3 Pog; **СѢМА** *семе*: ЈАКОЖЕ РЕЧЕ ШЕЩА СѢМЕНЕМЪ МОИМЪ ШЕЩАТИ comPs88,51 Pog; ЗЕМЛА ШЕЩАНИНА НИ ВЪ ЧТОЖЕ ВЪМѢНИША ... ТѢМЪЖЕ НЕ СПОДОБИША СА ВЪНИТИ ВЪ НА НЕ НАСА БО ВѢРЫ БОГОУ· ШЕЩАВАЖЩОУ АВРААМОУ· ДАТИ ЕМОУ ШЕЩАНИНА ЗЕМЛА И СѢМЕНИ ЕМОУ comPs105,24 Pog. **РОЖЬЦЪ** означува *мешунка, лушїа*: ПОПРАНИ ѿ ДЕМОНИ· ИДОЛЪСКОМЪ СЛЪЖЕНИЕМЪ И ЛЪСТИЖЪ НАДЪЩЕМЪ РОЖЬЦА И ШМНОМЪ ГЛАДОМЪ comPs43,26 Pog; ОУБОЗИ БѢША ЈАКО РОЖЬЦА НАДЪЩЕ comPs106,41 Pog; ЕГДА РЕЧЕ ЧЛОВѢКЪ НАДѢАШЕ РОЖЬЦА· СЫТОСТИ ЖЕ НИКАКОАЖЕ· НИ КРОВА НИ ЗАСТЪПЛЕНИЯ· ТОГДА РАЗОУМѢ ЧЛОВѢКЪ comPs85,7 Pog; **ГРОЗДЪ** е соодветен назив за *грозд*: ВЪ СВОЕ БО ВРѢМА ПЛОДСТВОВА КРЪСТЪ НАШЕ СПАСЕНИЕ· СИРѢЧЪ ГРОЗДЪ ЖИВШТЫИ ЛИСТВИЕ КРЪСТА ВѢРНИИ СЪТЪ· ЈАКО ѿ НЕГО РАЖДАЕМИ І Ш НЕМЪ ПРѢБЫВАЖТЪ НЕ ШПАДАЖЩЕ comPs1,3 Pog; ХРИСТОС ЈАКО СЛАДОКЪ· БЛАГОВѢРНЫМЪ· И ЈАКО СЪЗОРЪ ГРОЗДА СПАСЕНИЯ КРЪСТОМЪ КЕДРА ГЛАГОЛЕТЪ ВЪСОТЪ СЛАВЫ· ЛИБАНА ЖЕ СКАЗАЕТЪ КОЖЬШТА comPs91,13 Pog.

Називот **ЦВѢТЪ**⁴ во македонските средновековни текстови се одликува со пошироко значење *цвети, цвеќе, крин, ружа, ѿрева*. Потврден е и во коментарот: ВСѢКА БО СЛАВА ЧЛОВѢЧУА ЈАКО ЦВѢТЪ ДРѢВЪНЪ! comPs48,17 Pog; ЈАКО ИЕСЕОВА И ЖЪЗЛА И ЦВѢТА ВСИ БО БРАЗИ ЧЮВЪСТВЕННИИ И РАЗОУМНИИ КРЪШТОВИ ПОВИНЪЖТ СА comPs109,2 Pog; ДЪНЕС БО ΗΣΕΤЪ А ШТРѢ НЕ БЖДЕТЪ·

⁴ Сп. библиски извори *дниїе на човекої се како ѿрева, како ѿолски цвети, ѿака ѿрецуїува ѿої*. Симболиката на цветето се поврзува со претставите за рајот – престојувалиштето на душите на праведните, што се замислува како цветна градина.

ТРАВѢ БО ТЪУНО ТЛѢТЬ УЛОВѢЖЬ • ТѢМЬ МНѢЛОСРЪЗДОВАВЪ ЕГО • ДАСТЬ ЕМОУ БЛАГОДѢТЬ • ДА ШЖИВЕТЪ ВѢУНО ОУВАДАЕТЪ БО И ПАДАЕТЪ • ПОДЪОБНО ЦВѢТОУ ДОУШЬНЫ УЛОВѢЖЬ comPs102,15 Pog; жидове ѡко трава извадоша и падѣ и мимондѣ до уасѡа бо того и оутрѣнѣго • вѣ нѣже вѣскрѣсе гѡсподѣ • ЦВѢТѢАХЪ жидове • и прѣидѣ ѡко ЦВѢТЬ ТРАВНЫ ПО ВѢСКРѣСЕНИИ БО ОНѢМЬ БЫСѢТЬ ВЕУЕРЬ • еже естъ конуина • штпадѣ же и исхѣзше comPs89,6 Pog. Цвеќињата се симбол на убавина, на духовно совршенство, на невиност, на божествен благослов, на младост и добрина – но и на краткотрајноста на животот, како и на радостите на рајот (Тресидер, 2001: 280).

Лексичкиот фонд од областа на растителниот свет се збогатува и со големиот број придавски и глаголски образувања. Ја бележиме употребата на придавките **ТРАВЪНЪ**, **ТРѢВЪНЪ**: вѣсѡа бо славѡа УЛОВѢУА ѡко ЦВѢТ ДРѢВЪНЪ comPs48,17 Pog; жидове ѡко трава извадоша и падѣ и мимондѣ до уасѡа бо того и оутрѣнѣго • вѣ нѣже вѣскрѣсе гѡсподѣ • ЦВѢТѢАХЪ жидове • и прѣидѣ ѡко ЦВѢТЬ ТРАВНЫ comPs89,6 Pog. **ТРЪЗНОВЪ**, **ТРЪЗНОВЪНЪ** *ѡрнов*: казает же са и кѣпинство • еже естѣ тръзновѡа вещь идольскаа comPs73,15 Pog, тръзние и вѣуецѣ да прозает ти земѣ • сирѣу еже попалил ѡсѣтъ христо • носивѣ тръзовы вѣнец comPs31,4 Pog; провѣзвѣщаетѣ вѣрма • вѣ неже хотѣахъ сѣплести тръзовыи и неправедныи вѣнецѣ comPs57,3 Pog. **ЛЖЪНЪ** *шумски, ѡорски*: егда христо на крѣстѣ вѣ чинѣ ноши помрѣе вѣрнии людинѣ иже ѡ ѡзыкъ • ѡко зѣвѣние лжѣнии • одрѣжаниѣмѣ идолѣскомѣ comPs103,20 Pog; **ДЖЕРАВЪНЪ**: ѡко бо егда вѣ уащѣ джеравѣнѣж • огнь внидетѣ и вѣскрѣ ж попалитѣ • тако гнѣвѣ вѣожии на ѡзыцѣхъ неустивыхъ быстѣ comPs82,15 Pog, **ДРАЖДЪНЪ**: того глаголетѣ вѣолеѡа ѡбо лжѣи бо драждѣни comPs131,6 Pog, како и на глаголите: **ПРОЗАВАТИ** *никне, расѣе*: и уѡвѣственѡа земѣ дѣждемѣ прозавѣаши Ps64,11 Pog; **ПРОЗАВѢЖТИ** *изникне, ѡорасне*: дѣждѣ носѣе блѡгѡдѣтѣи ѣкоже бо земѡа дѣждѣ напѡаеѣтъ • тако блѡгѡдѣтъ апѡстѡль напѡи УЛОВѢЖЬ • земѡа бо УЛОВѢЖЬ вѣ проѡроцѣхъ бо ѡко вѣ гѡрахъ сѣно • сѣна таинѣи прозавѣ • имиже УЛОВѢЖЬ оупваниѣмѣ Ps146,8 Pog; нѣ плодѣи ѡ него прозавѣ Ps50,5 Pog; тръзние и вѣуецѣ да прозает ти земѣ • сирѣу еже попалил ѡсѣтъ христо comPs31,4 Pog; ѡко ѡ земѡа прозавѣша Ps66,7 Pog; **ЦВѢСТИ** *цвейѡа*: ЦВѢТѢАХЪ жидове • и прѣидѣ ѡко ЦВѢТЬ ТРАВНЫ ПО ВѢСКРѣСЕНИИ БО ОНѢМЬ БЫСѢТЬ ВЕУЕРЬ • еже естъ конуина • штпадѣ же и исхѣзше comPs89,6 Pog; травѣ глаголетѣ книги • и дары христоѡвѣныѡа • имиже питаѣт са УЛОВѢЖЬ • на нивѣ крѣщениѡа цѣвѣаѣа comPs103,14 Pog; тоу бо живѣтъ христо • тѣ же цѣвтѣт вѣрнии • сирѣуѣ плодѣтъ дѣтѣли comPs91,14 Pog; **ИЗВѢЖТИ** *овене, се исуѡи*: жидове ѡко трава извадоша и падѣ и мимондѣ до уасѡа бо того и оутрѣнѣго comPs89,6 Pog; **ОУВАДАТИ** *овенуѡа, се суѡи*: дѣнѣс бо ѡсѣтъ а ѡтрѣ не вѣдетѣ • травѣ бо тѣуно тлѣтъ УЛОВѢЖЬ • тѢМЬ МНѢЛОСРЪЗДОВАВЪ ЕГО • ДАСТЬ ЕМОУ БЛАГОДѢТЬ • ДА ШЖИВЕТЪ ВѢУНО ОУВАДАЕТЪ БО И ПАДАЕТЪ • ПОДЪОБНО ЦВѢТОУ ДОУШЬНЫ УЛОВѢЖЬ • а доуѡхѡвѣи прѣбывѣаетѣ comPs102,15 Pog.

Средновековниот човек ги формирал претставите за животинскиот свет низ призмата на христијанската религија и во него особено доаѓа до израз алегорично-симболичното толкување и гледање на претставените животни. Богатиот лексички фонд на црковнословенските текстови несомнено е значаен извор за проучување на именувањето на животинскиот свет.

Називот **животъно** во македонските црковнословенски текстови има обопштено значење *животно*, *дивеч*: *ѿко како ѿ зема сзда и позда словесно животно*. Своима рѣкама *comPs76,12 Pog*; *благотѣуѣнѣ бо животъно*. Написано естъ. ни ходащоумоу ни текѣщоумоу ни сила бо тѣлеснаа. ни крѣпостъ. творить вола вѣжина. нѣ смѣрено срѣдце *comPs146,10 Pog*; *егда бо разгнѣваетъ сѧ вѣгъ. штевратить лице ѿ ѹловѣжа*. Страхомъ многомъ матетъ сѧ. ѹловѣжъ ѿко земльнѣ сѣмръть глаголетъ ѹловѣжа и всемоу животъноу мѣсто! ѿко възприметь землѣ земля *comPs103,29 Pog*; **животъное**: и гнѣснаа животънаа хоуда и мала животнаа. да разоумѣтъ ѿко и тѣми можетъ вѣгъ брати. да ѧвить имъ ѿко високомъдроуѣще. малыми животъными смѣриша сѧ *comPs104,31 Pog*. Симболиката на животните секогаш играла важна улога и ретко која човечка карактеристика не е персонифицирана во животинскиот свет.

скотъ во македонските средновековни текстови се одликува со значење *добиток*, *животно*, *стадо* грч. *κτῆνος, τὰ θρέμματα*. Пр. во коментарот: ни скотъ бо не невѣже вѣгъ. нѣ и тѣмъ промышление сѣтвори. разоумѣи же скотъныѧ ѹловѣжы травѧ глаголетъ книги. и дары христоувыныѧ. имиже питаетъ сѧ ѹловѣжъ *comPs103,14 Pog*; да оуѣдѣтъ ѿко скотъни быша. и скота вѣгѧ имѣти възделааша *comPs105,20 Pog*; нѣ не разоумѣша шѣца же ѧ нарицаеть. зане приложиша сѧ с(котѣхъ) не бѣ бо въ нихъ не имашааго скота ѿко волове тоуѹни *comPs143,13 Pog*; и ѹааниѣмъ бѣдѣшиимъ крѣмѣаше сѧ работни бо ѹловѣжоу скоти. даеть же вѣгъ и симъ пиѣжъ *comPs146,8 Pog*; ѿко скоти бо бѣша ѹловѣжи. не имаше знамениѧ христоува *comPs146,9 Pog*; обауе си рѣуе и невѣснии и земльни. и весь род ѹловѣжъ и скоти и птица. славаще вѣгѧ не прѣстанѣте того бо има надъ всѣцѣмъ именемъ. и на невѣси и на земли велие и високо на земли бо исповѣдажъ сѧ вѣрни *comPs148,13 Pog*; а ѧзыци бѣша ѿко скоти *Ps30,20 Pog*; поуто сверѣпоуеѣте ѿко скоти не имашеи разоума жидовскы ѿко скотъскы *Ps31,9 Pog*; ели! скоти или ѹловѣжи. всѣхъ оуи на вѣгѧ възираете (в)сѣмъ бо вѣгъ даеть пиѣжъ и животь въ вѣмѧ свое безавистьно *comPs144,15 Pog*; ѿко скоти бо заблѣдиша въ горахъ грѣховныхъ. ѧже въздвиѣше бѣси. и ѿко волове влаѹаахъ иго льстное. сѧа бо избавихъ. *comPs49,10 Pog*; сирѣчь не тѣкмо ѹловѣжи нѣ и скоти възрадовашъ ѿ пришестви христоуѣ *comPs35,7 Pog*; и ѹловѣжомъ и скотомъ не ѡскѣдѣтъ бо мнѡгѡстѣ вѣжина николиже *comPs135,25 Pog*; отаготѣша бо азыки бѣси. ѿко скоты несмыслъны *comPs65,11 Pog*.

Застапеноста на називите за домашните животни во текстовите се поврзува и со сточарството, што претставувало значајна стопанска гранка во средновековниот период, неопходна и за земјоделското производство.

Во македонските средновековни текстови ги регистрираме диференцираните називи за домашните животни: агница, агныць, агна, овьца, овьнь, овьѹа, крава, волз, тельць, тела; бравз, кобыла, конь, жрѣбьць, коза, козьлз, козьлищъ, козьла, свиния, прасе, юньць, юница, осьлз, осьлица, осла итн.

Документиран е називот **конь** *коњ*: *ѹако кони бо сверѣпи рьзаахъ на спѣса вьси елико именемз христѹа и вѹгѹа знаменахом са призываемз вь истинѣ* comPs19,8 Pogr. Во спектарот на симболиката на коњот е силно изразената енергија, сила и борбената жестокост.

Потврден е и називот **бикъ** *бик*: *ѹародѣшмз и еретикомз. злато! бо пишжшим и лжакаа трьстиж кназа жидовскыхъ люди мѣнитз быки* comPs67,31 Pogr. Бикот е симбол на сила, на власт и на достоинственост.

волз е соодветен назив за *вол*: *волове сжтз заповѣди сзпращены. подобны воломз. козлы же глаголѣтз добрыа дѣтѣли* comPs65,15 Pogr; *глаголѣтз ѹбо и зѣри. шбаѹе азыки нариѹетз спасз а ѿ сздржання идолзска ѹако скоти бо заблждиша вь горахъ грѣховныхъ. ѹаже вьздвигѹше бѣси* • *и ѹако волове влаѹаахъ иго льстное. сѣа бо избеахъ. ѹако мнѣ лоѹѹша бывша* comPs49,10 Pogr; *зане приложиша сѣа с(котѣхъ) не бѣ бо вь нихъ не имаѹааго скота ѹако волове тоѹѹнии* comPs143,13 Pogr.

Се употребува и **тельць** како превод на грч. *μόσχος, μοσχάριον*. *телець бо бѣ идоль вь ливанѣ. ѹакоже бо жртвы коѹмирскыа • невидимы быша. тако и бѣси невидимы быша* comPs28,6 Pogr; *жидовьсти отроци • телци же ѹако юнотьскѣхъ мждростъ вьспримѣше. сирѣѹъ неразоѹмнѣ жидовьсти кнази тѣѹни ѹако вѹгати и силни* comPs21,13 Pogr; како и **тела** *теле*: *тзгда бо шгнемз доѹѹа сѣаѹтааго. знаменахъ са вѣрни. вьзносаше са кз вѹгѹѹ сѣаѹтомоѹ крзѹщениемз порожденыа. ѹако млада телата. приносаше на трапезж тиннѣхъ* comPs50,21 Pogr;

Ќе го споменеме и називот **юница** *јуница*: *а люди юница. вждаахъ бо ѹа ѹакоже ѹако юница хоташа затворень бо бысѹтъ иѹода искоѹшенз сребромз бѣсы погоѹвити бо радѹѹхъ са* comPs67,31 Pogr. Според библиски извори тригодишна јуница се користела при жртвувањето.

козьлз е назив за *јарец*: *козлы же глаголѣтз добрыа дѣтѣли. ѹаже ѹако козли жироѹхътз ѹѹениа книжнаа* comPs65,15 Pogr.

овьнз означува *овен*: *сз кадиломз еже естз мѹѹлиѹтва. шбьны же. сирѣѹъ помышлени ѹисты волове сжтз заповѣди сзпращены • подобны воломз* comPs65,15 Pogr; **овьца** *овца*: *тз бо естѣ хотаи сждити намъ и ѹаззици бо людиѹе его быша и овѣца истиннааго стада* comPs94,7 Pogr; *послани бо бѣша вь поѹстыни ѹако овца. вьлѹхыщны врѣждены диаволомз вѣровавшеи вѹскрѹсѣнию* comPs48,15 Pogr; *ѹако шѹа на заколениѹ бысѹтъ ведень. и ти ѹако шѹа закалаѹми бываахъ* comPs43,23 Pogr; *нѣ не разоѹмѣша шѹа же а*

нарицаеѣтъ. занѣ приложиша сѧ» (с(к)отѣхъ) не бѣ во въ нихъ не имаѣааго скота
 ꙗко волове тоуѣнни comPs143,13 Pog; **овѣѣа** *jažne*: ꙗко шѣѣа на заколениѣ
 бысѣтъ веденъ comPs43,23 Pog; сего ради приде • спѣѣстъ заблѣждѣаго и
 погыѣааго шѣѣате comPs24,1 Pog. Јагнето се смета за символ на кроткост,
 невиност, чистота и покорност, а во христијанската религија символ на
 Христовото жртвување за откуп на гревовите на човештвото.

Сложенката **инорогъ** *еднорогъ* е калка од грч. *μονοκέρωτος*. Таинѣ дѣвнѣа мѣнитъ инорога. Иако конѣъ таинѣ всѣхъ инорожъ старосѣтъ рѣкъ пророкъ. нарицаеть прѣвѣунааго. Испрѣва бо бѣ слово. comPs91,11 Pcg; инорогъ же иако єдинозрачєнь адъ. вѣ хста оубо адова вѣмѣшь сѧ и сѧ разоръ. сего ради речє рогъ инорож comPs21,22 Pcg. Еднорогот е симбол на чистота, на сила, на добродетел, а во средновековната уметност се претставува со спирално извиткан рог на челото.

ПЪСЪ е честоупотребуван назив за куче, *пес*: *жидове по веѹери*. *сзвѣщахъ ѣти господѣа*. *алѹхъ его сзмрѣти*. *ѣко и песъ*. *егда алѹетъ лова* comPs58,7 Pogr; *врѣжнѣ сила казаетъ са пса глаголѣтъ* *дѣвола*. *ѣко бестоѹдна* *ѣко мрзѣка* ... *рѣка же дѣволѣ естѣ грѣхъ* comPs21,21 Pogr; *пси сѣтъ жидовѣсти отроци*. *о нихъ же глаголѣтъ*. *шѣдѣ ма ѹи мнози*. *ти бо ѣко пѣси азѹкы*» *своѣ поостриша на христѣа* comPs67,24 Pogr; *ѣко и лѣвъ бо снѣдаахъ адама*. *ѣко христѣа вдрѣжаахъ* *рикахъ же христоу* *свз грѣѣхъ* *поспавѣ* *трѣдѣ*»*невно* ... *на христѣа скрѣжѣхъ же* *жѣбы жидовѣ*. *ѣко на христѣа пошѣрьше* *азѹкы своѣ* *ѣко пѣси* comPs56,5 Pogr; *ѣко пси бо пошѣтриша жидовѣ азѹкы своѣ* *на христѣа* *безаконѣе* *жидовѣско* *невѣриѣ* *егда гвоздѣи прѣгвоздиша* *рѣцѣи* *и нозѣ христоу*»*ѣхъ* comPs21,17 Pogr. Во Стариот завет за кучињата се говори со презир, а заради силниот лаеж на зли кучиња, присутна е и негативна симболика.

зѣбрь обычно се употребува со значење *свер, кровжедно живоино, шумско живоино*, а се однесува и на четириножните животни: *ѣко зѣбрьне бо сверѣпи*. *ловѣахъ христѣа змрзтвити* comPs58,4 Pog; *наѣаша бо жьвати ѣловѣака ѣако и зѣбрьне* comPs123,6 Pog; *глаголѣтъ збо и зѣбрь*. *шбаѣе азъкы нариѣтъ спасъ а ѿ сздръжання идолъска ѣако скоти бо заблѣдиша въ горахъ грѣховныхъ*. comPs49,10 Pog; *въздивинаѣьшаѣа елѣньскож прѣмъдростиѣа*. *и ѣако зѣбрьне въ лъзѣ демоньстѣмъ жироѣаще* comPs103,11 Pog, *елѣнь топлъ зѣбрь естъ*. *и присно тзшит са на воды* comPs41,2 Pog; **зѣбрьне лъжнии**: *ѣако зѣбрьне лъжнии*. *одръжаниѣмъ идолъскомъ*. *и мжцѣ христѣа въровавше*. *прѣидъ въ свѣтъ истинный* comPs103,20 Pog.

ЛАВЪ е вообичаен назив за лав: ЛАВЪ ГЛАГОЛУЕТЪ СМРЪТЪ. ИАКО НА ВЪСЕ СИЛНЪ СЪИШЪ. МНѢАШЕ БО ИАКО ЧЛОВѢКА МРЪТЕНА ПОЖРѢТИ ХРИСТА ЦѢСАУРЪСТВА МѢНИТЪ АДОКА соmPs21,22 Pog. Лавот се јавува со повеќекратно симболично значење, тој е симбол на силата и на највисоката власт, симбол на сонцето и златото, симбол на мислата и зборот, на правдата, знак на божествена сила, на божја заштита.

ВЛЗКЗ е назив за волк: оривз вранз естз • 8хз! мрзтвз • зивз влькз • зевее жрзт'еникз • салмана же поврзженз • тако реч'е да бжд'ж'тз троупи животз нечистз comPs82,12 Pog. Обично волкот е симбол на свирепост, на подмолност, на алчност и жестокост, на зло.

ВЕПРЬ означува *дива свиња, вейар*: њако вепрз бо тако и лестз тзмѣниемз крзмитз са comPs79,14 Bon Pog

ЕЛЕНЬ е соодветен назив за *елен*: веселоуџть бо са елене на високихз горахз comPs103,18 Pog; елень топлъ зѣтрь естз • и присно тзшит са на воды comPs41,2 Pog; апко'сто'лы • елене бо быстры течениемз сжтз • апосто'л'ьска же течениа свврзшилз естз • глас'а' словесе comPs28,9 Pog. Еленот ја симболизира побожноста, а во библиски извори наидуваме на аналогја меѓу еленот, жеден за вода, со човечката душа жедна за Бога.

ПЗТИЦА има обопштено значење *птица*, а се јавува како превод на грч. *ὄρνις, ὄρνειον, πετεινόν, πτηνός, στρουθίον*: ародни естз птица велика на томъ мѣстъ и врабии послѣдоуџть еи присно comPs103,17 Pog; **ПЗТЕНЬЦЬ** означува *птичка, пиле*: њако и голжбине сз п'тенци паратз • ти бо њако и сребро • сирѣчь чисти и попариша вса зема голженое иже на шрданъ спиде • того же междоураминѣ истина и правда comPs67,14 Pog..

Од називите за птиците ги бележиме **ВРАБИИ, ГОЛЖЬ, ГРЗЛИЦА, ВРАНЗ** и др.

ГОЛЖЬ е честоупотребуван назив за *гулаб*: њако и голжбине сз п'тенци паратз • ти бо њако и сребро • сирѣчь чисти и попариша вса зема голженое иже на шрданъ спиде • того же междоураминѣ истина и правда comPs67,14 Pog; апко'сто'ли • к ним'же слово • бжд'те мѣдри њако змиа • и крот'ци њако голжбине comPs36,11 Pog; бжд'те крот'ци њако голжбине • симз бо вьсь пжтз истин'ны показа comPs24,9 Pog; њако голжь бо чловѣкз из гроба изиде • нетлѣненъ и цѣль х'ристо'с вьскрьс бо на лонѣ о'тъ'чи по'чи comPs54,7 Pog. Гулабот е симбол на мир, чистота, љубов, надеж, на Светиот Дух, настапува и во улога на гласник.

ГРЗЛИЦА е соодветен назив за *грлица*: птица бо нарицает са зане к нам спиде грзлица comPs83,4 Pog;

Со **ВРАБИИ** се именува *врабец*: ародни естз птица велика на томъ мѣстъ и врабии послѣдоуџть еи присно comPs103,17 Pog.

Ќе ги споменеме и називите од грчко потекло **АРОДИИ** вид *птица* *ἀροδίς*: ародни естз птица велика на томъ мѣстъ и врабии послѣдоуџть еи присно comPs103,17 Pog. **ОРТУГОМИТРА** *прейелица* *ὀρτυγόμητρα*: ортоугомитрж мѣнитз • тзгда на люди єврейскыа • а на вѣрныа люди плътз вл'а'д'ь'у'нж о тѣхзжде сказаетз слово • да бес троуда њадатз comPs77,27 Pog;

ВРАНЗ го среќаваме со значење *завран*: оривз вранз естз comPs82,12 Pog;

Меѓу грабливите птици посебно место има орелот, нарекуван и небесна птица и цар на птиците. Орелот како мршојадец, претставник на грабливите птици е мошне често споменуван. Сп. **ОРЬЛЗ** *орел*: подавь тѣло

свое на крѣмж ѹловѣжоу. и крѣвь своѣ на питиѣ шрьль на патѣ сътъное лѣто. шѣнавлѣтъ са жьгом слѣзѣнцем. и понираеть въ истоуѣницѣ воднѣ. паки юнь бываеть. тако и ѹловѣжъ раждизает са огнемъ доуѣха сѣвѣтааго. ѣзыхъ сватитель ѣчимъ. и погрѣженымъ крѣщенна. шѣнавлѣмъ въ жизнь ѹловѣкомъ comPs102,5 Pog; сказаеть врьма възкрѣсенна. тогда бо ѹловѣжъ крилатъ бысѣтъ ѣако шрьль. изкоуи из гроба ѣако из гнѣзда морѣ глаголетъ житинскааго. на конуинъ бо выплыти са глосподѣ и спѣсе са ѹловѣжъ comPs138,9 Pog.

сѣпъ е вид мришадна, ѣраблива ѣиѣица, ѣасѣреб: и сѣпи ѣдѣахъ оуѣиваемъ ихъ штъ врагъ comPs78,2 Bon.

гадъ во македонските црковнословенски текстови е обопштен назив за *лазач*, *влекач*, *црв*: морѣ глаголетъ житинское. еѣ по истинѣ велико и широко. ѣако вьнѣтръ имѣж и пожироуѣа разлѣуна и беуисльна сѣт видѣнна ѹловѣуа. питаѣиѣихъ въ нѣхъ подѣоувно гадомъ богати и ѣвозии. высоци и низѣци. раби и господиѣ comPs103,25 Pog.

гѣсѣница е вообичаен назив за *гасеница*: ѣако гѣсѣница поѣса въсь жидовьскыи родъ comPs104,34 Pog; **ѣрѣвъ** за *црв*: ѣрѣвъ бо ве-сѣмене самонѣуѣнь раждает са comPs21,7 Pog.

Змијата е олицетворение на злото, на гревот, на искушението, на смртта, олицетворение на самиот ѣавол. Во библиските извори се спомнуваат повеќе видови за кои нема единствени називи. **змиа** е вообичаен назив за *змија*: бѣдѣте мѣдри ѣако змиа. и кротѣци ѣако голѣбѣне. и елико ихъ послѣваша! имъ. наслѣдатъ породѣ. то бо естъ земѣ обѣшаниа тоу бо естъ миръ и пиѣа правѣднымъ comPs36,11 Pog; имѣже шѣразомъ проклѣта бысѣтъ змиа. прѣльшѣши еуѣж comPs57,5 Pog; василискъ бо видѣниѣемъ своимъ ѣморивъ ѹловѣжа. сѣт же и вльсви. лѣва же глаголетъ хѣиѣника. и мѣжителѣ ѹловѣуа. змиа же. льстивыѣа comPs90,13 Pog; незловимъ бо доуѣшнымъ. прѣльшѣнь бысѣтъ ѣ змиа жѣноѣ ты бо вѣси влѣдѣко рѣе ѣадамъ ѣако аѣе сѣгрѣшихъ неволеѣ. нѣ иного вѣога не вѣм comPs85,2 Pog; ѣзыхомъ ѣако змиа сѣмрѣтъ свѣшаваѣше на хѣристѣа. аспѣа бо хѣпѣиѣши оуѣмрѣтѣвѣтъ comPs139,4 Pog; давъ властъ ѹловѣжоу. настѣпати на змиа и на скорпиѣа. и на вса силъ вражиѣа comPs17,37 Pog.

Грцизмот **аспида**⁵, **аспѣдъ** е назив за *змија оѣировница*, *асѣида* грч *ἀσπίς*: ѣзыхомъ ѣако змиа сѣмрѣтъ свѣшаваѣше на хѣристѣа. аспѣа бо хѣпѣиѣши оуѣмрѣтѣвѣтъ comPs139,4 Pog; аспѣа бо егда оуѣслѣшитъ шѣанѣника. едино оуѣхо положѣтъ на земѣ. а доуѣгоѣ затѣкнѣтъ хѣѣтомъ своимъ. да не ѣслѣшитъ зѣвѣшааго. такожде и жидѣе. ѣуѣшоу спѣсоу не вѣнимаахъ зѣвѣсти радѣи comPs57,5 Pog; азъ есмъ свѣтъ всемоу мироу ѣакоже бо и аспѣа шѣаваѣма словомъ. беслоушлива естъ. тако и непокоривыи сѣборъ. ѣ хѣристѣа

⁵ Сп. во Физиологот: тако и ти безѣмни ѹловеуе, разоумен, како ти аспѣа отъ ѣѣдъ оуѣмираетъ да и ти ѹловеуе родѣтеля своего сѣбѣуди и не оуѣмарѣи еѣо злемъ рѣѣмѣи доваръ гласъ испоуштан отъ оуѣстъ своихъ.

ѸИМЪ МНОЖИЦЕЖ. В НЕПОСЛОУШАНИИ ПРѢБЫВААХЪ ѿ НЕВѢРИА comPs57,6 Rog; АСПИДЪ ГЛАГОЛѢТЬ ШТЕРАЩАЩАЩА СЛОУХЪ ѿ ЗАПОВѢДИ БОЖИИ. ВАСИЛИСКЪ БО ВИДѢНИЕМЪ СВОИМЪ ѸМОРИБЪ ѸЛКОВѢКА comPs90,13 Rog. Грцизмот **ВАСИЛИСКЪ** е назив за *василиск*, *ойировна змија наречена така сѹored шаркииe на ѡлаваиa ииio наликувааи на царска круна* грч. *βασιλῖκος* аспидъ глаго- лѢТЬ ШТЕРАЩАЩАЩА СЛОУХЪ ѿ ЗАПОВѢДИ БОЖИИ. ВАСИЛИСКЪ БО ВИДѢНИЕМЪ СВОИМЪ ѸМОРИБЪ ѸЛКОВѢКА. СЖТ ЖЕ И ВЛЬСВИ. ЛЗВА ЖЕ ГЛАГОЛѢТЬ ХЗИЩНИКА. И МЖУИТЕЛѢ ѸЛКОВѢУА. ЗМИА ЖЕ. ЛЬСТИВЫА. И ЛИЦЕМѢРНЫА comPs90,13 Rog.

ЖАБА е потврдено со значење *жаба*: ни ложа бо цѣсарскаа праздна бѣахъ жабъ comPs104,30 Rog. Во библиски извори жабата е одредена како нечист дух и понекогаш асоцира на ереста.

СКОРПИНА е соодветен назив за *скорпија* грч. *скорпиος*: давз властѣ ѸЛКОВѢКОУ НАСТЖПАТИ НА ЗМИА И НА СКОРПИНА comPs17,37 Rog. Скорпијата е симбол на смрт, на казна и одмазда, на возвраќање и предавство.

НЕСАЗИТЬ го бележиме со значење *неликан, несиѿ* грч. *πλεκάνι*: несазѣть несазѣть любѣтъ въ горахъ жити comPs107,7 Rog.

Ќе го споменеме и називот **ПРЖГЪ** за *скакулец* грч. *ἀκρίδες*: ѿко пржѣи бо покрыша вса зѣмла comPs104,34 Rog.

Ја документираме и употребата на називите за делови од телото на животните:

ХОБОТЪ *оѿашка*: аспида бо егда оуслышитъ шбанѣника. едино оухо положѣтъ на зѣми. а дроугое затѣкнетъ хѣвѣтомъ своимъ. да не Ѹслышитъ зовѣщааго comPs57,5 Rog; **ПАЗНОГЪ** *койиѿо*: годѣ сжтѣ бѹгоуви новѣи людуиe. рогома крѣхѣстныма Ѹкрѣплѣжѣе са. рози бо сила сказает са. пазногѣти же глаголетъ. еже Ѹготовати са въ еуаггѣелие comPs68,32 Rog; **РОГЪ** *роѣ*: годѣ сжтѣ бѹгоуви новѣи людуиe. рогома крѣхѣстныма Ѹкрѣплѣжѣе са. рози бо сила сказает са comPs68,32 Rog; рогъ бо крѣпость разоумѣвает са. вса бо крѣпость погѣвши бѣси. ѿ христоуа пришествѣа христоуа сила еже естѣ крѣхѣстъ. рогъ бо неповѣдимъ праведникомъ естѣ крѣхѣстъ comPs74,10 Rog; рогъ бо крѣхѣстъ естѣ. ѿко науаѣтъ въсѣмъ comPs97,6 Rog.

Во библиски извори често се споменувани птичјите гнезда. Сп. **ГНѢЗДО** *гнездо*: тѣ бо нестѣ глаголаи. а лиси ѿзвинѣи имжѣ. и птица неѡвѣсныа гнѣзда а сѣиѣ ѸЛКОВѢУЪ не имать камо главы подѣклонити егда на крѣхѣстѣ възѣа христоуа comPs87,10 Rog; сказаетъ вѣрѣма възкрѣсѣниа. а тогѣа бо ѸЛКОВѢЖЪ крилатъ бысѣтъ ѿко шрьль. изкоуи из грѣва ѿко из гнѣзда морѣ глаголетъ житиискааго comPs138,9 Rog; христоуа тѣло адамле. птица бо нарицает са зане к нам снѣде грѣзлиа црѣжѣи обрѣте тѣло христоуо. гнѣздо неѣлѣнѣо. и въ немъ положи Ѹада своа comPs83,4 Rog.

Документиран е и називот **ПААУИНА** *ѿаѿажина* кога се упатува на непостојаноста на грешните: паауинѣ бо тѣуѣнѣ раздраша са. и быша несаѣтаѣни оумалѣниe comPs89,10 Rog; ѿко паауина непостоина естѣ. тако и доуѣша иудина потрѣби са всеж силы comPs38,12 Rog.

Богатиот фонд називи од областа на животинскиот свет го документираме и преку употребата на придавките: **СКОТЬСКЪ**, **СКОТЬНЪ**, **ГОЛЖИИЪ**, **ВРАПОВЪСКЪ**, **ЗВѢРЪНЪ** и др.

Пр. **СКОТЫНЪ**: и зѣѣрнии бо шѣразомъ и скотнии словѣомъ и вси страхомъ божіемъ дръжими сѣтъ comPs148,10 Pog; да оувѣдаты ѣако скотнии быша и скота бога имѣти въделааша comPs105,20 Pog; ни скот бо не невѣрже богаъ и тѣмъ промышление сѣтвори разоумѣи же скотыныа ѹловѣкы травѣ глаголюеть книги и дары христоувыныа имиже питает са ѹловѣкы comPs103,14 Pog; **СКОТЬСКЪ**: ни ѹесоже не бѣдетъ ѿ скотскихъ вѣтъ погыбнѣтъ comHab34,17 Pog; поутѣ свѣрѣпоутѣе ѣако скоти не имашеи разоума жидовскы ѣако скотскы comPs31,9 Pog; **ГОЛЖЫНЪ**, **ГОЛЖЫНЪ** *ѡулабов*: и доуѣхъ зракомъ голжыно! спиде на нь comPs45,5 Pog; егда доуѣхъ сваѣты зракомъ голжыномъ на иорданъ спиде сѣ глас оуѣхъ сказа крѣщеніе когда comPs28,3 Pog; ѣако и голжыне сѣ пѣтѣнці паратъ ти бо ѣако и сребро сирѣхъ ѹисти и попарыша вса зема голжыное иже на иорданъ спиде того же междоурамыи истина и правда comPs67,14 Pog; **ВРАНОВЪСКЪ**: ѣако скоти бо бѣша ѹловѣци не имаше знаменіа христова ... скѣрныи бѣхъ истинны бѣхъ не ѹистъ бо законъ врановскъ comPs146,9 Pog. Се среѣава и придавката **ЗѢѢРНЫ**: и зѣѣрнии бо шѣразомъ и скотнии словѣомъ и вси страхомъ божіемъ дръжими сѣтъ comPs148,10 Pog; ѣако сѣ гнѣвомъ спидѣ въ адъ да многолѣтныа доуѣша дръжимыа свѣводит поноситъ зѣѣрныи ѹловѣкомъ ихъ же прѣвни сѣтъ жидове на христѣа скрѣжыщѣе жѣбы жидовъ ѣако на христѣа пошѣрьше азѣкы своѣ ѣако пѣси comPs56,5 Pog; **ВЛЪКОХЫЩЫНЪ**⁶ *ѡрабнай од волк*: послани бо бѣша въ поустыни ѣако шѣа влѣкохыщны вѣрѣжены диаволомъ comPs48,15 Pog; **ИНОРОЖЪ**: тайнѣ дѣвнѣа мѣнитъ инорога ѣако конѣ тайнѣ вѣхъ инорожъ старосѣтъ рекъ прѣрокъ нариѣаетъ прѣвѣѣнааго испрѣва бо бѣ слово comPs91,11 Pog; инорожъ же ѣако единозраѣенъ адъ въ ѣста оубо адова вѣмѣхъ са и си разоръ сѣго ради рѣѣрогъ инорож comPs21,22 Pog; **РОЖАНЫ**: исѣдраити трѣбами трѣбѣахъ кованами же глаголюетъ мѣдныи же и рожѣнами comPs97,6 Pog; **СЛОНО(ОВ)ЪНЪ** *од слонова коска*: ѿ шѣждѣа благодѣти еже сѣтъ ризы вари домоѣе сѣтъ велици нариѣаетъ же ѣбо црѣкви слоно(въ)ны ѣако красны и тѣрѣды въ тѣхъ же вѣселит са господѣъ о спѣсажѣнихъ са имъ comPs44,9 Pog. Го бележиме и глаголотъ **РЪЗАТИ** *ржи*: ѣако кони бо свѣрѣпи рѣзаахъ на спѣса въси елико именѣмъ христѣа и бога знаменахомъ са приѣзваемъ въ истинѣ comPs19,8 Pog.

Толкувањата во коментарот кон псалтирот имаат специфичен карактер и најчесто се базираат врз употребата на симболи, алегии и споредби. На овој начин директните значења на зборовите честопати се сооднесуваат со симболичните. Во зависност од потребите за обликување на конкретната идеја, зборовите-симболи добиваат разни толкувања. За симболичното означување на еден поим често се употребуваат бројни именувања и тоа може да бидат зборови со блиско значење, како на пр. горзѣ - хлѣми за *аѣосѣолиѣе*, но може да бидат и зборови со сосема различно значење, како облаци, стлѣпи, громъ исто така за *аѣосѣолиѣе*.

Симболични значења може да добијат и личните и месните имиња, на пр. ханаан бо казаетъ са разоумѣниѣ comPs104,11 Pog.

⁶ И во и заблѣждаше шѣрѣте влѣкохыщное шѣѣ на рамѣ въспрѣнемъ къ шѣтѣхъ принесе и къ своѣмъ хотѣнію 181а6 Vtš.

Коментарот е богат со разновидни споредби, описи на својствата на растенијата и животните кои се јавуваат во функција на симболи. Библијата претставува непресушен извор на инспирација, па толкувањето мошне често е засновано врз традиционални библиски значења познати во христијанската средновековна литература, како на пр. *богати са бога, огнь вѣчѣни, тѣма кромѣшѣна* и сл. Сепак, постојат и такви толкувања во кои се наведуваат реални особини на предметите или на живите суштества⁷. Ваквите толкувања несомнено претставуваат драгоцен материјал за проучувањето на развојот на средновековната лексикографија.

При симболичното градење на споредбите, во објаснувањето доаѓа до израз алегоријата и аналогијата, но толкувачот секако бил принуден да употребува и секојдневна лексика, за да ги именува животните, растенијата, природните појави, предметите, па коментарот содржи интересно лексичко богатство од различни семантички сфери, а изразена е и богатата синонимија⁸.

Со споредувањето на црковнословенските и современите називи од областа на растителниот и животинскиот свет доаѓаат до израз јазичните промени кои се резултат на историскиот развој на јазикот. Разновидностите на еден назив се одраз на зборообразувачките, структурни промени на речничкиот состав. Можеме да заклучиме дека во современиот македонски јазик се присутни голем дел од црковнословенските називи со фонетски и зборообразувачки разновидност, а врз основа на споредбите на значењата на називите во црковнословенскиот и македонскиот современ и дијалектен јазик можеме да увидиме определени сличности и разлики⁹, доаѓа до проширување или поретко до стеснување на семантиката на називите, односно има поголема разновидност и пројавена тенденција за проширување на значењето.

⁷ на пр. *дворове глаголат са ближѣа домовѣ мѣста* comPs68,26 Bon; *лихѣж глаголетъ срееро* comPs54,12 Pog; *главѣ же естъ дрѣво шгорѣло* comtitPs7 Bon, *ложе глаголетъ са егда голо естъ постелѣ же егда постѣлано естъ* comPs6,7 Bon.

⁸ пр.: *накоже бо въ дѣревахъ сирѣчь въ лѣсѣхъ зѣбриѣ живѣтъ; възнесѣ та сирѣчь прославѣ та; въразоумѣетъ сирѣчь ѱѣитъ пророка; тѣмъ бо съкроушени быша съзѣди съзѣделника сирѣчь како зѣди гнилы; съ кадиломъ еже естъ мѡлѣтеа.*

⁹ Во однос на називите *козѣл*, *козѣла ѣрч*, *козле* називот **козел** во современиот македонски јазик е истиснат од **прч**, кој исто така има словенско потекло, но зачувана е само деминутивната форма **козле**, во врска со *тѣльць*, *юньць* со значење *ѣтеле*, *јуне* во македонски јазик се употребува називот **јунец**, женскиот корелат **јуница**, **јуничка**, а формата **телец** е истисната од **теле**, соодветно на *осѣлз*, *осѣлица*, *осѣла* се употребуваат **магаре**, **магарица**, **прле**, со **јагница** обично се именува *женско јагне*. Со **јагнец**, **јагне** се означува *младенче од овца*. За именување на *вол*, покрај **волз** во црковнословенскиот се употребува и *скотъ* и обично се однесува на *волови*, *коњи*, *магариња*, а современ план е општ назив за *сѣѣе живоѣни*.

ЛИТЕРАТУРА

- Аргировски М., 2005: „Имиња на животни и на растенија во библиските текстови (македонска редакција)“, *XXXI Научна конференција на Семинарот за македонски јазик, литература и култура*, Скопје 2005.
- Дуйчев И., Кристанов Ц., 1954: *Естествознанието в средновековна Бџлгарија*, София 1954.
- Макаријоска Л., 2007: „За зоонимите во македонските црковнословенски текстови“, *Студии од историската лексикологија*, Скопје 2007.
- РЦЈМР – *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, гл. уредник З. Рибарова, ред. Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска, т. I, Вовед, а–б, Скопје 2006, т. II, св. 8-9, Скопје 2008, св. 10, Скопје 2009.
- SJS – *Slovník jazyka staroslovenského*, I Praha 1962, II Praha 1973, III Praha 1982, IV Praha 1997.
- Трајкова К., 1999: *Животинскиот и растителниот свет во Свјатославовиот пролог*, Литературен збор, XLVI, 1-2, Скопје 1999, 33-37.
- Тресидер Ц., 2001: *Речник на симболи*, Скопје 2001.
- Џубалевска М., 1993: *Лексиката на коментарот кон Појодиновитиот и Болонскиот исалир*, магистерски труд, Скопје 1993.
- Чолова Ц., 1988: *Естествонаучните знания в средновековна Бџлгарија*, София 1988, 255-335.

811.163.1'373.46:[091:003.349.8

Соња Новотни

ЛЕКСИЧКАТА НАСЛОЈКА ОД СЛОВЕНСКИОТ АРЕАЛ ВО ПАТЕРИКОТ БР. 77

Словенската писменост започнала во втората половина на деветтиот век со вклучувањето во преведувањето на Евангелието.¹

Старословенскиот лексички фонд е анализиран од голем број слависти, кои се сложуваат со констатацијата дека првиот словенски писмен јазик, доколку се земе предвид времето за кое станува збор, располагал со богата лексика која ги покривала сите области.²

При анализата на лексичкиот материјал на Патерикот бр. 77 можеме да забележиме дека ракописот изобилува со лексика поврзана со конкретни и апстрактни области, почнувајќи од семејните до религиозно-филозофските.

1. Лексичките единици поврзани со *семејниџе и брачниџе односи, како и со роднинскиџе односи*, со кои словенските јазици се многу богати, и покажуваат присутност и во современиот јазик: баба 159/2, брата 21/12, 46/17, 116/16, внуџцн 439/12, вдовџ 578/15, домаџедеџ 334/8, дџцере 55/1, дџваа 281/2, дџте 248/14, жена 125/11, мати 181/8, младенџцн 303/14 (младенџствџ 248/10), невџстоџ 332/3, џтрокомџ 126/7 (џтроџе 301/14, џтроџнџџ 391/8, џтроџнџцн 442/8), отџа 346/9, родителе 184/16, 348/8, (роднџџмџ 263/2, породнџџџа 260/5), тџа 346/9, сестра 94/1, соџпроџџнџџџ 178/9, џнџ 277/5 (џностн 16/13, џноџо 35/15).

2. Во ракописот среќаваме и голем број лексички единици кои означуваат *делови од човековџџ џџело*. Покрај најосновните лексеми, како што се: глава, кожа, лице, нога, роџка, срџдџџе, во ракописот се јавуваат и други лексеми кои ги поделивме во две групи:

¹ Р.М. Цейтлин, *Лексика старославянскогџ џзџка*, Москва 1977, 26-43.

² В.М. Верещагин, „Из истории возникновения первого литературного џзыка славџн“, *Доклады на VII международном џезде славистџв*, Москва 1973, 6; А. Достал, „Вопросы изучения словарного состава старославянскогџ џзџка“, *Вопросы џзыкознџния*, 6, Москва 1960, 4-8; Р.М. Цейтлин, „Характеристика лексических и словообразовательных средств старославџнскогџ џзџка“, *VII международный џезд славистџв*, Москва 1973, 415-418; Г. Јовановиџ, „Јеванџелска лексика у јужнословенској ћирилској традиции“, *Јужнословенски филолоџ*, XIII, Београд 1987, 83-84; Ф.В. Мареш, „Древнеславџнский литературный џзык в великоморавском государстве“, *Вопросы џзыкознџния*, X, 2, Москва 1961.; Л.П. Жуковская, *Текстџлогия и џзык древнейших славџнских џмятџников*, Москва 1976, 128.

- првата група зборови ја сочинуваат лексемите што се задржале во современиот македонски јазик, како: брада 273/10, дланџ 203/13, жнла 529/12, зѣнница 234/19, зжбѣ 356/7, колѣно 377/20, костѣ 536/4, крѣвь 383/12, лактѣ 139/19, лице 203/14, мѣшыца 480/7; ноздрн 213/13, ноктен 180/11, ѡбразѣ 276/13, око 201/17, плеще 119/5, прѣстѣ 416/7, поупокѣ 215/7, рамо 160/12, рѣжа 194/11, оуста 194/13, оушн 203/14, ѹлюста 198/12, ѹрѣво 223/17, жтроба 265/16.
- во втората група на зборови влегуваат оние лексеми кои веќе не се употребуваат во нашиот современ јазик: бнло 123/10, велемоудѣ 151/4, власн 273/10, вѣна 93/9, вѣко 488/12, прѣсн 301/10, сѣсѣ 151/3, ѹрѣсла 203/15.

3. Во Патерикот бр. 77 се регистрирани зборови со кои се именуваат *йѝици* и *живоѝни*. Во оваа семантичка сфера се опфатени имиња на домашни и шумски животни.

- имињата на домашните животни и птиците се застапени со неколку примери. Сп.: агнеџ 343/17, вельбџдџ 406/4, гоуска 206/17, гоуде 534/18, жрџбеџ 464/8, загарџ 534/16, коџа 181/6, кокошџ 206/17, коњџ 518/17, овџа 438/7, осџљџ 534/13, пџсџ 412/12, птџнџа 343/17, свџнџнџа 534/5, скотџџ 90/15, телџџџ 442/12, хрџџџџ 534/16.
- во Патерикот бр. 77 следиме и неколку примери во кои се употребуваат имиња за шумски животни, птици и инсекти: вџљџџ 534/6, вџранџџ 520/1, гавџранџџ 534/14, грџљнџа 308/7, жаба 512/20, џмџнџа 534/3, лџсџнџа 534/7, лџвџџ 501/9, моуџџа 533/1, моушџџџџ 534/4, скорџџпџнџа 533/20, урџџџџџ 78/18.

Кон оваа група на зборови се приклучуваат и зборовите: крпа 76/9, дов 14/7.

4. Во Патерикот бр. 77 се употребуваат и лексички единици кои означуваат различни *предмети од домаќинството, накии, облека* и сл., кои според употребата се делат на две подгрупи:

- првата подгрупа опфаќа лексеми кои се сè уште зачувани во македонскиот јазик: *бысеромь* 345/20, *вѣнецъ* 335/10, *грьнецъ* 185/3, *жезлн* 204/5, *каднло* 510/7, *ковуегъ* 345/19, *одежда* 172/3, *ѡдрь* 570/8, *поасъ* 516/3, *свѣтнѡныкъ* 538/17, *свѣща* 243/16 (*свѣщннкъ* 56/19).
- втората подгрупа се лексеми кои веќе не се употребуваат во нашиот јазик: *багрѣнцоу* 238/3, *врѣтнще* 494/18, *дрехла* 283/20, *ложн* 226/6, *мнлотарь* 488/9, *одѣянна* 283/20, *понѣва* 409/17, *рнзн* 342/15, *скоуделныкъ* 353/18, *цѣклѣннца* 204/1.

5. Група лексеми кои означуваат *орудија и оружје*: клепце 479/3, лопата 415/19, сѣти 479/5, клѣшамн 203/17, мотнка 353/16, мрѣжне 479/4, оружја 355/4, палцамн 147/20, секира 404/5, стрѣлы 188/17, теслн 404/5, шнть 58/16 (защитници 71/3).

6. Во овој Патерик, покрај другите лексеми, среќаваме и богата лексика која се однесува на духовниот живот на човекот, односно на неговата *ψυχη*: *вѣселнѣмь* 25/16, *вѣра* 348/1 (*вѣрѣнь* 39/3, *вѣроуѣмь* 43/20, *вѣрѣю* 47/9), *гласъ* 457/2 (*безъгласны* 549/3, *пригласнѣше* 573/5, *злогласнъ*

534/17), гнѣвъ 88/2, жалосно 343/10, завистиъ 512/12 (завистию 439/5), злоба 18/5 (злосныи 94/2, злобываго 114/15, безлосни 96/8, злоетворе 97/20), зль 214/11, кротокъ 146/3, любовь 196/17 (любовню 58/18, любовь 83/17), лютоу 363/7, мръзостн 182/13, мръзкоу 527/16, мысль 58/7 (помысль 222/4, мыслню 230/8, мыслнаго 247/11, мыслещоу 283/17, смнсь 354/16), моудрь 127/19 (цѣломоудрьнаа 6/8, прѣмоудри 78/15, моудръствоуютъ 143/13, моудростн 219/7, моудрованне 374/5), радость 88/13 (радостни 14/8, радостню 77/3), страхъ 45/20 (оустрашаю 13/13, страшни 44/2, страшнѣхъ 47/2, бестраха 71/13, страшнѣнше 171/9), сытостн 275/10 (насытитъ 337/3, насышоу 336/19), тоугливъ 100/10, оужась 282/3 (оужасномъ 85/2, оужасоше 339/7), чєсть 71/9.

– дел од зборовите што се однесуваат на човечката психа, а се среќаваат во Патерикот бр. 77, не се употребуваат во денешниот македонски јазик: въждѣлѣхъ 143/15, коварствомъ 57/8, льсть 55/2, печаль 51/3 (печаловахоу 80/16, печалныхъ 90/10), похѣтъ 464/18 (похѣтн 69/18, похѣтныи 109/9, похѣтѣнна 262/12), смѣренне 188/13, оупованна 106/12 (оупованте 103/18).

7. Значајно место заземаат и лексемите кои се однесуваат на *йрехранбениѣе йпродукѣи* (овошје и зеленчук и др.) и *йијалацѣ*: брашна 55/14, вода 206/9, грозды 239/10, житаа 70/12, зєлнє 412/17, кѣппина 187/1, лекю 550/12, масло 102/12, маслнна 214/8, меѣа 574/8, пшєннѣ 134/7, смоковницоу 9/3, соучко 550/8, хлѣба 574/9, ѣблѣкъ 225/19, ѣуменѣ 134/7.

8. Зборови кои се од сферата на *расѣиѣиелниоѣи свєѣи* и нивните делови се јавуваат во неколку примери: вѣтвьнхъ 162/15, врьтѣградѣхъ 162/17, горн 74/20, дрѣваа 74/20, корєннє 65/15 (оукорєннє 96/20, нє корєнн 238/16), лнстнє 214/6, плода 222/8, трынн 97/9, трѣва 277/19, финнкн 550/10, цвѣтєтъ 277/19, цвѣтъ 24/15 (процвѣтєтъ 24/16).

9. Лексичките единици кои означуваат *време и временски односи, йпросѣор, йпросѣрансѣивєни односи и мерни единици* во Патерикот бр. 77 се застапени со околу дваесетина примери. Кога зборуваме за мерни единици, мислиме на мерни единици за простор, за време и мерни единици од секаков вид. Сп.: блнзъ 519/18, велнкъ 571/1 (велнчє 22/11), вєчєрь 35/16, врьмє 2/8, врьхоу 565/2, вьноутрь 572/19, вьстокъ 49/1, высота 94/7, вѣкы 124/18 (вѣкомъ 124/18, вѣуны 221/3), годнны 57/4, горє 69/6, далєчє 110/6, дєнь 272/7, дєсноу 452/10, долоу 107/11, западѣ 48/20, знма 212/11, коньць 518/17, кроугомъ 110/9, лѣвыи 480/12, лѣта 268/14, малкын 4/1, марта 346/2, мѣри 456/16 (мѣрила 41/16), мѣсєць 194/14, начєлѣ 149/17, нѣлє 202/17, ноцѣ 226/17, пєднє 267/10, пєтокъ 199/13, понєдєлннкъ 386/6, срѣды 510/4, стоудєнь 397/10, соубѣтоу 51/18, тамо 123/7, оутрь 420/15, часа 212/11, шнротоу 571/10.

10. Во ракописот следиме и неколку лексеми од сферата на *аѣмо-сферскиѣе, климатѣскиѣе* и други слични *йојавѣ*. Во Патерикот бр. 77 за именување на атмосферските и природните појави се користи скоро секогаш словенска лексика: боурни 190/9 (боурномъ 336/11), варь 408/3 (варноу 220/11), вода 206/6, вѣтръ 265/12 (вѣтромъ 336/11), въздоухъ 265/12,

громъ 192/20, дѣждѣ 70/11, дымъ 235/4, жеци 395/16, землѣ 267/20, зракъ 278/18, капле 267/19, ледъ 269/18, млынна 75/17, мразъ 434/10, мракоу 297/13, моугла 235/5, облакы 267/19, огнь 360/9 (огньные 275/5) пламене 395/16, потоплен 443/20, свѣтло 282/7, снѣгъ 267/17, стоуденоу 204/3, соуши 65/18, темно 282/10, темници 349/17, топлоти 397/11.

Од ретките зборови кои не се задржале во современиот јазик, од оваа група на зборови среќаваме само еден пример: вљнь 278/14, (со значење бран).

11. *Металиите* и другите суровински материјали се застапени само со неколку примери во текстот: волсок 48/2, желџо 150/20 (желџн 118/5, желџнын 125/7, злато 208/19 (златъ 332/10), пѣскаа 145/8, сребро 280/9.

12. Во зборовниот состав на Патерикот бр. 77 се среќаваат и лексеми од сферата на *вселената* и страните на светот: *вселену* 110/4, *востокъ* 49/1 (*вострунѣн* 48/18), *западѣ* 48/20 (*западомъ*), *звѣзды* 86/9, *звѣзда* 267/17, *земли* 10/3 (*землѣаго* *землѣ* 48/11, *земльниѣ* 49/4), *луна* 86/9, *мѣсь* 181/12, *небо* 234/20 (*нѣбесе* 86/10), *слѣнце* 235/1, *страны* 313/18.

13. Термини поврзани претежно со *географски, аграрни и просторни* поими се следниве: безднн 66/5, брѓоу 347/16, виногради 163/14, врхоу 66/5, горн 74/20, града 118/18, жетвоу 407/12, море 413/10 (морско 569/13), нива 408/20, остров 378/11 (острови 377/4), поле 478/14, поток 501/6, прѣдѣл 101/6, ров 515/6, рѣка 567/13, село 24/13, сошн 65/18.

- зборови кои не се веќе во употреба во современиот македонски јазик: врьтъ 163/12, врьтограда 412/14, дьбрехъ 488/16, лоуки 65/19, отокоу 65/20, поучинѣ 515/4, хльми 74/20 (хльмовѣхъ 488/15).

14. Зборови кои се однесуваат на различни *состојби од животои*
на човекои: БОЛЕЊЬ 1^в/19 (БОЛЕЩОУЮ 17/17, БОЛЕЗНИ 45/14, БОЛЕЗНЬ 102/14,
(ПОБѢЛѢХѢМЬ 263/1), ЖИВОТЬ 23/6 (ЖИВЫ 16/18, ЖИВОТВОРЕЦ 45/2, ЖИВОУЩЕЮ
67/10, ЖИВОТНИИМЬ 175/6), ЖИЗНЬ 59/2, ЖИТНЕ 52/20, ЗДРАВЬ 179/10 (ЗДРАВНЕ
78/5), ИСЦѢЛ 180/19 (ИСЦѢЛЕННА 213/1, ИСЦѢЛѢХОУ 228/17, ИСЦѢЛЕВАХОУ 346/8),
КРАСТЬ 196/4, НЕМОЩН 479/15 (НЕМОЩНО 355/7, НЗНЕМОГЬ 499/9, НЗНЕМОГОСТЬ
290/13), ОГНИЦА 212/16, ПОКОЕМЬ 290/14, ПОТЫЩАНН 298/1, РАНАМИ 542/9,
СКОУАВШОУ 578/12 (СКОУНЮ 75/14), СТАРОСТИ 459/17, СМѢРН 44/11, ОУМИРАЮТЬ
48/1, ЮНЬ 277/15 (ЮНИИМЬ 164/15, ЮНОСТИ 317/12).

15. Низ ракописот следиме голем број лексеми кои се однесуваат на сите *ойишесивени* норми и односи.

Најголемиот број зборови од оваа сфера и денес се употребуваат во македонскиот јазик. Оваа подгрупа ја сочинуваат следниве лексеми: богатъ 538/7 (богатого 402/9), вѣна 541/3 (повѣнѣнь 171/11, повѣнѣнѣ 190/20, властъ 225/8, завѣтъ 286/8 (завѣща 286/8), законъ 470/15 (законѣнааго 477/4), нмѣнна 234/8 (нмѣнѣнѣ 281/11), нстѣна 118/8 (нстѣнѣнаа 6/4, нстѣноу 64/15), крѣпость 1/15 (крѣпостѣу 465/7, крѣпко 38/3, крѣпкомъ 64/18), людѣ 32/19 (людѣмъ 64/16, людѣнѣ 65/2 (людѣскоу 1/12), мѣръ 20/5 (мѣренѣ 82/17), мѣта 62/7, мѣтежъ 93/13, народъ 129/5 (народомъ 64/15, народа 212/5), прѣотѣтѣ 524/7, плѣкы 243/8,

повѣднѣ 244/16 (повѣжѣ 373/6), правда 281/14 (праведно 24/1, праведници 77/4, праведнаго 173/6), празникъ 276/3 (празнично 434/7), прѣстоли 79/15 (прѣстола 342/13), работаю 370/4 (работашн 457/8, работашн 226/14), сила 78/5 (силою 86/16, силнь 370/6), слава 378/3 (славное 57/11, славити 124/5, прославит 133/9, прославляю 133/10), сборъ 147/16 (сборною 435/2, събраше 116/16), соудъ 172/8 (соудници 9/12, соудни 34/1, соуднын 79/8, соудити 80/4), трудоу 101/3 (трудоу 115/1, трудоуша 145/14), оуспѣхъ 413/14 (оуспѣшен 180/3, оуспѣти 180/4), црѣтва 537/13, цѣноу 387/16, чинъ 405/7.

Втората подгрупа се мал број зборови кои не се употребуваат на современ план: бранъ 422/1, мѣздоу 54/12, ницѣтоу 284/3, ѡблнѣнне 290/20 (облнѣнне ѡблнѣно 557/13), погыбноу 48/19 (погыбѣли 64/8), ратоуѣмъ 422/2, сынъ 58/10, ѣзыка 91/8 (ѣзыкъ 566/1).

16. Во Патерикот бр. 77 се застапени и лексички единици кои означуваат разни *сиѡиански* и *градежни материјали*, вклучувајќи ги и нивните делови. Поголем број од овие лексеми се задржани и во современiot македонски јазик: врата 83/12, градъ 233/9 (заградыти 394/5), двора 549/12, домъ 572/9 (домашны 349/18), жилища 478/20, кровѣхъ 54/1, манастирен 465/1, ѡграда 209/15, покровъ 170/5, платоу 273/16, храма 177/20, црковъ 177/18, пещероу 501/17, оулицѣ 478/21.

Кон ретките зборови, кои не се задржале во нашиот јазик, ги приклучуваме и следниве: горницоу 403/4, храмнинахъ 162/18.

17. Объемна група зборови во Патерикот бр. 77 секако се и зборовите со кои се означуваат *лица* кои се *вршиители на некоја дејност* (*професија*) или *носиители на функција*:

банаръ 392/20, влѣко 2/13 (влѣцоу 129/10), властеле 163/9 (властелни 166/8), водоуноша 185/13, вратаръ 113/13 (вратарѣ 113/10), врачъ 2^v/16, воини 448/18, гоуинтель 37/4, жителе 193/7 (жителници 206/14), житопродавци 212/12, зашитници 71/3, исполнѣ 567/20, клетвоветникомъ 151/20, клоучарѣ 22/6, кнеза 163/20, крѣтнанице 431/17, лѣтѡписецъ 33/7, моуунтель 167/7 (моуунтелемъ 47/5), наставникъ 15/17 (наставниче 490/6), наѣлници 439/12, пастырѣ 562/9 (пастырѣ 59/15), плетецъ 152/14, поборници 63/10, подрѣжатель 388/16, помощника 282/1, поповъ 274/8, прнѣстници 26/4, проповѣдникъ 240/8, проснтель 333/14, прѣстоупникомъ 151/20, поутиникъ 214/14, рабъ 163/13, разбонникъ 3/8, рвенникъ 406, свѣтникъ 273/18, скомрахъ 201, слоужителници 369/1, спаснтель 48/15, оуунтель 184/8, храннтель 223/1, хоудожникъ 387/12, црѣца 323/10 (црѣ 448/20), чрыпунъ 185/3, градообѣдникъ 215/2, дроугъ 410/10 (дроуга 410/10), дѣлатель 161/17 (дѣлатель 519/19), ндолослоужитело 187/15, любодѣнице 3/9 (любодѣнцоу 9/18), мнтарѣ 3/6, ѡброучѣнни 332/11, ѡбѣщеници 235/19, ѡшельници 412/13, скоуделнѣ 238/2.

18. Но најобемната група во ракописов е онаа која се однесува на *духовниот* и на *религиозниот живот*: бѣгоу 503/8 (божѣ 387/3), врагы 275/13, възнесе 65/12 (прѣвъзнесъ 230/7, възнесет 236/15), въскрѣнни 319/1 (въскрѣнне 524/10), говѣнне 276/9, грѣхъ 17/7 (грѣхъомъ 1/8, грѣсѣхъ 17/3, грѣхъомое

23/19, погрѣшеніе 24/8, сѣгрѣшнш 25/5), дѣх 26/3 (дѣхъ 41/7, дѣховны 98/5), жрътвѣ 54/7 (жрътвѣ 54/2, жрътвѣнникомъ 123/8), знаменіе 46/2, избавленіи 68/14 (избавителю 139/11, избавити 351/18), каѣ 164/1 (покаяніе 23/19, покаявшоу 364/2, непокаян 503/5, каеть 503/4), комѣканіе 272/17, крѣть 56/12 (крѣтитъ 429/10), покрѣщен 432/8, молюще 68/1 (молитвы 236/15, молю 298/18, молебныи 302/3, оумолити 408/13, помолити 408/13, мѣстивомоу 467/16, ѿбрѣзано 134/12, подобѣ 78/7 (подобаетъ 102/10, подобаше 136/5), помаза 213/20 (помазаніи 180/12, помазавше 196/2), приносятъ 15/6 (приношеніи 15/14, приношати 137/12), приѣстити 234/5 (приѣщан 179/6, приѣстники 213/18) проповѣданіе 35/7 (проповѣдаетъ 49/4), прѣполовеніе 302/20, прѣставляеть 64/13 (прѣставляша 413/19), свещейныи 119/19, спасти 174/3, оугоѣдышнми 88/20 (оугоѣженію 393/9), оутѣшеніи 200/4 (оутѣшеніе 325/4).

19. Во прегледот на зборовните групи од словенскиот ареал како последна ја наведуваме онаа што ги опфаќа зборовите кои меѓусебно се карактеризираат со својата *семантичка хетерогеност*: бесѣда 275/6 (бесѣдоуи 89/13, бесѣдовати 114/8), вѣды 90/6, възмоуцаеть 63/17, възхѡдъ 572/10 (възхѡдитъ 66/5, възхѡдѣ 572/10) главна 212/17, гнѣѣда 343/17, даръ 101/11, дръзновленіемъ 6/18, заемлетъ 354/1, запльваахоу 116/5 (запльваніемъ 287/13), красны 65/19 (красотоу 76/19, красоты 481/14), люта 36/5 (лють 37/6), мльва 69/5 (безъмльвнѣ 104/19, безъмльвѣствоуѡци 158/17), нагъ 192/4 (наготоу 505/19), образѡмъ 1/1, обращеніе 1/5, ѡбезати 163/15, ѡдѣдоу 192/1, погоубоу 33/2, попранъ 59/4, расхѣтитше 326/8 (расхѣщѣномъ 349/18), рьвеннѣѣ 406/14, сквьненъ 49/17, свѣрацаше 108/5, скроушнѣ 145/17 (скроушаніе 422/13), сѣни 529/20, тання 221/8 (таннахъ 107/13, тан 184/8, таннѣствомъ 205/4), тваръ 5/13, трепѣтоу 48/13 (трепѣцоу 57/12), оугоѣдышнми 88/20 (оугоѣженію 393/9), оужасъ 282/3 (оужасномъ 85/2, оужасоше 339/7), оустрьми 108/11, щѣдротъ 288/7 (щѣдрѣтамъ 32/7), хѡѣхоу 190/14 (хѡждаше 199/16, хѡдитъ 216/14), хранѣнше 35/9 (хранн 96/9, хранитель 223/1, чнслоу 366/14, чнстотоу 96/8 (чнстинхъ 138/5), шоумъ 76/6 (шоумѣца 79/11).

ЛИТЕРАТУРА

- Верецагин В.М., „Из истории возникновения первого литературного языка славян“, *Доклады на VII международном съезде славистов*, Москва 1973, 6.
- Достал А., „Вопросы изучения словарного состава старославянского языка“, *Вопросы языкознания*, 6, Москва 1960, 4-8.
- Жуковская Л.П., *Текстология и язык древнейших славянских памятников*, Москва 1976, 128.
- Јовановић Г., „Јеванђелска лексика у јужнословенској ћирилској традицији“, *Јужнословенски филолоѣ*, XIII, Београд 1987, 83-84.

- Мареш Ф.В., „Древнеславянский литературный язык в великоморавском государстве“, *Вопросы языкознания*, X, 2, Москва 1961, 17-18.
- Цейтлин Р.М., *Лексика старославянского языка*, Москва 1977, 26-43.
- Цейтлин Р.М., „Характеристика лексических и словообразовательных средств старославянского языка“, *VII международный съезд славистов*, Москва 1973, 415-418.

811.163.3'373.23

811.135.1'373.23

Мери Момировска

**ЗА НЕКОИ ПОФРЕКВЕНТНИ ЛИЧНИ ИМИЊА И НИВНИТЕ
ДЕРИВАТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ВЛАШКИОТ
АНТРОПОНИМИСКИ СИСТЕМ**
(врз материјал од Крушево)

Најстариот писмен податок за Крушево како населба датира од 1467/68 година. Во Опширниот турски пописен дефтер бр. 4 за Прилепскиот вилает, објавен од Архивот на Македонија, се наоѓа најстариот запис за Крушево, кога тој простор бил мезра, којашто му била дадена на спахијата Хусеин-бег, заедно со Прилеп и други 31 село (група автори 1978: 11). Мезра било празно и ненаселено место, кое било давано во посед на некој спахија со цел да го насели, за подоцна од него да влече приходи. Развивокот на Крушево бил нерамномерен, со брз и чест прилив и одлив на жители. Неговото територијално ширење стагнирало кон деведесеттите години на XIX век, кога згаснал и неговиот релативно долг стопански напредок. Населението кое се доселувало во овој регион, во речиси полни четири столетија, било со различна етничка, социјална и верска припадност. Најпрво се населило сточарско номадско население, најверојатно од македонско и од албанско потекло. Власите се населувале во четири наврати: во 1769, во 1788, во 1812 и во 1821 година. Голем број од нив доаѓале од Москополе, од Грамос и од Тесалија. Во почетокот на XIX век се доселиле мал број православни Албанци од Јужна Албанија, кои уште во време на доселувањето почнале да се власизираат. Во првата половина на XIX век од политички или од стопански причини надошле многубројни доселеници – Македонци од околните крушевски, демирхисарски и прилепски села, како и Македонци – сточари од мијачките села долж сливот на реката Радика. Стопанскиот развивок на Крушево во средината на XIX век привлекол и незначителен број на Роми, кои биле православни и веднаш се претопиле во масата влашко население (група автори, 1978). Илинденското востание во 1903 година го успорило стопанскиот, економскиот и општествениот подем на Крушево. Имено, тогаш биле разурнати една третина од градските куќи (околу 600 куќи), а многу граѓани биле брутално убиени или ограбени од турските поробувачи. Оттогаш нагло се намалува бројот на жителите на Крушево. Од бројката 11.000 жители, колку што броело во текот на целиот XIX век, Крушево во 1921 година се сведува на само 3.862 жители (Голомб 1984: 20-23).

Од изнесеново се гледа дека Крушево главно се населувало од втората половина на XVIII век до почетокот на XIX век. Во текот на овие години речиси секогаш преовладувало влашкото население, а веднаш по него доаѓало македонското. Другите етнички популации, како православните Албанци – Арнаути и Ромите биле на маргините во оваа градска средина, или нивното влијание било незначително како на економски, така и на општествено-културен план.

Денес во градот доминираат две големи етнички целини: македонската и влашката, и секоја од нив паралелно ги негува и ги развива своите обичаи, културното наследство, јазикот и, се разбира, својот антропономастикон.

Во личноименскиот систем на Македонците од Крушево присутни се оние специфики и правила кои се карактеристични за македонската првична номинација, без некои значителни отстапувања и разлики. Значи, присутни се како **словенските лични имиња** (се јавуваат во два лика: **сложени** и **монотематски**, т.е. **апелативни**), така и **несловенските лични имиња** (постари – **христијански**, т.е. **црковни** и понови – **западноевропски** или **модерни**). Се даваат и **полни (примарни) лични имиња**, но и **изведени (секундарни)**. Изведените имиња, познати уште и како хипокористични лични имиња, се резултат на две добро познати јазични законитости: скратување на личното име и негова суфиксација.

Со оглед на фактот што за македонскиот личноименски систем е кажано и напишано многу од страна на ономастичарите, тука ќе бидат претставени некои од карактеристиките на именувањето кај Власите во Крушево, со посебен акцент на оние кои се типични и различни од македонските.

За разлика од нашата традиција во именувањето, кај Власите речиси не се среќаваат народните лични имиња. Доколку ги има, тоа се лични имиња од словенско потекло, но со влашка адаптација. Тука пред сè се мисли на гласовни промени во името, како и на стилистичка деривација со помош на суфикси од ароманско потекло, со кои се добиваат деривати на конкретното име чиј облик некојпат многу се разликува од изворната форма. Така личното име **Живко** кај Власите го среќаваме како **Жика** и **Цика**, а со посредство на грчкиот јазик се јавува и во ликот **Зиску**, во чија основа лежи истото значење како кај Живко. **Сџојан** кажано на влашки ќе биде **Шона**, а **Сџасе** ќе биде **Суџа**, односно ќе се замени со грчкото име **Соџир** со исто значење, па ќе се јават и неколку деривати од него: **Соџираки** (изведено од полната основа на името), **Аќи** (добиеено со скратување на претходната форма) и **Тира** и **Тирчу** (образувања од вториот слог на името).

Неопходно е да се истакне дека носителите на овие народни имиња најчесто се Македонци кои, условно кажано, на овој начин се „прекрстени“ од своите сограѓани – Власи во секојдневната неофицијална комуникација.

Најголема и најчеста употреба во влашкиот личноименски систем имаат христијанските имиња. Тие се најстар именски слој, односно одраз на традицијата. Она што за Словените претставуваат словенските имиња, особено народните, тоа за Власите претставуваат христијанските имиња. Овде треба да се истакне дека во официјална употреба (во документи, во матични книги и воопшто во администрацијата) христијанските имиња ги даваат во нивната полна форма, која е напoлно идентична на македонската. Но, во секојдневната комуникација ги користат дериватите на овие имиња и тоа независно дали се работи за Македонец или за Влак како носител на името. Токму кај дериватите на имињата од христијанско потекло се јавува огромно богатство од форми, кое верувам дека би било предизвик за секој ономастичар. Тука доаѓаат до израз разликите меѓу двата система и тоа како на фонетски, така и на морфолошки план. Потоа, се истакнуваат можностите што ги нуди влашкиот јазик и, се разбира, се потврдува креативноста на народот.

Поради навистина обемниот репертоар на христијански имиња, ќе се ограничам на пофреквентните и на оние кои за мене беа понеобични и загатливи.

Деривати на л.и. *Георѓи(-j, -ja)* се: *Јорѓо, Јорѓу, Јорѓаки, Јорѓула, Јорѓули; Џоца, Џоцу* и поретко *Гоѓа*. За разлика од македонската состојба, каде има преку 300 директни и индиректни изведби од ова име (Јосифовска 1993), кај Власите бројот е далеку помал. Можеби тоа се должи на фактот што кај нив нема деривати од ова лично име на почетните букви *Ѓ* и *Ж* (додека кај Македонците има: *Ѓорѓи, Ѓоре, Ѓоко, Ѓука; Жоре, Жорж, Жорико* и др.), како и на малиот број суфикси со кои се образуваат хипокористите во влашкиот личноименски систем.

Деривати на л.и. *Димитри(-j, -ja)* се: *Димитраки/Димитраки, Димитрули* (изведени со суфиксација на полна основа на името); *Така, Таки/Таки, Таку/Таку, Такули/Такули* (образувани од третиот слог на името, што е ретка и понова појава кај Македонците); потоа *Дима* (добиеено со првична деривација) и *Митиу* (со средишна деривација). И тука состојбата е слична со онаа на л.и. *Георѓи(-j, -ja)*, бидејќи и од *Димитри(-j, -ja)* во македонскиот јазик постојат преку 200 хипокористици (Стаматоски 1990: 121).

Анастас се појавува со следните ликови: *Таику* и *Ташули*. Тие се толкуваат како директни изведувача добиени со крајна слоговна деривација, од кои подоцна индиректно се развиле формите *Шули* и *Шула* (првата за дете или за младо момче, а втората за постар човек).

Деривати на л.и. *Аџанас* кај Власите во Крушево се: *Аџанасаки* (изведено од полна основа + суфикс) и *Сака, Саки, Саку* (добиеени од скратена основа, односно со крајна слоговна деривација).

Личното име *Илија* се јавува во облиците: *Илча* и *Илчу*; а *Јован* со формите: *Јани, Јанку, Јанаки* и ретко како *Јана*.

Деривати на л.и. *Михаил* се: *Миха* и *Миху* (изведени со скратување на името); а на л.и. *Наум* се: *Уна*, *Унча*, *Уни* и *Унчу*, при што последниот облик (*Унчу*) се дава на постар човек. Хипокористичите на л.и. *Наум* се резултат на слоговно-фонолошка деривација, односно од вториот слог на името, на кој се извршила и гласовна промена, поточно замена на гласот **м** со гласот **н**.

Личното име *Никола* се среќава во облиците: *Нико* и *Нику* (добиеени со скратување на основата на личното име), потоа *Николаќи* (со суфиксација на полна основа) и *Лаќа* и *Лаќу* (со крајна слоговна деривација). Формата *Лаќу* кај Власите се употребува за постар човек чие официјално име е *Никола*.

Женските лични имиња кај Власите во Крушево не се разгледувани во овој труд, од причина што неговата цел не е целосно претставување на личноименскиот систем кај Власите, ами накусо претставување на некои негови специфичности. Во прилог на ова стои и констатацијата дека речиси целокупниот фонд на женски лични имиња е директно наследен од грчкиот јазик. Извесни форми претрпеле мала фонетска адаптација во поглед на изговорот на некои гласови и на местото на акцентот. И кај женските лични имиња се јавуваат хипокористични форми добиени по слични принципи како кај машките имиња.

За крај ќе додадам неколку свои видувања:

1. Во македонскиот личноименски систем постои далеку побогата деривација отколку во влашкиот. Репертоарот на суфиксите во зборообразувачката деривација кај влашките хипокористичи се сведува на следниве: **-а**, **-аќи/-аки**, **-аќа**, **-аќу/-аку**, **-аќули/-акули**, **-аќула/-акула**, **-ула**, **-ули**, **-ча**, **-чу**, **-и**, **-у**.

2. Со деривацијата на личните имиња кај Власите во некои случаи се дава информација за возраста на носителот на името, т.е. се спроведува старосна дистинкција меѓу луѓето заради потребата од што поуспешна комуникација. Така, л.и. *Шули* упатува на дете или на младо момче. Идентична е состојбата со личните имиња *Ташули* и *Маќули*; додека пак хипокористичите на **-ула** и **-чу** (*Шула*, *Илчу*, *Унчу*) се однесуваат на постари луѓе. Ваква појава во личноименскиот систем кај Македонците не се среќава.

3. И покрај тоа што Крушево е, за жал, една од многуте двојазични средини во Република Македонија, таму независно функционираат два личноименски системи. Тоа значи дека јазичната интерференција во тие системи е минимална и е резултат на типолошката сродност на македонскиот со ароманскиот јазик. Не можам да не го искажам задоволството кое лично го чувствувам од фактот што во оваа средина луѓето ги негуваат своите оставнини и традиции, со што докажуваат колку се почитуваат себеси, а и колку се почитуваат меѓусебно.

ЛИТЕРАТУРА

- Голомб 1984 – Golab Z., *The arumunian dialect of Kruševo in SR Macedonia, SFR Yugoslavia*, Скопје 1984.
- Група автори 1978 – Група автори, *Историја на Крушево и Крушевско*, книга прва, Крушево 1978.
- Јосифовска 1993 – Јосифовска М., „Личното име Георги(-ј,-ја) и неговите деривати во македонскиот јазик“, *Прв научен собир на млади македонисти*, Скопје 1993, с. 303-312.
- Стаматоски 1990 – Стаматоски Т., „Личното име Димитри(-ј,-ја) и неговите деривати во македонскиот јазик“, *Македонска ономастика*, Скопје 1990.

811.163.3'282:811.512.161'373.232

Васил Дрвошанов

ТУРСКИ ЛЕКСЕМИ ОД РОДНИНСКАТА ТЕРМИНОЛОГИЈА ВО ГОРАНСКИОТ ГОВОР

*По повод десетгодишнината од смртта
на академик Оливера Јашар-Насиева*

1. Во прилогов, врз основа на дел од ексцерпираниот материјал во врска со роднинските односи во горанскиот говор¹, ќе се обидеме да ги претставиме турските лексеми од областа на роднинската терминологија во односниот говор. Нашето внимание ќе го посветиме на називите за изразување на семеите што претставуваат крвно сродство: 'татко', 'родители', 'единец', 'момче', 'дедо', 'стрико' и 'вујко', нотирали во прилогот „Горански народни песни“, застапен во делото на академик Ристовски: *Македонскиот фолклор и националната свес*² и во книгите: *Народната ѝесна на Гораниите*³ и *Горански народни ѝесни: ѝесне, ѓачке и иѓрачке ѓорске*⁴, давајќи, притоа, извесни етимолошки толкувања за односните називи.

2. **Бабо.** – Со значење 'татко' во горанскиот говор се употребува лексемата *бабо*, сп.: Дај ми, боже, крила паунове/ да прелетам три-девет плајни-не,/ па да паднем во турска јордија,/ да јодберем младо без мустаѓе/ што да нема мајка ни бабајка,/ што да нема ни сестре ни браќа;/ мила мајка кавга коптисује,/ мили *бабо* ковчег исфрљује,/ миле сестре мираз потражујет,/

¹ Горанскиот говор ја опфаќа областа Гора, којашто се простира на крајниот северозападен дел од македонската јазична територија. Областа Гора ја сочинуваат триесет села, од кои само две села (Јеловјане и Урвич) се во Република Македонија, а другите села, за жал, се наоѓаат надвор од границите на нашата земја, и тоа: деветнаесет села (Баќка, Брод, Враништа, Глобочица, Диканце, Драгаш, Зли Поток, Голем Крстец, Мал Крстец, Крушево, Кукаљане, Лештане, Љубовиште, Млике, Орќуша, Радеша, Рапче, Рестелица и Шајновец) се наоѓаат во Косово, а девет села (Борје, Запот, Кошаришта, Ново Село, Оргошта, Орешек, Пакиш, Црнолево и Шиштевец) се наоѓаат во Албанија.

² Д-р Блаже Ристовски, *Македонскиот фолклор и националната свес*. *Испиражувања и записи*, II, Студентски збор, Скопје 1987, 241-330.

³ *Народната ѝесна на Гораниите*. Избор и редакција: Трпко Бицевски, Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје, Македонско народно творештво, Народни песни, кн. 15, Скопје, 2001.

⁴ Назиф Докле, *Горански народни ѝесни: ѝесне, ѓачке и иѓрачке ѓорске*. Редакција: д-р Блаже Петровски – д-р Татјана Каличанин, Патрија, Скопје 2000.

миле браќа меѓе поставујет Јеловјане (ГНП, 247–248); *Бабо* не те дава за мене,/ *бабо* ќе те даде, удаде,/ за паре ќе те продаде,/ за јено старо старчиште Зли Поток (ГНП, 267); – Мајчице мила, најмила,/ немој да кажеш бабету,/ та не е *бабо* ка *бабо*,/ токо е змија под камен – / пред врата ќе ме истера,/ кучишча ќе ме изедат! Крушево (ГНП, 276); Шо ти била мила нана,/ шо ти била много среќна,/ а па *бабо* још мераклија,/ си панала арна куќа,/ арна куќа, арни луѓе Крушево (НПГ, 47); Иди кажи на *бабо* ти:/ пуста јовце ге украде,/ пуста јовце – све бекице! Кукаљане (ГНП, 288); – Не се мажам још година,/ нека ми је мајка умрела,/ јоште нема пол година,/ од кад ми је *бабо* умрео Враништа (НПГ, 196); Ељ ти носи, ја мланесто, свешто-нешто,/ Да ми ткајеш, ја мланесто, да ми плетеш,/ Тербијетно, ја мланесто, табијетно,/ Свекаво ти, ја мланесто, не ти сака,/ А па *бабо*, ја мланесто, јоште појќе Борје (ДГНП, 118) и др.

Овој назив уште почесто се среќава во формата за обраќање, сп.: Сме биле ке манеста,/ сме виделе Шар Планина,/ ти носиме голем сел'ам,/ мили *бабо* голем исл'ам,/ голем сел'ам од манеста Зли Поток (НПГ, 41); – Што је онја, *бабо* море, горе во планина,/ даљ' се орлој, *бабо* море, иљ' са камној? /.../ – Нек' отиде, *бабо* море, шестотине,/ нека дојде, *бабо* море, Суљ-кеаја! Крушево (ГНП, 279); Ево идет, *бабо* море, гурбетчије,/ иди прашај, *бабо* море, во комшије Кукаљане (НПГ, 140); Дај *бабо* тулица,/ Да претурим јуница Борје (ДГНП, 40); „Жиф *бабо* да не ми биде,/ Та што ме даде во село,/ Во село тија Брод село! Орешек (ДГНП, 157); „Жиф *бабо* да не ми биде,/ Та што ме даде во село,/ Та што ме даде во село,/ Во село, тија Брод село! Орешек (ДГНП, 157–158); Ќе летујеш, *бабо*, три године,/ Три године, *бабо*, и четири./ Да ми пратиш, *бабо*, шарка книга,/ Да га пујем, *бабо*, и да жалам./ Да ми дојдеш, *бабо*, што поберго,/ Ќе те чекам, *бабо*, на вратиче Шиштевец (ДГНП, 185) и др.

Сп. уште: '*бабо-ми*, нотирано во Млике (Видоески, 2000: 56).

Во одделни песни е регистрирана придавката *бабов* 'што му припаѓа на *бабо*', сп. – В'рвет, в'рвет гуједа/ И *бабова* јуница Борје (ДГНП, 40); – Не се плаши, Фатимо Дорио, тољко не се плаши,/ Мије ти сме, Фатимо Дорио, твује устројници,/ *Бабове* својници, Фатимо Дорио, *бабове* апапи Борје (ДГНП, 115).

Називот *бабо* е заемка од турскиот јазик, тур. *babā* 'татко, прадедо, старец, добар човек' и претставува балкански турцизам, само што во горанскиот говор се употребува со завршокот -о (ERHSJ I, 82-83).

2. 1. Бабе. – Во одделни населби од горанскиот говор се јавува разновидноста *бабе*, хипокористик од *бабо*, во формата *бабеџу*, сп. Во пусто село дејке немаје –/ по пет беќара на једна дејка,/ зашто *бабеџу* паре сакаје,/ нано, нанице, паре сакаје! Јеловјане (ГНП, 247); – Мајчице мила, најмила,/ немој да кажеш *бабеџу*,/ та не е *бабо* ка *бабо*,/ токо е змија под камен – / пред врата ќе ме истера,/ кучишча ќе ме изедат! Крушево (ГНП, 276); А *бабеџу* ќе му купим,/ ќе му купим ока тутун,/ нека пије сам ќе траје,/ шо ќе виѓи,

бош ќе виѓи Крушево (НПГ, 244); Ибишо, груба ходала,/ Ш' учини чудо големо./ Поц'рне лице *бабеџу*/ И постарити матери! Борје (ДГНП, 161); *Бабеџу* хатер н' исаби,/ Халемша плоча замина Борје (ДГНП, 202); Ладна да вода нац'рпеш,/ *Бабеџу* да га онесеш,/ И хубавому Куртету Шиштевец (ДГНП, 139); – односно во формата *бабеџа*, сп. Главата ме боли, момо млада, на две-на три страни,/ на две-на три, на четири:/ првата страница – *бабеџа* си немам,/ тужно сом без *бабеџа*./ .../ Да имам *бабеџа*, момо млада,/ мито би ми платив Зли Поток (ГНП, 271); Ељ се страмуш, ја Мухарем, от *бабеџа*./ И ја Мухарем, от *бабеџа*./ Го кажујет, ја Мухарем, много хујлиф./ И ја Мухарем, много хујлиф Борје (ДГНП, 144); – Колај бике, леле, за *бабеџа*./ Колај бике, леле, *бабеџа*./ Јена ока тутун Шкодра./ Јена ока тутун Шкодра Борје (ДГНП, 167–168); – Шато хе груба ходала./ Ка го острами *бабеџа*/ И богуаного ацета Шиштевец (ДГНП, 106–107). Сп. уште: *бабе–бабеџа* (Видоески, 1998: 316), *бабеџа* (Видоески, 1998: 314).

2.2. Бабајко. – Освен хипокористикот *бабе*, во одделни песни од горанскиот говор е нотирана и разновидноста *бабајко*, исто така, хипокористик од *бабо*, сп. – Ти ли ми си дала Бајрету улавому?/ – Ја не ти сом дала, *бабајко* те продав Гора (НПГ, 213); Ќе те прашам мила, право да ми кажеш,/ ти ли ми си дала, *бабајко* ли ме прода?/ – Ја не ти сом дала, *бабајко* те продав,/ комар те изигра на горне кавина Крушево (НПГ, 217); Ќе те прашам мила, ти ли ми си дала,/ ти ли ми си дала, *бабајко* ли ме продав?/ – Ја не ти сум дала, *бабајко* те продал Брод (НПГ, 215); – Зачекај ќерко, ќерчице,/ Још јена цела година,/ Дур да ти дојде *бабајко* Орешек (ДГНП, 157).

Во една песна од горанскиот говор ја сретнавме и формата за обраќање, сп. – Ти сом дошла, мили *бабајко*, со твујего зеќа/ Јанкула војвода Брод (ГНП, 320).

Разновидноста *бабајко* е регистрирана и во други падежни форми, сп. – Мајчице мила, мајчице,/ немој да кажеш *бабајку* Глобочица (НПГ, 167); – За *бабајка*, дејче, колај бива Зли Поток (ГНП, 268); Мацирче оди далеку на далеку,/ града Стамбола, Турски вилает./ Таму ќе идем, тебе ќе оставим,/ тебе ќе оставим и свујега *бабајка* Глобочица (НПГ, 67).

3. Наспрема тоа сосема е ретка употребата на македонските наследени називи: *џаџко* и *оџец*.

3.1. Лексемата *џаџко* е забележана само во три песни, сп. – Кој ми мрса русе косе,/ за него ме *џаџко* продал,/ за него ме нана дала Враништа (НПГ, 114); – Ај Маро, Маро бело переш, Маро,/ Бело переш Маро, зашто ц'рно носиш,/ Дали *џаџко* жалиш, ели стари бабо?!/ – Ој нити *џаџко* жалим, нити стари бабо,/ Токо ја го жалим мојто верно либе./ Мојто верно либе војник ми отиде Орешек (ДГНП, 33); Што си фурке, бре Зејнуле, натурило,/ Дали мајка, бре Зејнуле, те карала,/ Ели *џаџко*, бре Зејнуле, те тепало?!/ – Немам мајка, Јагуле, да ме кара,/ Немам *џаџко*, бре Јагуле, да ме тепа Борје (ДГНП, 160).

Лексемата *џаџко* е изведена од детскиот збор *џаџа* со помош на наставката *-ко*. Детскиот збор *џаџа*, кој настанал со редупликација, се наоѓа во сите јазици. Со испуштањето на првиот слог од редупликацијата со исто значење настанал прасловенскиот лик *ata* (ERHSJ III, 446–447).

3.2. Лексемата *оџец*, исто така, има ретка употреба, нотирана во три песни од еден пункт, сп. Те прашаме, ја другаќе, да ни кажеш,/ Кој те караф, ја другаќе, кој те тепаф,/ Дали мати, ја другаќе, ели *оџец*,/ Та што им си, ја другаќе, досадила? Борје (ДГНП, 123); Ке се жениш, наша дејко, в' хубаф ватат,/ За ништого, наша дејко, да не жалиш,/ Си имала, наша дејко, азган *оца*,/ Азган *оца*, наша дејко, азган браќа,/ Што виделе, наша дејко, ти купиле,/ Ништо ексик, наша дејко, не остајле Борје (ДГНП, 122); Сивни топој на море пуцаје,/ Лепи Гули, боја поставаме,/ Бој девојко, боја ти ставаме/ Овој боја, од *оца* те двоји Борје (ДГНП, 124).

Овој назив е општослов. и праслов. (ERHSJ II, 576–577).

4. Во горанскиот говор за означување на мајката и таткото по однос на своите деца (РМЈ III, 119) не се среќава посебен збор. Во македонскиот стандарден јазик тоа е лексемата *родител*. За изразување на семемата 'родители' во горанскиот говор се употребуваат повеќе синтагми (именски групи), сп. *бабо и нана*, *нана и бабо*; *бабе и нана*, *нана и бабе*, *бабе и маџере*, *мајка и бабе*, *маџере и бабе*; *мајка и бабајко* и *маџере и бабајко*. При тоа, се забележува дека во повеќето случаи прва компонента од синтагмите е некоја од лексемите што ја означува мајката.

4.1. Бабо и нана. – Во горанскиот говор за изразување на семемата 'родители', иако поретко, се среќаваат синтагми, во кои првата компонента е некоја од лексемите што го означуваат таткото. Следнива синтагма го потврдува тоа, сп. *Бабо и нана* збореја,/ кај ќе ме мене турале,/ во рода ќе ме праќаје,/ од мужа ќе ме двоите! Глобочица (НПГ, 190).

Лексемата *нана* е детски збор добиен со редупликација на слогот *на* (ERHSJ II, 499).

4.1.1. Нана и бабо. – За изразување на семемата 'родители' во горанскиот говор се користи синтагмата *нана и бабо*, сп. *Нана и бабо* збореа –/ мене кабаат фрлаа Крушево (ГНП, 273).

4.2. Бабе и нана. – Од синтагмата *бабо и нана* во горанскиот говор се среќава и разновидноста *бабе и нана*, сп. Ти ќе сипеш, ја мланесто, ладна вода,/ Да насипеш, ја мланесто, миљ *бабеџу*,/ Миљ *бабеџу*, ја мланесто, мили *нани* Борје (ДГНП, 138); – Фрл'ај кожив од рамена,/ кука ти га баптисале,/ а *бабеџа* обесиле,/ а па *нана* утепале,/ а па деца упалиле Враништа (НПГ, 102).

4.2.1. Нана и бабе. – Од синтагмата *нана и бабо* во горанскиот говор се наоѓа и разновидноста *нана и бабе*, сп. Радееки дејче се успало/ миѓу *нана и бабеџа*,/ миѓу девет миле браќа,/ миѓу сестра богуана Оркуша (ГНП, 285).

4.2.2. Бабе и матере. – Со значење 'родители' во горанскиот говор е нотирана синтагмата *бабе и маџере*, сп. Кукуј, дејко, закукај,/ имаш *бабеџа*

лошого/ и јако лоша *маџере* Зли Поток (ГНП, 267); – Продаваш ли, колко даваш,/ колко даваш да ги купим,/ ја сом дете сиромашко,/ без *бабеџа*, без *маџере* Глобочица (НПГ, 304); Бери свује, наша дејко, халали се,/ Халали се, наша дејко, со *бабеџа*,/ Халали се, наша дејко, со *маџере*,/ И со твуа, наша дејко, стара мајка Борје (ДГНП, 123); „Ќе се двојиш, новожена, от *бабеџа*,/ Ќе се двојиш, новожена, от *маџере*,/ Ќе се двојиш, новожена, от све свује,/ Ќе се двојиш, новожена, от другари,/ Ќе се двојиш, новожена, в’ мушки тefтеф“ Борје (ДГНП, 131).

Називот *маџере* со значење ’мајка’ е ие., балтослов. и праслов. Суфиксот *-џер* е додаден на основата на детскиот говор *ма-* (ERHSJ II, 389).

4.2.3. Мајка и бабе. – Оваа синтагма со значење ’родители’ ја нотиравме трипати во една песна, сп. Дали жалиш, Дудо Калино, *мајка и бабеџа*,/ Дудо Калино, *мајка и бабеџа*?/ Ја не жалим, Ибраим аго, *мајка и бабеџа*,/ Токо жалим, Ибраим аго, аскер се бере,/ Ибраим аго, аскер се бере Борје (ДГНП, 151–152).

Називот *мајка* е праслов. деминутив од ие., балтослов. и праслов. основа *маџ-*, од која е изведена постарата лексема *мати* (ERHSJ II, 389).

4.2.4. Матере и бабе. – Со значење ’родители’ во горанскиот говор ја забележавме синтагмата *маџере и бабе*, сп. Мрша имаш ка селвија,/ си имала голем игбал,/ ти си расла во две куке,/ тује очи им гледале,/ и *маџери и бабеџу*,/ дека им си прво чедо Крушево (НПГ, 47); Продај ми ге за парициве,/ јас сум дете сиромашко,/ без *маџере*, без *бабеџа* Крушево (НПГ, 197); Иди дома заколи *маџере*,/ Па врати се заколи *бабеџа* Борје (ДГНП, 93).

4.3. Мајка и бабајко. – Во една песна од горанскиот говор со значење ’родители’ од синтагмата *мајка и бабе*, ја забележавме разновидноста *мајка и бабајко*, сп. Дај ми, боже, крила паунове/ да прелетам три-девет плајнине,/ па да паднем во турска јордија,/ да јодберем младо без мустафе/ што да нема *мајка* ни *бабајка*,/ што да нема ни сестре ни браќа Јеловјане (ГНП, 247–248).

4.3.1. Матере и бабајко. – Во една песна од горанскиот говор со значење ’родители’ од синтагмата *маџере и бабе*, ја регистриравме разновидноста *маџере и бабајко*, сп. Ајде Лешо да бегаме,/ шо ќе биди – нека биди,/ колај ќе га наредиме,/ со *маџере*, со *бабајка* Брод (НПГ, 294).

5. Наспрема богатството именски групи за изразување на семемата ’родители’, во кои една од компонентите е од турско потекло, сосема е ретка употребата на именските групи за изразување на споменатата семема, во кои компонентите се македонските наследени зборови: *оџец* и *мајка* (*маџере*).

5.1. Отец и мајка. – Во горанскиот говор со значење ’родители’ е застапена и синтагмата *оџец и мајка*, сп. – Алија море делија,/ ни *оца* имаш, ни *мајка*,/ сал една пуста тамбура Глобочица (НПГ, 176); Алија море, делија,/ ни *оца* имаш ни *мајка*,/ сал јена пуста тамбура Оркуша (ГНП, 287).

5.1.1. Отец и матере. – Од синтагмата *оџец и мајка* во неколку песни од горанскиот говор е регистрирана и разновидноста *оџец и маџере*, сп.

Алија, кузум делија,/ Без *оца* и без *маѿере*,/ Саљ јена пуста тамбура Борје (ДГНП, 86); – Ќе те земем, ево да те зела,/ Да не имаш *оца* и *маѿере* Борје (ДГНП, 93); – Што си било дете будалесто,/ Ја ти рече, дете, ка на шака,/ Ти учини, дете, оцајечки,/ Си заклало *оца* и *маѿере*!? Борје (ДГНП, 94); Остај *оца* и *маѿере*,/ ти да дојдеш покрај мене,/ или младост ми изгоре Рапче (НПГ, 163); Што си било дете будалесто –/ си заклало *оца* и *маѿере*... Крушево (ГНП, 256–257).

5.1.2. Матере и отец. – Во некои песни од горанскиот говор семемата 'родители' се изразува со синтагмата *маѿере* и *оѿец*, сп. Халали се, наша дејко, со све свује,/ Со *маѿере*, наша дејко, и со *оца*,/ Со браќа, наша дејко, и со сестре Борје (ДГНП, 122–123); Мене аскер ме викает,/ две години не се мало,/ а ја Јано ќе идујем,/ нигде никој без матере,/ без *маѿере* и без *оца* Враништа (НПГ, 209).

6. Во горанскиот говор не суштествува посебен збор за означување на семемата 'единствен син на родителите' (ТРМЈ I, 577). Значењето 'единец' во овој говор се изразува описно. За изразување на семемата 'единец' во горанскиот говор е нотирана синтагмата: *једен бабету*. Макар што синтагмата *једен бабейу* со значење 'единствен син на родителите' е нотирана само во една песна од горанскиот говор, сепак зборува дека споменатата синтагма ја заместува семемата 'единец', сп. – Момиче, море момиче,/ И ја сом *једен бабейу* Борје (ДГНП, 29).

Називот *еден* има општослов. и праслов. потекло *edъnъ (ERHSJ I, 966–968).

7. За означување на семемата 'единец', исто така, е забележана и синтагмата *једен маѿерин*, во која и двете компоненти се македонски наследени термини, сп. – Не может дома да идеш/ и ја сом *једен маѿерин* Крушево (ГНП, 269); – Не можеш дома да идеш,/ и ја сум *једен маѿерин* Крушево (НПГ, 53).

8. Беќар. – Во горанскиот говор со значење 'неженет човек, момче, ерген' (ТРМЈ I, 131), 'неженет човек, ерген' (РМНП I, 108–109) се употребува лексемата *беќар*, сп. – Дунав тече под блага јабука,/ на Дунафот невен до колена,/ на невенот свилена постел'а,/ на постел'а *беќар* и девојка Гора (НПГ, 46); Се облагаа *беќар* и девојка:/ кој ќе врзе двеста и два снопа./ *Беќар* врза триста и три снопа,/ дејка врза двеста и два снопа./ Дејка има комар ка пирајка,/ *беќар* има чучка затечена Гора (НПГ, 46); Ако те тебе не грабим, Севдо дејко,/ ти ка ќе идеш на чешма,/ *беќар* по дуна не одам, Севдо дејко,/ беќарско име не носам! Орќуша (ГНП, 252); От ка ти сом, маје, *беќар* било,/ во сокакот не сом било Орќуша (НПГ, 274); Не ме гледај што сум голо и бо-со,/ ток' ме гледај што бело лице имам;/ пустој било, пусто останало,/ кога нема *беќар* да го љуби!/ Не ме гледај што сум ја сирота,/ ток' ме гледај што руси коси имам;/ пuste биле, пuste јостанале,/ кога нема *беќар* да ги мрси!/ Не ме гледај што права става имам;/ пуста била, пуста јостанала,/ кога нема *беќар* да га крши! Крушево (ГНП, 252); – Дуна тече под блага јабука,/ под

јабука зелена рудина,/ на рудина свилена постеља,/ на постеља *бекар* и дивојка./ Се облагаа *бекар* и дивојка:/ кој ќе врзе триста и три снопа?/ Дејка врза триста и три снопа,/ *бекар* врза двеста и два снопа Крушево (ГНП, 255); Ако те, Шајзо, измамим,/ Мурат да не ме викаје,/ *бекарско* име не носим,/ *бекар* по сокак не идем! Крушево (ГНП, 265); Не ме гледај што сом боса, гологлава,/ ток' ме гледај какво бело лице имам,/ пусто било, пусто останало,/ кога нема *бекар* да го љуби!/ Не ме гледај што сом ја сирота,/ ток ме гледај што русе коси имам;/ пuste биле, пuste останале,/ кога нема *бекар* да ге мрси!/ Не ме гледај што сом ја сирота,/ ток ме гледај што права става имам;/ пуста била, пуста останала,/ кога нема *бекар* да га крши! Крушево (Лиманоски, 1993: 286); Усеин *бекар* Мамут јунак над јунаци,/ јунак над јунаци, играч над играчи Крушево (НПГ, 149) и др.

Во одделни песни оваа лексема се среќава во формата за обраќање, сп.: Што си лика, бе *бекаре*, пременало/ за Умиша, бе *бекаре*, Бајмакова?/ Умиша је, бе *бекаре*, веремлија,/ веремлија, бе *бекаре*, маразлија./ Да је бовна, бе *бекаре*, би умрела,/ да је трудна, бе *бекаре*, би родила, – / верем има, бе *бекаре*, тригодишен,/ а па мараз, бе *бекаре*, петгодишен Оркуша (ГНП, 250); Зимај мене, бре *бекаре*, дур те моља,/ зимај мене, бре *бекаре*, дур те мољам Оркуша (НПГ, 289–290); – Овчаре млади *бекаре*,/ пушти ме дома да идам,/ јена сум била матери! Глобочица (НПГ, 52–53); – Отвор врате, врате оба крила,/ ти носиме Ватима дорија,/ бре *бекаре* твуа стара севда,/ Исл'ам *бекар* твуа гледаница Брод (НПГ, 174); – Земај мене, бре *бекаре*,/ дур се сакаме, ајде,/ земај мене, и!/ бре *бекаре* дур се сакаме Љубовиште (НПГ, 212–213); – Ево идем море, тебе ќе те земем,/ тебе ќе те земем Алидин *бекаре*,/ и твуа ќе бидем, по тебе ќе дојдем! Крушево (НПГ, 262); „Хергеле, младо *бекаре*,/ Ја ќе те чекам три године./ Ти ка ќе дојдеш от аскер,/ Ја тебе имам да земем“ Орешек (ДГНП, 71); Земи ме, мор *бекаре*, главо палава,/ Ја не те чекам недеља,/ Та ќе те чекам године Орешек (ДГНП, 102); Ти ка ќе идеш на аскер,/ Море *бекаре*, главо палава,/ Ја ќе от беса изм'рдам,/ Другого ќе ти засакам,/ Близу во твује комшије,/ Море *бекаре*, главо палава,/ И за твујего другара./ Ти ка ќе дојдеш на леје,/ Море *бекаре*, главо палава,/ Ја ќе на пенцер излезем./ Ка ќе ми л'шнет дукати,/ Море *бекаре*, главо палава,/ Твује ќе с'рце препукне Борје (ДГНП, 103); – Ја сом дома, *бекар*, не сом сама,/ со мене е, *бекар*, стар бабајко Зли Поток (ГНП, 268); – Ја сом дома, *бекар*, не сом сама,/ со мене е, *бекар*, стара мајка Зли Поток (ГНП, 268); – Ка би ми се срело, бе *бекар*, што би ми чинело? Зли Поток (ГНП, 279); – Зимбиљо, груба темнице,/ во село што се зборило,/ свејено си била шарена,/ шарена и избришена?/ – Асане, *бекар* пијани,/ твује ме деца бришиле! Оркуша (ГНП, 309); Дали ќе ме остајш, Али-*бекар*, друга ќе засакаш – / првата гледаница? Глобочица (ГНП, 299); Ја ќе те испратим, Али-аго, до Горно Ливаѓе,/ а од тује, Али-*бекар*, ќе се јодвојиме Глобочица (ГНП, 299); – Сви другари ти се ожениле,/ ја сирота тужна немужена,/ Али *бекар* тебе чекајеки Брод (НПГ, 117) и др.

Лексемата *беќар* се наоѓа и во други падежни форми, сп. – Девера имам *беќара*,/ много је к'скан на мене,/ дека имам веќе две рале,/ дека имам пика во чело,/ дека имам очи шарене Гора (НПГ, 38); – Деј мори Јусуф аџија,/ од тебе имам авале,/ мене ме дале, удале,/ најбаш *беќара* Амзета Гора (НПГ, 155); Млада манеста збореше:/ – Имам *беќара* девера,/ он ќе положи поврзе Оркуша (ГНП, 294); Јоште ли ќе носаш Ибо, чакар Ибо ле,/ дечке ногаице, Ибо, и бела скутача?/ – Ќе ќе носим, Имере бе, брате ле,/ дур да жива бидем, брате, дур да век векујем,/ дур го виѓам, Имера бе, брате ле,/ Саита *беќара*, брате, првогo гледаника Оркуша (ГНП, 300); – Саита *беќара*, Ибо, чакар Ибо ле,/ в Скопје го виделе, сестро, на пампур отиде Оркуша (ГНП, 300); Манеста збори, говори:/ – Имам девера *беќара*/ много је к'скан на мене/ дека имам пика на чело... Млике (ГНП, 296); – Јоште ќе га носам дур да жива бидем,/ дур да не видим Саита *беќара*,/ Саита *беќара* првогo гледаника! Млике (НПГ, 157); Имам девера *беќара*/ девер је к'скан на мене/ дека одим сè променета... Глобочица (ГНП, 297); Млада невеста говори:/ – Имам девера *беќара*,/ тој ќе положи поврзе Кукаљане (ГНП, 297); – Девера имам *беќара*,/ девер је ашик на мене,/ дека имам пика во чело,/ дека имам веќе две рале,/ дека имам уста малова Брод (НПГ, 31); – Имам девера *беќара*,/ девер је к'скан на мене,/ дека имам пики во чело,/ дека имам очи шарене Брод (НПГ, 34); – Имам девера *беќара*,/ девер је ашик на мене,/ дек имам пика на чело Брод (НПГ, 69); – Деј море Јусуф аџија,/ од тебе имам авале,/ мене ме дале удале,/ најбаш *беќара* Амзета Брод (НПГ, 154); – Пусте да остане солунске пампори,/ што ми загинаја Саита *беќара*,/ Саита *беќара* првогo гледаника! Брод (НПГ, 158); – Имам девера *беќара*,/ многу е ашик на мене,/ дека имам пика во чело,/ дека имам нозе сремено Радеша (НПГ, 33); – Имам девера *беќара*,/ он ќе ми врзе положи,/ он ќе ге бере копице,/ девер је к'скан на мене,/ дека носим веќе две рале,/ дека имам телна ситарка Диканце (НПГ, 35); – Имам девера *беќара*,/ много е ашик на мене,/ дека имам пика во чело,/ дека сом бела и црвена Зли Поток (НПГ, 37); – Море Омер, црни Омер,/ ти се мужи дилбер Јана,/ дилбер Јана за *беќара*! Зли Поток (НПГ, 209); На *беќара* перчин ду рамена,/ На дивојка комар ка пиројка Шиштевец (ДГНП, 56); Да ми кажеш јорган шо го везиш?!/ – Да покријем *беќара* и дивојка Црнолево (ДГНП, 88); На *беќара* перчин ду рамена,/ На дивојка комар ка пиројка Борје (ДГНП, 82); Имам девера *беќара*,/ Не ми в'рзује положи Борје (ДГНП, 58) и др.; Ми го сакае, море Мамут-паша, оце и аџије – / ќе го дадем, море Мамут-паша, Ибрету *беќару*,/ Ибрету *беќару*, Мамут, севскому алвацији Љубовиште (ГНП, 247); Ми го сакае Мамут оце и аџије,/ ќе го дадем море Ибрету *беќару*,/ Ибрету *беќару* севскому алвацији Љубовиште (НПГ, 150); Па му зела четрсто дукати,/ четрсто дукати, златна булезија,/ златна булезија, руба памуклија – / на ќе него глава не свртела,/ глава не свртела и му побегнала,/ а *беќару* очи останале,/ останале она ќе бегала Крушево (ГНП, 284); Не га давам оре оцем и аџијем,/ ќе га дадем море Ибретом *беќару*,/ Ибретом *беќару* првому гледанику Крушево (НПГ, 148); – Имам ќерка

пашо најбоља девојка./ Не га давам Мамут агем и беговом,/ агем и беговом, оцем нит ацијем./ Ќе га дадем паша првом гледанику,/ Усејну *бекару*, близу во комшије Крушево (НПГ, 149); И врзаја уста со шамија,/ со шамија, очи со светјарка,/ га ставија во козина вреќа,/ га онесоја Сафето *бекаро* Крушево (НПГ, 98); – Дивојчице, муа другарице,/ Ќе те прашам право да ми кажеш,/ Да ми кажеш чарчаф што го везиш?! – Да постелем *бекару* и дивојки Црнолево (ДГНП, 88).

Често називот *бекар* се среќава и во множинска форма, сп. – Дигни ме даде порано,/ рано ќе идем на жетва,/ наша је жетва далечна,/ дур во Маруша Плајнина,/ од каде идет дрвари,/ дрвари млади *бекари* Гора (НПГ, 38); Пана магла, мајчице, по полето,/ жаљ ми пана на срцето:/ ќе се тегне нова кура,/ нова кура – сви *бекари*,/ сви *бекари* нежењети,/ девојките – извадене,/ тупаните – зафатене,/ сфатовите – поредене,/ ашченица – курдисана Јеловјане (ГНП, 248); Ќе ти остаим голем васијет:/ да ме закопаш в Довња џамија,/ да ми остаиш до два-три пенџера:/ првојет пенџер – гледанци ќе врвет,/ другојет пенџер – дејке ќе играје,/ трекојет пенџер – *бекари* к’ играје/ четвртојет пенџер – сватои ќе се редат Јеловјане (ГНП, 262); Пукнала, мајко, цркнала,/ зашто ме роди пристала/ да не мож’ надвор д’ излезем/ од тија пусти *бекари*,/ *бекари* дели канлије Јеловјане (ГНП, 270); Рано к’ идеме на жетва/ во таја плајна аргати,/ од кеде идет дрвари,/ дрвари млади и *бекари* Јеловјане (ГНП, 295); – Васијет оставам: на Горна џамија/ да ме закопате/ и да ми остаиш, мајчице мила,/ четири пенџеричича:/ првото пенџерче, мајчице мила,/ тупани ќе тупа,/ а другото, мајчице мила,/ свирба кеде свири,/ а треќото – дејке ќе играје,/ све мује другачке,/ а треќото – *бекари* ќе играје,/ све мује врсници Крушево (ГНП, 260); – Мајчице мила, најмила,/ ја ка сом била да шетам/ во Иљам Чучулеве ливаѓе/ *бекари* ми го јукрале,/ в механа ми го продале/ за бела љута ракија,/ за рујно вино црвено Крушево (ГНП, 275); Ти се врати, намна бре Гуно, назад’ по трагови/ од ке шо си дошла,/ тамо те чекајет, наман бре Гуно, тројца арамије,/ сви тројца *бекари* Крушево (ГНП, 285); Брале се, брале *бекари*,/ под густа врба Пирова Крушево (НПГ, 89); И дојдоа, Фатими кадини, седмина *бекари*,/ Фатими кадини, седмина *бекари* Крушево (НПГ, 98); – Што не позна ел сме сви *бекари*?/ – Сум познала очи на сви сјаат,/ очи сјаат, лика ви се смије Крушево (НПГ, 98); Да ме закопете горе више село/ *бекари* ќе играје,/ тује да гледа мујего гледаника/ ја шо сом сакала! Рапче (ГНП, 263); – Шадијо, ќерко нанина, мори/ Ќе ти је комар пиројка, Шадо?/ – Мајчице, мила нанице,/ немој да кажеш другачем:/ *бекари* ми го јотсекле,/ камшија ми го напрајле./ – Шадо бре, ќерко нанина,/ Ќе ти је ќердан од грло?/ – *Бекари* ми го искинале,/ во кафе ми го продале/ за таја пуста ракија./ – Шадо бре, ќерко нанина,/ Ќе ти је тенка ситарка?/ – *Бекари* ми га трнале,/ на тупан ми га фрлиле/ за тија пусто играње Оркуша (ГНП, 275); Утре ме дигни порано, нане,/ рано к’ идеме на жетва/ во таја плајна Маруша/ од кеде идет дрвари,/ дрвари дејки и *бекари* Оркуша (ГНП, 294) и др.

Во неколку песни забележавме и множинска падежна форма, сп. – Што се фалиш што идеш на големо,/ на големо кроз наше село,/ још се фалиш – по село *беќарам*,/ још се фалиш да ќе ме грабиш Глобочица (НПГ, 235); Не се фали, мори туфљо, *беќарам* по путој,/ Да го зн'јеш, мори туфљо, кој је Кучук Суљо Орешек (ДГНП, 114); Сви беќари река газет,/ Море бре Јангине, бре,/ Свим *беќарам* ду колена,/ А мој Малиќ ду рамена Орешек (ДГНП, 156); Свим *беќарам* ду рамена,/ Море бре Јангине, хој,/ Саљ мој драги ду колена,/ Море бре Јангине, хој Борје (ДГНП, 210).

Лексемата *беќар* се среќава и во избројана множина, сп. Во пусто село дејке немаје – / по пет *беќара* на једна дејка,/ зашто бабету паре сакаје,/ нано, нанице, паре сакаје! Јеловјане (ГНП, 247).

Од лексемата *беќар* се среќава и придавското образување *беќарски* 'што се однесува на беќар' (РМНП I, 109), сп. – Ај море Курто будала,/ донесај ми чифте волоји/ да изореме дворои,/ да засијеме чамице,/ па и *беќарски* босилок,/ да се накити Зејнепа! Глобочица (ГНП, 298); – Донесај ми чивте волои,/ да изореме дворои,/ да зашиеме шамиите,/ па и *беќарски* босилок,/ да се накитиш де лепа Глобочица (НПГ, 112); Полеко, мори мланесто,/ Да не изк'ршиш колачи,/ *Беќарски* бели колачи Борје (ДГНП, 142); На срце ме јаде, мила мамо, јена љута змија./ Не је била змија, току је кара севга:/ .../ Севгината уста – *беќарска* кутија,/ Севгината снага – пашина намлија! Кукаљане (ГНП, 253); Еминина уста,/ *Беќарска* кутија,/ Чак'р, бре Емине,/ *Беќарска* кутија Борје (ДГНП, 101); Ако те тебе не грабим,/ беќар по сокак не одим,/ *беќарско* име не носим Кукаљане (НПГ, 174); Ако те тебе не грабим, Севдо дејко,/ ти ка ќе идеш на чешма,/ беќар по дуна не одам, Севдо дејко,/ *беќарско* име не носам! Орќуша (ГНП, 252); Ако те, Шајзо, измамим,/ Мурат да не ме викаје,/ *беќарско* име не носим,/ беќар по сокак не идем! Крушево (ГНП, 265); Еминине нозе,/ Ханџарче *беќарско*,/ Чак'р, бре Емине,/ Ханџарче *беќарско* Борје (ДГНП, 101), односно придавското образување *беќаров*, сп. Девојка говори:/ „*Беќарова* вера,/ Ка на море пена./ Дивојкина вера,/ Тв'рда ка камена“ Борје (ДГНП, 70).

Лексемата *беќар* е турцизам од арапско потекло (мн. bekâr, едн. bîk, тур. bekârlîk) кој се наоѓа во сите балкански јазици (ERHSJ I, 130).

8.1. Беќарче. – Во горанскиот говор се среќава формата *беќарче*, хипокористик од *беќар*, сп. Нељ ти реков Џунифер:/ – Та не земај *беќарче* Враништа (НПГ, 269); Ако је нокиште,/ по пут да го јади,/ ако је *беќарче*,/ вamu го донеси! Орќуша (НПГ, 195); Иди да го прашаш,/ дали је женето,/ или је *беќарче*? Диканце (НПГ, 195); Ако је *беќарче*,/ ке мен да го пратиш,/ љуба да му бидам,/ љуба векоична Диканце (НПГ, 196); Темна магла пана во Кракошко Поле,/ јено Арнаутче путои изгрешило./ иди да го прашаш, дали е женето!/ ако је женето, путои да му кажеш,/ ајко је удовче, под пут да го горниш,/ ако је *беќарче*, дома повикај го! Рапче (НПГ, 256–257); – От оздол ми иде, нане, јено лудо младо,/ Иди да го прашаш, нане, дали је женето./

Ако је женето, нане, путој а му кажеш./ Ако је *беќарче*, нане, в' куќа да го т'рнеш Борје (ДГНП, 67).

Почесто ова форма се употребува во вокатив, сп. – *Беќарче* плаво ќурчиче./ што ти нема да дојдеш./ за кого си се кинало? Гора (НПГ, 205); – *Беќарче* плаво ќурчиче./ немој да гајле гајлуеш./ тебе те чека Зејнепа Гора (НПГ, 205); – *Беќарче*, право чучкике./ што си га лика менало./ за кого си се кинало? Орќуша (ГНП, 291); – *Беќарче*, право чучкике./ немој да гајле гајлујеш./ тебе те чека Зејнепа Орќуша (ГНП, 292); – *Беќарче* тенко, високо./ што си га лика менало./ зашто болен си се чинало? Крушево (ГНП, 292); *Беќарче*, тенко и високо./ не ме гледај што сом ја сирото Крушево (Лиманоски, 1993: 286); – *Беќарче* море, *беќарче*, *беќарче* капо накривена./ накривена налево, надесно./ – Сам сом га џаном накривил./ накривил тебе ка сом видел./ – *Беќарче* море, *беќарче*, *беќарче* раскопчан ѓаволе./ – Ја сом се џаном раскопчал./ раскопчал тебе ка сом видел Крушево (НПГ, 247); – *Беќарче* тенко високо./ не одај јако на големо./ Рамзија ти га не давае! Крушево (НПГ, 259); Ој *беќарче* шалаво, палаво./ не ме дава муа стара мајка./ не ме дава, не те бендисује./ дека си сирото, дека куќа немаш! Брод (НПГ, 200) и др.

9. Со значење 'неженет човек, ерген', паралелно со исклучително богатиот број примери со називот *беќар* и со неговиот хипокористик *беќарче*, во горанскиот говор се среќаваат и примери со македонските наследени термини: *момок* и *момче*.

9.1. Македонскиот наследен назив *момок*, кој се јавува во фонетската разновидност *момак*, го нотиравме само во два примера, сп. *Момак* се рана лежи./ Дивојка побежи Борје (ДГНП, 70); *Момак* оздравио./ Цура оставио Борје (ДГНП, 70).

Од овој назив многу почесто ја наоѓаме множинската форма *момци*, сп. Нока на повноќи, мори мајко, *момци* ме викаје./ Мори мајко, *момци* ме викаје./ – Хајде Фато, хајде браќа ти се женет./ Мори Фато, браќа ти се женет Борје (ДГНП, 20); Цар во зелено./ А *момци* во ц'рвено Борје (ДГНП, 50); Оздола идет три *момци*,/ Три *момци*, све три беќари Борје (ДГНП, 99); *Момци* спијет, мајчице, ка јаг'нца./ Дадице, ка јаг'нца Борје (ДГНП, 170); Си се *момци* ожениха./ Саљ ја остана Борје (ДГНП, 185); Синојка ти дојде от гурбет./ Кузум Ѓелино, бре./ Сви сом ги *момци* донесло Борје (ДГНП, 190); Сви сом ги *момци* донесло./ Кузум Ѓелино, бре./ Твујето момче не дошло Борје (ДГНП, 190); Ја још не дорече, мори мајко, момцити викаје./ – Хајде Фато, хајде мори Фато, браќа ти се женет./ – Почекајте *момци*, море *момци*, сахан да уготвим Борје (ДГНП, 19) и др. Сп. ја и определената множинска форма: Ја још не дорече, мори мајко, *момцити* викаје./ – Хајде Фато, хајде мори Фато, браќа ти се женет Борје (ДГНП, 19).

Називот *момок* со значење 'неженет човек, ерген', настанал според лексемата *мома*, која етимолошки припаѓа на серијата детски редупликации од типот *мама* и сл. (ERHSJ II, 453).

9.2. Називот *момче* се јавува во дваесетина примери, сп. Свакуа, свакуа,/ Свакуа мома и *момче*,/ Леле, свакуа,/ Свакуа мома и *момче*,/ Саљ твуа, саљ твуа,/ Саљ твуа мома без *момче*,/ Леле, саљ твуа,/ Саљ твуа мома без *момче* Борје (ДГНП, 35); Рипна *момче* в' ѓуљбахче,/ Се помисли *момче* више глава Борје (ДГНП, 68); Заспало *момче*, преспало/ Пот јена в'рба зелена Борје (ДГНП, 92); Извади ношче ханџарче,/ сам себе да се преподе/ За јено *момче* борјанче! Борје (ДГНП, 92); *Момче* изкина јелече,/ Пак мома не се разбуди Борје (ДГНП, 92); *Момче* изкина ѓерданче,/ А пусти ѓердан развраска,/ Тога се мома досети,/ Лошо го *момче* прок'вна Борје (ДГНП, 92); Во лескиче, во лескиче,/ Јено тенко п'ртче,/ А при п'ртче, а при п'ртче,/ *Момче* и дивојче Борје (ДГНП, 93); Сви сом ги момци донесло,/ Кузум Ѓелино, бре,/ Твујето *момче* не дошло Борје (ДГНП, 190); Твујето *момче* не дошло,/ Кузум Ѓелино, бре,/ Ти пратиџ голем аманет Борје (ДГНП, 190); – Враг да му ги јаде дукати,/ Кузум Ѓелино, бре,/ И таја стамбол шамија,/ И таја стамбол шамија,/ Кузум Ѓелино, бре,/ От ка ми *момче*, не дошло Борје (ДГНП, 191); „А да земе, *момче*, кукка цвеќе,/ Ељ да земе, *момче*, малка мома?!“/ Кукка цвеќе, *момче*, дур до пладне,/ Малка мома, *момче*, век до века Борје (ДГНП, 68); – Пројди ми се младо *момче*,/ Ја сом жалосна Орешек (ДГНП, 75); Оздола иде *момчеџо*,/ Викај га викај не чује Борје (ДГНП, 92).

Од оваа лексема е забележана и множинска форма, сп. По кулата две *момчина*,/ они тражет дивојчина Оркуша (НПГ, 274).

Називот *момче* е изведен од лексемата *момок* (ERHSJ II, 453).

10. Описно изразување во горанскиот говор се јавува на семемата 'дедо, татко на еден од родителите' (PMJ I, 131; TRMJ I, 412). Ова значење се изразува со синтагмата *сџари бабо* и со нејзините разновидности: *сџар бабе*, *сџар(и) бабајко* и *посџар бабајко*.

10.1. Стари бабо. – За изразување на семемата 'дедо, татко на еден од родителите' во горанскиот говор, како што споменавме, е регистрирана синтагмата *сџари бабо*, сп. – Ај Маро, Маро бело переш, Маро,/ Бело переш Маро, зашто ц'рно носиш,/ Дали татко жалиш, ели *сџари бабо*?!/ – Ој нити татко жалим, нити *сџари бабо*,/ Токо ја го жалим мојто верно либе,/ Мојто верно либе војник ми отиде Орешек (ДГНП, 33); – Оре бабо, *сџари бабо*,/ Што је џумбус, бабо,/ Во селото?!/ – Ти се жени, Омер,/ Диљбер Јана Борје (ДГНП, 104).

Компонентата *сџар(и)* е ие., балтослов., општослов. и праслов. придавка (ERHSJ III, 328).

10.1.1. Стар бабе. – Од синтагмата *сџари бабо* за изразување на значењето 'дедо, татко на еден од родителите' во горанскиот говор се среќава разновидноста *сџар бабе*, сп. Да истераш, нусе мори, хергелј кони,/ Да пречекаш, нусе мори, буљук офце,/ Да пречекаш, нусе мори, *сџарбабеџа* Борје (ДГНП, 164); – Гукни ми, бела гугуро,/ и ја сом ка тебе гугало/ дури сом била ке матере/ и ке *сџарого бабеџа* Крушево (ГНП, 272).

10.1.2. Стар бабајко. – Освен разновидноста *сѿар бабе* од синтагмата *сѿари бабо*, за изразување на семемата 'дедо, татко на еден од родителите' во горанскиот говор се јавува и разновидноста *сѿар бабајко*, сп. – Ни сом дома, леле, ни сом сама,/ Ни сом дома, леле, ни сом сама,/ Со мене је *сѿар бабајко*,/ Со мене је *сѿар бабајко* Борје (ДГНП, 167); – Пипирајче дома ли си,/ дома ли си, само ли си?/ – Дома ти сум, само не сум,/ стара мајка, *сѿар бабајко* Крушево (НПГ, 244); – Ја сом дома, бекар, не сом сама,/ со мене е, бекар, *сѿар бабајко* Зли Поток (ГНП, 268); односно разновидноста *сѿари бабајко*, сп. Га пречекале Јана бело грло нејзина стара мајка/ и *сѿари бабајко* Брод (ГНП, 320).

Синтагмата *сѿар бабајко* е нотирана и во друга падежна форма, сп. – Ја не сом гајле имала:/ стара сом мајка имала,/ имала и *сѿара бабајка*,/ она ми ге брала гајлијна,/ до небо сом се шириле,/ до небо сом се вишила! Брод (ГНП, 245).

10.1.3. Постар бабајко. – Од синтагмата *сѿари бабо*, којшто означува 'дедо, татко на еден од родителите', покрај разновидностите *сѿар бабе* и *сѿар(и) бабајко*, во горанскиот говор е забележена и разновидноста *посѿар бабајко*, сп. Ме удаиле,/ Ме удаило/ *Посѿар бабајко* Борје (ДГНП, 106).

11. Со значење 'татков брат, стрико, чичко' (РМЈ III, 335, 540–541) во горанскиот говор се употребуваат лексемите *амиџе* (*аџе*, *аџо*) и *чиче*.

11.1. Амиџе. – Со споменатото значење лексемата *амиџе* се среќава само во една песна, сп. – Стани, Усен, стани, бре брате,/ *амиџе* ти се молет/ и рица ти чинет Крушево (ГНП, 317); – Стани, Усен, стани, бре брате,/ *амиџе* ти се молет/ и рица ти чинет,/ и рица ти чинет, Усен бе брате,/ тупани да пречекаш,/ тупани новоженске Крушево (ГНП, 317).

11.1.1. Аџе. – Од лексемата *амиџе* во една песна од горанскиот говор е нотирана разновидноста *аџе* и тоа во падежна форма, сп. – Шато хе груба ходала,/ Ка го острами бабета/ И богуаного *аџеѿа* Шиштевец (ДГНП, 106–107).

11.1.2. Аџо. – Од споменатата лексема *амиџе* во горанскиот говор е забележана и разновидноста *аџо*, и тоа во множинска форма, сп. – Ајде Усен *аџои* те викајет,/ ми извадиле Ата дибекрија,/ дибекрија Ајша шеќерлија Брод (НПГ, 165). Во истата песна разновидноста *аџо* се среќава во падежна форма, сп. *Аџојам* им кажа Усин не је дома,/ Усин ошов горе во планина,/ во планина овчар се учинив Брод (НПГ, 165).

Лексемата *амиџе* е турцизам од арапско потекло, тур. *amıca*, *amca* < ар. 'amudža (ERHSJ I, 35).

11.2. Чиче. – Освен лексемата *амиџе* со разновидностите *аџе* и *аџо*, во горанскиот говор со значење 'татков брат, стрико' во островски ареал се јавува и лексемата *чиче*, сп. Нема *чича*,/ Нема брада./ Нема више,/ да се краде Борје (ДГНП, 204).

Називот *чиче* е балкански турцизам, тур. *çiçe* 'тетин' (ERHSJ I, 321).

12. Дајмо. – Во горанскиот говор со значење 'вујко' (РМЈ I, 88), 'мајчиниот брат (односно братучед) наспрема нејзините деца' (РМНП I, 345) се користи лексемата *дајмо*, сп. Слушај, море Елмаз, шо велиме:/ Не им кажуј, море Елмаз, све напрешно,/ Ти ка *дајмо*, море Елмаз, дади изин,/ Ељ да станет, море Елмаз, д' идет дома Борје (ДГНП, 127); Ево иде Касем *дајмо* у стројници,/ заплака је, Касем *дајмо*, наша дејка Крушево (ГНП, 257–258); Ево идет, Касем *дајмо*, у стројници,/ заплакаје, Касем *дајмо*, наше дејке Крушево (НПГ, 39).

Оваа лексема повекепати е регистрирана во вокативна форма, сп. – Што ќе тражиш, Касем *дајмо*, да ти даде?/ да не забрајш, Касем *дајмо*, мамудије,/ мамудије, Касем *дајмо*, пет на јено./ .../ Млого скуп, Касем *дајмо*, им посака,/ не е кртуљ, Касем *дајмо*, во Радика/ да го береш, Касем *дајмо*, со гребуља,/ токо ми је, Касем *дајмо*, бела вовна,/ бела вовна, Касем *дајмо*, све матора,/ не је земна, Касем *дајмо*, над Вранишча,/ ток' је боја Касем *дајмо*, од Струмица,/ не је шчавел, Касем *дајмо*, во Црн Камен,/ токо ми се, Касем *дајмо*, илјадарке,/ илјадарке, Касем *дајмо*, небројене Крушево (ГНП, 257–258).

Лексемата *дајмо* е забележана и во друга падежна форма, сп. Ка ми става промениха,/ „К' идем в' дајцовци"/ Ка заминаха *дајми* врата,/ Тога се сети Борје (ДГНП, 106).

Од лексемата *дајмо* се среќава множинската форма *дајмои*, сп. – Стани, Усен, стани, бре брате,/ *дајмој* ти се молет/ и рица ти чинет Крушево (ГНП, 316); – Стани, Усен, стани, бре брате,/ *дајмој* ти се молет/ и рица ти чинет Крушево (ГНП, 317); – Ајде Усин *дајмои* те викает,/ те викает тупани да пречекаш Брод (НПГ, 165).

Освен формата *дајмои* во одделни песни е нотирана и фонетската разновидност *дајџои* со значење 'куката и семејството на вујко', сп. Јусуф се готви на пазар,/ Џемиља веѓи удара,/ она ќе иде на гости,/ во горно село Шиштејец,/ во Ѓајповци – *дајџои*./.../ – Деј море Јусуф аџија,/ Џемиља ошла на госте,/ во горно село Шиштејец,/ во Ѓаиповци – *дајџои* Гора (НПГ, 154).

Во една песна од горанскиот говор со значење 'куката и семејството на вујко' се среќава множинската форма *дајмовци*, сп. Ка ми става промениха,/ „К' идем в' *дајмовци*"/ Ка заминаха дајци врата,/ Тога се сети Борје (ДГНП, 106).

Во одделни песни од областа Гора од споменатата лексема со истото значење се наоѓа множинската форма *дајѓовци*, сп. Јусуф се спрема на пазар,/ Џемка ге веѓи натегна,/ она се спрема на гости,/ во Исљамовци *дајѓовци* Кукаљане (НПГ, 155); Јусуф се спрема на пазар,/ Џемка ге веѓе јудара,/ и она ќе иде на гости,/ во Исљамовци *дајѓовци* Крушево (НПГ, 156).

Покрај множинската форма *дајѓовци*, со значење 'куката и семејството на вујко', се среќава и фонетската разновидност *дајцовци*, сп. Џемка ги веѓи удрила,/ она се спрема на госте,/ она че иде на госте,/ во тија село далечно,/ во тија горно мало,/ во Исљамовци – *дајцовци* Враништа (НПГ, 153);

Јусуф се готви на пазар,/ Џемиља веѓи удара,/ она се готви на гости,/ во горно село Шиштејци,/ во Гајповци – *дајцовци*./ .../ – Деј море Јусуф аџија,/ Џемиља ошла на гости,/ во горно село Шиштејец,/ во Гајповци – *дајцовци* Брод (НПГ, 153).

Во една песна од горанскиот крај е забележана зборообразувачката разновидност *дајмоина* со значење 'подарок од вујко', сп. Помисли се јоше мало,/ да не забрајш *дајмоина*,/ *дајмоина* сребрен кустек,/ Касемица мамудија Крушево (НПГ, 294).

Со еден пример е потврден деминутивот *дајме* во падежна форма, сп. Ми послуша Арива *дајмета* Брод (НПГ, 165).

Лексемата *дајмо* е балкански турцизам, тур. *daу* 'вујко' (ERHSJ1, 375).

13. Завршувајќи го овој прилог ќе речеме дека ги привеодвме и се обидовме да ги протолкуваме називите за изразување на семемите што претставуваат крвно сродство: 'татко', 'родители', 'единец', 'момче', 'дедо', 'стрико' и 'вујко' во горанскиот говор. И покрај тоа што називите за изразување на роднинските односи во сите јазици, следствено и во македонскиот јазик, го сочинуваат најстариот слој од лексиката, дијалектниот материјал од горанскиот говор потврдува дека неколку лексеми од турскиот јазик навлегле и се зацврстиле во говорот за изразување на споменатите семемии, потиснувајќи ги македонските наследени термини. Ако се из земе ретката употреба на лексемите: *џаџко*, *оџец*, *момок* (*момче*) и на синтагмите: *оџец* и *мајка*, *оџец* и *маџере*, *маџере* и *оџец*, *једен маџерин*, тогаш изобилството примери со заемките, недвосмислено го потврдуваат фактот дека македонските наследени термини, речиси, сосема се истиснати од лексемите од турско потекло, сп. *бабо* (*бабе*, *бабајко*), *бабо* и *нана*, *нана* и *бабо*, *бабе* и *нана*, *нана* и *бабе*, *бабе* и *матере*, *мајка* и *бабе*, *матере* и *бабе*, *мајка* и *бабајко*, *матере* и *бабајко*, *једен бабету*, *бекар* (*бекарче*), стари *бабо* (стар *бабе*, стар(и) *бабајко*, постар *бабајко*), *амице* (*аце*, *аџо*), *чиче* и *дајмо*. Треба да истакнеме дека во разгледуваниот материјал со значење 'дедо, татко на еден од родителите', 'стрико', односно со значење 'вујко' воопшто не се забележани лексемите *дедо*, *сџрико*, односно *вујко*. Споменатите македонски називи сосема се истиснати од турските лексеми.

Во врска со роднинската терминологија академик Оливера Јашар-Настева забележува: „Иако словенската роднинска терминологија е богата и макар што и во оваа област на лексиката ретко се јавуваат заемки, сепак бројот на позајмените турцизми за означување на разни роднински односи прилично е голем. Некои од овие називи се употребуваат редовно и денес“ (Јашар-Настева, 2001: 87). Помеѓу другите називи од оваа област таа ги приведува и називите за изразување на семемите 'момче', 'стрико' и 'вујко', сп. *бекар неомженет* < тур. *bekâr* 'неомженет, ерген' + мак. неомженет (Јашар-Настева, 2001: 168), *аџо* 'стрико' и воопшто 'постар човек' < *атуса*, *атса*, *асо*, односно *дајче*, *дајко* 'вујко' < *daу* (Јашар-Настева, 2001: 88).

Не треба да заборавиме дека дел од македонскиот народ е исламизиран. Таму каде што е извршена исламизацијата на македонскиот народ, каков што е случајот со Македонците во областа Гора, таму е поизразено присуството на турските лексички елементи во македонскиот јазик.

На крајот можеме да констатираме дека македонските народни песни имаат непроценливо значење во проучувањето на македонскиот јазик. Преку јазикот на народните песни во мал дел од роднинската терминологија може да се проследи турското јазично влијание во македонската лексика, кое траело од крајот на XIV до почетокот на XX век. Неколкувековните јазични контакти на македонскиот народ од областа Гора со турското население придонеле да се заемат турски лексеми во нашиот говор, изместувајќи ги делумно или истиснувајќи ги целосно од употреба македонските наследени зборови дури и од сферата на роднинската терминологија.

ЛИТЕРАТУРА

- Видоески 1998 = Божидар Видоески: *Дијалектните во македонскиот јазик*, 1, МАНУ, Скопје 1998.
- Видоески 2000 = Божидар Видоески: *Фонолошки бази на говорите на македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје 2000.
- ГНП = Блаже Ристовски: *Македонскиот фолклор и националната свесност. Испражувања и записи, II*, Студентски збор, Скопје 1987.
- ДГНП = Назиф Докле: *Горански народни песни: песни, гачке и играчке горске*. Редакција: д-р Блаже Петровски – д-р Татјана Каличанин, Патриа, Скопје 2000.
- ERHSJ = Petar Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–IV*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971–1974.
- Јашар-Настева 2001 = Оливера Јашар-Настева: *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, книга 31, Скопје 2001.
- Лиманоски 1993 = Д-р Нијази Лиманоски: *Исламизацијата и етничките промени во Македонија*, Македонска книга, Скопје 1993.
- НПГ = *Народната песна на Гораниите*. Избор и редакција: Трпко Бицевски, Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје, Македонско народно творештво, Народни песни, кн. 15, Скопје 2001.
- РМЈ = *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски зборувања, I–III*. Редактор: Блаже Конески, Составувачи: Тодор Димитровски, Благоја Корубин, Трајко Стаматоски, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 1961–1966.

РМНП = *Речник на македонскиот народен јазик, I (А–Г)*. Редактор: Тодор Димитровски, Обработувачи: Мирјана Гигова, Тодор Димитровски, Димка Митева, Германија Шокларова-Љоровска, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 1983.

ТРМЈ = *Толковен речник на македонскиот јазик, Том I*. Група автори, Раководител на проектот: д-р Снежана Велковска, Главен редактор: д-р Кирил Конески, Редакција: д-р Снежана Велковска, д-р Кирил Конески, д-р Живко Цветковски, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2003.

811.163.3'282'373.46

Светлана Давкова-Ѓоргиева

**ЗА ИМЕНУВАЊАТА *ТОЛЧНИК* И *САД ВО КОЈ СЕ ТОЛЧИ ЛУК*
ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ ОД ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ И
БАЛКАНИСТИЧКИ АСПЕКТ**

Во овој прилог направена е анализа на лексемите кои се добиени како одговор на прашањата: *Со што се толчи лук?* и *Како се вика садот во кој се толчи лук?* во македонските дијалекти. Користен е материјалот од картотеката на проектот *Македонски дијалектѝен атлас* што се работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Материјалот е собиран според *Прашалникоѝ за собирање материјал за Македонскиоѝ дијалектѝен атлас* (Видоески 2000), а гореспоменатите прашања се од тематската област *Уредување на куќаѝа и ѝосаѝки*. За споредба на лексемите, како и за другите анализи, користен е материјал и од други монографии и речници од областа на дијалектологијата.

Во македонските дијалекти со лексемата *ѝолчник* се именува предмет со кој се толчи лук. Низ дијалектите толчникот е толкуван како 'дрвен предмет, во долниот дел поширок (делот со којшто се удира, толчи), а во горниот потесен (делот каде што се држи предметот)'.

Односно именување, како предмет наменет за вршење дејство, е мотивиран од гл. *ѝолчи*, кој во дијалектите, во зависност од развојот на вокалното /*л*/, се јавува во голем број фонетски варијанти релевантни за разграничувањето на македонските дијалекти, сп.: *ѝ'олче*, *ѝ'аљчи(ѝ)*, *ѝолчи(ѝ)*, *ѝ'аљче*, *ѝ'аљче*, *ѝ'аљчи*, *ѝ'олче*, *ѝ'о'уче*, *ѝ'уче*, *ѝуца*.

На македонската јазична територија се бележат и други лексеми со кои се именува односно дејство, за да се означи дека со удирање, со чукање се крши, ситни, или се гмечи нешто. Во оваа смисла го регистрираме и гл. *каѝа* во неговите фонетски варијанти (*к'аљца*, *каљца*, *к'аљче*, *к'луца*, *к'луче*) како и глаголите *чука*, *луѝа* и *ѝуѝа*.

Соодветно на овие глаголи се образувале и именувањата на предметите наменети за вршење на односно дејство. Сп.: *ѝолчник* во фонетски и морфолошки варијанти: *ѝ'аљчник*, *ѝ'аљ'чник*, *ѝ'аљчењ*, *ѝ'аљчник*, *ѝ'аљч'ак*, *ѝ'олчек*, *ѝ'о'учник*, *ѝ'учник*, *ѝуц'илник*, *ѝ'очалник*, *ѝ'аљч'ук*, *ѝолкало*, кои се со најфреквентна употреба на македонскиот дијалектен ареал, како и именувањето *к'аљчник/каљцалник*, односно *каљчник*, *каљцан*, *к'луцан*, потоа од гл. *ѝуца* ја бележиме лексемата *ѝ'уцан*, од гл. *чука* : п. instr. *чук'ало*, од гл. *ѝуѝа* : п. instr. *ѝуѝ'ало* итн.

Всушност, се изделуваат именувања добиени по пат на деривација според еден ист зборообразувачки модел, односно образувани се лексеми мотивирани од несвршени глаголи со суфиксот *-ник* (*-н-ик*) и со проширениот суфикс *-алник*, како и со општословенскиот суфикс *-ло* (*-ало*, *-ило*), за да означат предмет за вршење дејство (Конески 1995: 52).

Ова резултирало со појава на голем број зборообразувачки разновидности на горспоменативе именувања, преку кои лесно може да се следат промените во суфиксацијата на македонскиот дијалектен ареал.

Лексемата *џолчник*, во нејзините фонолошки и морфолошки варијанти, е најзастапена на македонскиот дијалектен ареал. Зафаќа околу 80% од македонската јазична територија формирајќи еден голем ареал.

Нејзина дистрибуција бележиме во централните говори (Скопско, Порече, Велешко, Битолско, Демирхисарско, Кичевско и Прилепско), за да продолжи во северните говори, образувајќи мал и изолиран ареал во Тетовско, па во западните периферни говори (Гостиварско, Дебарско, Ресенско, Струшко, Охридско) и во тиквешко-мариовските говори. Во југоисточното наречје односена лексема ја регистрираме во штипско-струмичките говори (Струмичко, Радовишко, Штипско, Пробиштипско, Кочанско) и во Малешевјата (Делчевско и Беровско). Дистрибуцијата на лексемата *џолчник* се простира и во јужните говори образувајќи ареал во долновардарските (Гевгелиско, Дојранско, Солунско, Кукушко, Еничевардарско, Воденско, Кајларско) и во костурските говори. Нејзината дистрибуција завршува на крајниот југозапад – Бобошчица (Корчанско).

Сп.: во централните говори дистрибуцијата на односно именување е следнава, во Скопско (Дивле – гл. *к'џа* : *џ'џл'чник*, *-џи*, Белимбегово – гл. *џ'џлчи* : *џ'џлчник*, *-џи*, Црешево – гл. *џ'уче* : *џ'учник*, *-џи*, Љубанце – гл. *Ѕ* : *лук'обија* = *џолчник*, Бардовци и Кучково – гл. *џ'уче* : *џ'учник*, *-џи*, Нерези – гл. *џ'олче* : *џолчник*, *-џи*, Ракотинци – гл. *џ'олче* : *џолчник*, *-џи*, Држилово – гл. *џолчий* : (нема форма *толчник*) забележно 'со обично, мало дебелко дрво се толчи', Катланово – гл. *к'џа* (: *к'џа пипер*) : *џ'џлчник*, Лугунци – гл. *к'џа* : *џ'џчник*, *џ'џч'иџи*); Порече (Г. Белица – гл. *џ'џлчий* // *џ'џлчи* : *џ'џлчник*, *-џи*, Здуње – *џолчий* : *џолчник*, Н. Брезница – *џ'олчей* : *џ'олчник*, *-џи*); Велешко (Башино Село – *Се џ'џчи џинџур*, *лукче* // *Ќе си иск'џаџи орафчиња, миџдалчиња* : *џ'џчник*, *-џи*, Карабуниште – *џ'џлче* : *џ'џлчник*, *-џи*, Црквино – *џ'џче* : *џ'џчник*, *-џи*, Извор – *џ'џчник*, *-џи*, Богомила – *џ'џлчник*, Подлес – *џ'џче* : *џ'џчник*, *џ'џч'иџи*, Градско – *џ'џче* : *џ'џчник*); Битолско (Ѓавато – *џолчи* : *џо'џчник*, Смилево – *џ'џлчник*, Дихово – *џочник*, Драгош – *џ'џчи* : *џ'џчник*, *-џи*, Буково – *џ'џчи* : *џ'џчник*, *-џи*, Кукуречани – *џолчи* : *џолчник*, *-џи*, Живојно – *џ'џче* : *џ'џчник*, *-џи*, Скочивир и Паралово – *џолче* : *џ'олчник*, *-џи*, Путурос – *џолчи* : *џолчник*, *-џи*); Демирхисарско (Крушовјани – *џо'џчник*, *-џи*, Слепче – *џолчник*, *-џи*, Д. Дивјаци – *џ'џлчий* : *џ'џлчник*, *-џи*); Кичевско (Ефловец – *џлчник*, Прострање – *џ'џлчей* : *џ'џлчник*, *-џи*, Вранештица –

ѿлчеѿ : *ѿлчник*, -ци, Кнежино – *ѿѿлчеѿ* : *ѿѿлчник*, -ци, Душегубица/Попоец – *ѿѿлч'че* : *ѿѿлч'ник*, Лешница – *ѿѿлчеѿ* : *ѿѿлчник*, -ци, Букојчани и Туин – *ѿѿлчеѿ* : *ѿѿлчник*, -ци, Светорача – *ѿѿлчеѿ* : *ѿѿлчник*, -ци); Прилепско (Тополчани – *ѿолчи* : *ѿолчник*, -ци, Стровија – *ѿолчник*, -ци, Слепче – *ѿолчи(ѿѿ)* : *ѿолчник*, -ци, Никодин – *ѿѿчник*, Тројаци – *ѿѿчник*, -ци, Прилепец – *ѿолчи* : *ѿолчник*, -ци).

Во северните говори ареалната слика е следнава, во Тетовско (Вратница – *ѿлѿцањ 'се ѿлѿче лук'*, Теарце, Раотинце – *ѿлѿче* : *ѿлѿчник*, -ци, Сараќинце – *ѿлѿчи* : *ѿлѿчник*, -ци, Милетино – *ѿѿлчењ*, Челопек – *ѿѿлчењ*, -и).

Во западните периферни говори бележиме, во Гостиварско (Волковија – забележано и назив *ѿѿлчењ* за 'мал дрвен сад', Пожаране – *ѿѿлчен*, Печково – *ѿѿлчењ*, Куново – *ѿѿч'и"н'че* 'за толчење лук', Маврово – *ѿѿлчењ*); Дебарско (Жерноница – *дѿбек*, Ростуше – *ѿолкало*, Галичник – *ѿлчник*, Баниште – *ѿолчий* : *ѿуѿало 'дај ѿ ѿуѿалона за ѿолчење'*), Горенци – *ѿолчий* : *ѿолчник*, -ци, Гари – *ѿѿлчеѿ* : *ѿѿлчник*, Г. Папрадник – *ѿолчеѿ* : *ѿесѿо*, *ѿесѿиња*); Ресенско (Лесковец – *ѿоѿчник* 'дрвен е', Љубојно – *ѿѿче* : *ѿѿчалник*, *ѿѿчалници*, Арвати – *ѿѿчи* : *ѿѿчалник* и *ѿѿчук*, Претор – *ѿоѿчник* 'за лук толчење', Царев Двор – *ѿѿчий* : *ѿоѿчник*, -ци, Ресен – *ѿоѿчник*, -ци); Струшко (Модрич – *ѿолчек*, *ѿолчеви*, Боровец – *ѿолчник*, -ци, Глобочица – *ѿолчник*, -ци, Радожда – *ѿолчник* за 'садот од дрво е', а *ѿолчен* 'она што се држи в рака', Волино – *ѿоѿчник*, -ци, Ботун – *ѿолчник*, -ци); Охридско (Оровник – *ѿоѿчий* : *ѿоѿчник*, -ци, Рамне – *ѿоѿчник*, Којнско – *ѿоѿчник*, -ци, Љубаништа – *ѿолчий* : *ѿолчник*, -ци, Крушје – *ѿѿчий* : *ѿѿчник*, Речица – *ѿолчник*).

Во тиквешко-мариовските говори односно именување го бележиме во пет пункта во Тиквешко (Рожден, Барово, Ваташа, Марена, Клисуре – гл. *ѿѿче* : *ѿѿчник*, *ѿѿч'ици*) и во четири пункта во Мариовско (Дуње – *ѿолчи* : *ѿолчник*, *ѿолч'ици*, а во Праведник, Витолиште и Старавина – *ѿѿче* : *ѿѿчник*, *ѿѿч'ици*). Во штипско-струмичките говори регистрирана е следнава ситуација: во Струмичко (Костурино – *л'уѿка*, *л'уѿки*, Муртино – *ѿуч'илник*, Габрово – *каѿа* : *каѿалник*, *сѿр'укче*, Смоларе – *дѿбек*, Стинек и Вељуса – 'лукот се каѿа' а гл. *каѿе* : *каѿалник*); Радовишко (Нивичино – *каѿа* : *каѿалник*, Подареш – *ѿѿчник*, Конче – *ѿѿче* : *ѿѿчник*, Дедино – *каѿе* : *ѿѿчник*, Радовиш – *ѿѿче* : *ѿѿчник*); Штипско (Љуботен и Нико-ман – *каѿа* : *ѿѿчник*, Долни Балван – *се каѿа* : *ѿѿчник*, Штип – *ѿѿчник*, Судик и Богословец – *каѿа* : *ѿѿчник*); Пробиштипско (Злетово – *каѿа* : *ѿѿчњак*); Кочанско (Лезово – *каѿа* : *ѿѿчњак*, Спанчево, Соколарци и Припечани – *каѿа* : *ѿѿчник*, -ци, Гратче – *каѿа* : *каѿало*, Винаца, Калиманци и Лаки – *каѿа* : *ѿѿчник*, Костин Дол – *каѿа* : *каѿало*, Блатец – *каѿалник*).

Во малешевските говори ги регистрираме следниве именувања, во Делчевско (Саса – *Кѿа саѿ каѿалник* во *куѿеѿ 'сад од издлабено црешово*

дрво, Киселица – *к'йца* : *к'йц'алник*, Тработевиште – *к'ойан*, *к'ойанчеѿа*, Стар Истевник – *к'ойан*, *к'ойанѿе*); Беровско (Мачево, Пехчево, Берово – *ѿ'й'а'чник* 'она со што се чука во аванот', Двориште – *коѿ'ана* // *дрвена ѿан'ичка*).

Во долновардарските говори во Гевгелиско (Миравци – *ѿ'й'а'чник*, Конско, Стојаково, Пирава – *ѿ'й'алче* : *ѿ'й'алчник*, -ци); Дојранско (Фурка – *чуканче* 'она што се држи в рака', Николич – *ѿ'й'алче* : *ѿ'й'алчник*, Дојран – *к'й'лве* (лук) : *ѿ'й'алчник*); Солунско (Сухо и Висока – 'се чука во хаван, хав'ану, хав'ан'а со дугудник', Амбар Кој и Градобор – гл. *ч'уке* : 'се чука во мисура а тоа што се држи во рака се вика дугудник и е направено од шемширово дрво'); Кукушко (Мутулово – 'ч'уке лук' : *л'уѿика*, Крецово – гл. *к'й'лве*); Дојранско (Патарос: *С'а к'й'лве*, *уф ѿан'ица с'а к'лве*); Еницевардарско (Гуменце – *ѿ'й'алчник*); Мегленско (Црнешево, Струпино – *ѿ'о'у'че* : *ѿ'о'у'чник*); Воденско (Луковец – *ѿ'й'алче* : *ѿ'й'алчник*, Тресино – *ѿ'о'у'чник*, Чеган – *ѿ'й'алче* лук : *ѿ'й'алчник*); Кајларско (Ранци, Липинци – *ѿ'й'алчек*, Тремно – *ѿ'й'алче* : *ѿ'й'алч'ак*, Емборе – *ѿ'й'алчук*).

Во костурско-корчанските говори во Леринско (Зеленич, Д. Котари, Ошчима – *ѿ'й'алчи* : *ѿ'й'алчник*, П'атале – *ѿ'олчник*, Поп'алжани, Буф – *ѿ'й'а'чник*); Костурско (Горенци, Тиолишта, Марковени – *ѿ'й'алч'ак*, Езерец – *с'ѿ'олч'ак*, Крчишта – *ѿ'й'алчи* : *ѿ'й'алчук*, В'амбел – *ѿ'й'алчи* : *ѿ'й'алчник*, Слимница – *ѿ'алчи* : *ѿ'алчук*); Долна Преспа (Р. Аалбанија, Гломбочани – гл. *ѿ'олчиѿ* : *О*, Леска гл. *ѿ'олчи* : *бумбе*, Шулин – *ѿ'й'алчи* : *ѿ'й'алчник*) и на територијата на Р. Грција во Л'ак – *ѿ'й'а'чи* : *ѿ'й'алчук*, Нивици – *ѿ'ѿ'чи* : *ѿ'ѿ'чи'ло*, Граждено – *ѿ'й'алчи* : *ѿ'й'алчник*); Корчанско (Бобошчица – *ѿ'алчи* : *ѿ'алчук*), како и во еден пункт во Лагадинско (Негован – *ч'ука* : *чук'ило*).

Исклучок од оваа ареална слика се неколку пунктови кои се, всушност, изолирани ареали, каде што наспрема гл. *к'йца* се јавува именувањето *ѿ'олчник*. Така е во: Дивле – гл. *к'йца* : *ѿ'л'й'а'чник*, -ци, Катланово – гл. *к'й'лца* (: *к'й'лца* пипер) : *ѿ'й'алчник* и Лугунци – гл. *к'йца* : *ѿ'й'а'чник*, *ѿ'й'а'чн'ици*) – Скопско, како и во штипско-струмичките говори во Дедино – *к'йце* : *ѿ'й'а'чник* – Радовишко, во Штипско во Љуботен и Никоман – *к'йца* : *ѿ'й'а'чник*, Долни Балван – *се к'йца* : *ѿ'й'а'чник*, Штип – *ѿ'й'а'чник*, Судик и Богословец – *к'йца* : *ѿ'й'а'чник* и во Кочанско во Лезово – *к'йца* : *ѿ'й'а'чн'а'к*, Спанчево, Соколарци и Припечани – *к'йца* : *ѿ'й'а'чник*, -ци и во Винаца, Калиманци и Лаки – *к'йца* : *ѿ'й'а'чник*.

Стандардната форма *ѿ'олчник* е регистрирана со две значења: 1. 'метално или дрвено чукало за толчење – во аван, лучница и сл.' и под 2. како бот. термин 'како дел од цветот – женски оплоден орган'. Забележана е и формата *ѿ'олчило* со упатување на значењето на *ѿ'олчник*: 1. Глаголската форма *ѿ'олче*, *ѿ'олчи* импф., се бележи со оновното (покрај фигуративните) значење 'со удирање, со чукање ситни или гмечи' (РМЈ III: 387).

Односниов глагол со изнесеното значење го регистриравме во поблиските и во подалечните словенски јазици, онаму каде што постои и предметот го регистриравме веднаш до глаголот. Сп.: срп. и хрв. (импф.) *tući, tūčēt* (*tùcak, tùcalo* 'толчник'), буг. *кълца* (*млѣчник, клѣчник* 'дрвен, железен чук, со кој се толчи нешто во котел, аван'), рус. *toloč, tolak, tolakno*, слов. *tolči*, стчеш. *tluku*, пол. *tlók, tłuc* (*tluszek* 'толчник').

Според Скок изведенките во сите словенски јазици се од стсл. гл. (инф.) *tlešti* < балтослов., општослов. и праслов. **tłk-* > *tuk-, tuc-, *tlěk-, *tolk-* > *tlak*, односно стслов. тлѣж, тлѣштн < **telkti* (Скок III:517, 518; БЕР II: 478, МПР 1990: 284).

Што се однесува до именувањето *каџалник* // *клѣчник*, забележлива е негова помала дистрибуција на македонскиот дијалектен ареал, во однос на претходното именување. Оваа лексема формира помал ареал во северномакедонското наречје, зафаќајќи го кумановскиот, кривопаланечкиот, кратовскиот, светиниколскиот и делчевскиот говор.

Лексемата *клѣчник* формира се јавува спорадично и во струмичкиот и радовишкиот говор.

Сп.: во северните говори во Кривопаланечко (Жидилово – гл. *каџа* : п. instr. *клѣчник, -ци*, Кркља – *каленѣца* 'садот во кој се толчи лук' : п. instr. *клѣчњак* 'со него се удира', Габер и Луке – гл. *каџа* : п. instr. *клѣчник*; Луке – п. instr. *лос, лосѣови*); Кумановско (Ранковци – гл. *каџе* : п. instr. *каџан, Псача* – гл. *каџа* : п. instr. *каџанѣ, каџанѣци*, Шопско Рударе – гл. *каџе* : п. instr. *каџан, каџани*, Жегњане и Четирце – гл. *каџа, каџе* : п. instr. *каџан, каџани*, Младо Нагоричане – гл. *каџа* : *каџан, каџани*, Клевовце – гл. *каџа* : *каџан, каџи*, Думановце – гл. *џуца* : *џуцан, џуцани*, Романовце гл. *каџа, каџа* : *џускија, џускије*); Кратовско (Кратово, Шлегово, Кнежево – *ваџан* 'садот во кој се толче, направен е од дрво', Долни Стубол – гл. *каџа* : *каџник*); Светиниколско (Орашџ – гл. *џ* : *дибек*, Павлешинци *каџе* : *каџњак*, Немањици – гл. *каџа* : *лукобѣц, лукобѣјци*, Кнежје – гл. *каџа* : *џѣчник*, Превод – *каџи* : *каџнак, каџници*). Во штипско-струмичките говори ја бележиме следнава состојба, во Струмичко (Габрово – *каџа* : *каџалник, сѣрукче*, Стинек и Вељуса – 'лукот се каџа', гл. *каџе* : *каџалник*); Радовишко (Нивичино – *каџа* : *каџалник*); Кочанско (Костин Дол – *каџа* : *каџало*, Гратче – *каџа* : *каџало*; Блатец – *каџалник*) и во еден пункт во малешевско-пиринските говори, во Делчевско (Киселица – *каџа* : *каџалник*).

Во одделни пунктови на македонската јазична територија се забележани и други лексички разновидностии за да се именува 'предмет со кој се толчи лук', кои не секогаш се мотивирани од соодветниот глагол. Сп.:

- во Романовци (Кумановско) ја нотираме лексемата *џускија*;
- во Светиниколско во Орашџ, лексемата *дибек*, во Немањици – *лукобѣц*, во овој случај предметот бил мотивиран од именката *лук* и гл. *бие*;

- во Дебарско во Жерноница – **дибек** (толчник), во Баниште *ѿолчий* : *ѿуѿало* 'дај ѿо ѿуѿалоно за ѿолчење', Г. Папрадник – *ѿолчий* : *ѿесѿо*, *ѿесѿиња*;
- во Делчевско во Тработевиште и во Стар Истевник го забележавме именувањето **к'оѿан**;
- во Струмичко во Костурино, наспрема гл. *луѿа*, *ѿолуѿа*, со значење треска, удира, односно тресна, удри е регистрирана лексемата *луѿка*, во Габрово – називот *сѿр'укче*, во Смоларе – **дибек**;
- во Дојранско во Фурка, називот *ч'уканче* 'она што се држи в рака';
- во Солунско во Сухо, Висока, Амбар Ќој и Градобор забележана е лексемата **дуѿудник**, сп.: гл. *ч'уке* : *Се чука во мисура а ѿоа ѿѿо се држи во рака се вика дуѿудник и е наѿправено од шемширово дрво*; а во Негован – гл. *ч'ука* : *чукало*;
- во Кукушко во Мутулово регистриравме 'ч'уке лук' : *луѿка*;
- и во Долна Преспа, Р. Албанија, во Леска, наспрема гл. *ѿолчи* ја бележиме лексемата **бумбе**.

Што се однесува до лексемите со кои се именува 'длабок сад во кој се толчи лук', во македонските дијалекти регистриравме богатство од лексички разновидности: **аван**, **ваѿан**, **ѿаница**, **каленица**, **коѿанка**, **чанак**, **дибек**, **склоѿка**, **чуѿура**, **лучник**, **з'асрак**. Разлики кај односните посатки забележуваме во материјалот од кој тие се иработени на релација: дрво, земја, камен, што секако е резултат на општествено-економските и социјалните услови на едно време, на еден народ во определен историски период. Во оваа смисла разнообразие се забележува и во однос на намената, односно на функцијата на споменатиот сад. Имено, основната намена на дел од овие садови, по форма длабоки, била да послужат за сркање на течна храна, а во зависност од потребите тие лесно биле пренаменувани.

Именувањата **аван** и **ваѿан** имаат најголема дистрибуција на македонскиот дијалектен ареал.

Лексемата **аван** во фонетско-фонолошки разновидности *'иван*, *ав'ан*, на македонската јазична територија ја забележавме со толкување 'длабок сад, дрвен – со забелешка постаро, односно бакарен, метален – поново, во кој се толчи лук, но се користи за толчење и на други продукти, пипер, сол, кафе...'

Нејзина дистрибуција бележиме во западните периферни говори, потоа со мали исклучоци продолжува во централните говори и се шири зафаќајќи го југоисточното наречје.

Сп.: во западните периферни говори: Дебарско (Горенци: *'иван*, Гари: *'иван*, Г. Папрадник: *'иван*, Џепиште: *'иван*); Струшко (Боровец: *'иван*, Глобочица: *'иван*); Охридско (Љубаништа: *'иван* со заб. 'метално', Речица: *'иван*,) и во Ресенско (Љубојно: *'иван*,); во централните говори во Битолско

(Ѓавато: 'иван 'бакарен сад', Драгош: 'иван, Буково: 'иван); Кичевско (Вранештица: 'иван, Кнежино: 'иван, Душегубица: 'иван); Скопско (Драчево: 'иван.); Велешко (Црквино: 'иван 'за лук'); Тиквешко (Клисура: 'иван); во југоисточното наречје во Струмичко (Габрово: *ав'ан*, Вељуса: *џан'ица* 'од земја', *ав'ан* 'од бронза', *кој'анка* 'дрвен длабок сад во кој се ранат свињите'); Радовишко (Конче: *ав'ан*, Дедино: *ав'ан*, Радовиш: *ав'ан*) и Кочанско (Виница: *ав'ан*, Блатец: *ав'ан*); во долновардарските говори во Гевгелиско (Пирава: *ав'ан*); Дојранско (Николич: *ав'ан*, Дојран: *л'учник* 'од дрво', *ав'ан* 'од тунч'); Кукушко (Мутулово: *ав'ан*, Крецово: *ав'ан*); Солунско (Амбар Кој: *ав'анче* *Ка:в'е ч'ук'ахме*, Градобор: *мис'ур* 'од земја', *ав'анче* 'од бронза'), Воденско (Луковец: *ав'ан* 'бакарено и од тунч'), како и во костурско-корчанските говори во Костурско (Горенци: *ав'анче*, Марковени: 'иван); Долна Преспа – Шулин: 'иван (Р. Албанија) и во Граждено: 'иван (Р. Грција); Корчанско: 'иван 'бакарено е' и *лучн'ица* 'дрвен длабок сад' (Бобошчица).

На македонската говорна територија, во изолирани ареали во Велешко, Поречието, Прилепско, Штипско и во Серско, аванот имал и друга функција, се користел и како 'сад во кој се дробело тутун'.

Сп.: Велешко (Градско: 'иван 'за тутун т'ачење'); Порече (Г. Белица: *аван* 'за тутун дробење', а *дибек* 'за точење лук'); Прилепско (Тројаци: *ва-џан* 'дрвен = *лучница*, *дибек* 'од камен', а *аван* 'за дробење тутун', Прилепец: *џаница* 'дрвен сад за толчење', а *аван* 'за дробење тутун'); Демирхисарско (Слепче: 'иван 'за дробење тутун'); Штипско (Никоман: *ав'ан* 'за тутун'); Серско (Калапот: *ав'ан* 'за дробење тутун').

Односно именување како термин од кујнскиот прибор се смета за балкански турцизам од арапско потекло. Со значења како во нашите дијалекти називов го регистрираме и во другите балкански јазици. сп., тур. *havān* < пер. *hāwen* < ар. *hāwān* со значење: 1. 'бакарен сад во кој се толчат различни прехранбени продукти и зачини', 2. 'дибек од дрво или од камен во кој се толчи кафе', 3 'справа за сечење, ситнење тутун' (Шкаљиќ 1989: 661). Односниов назив со споменатото значење го регистриравме и во другите балкански јазици, во срп. и хрв. *h(à)van*, *àvan*, во буг. *хав'ан*, во алб. *haván*, во аром. *(h)avane* (Скок I: 661). ТРМЈ (I: 4) лексемата *аван* ја бележи со толкување 'сад, обично метален, за толчење кафе, црн пипер, слануток и сл.'.

Именувањето *ваџан* (*ва'џан*, *ваџан*, *ваџанка*, *ваџанка*) низ дијалектите е забележано со истото толкување како и аванот. Во материјалите, честопати покрај односно именување ја регистрираме забелешката: *Лесно беше да се најрави, само да се издлаби од дрво.*

Ареалната слика покажува негова дистрибуција на поголем простор во северните говори, а навлегува и во дел од централните говори. Називот *ваџан* формира и два островски ареали во централното наречје

(во Прилепско и во Кичевско), а изолирано го регистриривме во по еден пункт во тиквешкиот и пробиштипскиот говор.

Сп.: во Кумановско (Ранковци: *воџан*, Псача: *воџан*, Шопско Рударе: *воџан* 'дрвен', Думановце: *ваџан* 'дрвен', Романовце: *воџан*); Кратовско (Долни Стубол: *ваџан*); Светиниколско (Павлешинци: *ваџан*, Кнежје: *в'а-џан*, Превод: *в'аџан* 'од дрво'); Тетовско (Теарце: *в'аџан*); во централните говори во Прилепско (Тополчани: *в'аџан* 'дрвен' // *ѵа"н'(-њ)ца* 'земјена', Тројаци: *в'аџан* *дрвен* = *лучница*; *дибек* 'од камен'; *иван* 'за дробење тутун'); Демирхисарско (Д. Дивјаци: *ваџанка*); Кичевско (Прострање: *дрвена ваџанка*, Туин: *ваџанка* 'од дрво обично но и од земја имало', Светорача: *в'аџан*); Скопско (Драчево: *в'аџан* // *иван*); Велешко (Карабуниште: *в'аџан* 'дрвен ваган', Подлес: *в'аџан* *дрвен*); Прилепско (Тројаци: *в'аџан* *дрвен* 'лучница') и во по еден пункт во тиквешкиот (Барово: *ваџанка*) и во пробиштипскиот говор (Злетово: *ваџан* 'од дрво е').

Лексемава се среќава во срп. и хрв. јазик како *vagaп* со значења: 1. 'посатка од дрво во која се чува храна', 2. 'чинија (длабока чинија) за заедничко јадење на целото семејство' и 3. 'дрвена посатка, кружна, со содржина од 20 до 30 кг за мерење жито пченка', во буг. *вагап* 'дрвен сад; мерка за зрнеста храна од околу 15 кг', во рус. и во укр. *вагап* 'корито, дрвена чинија', во словен. *vagaп*, *vagaпa* 'определена мерка', во чеш. и слов. *vahan*, покрај другите значења и со значењето 'сад за печиво, ноќви'. Станува збор за грчкиот назив *βαγάρι(ον), што води потекло од нарлатинскиот *savis* 'празен, шуплив', италјански *gavagno* 'кошница' (Скок III: 559; Фасмер I: 264). ТРМЈ (I: 202) ја бележи лексемата *ваџан* со две значења: 1. 'сад од кој се јаде; чинија' и 2. (дијал.) 'помала мера од шиник'.

Споменаваме дека лексичките разновидности *ѵаница*, *каленица*, *чанак*, *коѵанка* и *дибек* се регистрираат спорадично на македонскиот дијалектен ареал. Некои од нив формираат многу мали ареали.

За 'сад во кој се толче лук', низ дијалектите го бележиме и називот *ѵаница* (*ѵаница*, *ѵан'ица*, *ѵајница*, *ѵај'ица*, *ѵајница*, *ѵајн'ица*, *ѵајн'ица*, *ѵањче*, *ѵа"н'(-њ)ца*), со забелешка дека станува збор за 'длабок дрвен сад (во старо време земјен) кој покрај другото (првенствено за јадење чорба) служел и за толчење лук'.

Се јавува спорадично во кривопаланечкиот, струшкиот, битолскиот, прилепскиот, мариовскиот, струмичкиот, кочанскиот, делчевскиот говор, како и во долновардарските и костурско-корчанските говори.

Сп.: Кривопаланечко (Жидилово – *ѵан'ица*); Струшко (Глобочица – *ѵајница*); Охридско (Оровник – *дрвена ѵајница*); Битолско (Ѓавато: *ѵајн'ица* 'од дрво', Кукуречани: *ѵањче*, Скочивир: *ѵан'ица* 'од дрво', Паралово: *ѵаница*, Путурос: *ѵаница* 'дрвена'); Прилепско (Тополчани: *ѵа"н'(-њ)ца* 'земјена', Прилепец: *ѵаница* 'дрвен сад'; *иван* 'за дробење тутун'); Мариовско (Дуње: *ѵан'ица*, Старавина: *ѵан'ица* 'дрвена'); Струмичко (Вељуса: *ѵан'ица* 'од земја'); Кочанско (Калиманци: *ѵан'ица*, Лаки: *ѵан'ица*

‘дрвена’); Делчевско (Киселица: *џан’ица*); Воденско (Чеган: *џан’ица* ‘направена од дрво’); Мегленско (Струпино: *џан’ица*); Кајларско (Тремно: *џан’ица*); Леринско (Буф: *џаница*); Костурско (Слимница: *џан’ица*).

Скок називов го смета за балкански латинизам. Во РМЈ (II: 129) регистрирана е лексемата *џаница* со значење: 1. ‘земјена чинија’, 2. (дијал.) ‘чинија, таџир’ и 3. (дијал.) ‘мерка за жито’, во срп. и хрв. јазик регистрираме, *рапса* 1. ‘здеа, чинија’ и 2. ‘тава, тигањ’, а во буг. јазик *паница* со толкувања ‘длабок сад за јадење; глинен сад; земјена чинија; длабок глинен сад’, со назнака дека служи за јадење на течни јадења (Скок II: 598; Тодораова-Барболова 1999: 210). Односниов назив го регистриравме и во подалечните словенски јазици, но со значење ‘тигањ’, сп.: укр. *панва*, чеш. *рапев*, слов. *рапев*, пол. *рапев*, длуж. *рапј*, глуж. *ропој* и во словен. *ропев*, додека во рус. дијалекти називот *панка* е забележан со значењето ‘дрвена чинија’, *панок* ‘дрвена чашка’. Станува збор за земка од старогермански *pfanna*, односно новогермански *pfanne* ‘тава, тигањ’, ова примено преку лат. *patina* ‘чинија, паница’ (БЕР V: 45; Младенов 1941: 410; Фасмер III: 198).

Лексемата **каленица** (*кал’еница*, *кален’ица*, *калџ’ица*, *к’еленица*, *кал’ница*, *кал’ница*, *кал’ница*) е уште едно именување што во македонските дијалекти е толкувано како ‘земјен, поретко дрвен, длабок сад со повеќе намени’, од кои едната е и ‘сад во кој се толче лук’.

Со оваа функција називов го бележиме во дел од северните говори, во дел од централните говори, во штипскиот, кочанскиот и во пробиштипскиот говор.

Сп.: во Кумановско (Шопско Рударе: *кален’ица*, Жегњане: *кален’ица*, Четирце: *кален’ица*, Клевовце: *кален’ица* ‘од земја’); Светиниколско (Немањинци: *кален’ица* ‘од земја’); Дебарско (Баниште: *кал’џица* ‘дрвена за толчење’); Скопско (Дивле: *кален’ица* ‘од земја’, Белимбегово: *кален’ица*, Црешево: *каленица*, Кучково: *каленица* ‘сад во кој се толче лук’, Ракотинци: *каленица* ‘од земја’, Зелениково: *каленица* *земњена*, Катланово: *к’еленица*); Мариовско (Праведник: *калџ’ица*); Тиквешко (Ваташа: *кал’ица*, Марена: *кал’ница* ‘од дрво и од земја’); Штипско (Љуботен: *кален’ица*, Никомањ: *кален’ица*, Долни Балван: *кален’ица* ‘од земја’, Судик: *кал’ница*); Кочанско (Лезово: *кален’ица*, Спанчево: *кал’ница* ‘од земја’, Соколарци: *кален’ица*, Припечани: *кален’ица* ‘од земја’, Гратче: *кален’ица*, Винаца: *кален’ица*, Костин Дол: *кален’ица*, Калиманци: *кален’ица*); Пробиштипско (Злетово: *кален’ица* ‘од земја’).

Лексемата *кален*, *калена*, *калено* – *калени* во бугарскиот јазик означува ‘направени од кал, земја’, па така во буг. дијалекти називот *каленик* значи ‘земјена, глинена чинија’, *каленик* ‘глинен сад за ракија’, *каленица* ‘земјена, глинена чинија’ (БЕР II: 154; Барболова 1999: 170). Во ТРМЈ (II: 454) е забележана придавката *кален*², *калниот* ‘што е од кал, што има, содржи кал’ и лексемите *каленик*, *каленица*, *калениче* со толкување ‘земјен сад во вид на чинија’.

Во случајов етимолозите прасловенската лекема **kālŭ* ја доведуваат во врска со гр. *πῆλος, πᾶλος* 'глина; кал, тиња, мочуриште', од и.е. *k^oālo-s*, лексема присутна во сите поблиски и подалечни словенски јазици, а како топоним во многу словенски и несловенски јазици. Со значење 'земјен сад за вино' – *kalénicē* и 'чинија, паница' – *kalenic*, називов е регистриран и во алб. јазик, а во срп. и хрв. јазик регистриран е називот *kalènica* со две значења: 1. 'земјена чинија' и 2. 'сад за вода' (БЕР II: 154; РСХКJ II: 635).

Лексичката разновидност **чанак** е спорадично дистрибуирана во Скопско, Тетовско, Ресенско, Кичевско, Порече, Костурско и во Нивици (Долна Преспа – Албанија). Односниов сад се јавува со истата функција како и претходно споменатите садови, а се разликува по материјалот од кој е направен. Според забелешките на информаторите се работи за постар збор, односно за длабок сад најчесто изработен од земја, поретко од дрво, што се употребувал во постаро време.

Сп.: во Скопско (Нерези: *чанак*); Тетовско (Теарце: *чанак*, Сараќинце: *чанак* 'постаро е од чинијата'); Ресенско (Љубојно: *чанак* 'земјен'); Кичевско (Лешмица: *чанак* 'земјен тањир', Букојчани: *чанак* 'земјен и дрвен чанак, во него се толчи лук'); Порече (Н. Брезница: *чанак* 'од земја е'); Костурско (Горенци: *чанак* 'длабока чинија земјена или дрвена во која се толче лук', Крчишта: *чанак*) и во Нивици: *чанак* 'од дрво за толчење' (Долна Преспа, Р. Албанија).

Лексемата **чанак** Скок ја смета за балкански турцизам (во тур. јаз. *çanak* 'земјена посатка'). Во другите балкански јазици називов е регистриран како: *чанак* во буг., *чанак* во срп. и хрв., и *çanak* во алб. јазик (Скок I: 293; Шкаљиќ 1989: 162; Агаи 1996: 112; Томиќ 1986: 186). Називот **чанак** во РМЈ (III: 529) е регистриран со значење 'длабок сад за јадење, се употребува и за толчење лук, пиперки и сл.'.

И називите **којанка** (*к'ојанка, којанка*) – како дрвен сад, и **дибек** – камен сад, се спорадично дистрибуирани на македонската дијалектна територија. Првиот го регистрираме во Охридско, Ресенско, Радовишко, Кочанско, Беровско и во Долна Преспа, Р. Албанија, а вториот во по еден пункт во Кумановско, Гостиварско, Дебарско, Кичевско, Прилепско и во Поречието.

Сп.: **којанка**: во Охридско (Крушје: *к'ојанка* 'може и за лук толчење'); Ресенско (Царев Двор: *којанче* 'тоа служело и за толчење'); Радовишко (Нивичино: *којана* 'за лук толчење'); Кочанско (Лаки: *којанка*); Беровско (Мачево: *којанка* 'се толчи лук') и во Нивица: *којанка* 'за лук и сол толчење' и 'за пранје'.

За 'издлабен сад од дрво' во ТРМЈ (II: 600) регистрирана е формата **којана**. Со истово значење лексемава е регистрирана и во другите балкански јазици и тоа пред сè како 'дрвен сад – корито' а со различна намена во домашните работи: 'за перење, месење брашно, поење стока', сп.: во срп. и хрв. јаз. *корања*, во буг. јаз. *копàня, копàнка*, во алб. јаз. *коранј*, во ром. јаз.

cor/áie, во тур. дијал. *korana*, во грч. јаз. *καπάνα*. Називов го регистриравме и во подалечните словенски јазици, во словен. *koránja*, пол. *korai*. Повеќето етимолози сметаат дека односниов назив е изведен од грч. *κόπανα* 'чукало на аван', од стгрч. *κόπτω* 'крши, сече' (БЕР II: 609; Томиќ 1986: 253; Агаи 1996: 347).

Сп.: **дибек**: во Кумановско (Романовце: *дибек* 'за сол, пипер, кафе, од дрво е'); Гостиварско (Маврово: *дибек*); Дебарско (Горенци: *дибек* 'голем длабок сад, се толчи лук, пипер, кафе, пченица, а се прави обично од ореово дрво и од камен'); Кичевско (Прострање: *дибек*); Порече (Здуње: *дибек*); Скопско (Држилово: *дибек*); Прилепско (Слепче: *дибек*, Тројаци: *дибек* 'од камен е, длабок е, за толчење'); Радовишко (Нивичино: *дибек* 'длабок дрвен, односно камен сад што служи за толчење сол, пипер, кафе, пченица и друго').

Лексемата *дибек* во ТРМЈ (I : 441) е регистрирана како именување со кое се означува 'издлабен сад од камен или (поретко) од дрво вкопан во земја во кој се толчи сол, пипер, кафе и др'. Односнава лексема со значење 'аван од издлабен камен или дрво во кој се толчи пржено кафе и сл.' ја бележиме и во срп. и хрв. јазик, како и во буг. јазик, од тур. *dibek* (Шкаљиќ 1989: 216; БЕР IV: 381).

Како одговор на гореспоменатото прашање, спорадично на македонската дијалектна територија, регистриравме и други лексички разновидности за посатки кои се направени од дрво кои по својата форма се длабоки, но се јавуваат со различна намена. Сп.:

склојка 'длабок дрвен сад, се носи храна на нива, има и капаче, може да служи и за толчење лук, пипер' во Скопско (Љубанце), односно разновидноста *склојец*: Охридско (Љубаништа); Ресенско (Царев Двор) и Кичевско (Лешница).

чуџур, *чуџура* и *чуџурица* 'од дрво издлабено, длабоко за толчење' во Габер и Луке (Кривопаланечко).

лучник 'од дрво, длабоко за толчење' во Дојран (Дојранско), односно зборообразувачката разновидност *лучница*: *ваган дрвен* = *лучница* во Тројаци (Прилепско); *лучница* 'дрвен сад за толчење' во Бобошчица во (Корчанско).

з'асарк 'дрвената чинија во која се толчи лук и сол' во Вевчани (Струшко).

Кога ќе се проследи етимологијата на гореспоменативе лексеми, се доаѓа до заклучок дека за 'длабок сад во кој се толчи лук' на македонскиот дијалектен арел во употреба се лексеми од несловенско потекло наспрема лексеми од словенско потекло а ареалната слика укажува на фактот дека несловенските јазични елементи се пофреквентни на јазичната периферија, поточно онаму каде што живеело мешано население.

ЛИТЕРАТУРА

- Агаи 1996 – Agai A. K., *Fjalor shqip-maqedonisht*, Скопје 1996.
- Аргировски 1998 – Аргировски М., *Грцизмиите во македонскиот јазик*, Скопје 1998.
- Барболова 1999 – Барболова З., *Имена за съдове в българскиите диалекти*, София 1999.
- БЕР – *Български етимологичен речник*, I - VI, София 1971-2002.
- Видоески 2000 – Видоески Б., *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектиен атлас*, Скопје 2000.
- Конески 1995 – Конески К., *Зборообразувањето во современот македонски јазик*, Скопје 1995.
- Младенов 1941 – Младенов Ст., *Етимолошки речник на българския език*, София 1941.
- PMJ – *Речник на македонскиот јазик*, I-III, Скопје 1961-1966.
- РСХКЈ – *Речник српскохрватскога книжевног језика*, I-VI, Нови Сад-Загреб, 1967-1976.
- Скок 1971-1974 – Skok P., *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, I-IV, Zagreb 1971-1974.
- Таховски 1951 – Таховски А., „Грчки зборови во македонскиот народен говор“, *Прилог кон етимолошкиот речник на македонскиот јазик*, Филозофски факултет, кн. 1, Скопје 1951.
- ТРМЈ – *Толковен речник на македонскиот јазик*, I-II-III-IV, Скопје 2003-2005-2006-2008.
- Фасмер 1964-1973 – Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, I-IV, Москва 1964-1973.
- Филипова-Бајрова 1969 – Филипова-Бајрова М., *Грчки заемки в съвременния български език*, София 1969.
- Шкаљиќ 1989 – Škaljić A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1989.
- Томиќ 1986 – Tomić M., *Dicționar român-macedonean, Dicționar macedonean-român*, București-Скопје 1986.

811.163.3'367.625:[091:003.349(497.7)]"14"

Мери Цубалевска

ЗА ГЛАГОЛСКИОТ СИСТЕМ ВО ВАТАШКИОТ МИНЕЈ

Коегзистенцијата на состави со различна жанровска припадност го прават Ваташкиот (празничен) минеј¹ од XV век интересен од повеќе аспекти: правописен, фонолошки, морфосинтаксички, зборообразувачки, лексички и др.

Во статијата ќе обрнеме внимание на некои промени во глаголскиот систем што ја одразуваат состојбата во старословенските текстови од тој период².

Наспроти расколебаноста во деклинацијата, конјугацијата во старите македонски текстови подолго го чува архаичниот карактер. Карактеристична е употребата на целиот репертоар на глаголски временски и начински форми. Чувањето на архаичните глаголски форми е поврзано со постоењето на определен однос кон кирило-методијевската и климентовската традиција во македонската писменост (Рибарова З., 1986:74-75). Во ракописот добро се сочувани личните глаголски форми. Кај нив е документирана употребата на некои нови наставки што се објаснува со влијанието на народниот јазик, а присутни се и промени во дистрибуцијата на наставките. Се открива и меѓусебно влијание на основите на презентот и на инфинитивот (Рибарова З., 2005: 89). Овие процеси наоѓаат потврда и во Ваташкиот минеј.

Кај неличните глаголски форми чести се примерите во кои се следи губењето на инфинитивот, промената на партиципот на презентот во неменлива форма и други, што се должи на промените предизвикани од распаѓањето на синтетичкиот именски систем.

Презент

Во наставките на презентот се документиран следните промени:

2 лице едн.: добро се потврдени новите форми со наставката **-шь** која се совпаѓа со народниот јазик: да мене **прѣльстишь** льстїю139с10, бесчѣдствовати ме нѣмнѣ **тъишь** си! хриѣстѣ 194d29, тако аще ли же **не видишь** 198с30, рече юмоу владѣицю что **повелѣваеъ** рабѣ своимѣ 42a15-16, недоуги поставляеъшы и напасти дїимитріе всакоу вѣроу **оуспиваеъ** 35b9, егда **имаш** каковоу либо скръбѣ 226a3.

¹ Ракописот е еден од изворите на проектот „Речник на црковнословенски јазик од македонска редакција“ од кој е преземена скратеницата Втш.

² Статијата е ревидиран дел од мојата монографија „Ваташкиот минеј (со посебен акцент врз лексиката“), Скопје 2009.

1 лице мн.: присутно е варирање на наставките **-мъ, -мы/-ми:** сирѣ и ѿа **нѣ ѿмы** въходимъ въ трапѣзѣ **ѿми** масло и пиѣм вино^{16с15}, дръзновеніе **ѿмами** къ вѣдоу 17а, сїю **ѿмами** заповѣдь ѿ него 29с, ми ѿ вѣдоу **ѿсмы** 17b и др.

Во неколку примери е потврдена српската наставка **-мо:** те вси **ѿмамо** приѣѣжице и стѣнѣ 133d; ѿко стѣноу те и приѣѣжице **ѿмамо** доушамъ 20с3.

Новата македонска наставка **-ме** не е потврдена во Втш. Сепак, во овој контекст ќе ја споменеме интересната грешка која може да се објаснува на различни начини: тѣмъ трѣпѣливо ѿвѣщахоу и ѿвѣтателю злихъ **нѣ избере-мемъ!** тѣмъна пауче не тѣлющихъ ни вѣстоуимъ цѣсаю мрътвоу земьномуу 47а.

Кај глаголот **ѿмати** нотираме подновена форма **нѣмать:** разорить гѣсподѣ слово» еже аще възглаголетѣ **нѣмать** прѣзѣваты въ вас 97а24. Оваа форма се наоѓа во паримејниот дел (Is 8,10).

Аорист

Во старословенските споменици од XI век јасно се гледа дека во живиот говор формите на асигматскиот аорист почнале да излегуваат од употреба и да се заменуваат со формите на сигматскиот аорист (Угринова-Скаловска Р., 1987:93).

Во нашиот ракопис не се потврдени форми на асигматскиот аорист. Постариот сигматски аорист се употребува кај глаголот рѣши: что ти зрѣши и **рѣхъ** вѣдѣхъ 42d20, 42d29, поста ради ѿкоже вѣрѣше **рѣхѣмъ** 145v34, и старецемъ **рѣше** безмѣльвѣстоуите тѣ доудѣже» възвратимъ се къ вамъ 209b8, 116d27, 118a31 и др.

Поновите форми на сигматскиот аорист се основни во Vtš кај сите глаголи, на пр.: и гаданїа выпльшенїе ти **прорече** еже ѿ дѣви христе сїанїе мѣлнїе ти 218с31, азъ възвѣстихъ и **спасохъ** оуничижихъ 30b29, **придохъ** ѿре се ѿрѣдъ сѣмошаше се христѣа оубити боговорѣцъ шѣтае се 100с25, всакъ болѣзнь юже **вѣведохъ** въ єгѣптѣне 11d1-2, гѣсподнѣ кнѣня **придохъ** ксоуѣс паде лице на землю и рече» ємоу 42a13; въ калѣ **вѣпадохъ** грѣховни и нѣстѣ мнѣ постоѣнїа 76a24, ѿко **нѣ навнкохъ** чѣстаго шмиты нѣ наоучихъ се безгрѣшнаго штирати 113с3-4, съ жѣзломъ симъ **прѣидохъ** ѿрданъ 117с10, лоукавиѣхъ и беззаконїи ми дѣлѣ **придохъ** въ недооумѣнїе 44a22, азъ възвѣстихъ и **спасохъ** и оуничижихъ и нѣ бѣ въ вас оутвѣрженїа 146с5, тѣмъже врата нечѣснаа **ѿверзоше** ти се 75b2 и др.

Сп. уште: и **вѣзе** єго ѿ лона єе и възнесѣ» ни въ горницѣ въ неже самъ **сѣдѣше** 198b28, въ неѣ ликѣствоуи разоумѣхъ во и вѣровахъ 62с23-24, раба своєго христѣа **вѣдѣхъ** на роукоу дѣвѣи»ю носима 130a 11, ѿко єстѣ гѣсподѣ на мѣстѣ сѣмъ азъ же **нѣ вѣдѣхъ** 6b8, и **ѿбохъ** се и рече» коль страшно мѣсто 6b8, и рече» къ ємоу се **ѿнѣхъ** беззаконїа твоѣа и одѣите єго въ подирѣ 42с30, ї юже **ѿрипоухъ** и положиу сътрѣпноу въ шѣтанькѣ и ѿрыновенноу въ єзыкѣ 95с24, же имѣ ємоу моуѣс глаголющи ѿ водї єго **вѣзехъ** 117d2, и **приехъ** ѿ васъ мѣже мѣдри и хоудогѣ и разоумиѣни и постави ихъ надъ вами обладаѣти 81b30, всѣ вѣрни ѿ немъже свѣршенїе **приехѣмъ** вѣлагословѣше немѣлѣно съ аггѣли 122с22, **приѣше** нечѣса дарѣ достоинъ вѣгови вѣожїю мѣатѣрь 8d28, въ неѣ ликѣствоуи

разоумѣхъ во и **вѣровахъ** 62с23-24, сѣтихъ **оуслишахъ** слоухъ твои 87с3, еже **видѣхъ** вѣмѣсто уѣсти стоудъ вѣмѣсто веселїа 93с15, възлюбленни ѡ немѣже **благонзволїхъ** 123d19, ꙗко **родїхъ** ѡроуе въ старости моеи 17412, и благоꙗꙗхъ слоꙗꙗхъ и ѡ мнѣ грѣшномꙗ потрѣдишаго и съ великимъ троꙗдѡмъ **прѣурѣтахъ** 225b25, двїгше сѣ **оꙗꙗхъ** и разоꙗꙗхъ него просвѣщенъ доꙗꙗхъ 173b5, **нꙗꙗхъ** и ꙗже въ водѣ зѣвїе 153a19, **разоꙗꙗхъ** ѡтꙗꙗхъ моꙗꙗхъ твою персы 3a25 и мноꙗꙗхъ други примери.

Меѓусебното израмнување на парадигмите на имперфектот и на аористот претставува карактеристична црта во развојот на имперфектот и на аористот која е широко позната во македонските и бугарските црковнословенски ракописи од XII-XIII век (Рибарова 3., 1988:60). Сепак, во Втш *влијаниеѣо на имѣерфекѣоѣи* врз формите на аористот е многу ограничено. Го нотираме на пр. во следните примери: *не шбрѣтохоу* водѣ да бише пїилы 11с16/Ex15,22; [свѣѣтильнь подобьнь] жени *оуслишахоу* 107с23.

Имперфект

Од имперфектните форми во Втш превладува употребата на контрахираните форми, наспрема неоконтрахираните. На тој начин се добиваат две наставки на имперфектот, и тоа **-ѣше/-яше** и **-аше**, исто како во современиот јазик.

Оваа појава превладува и во други македонски споменици, како на пр. Радомировиот псалтир (Макаријоска Л., 1997:88). И во Лобковскиот паримејник контракцијата е редовна појава (Миовски М., 1996:222).

Употребата на многубројните контрахирани имперфектни форми сведочи дека тие претставувале обична појава во народниот јазик. Некои неконтрахирани форми во Ваташкиот минеј можат да се објаснат со удвојување на вокалите, што во овој ракопис претставува многу проширена појава.

Примери: шѣрѣте е҃гоже **люблѣше** ѿ доуше чинстаа петко 24b15; и **не имѣше** крстити ю҃го 122b29, прѣславно **вндѣше** таинство 123d4, землю **шбагрѣше** высаженоу же 151b10, **не трыпѣше** въ мнозѣ крити 162b19, самъ **сѣдѣше** тоу и положи на лони своемз 198b31, братіе не хошоу вам не разоумѣвати яко ѡци ваши под шблакомъ **бѣше** 129d, е҃гоже радоующе сѣ **вндѣхоу** самого чловека и господя 98b10, трыпѣлиено **ѡвѣщахоу** и шѣрѣтателю злихъ 47a14-15, и **покрывахоу** хероубимы надъ кувотомз и надъ скѣтаа ю҃е съвыше 61c26, побѣждаемъ лѣтноє **испитаваше** швѣхожденіе млатѣри, **бесчѣдствоваахоу** и безгодни възрасть младѣнцъ горко пожинаше 94b12-14, поюще пѣсны **помхоу** штицемъ боже 11c24, придоше же въ мерроу и **не можахоу** питы воды ѿ морры 115d16, дарьствено **вьспѣвахоу** прѣпѣти штицемъ богу ю҃си благаословенъ 122c7, свѣти **трыпѣхоу** видеше каменіе на метаніе метающе сѣ 138a1, е҃гоже по христѣ раждигаема **ковахоу** бѣди їзвстрише моукы 146d 25-26, побарающен дѣти **помхоу** благаословите вса дѣла 153d14, господя **вьспѣвахъ** и **славляхоу** ю҃го въ вѣкѣи 196c23, яко **хотѣхоу** бити с тобою 208c27 и др.

ВѢДѢТЕ прѣѣхъ прѣдъ вами 81b17, нѣ шѣаѣ **ВѢЖДѢ** вѣпѣю благаго(с)лови(т)е вса дѣла господа 142b26, **ВѢЖДѢ** ми свкрѣшеніа срдца стѣнаніаа в(о)гоне(вѣ)сто прими дѣ(в)бо м(а)рїе 152b3, **ВѢДѢТЕ** аще слоу(ч)ит се благаго(вѣ)щеніе 139d13, тѣне приѣсте тоу(ч)не же и **ДАДѢТЕ** 184d23, ирод(о)ви ре(ч)е(х) **ДАЖДѢ** ми на блудѣ главѣ ишанновѣ м(а)т(е)ри да подамъ даръ вѣжде(лѣ)нъ 22c30, яви се м(и)л(о)ст(и)вѣ яко всѣхъ оу(ш)едрае **ПОДАЖДѢ** мы в(о)г(а)тъство твоѣ 53a10, и **НЕ ДАЖДѢ** погивноу(ч)тїи до конца наслѣдію твоѣмоу 32a1, придѣте и **МДѢТЕ** мои хлѣбъ и пїите вино еже у(р)пахъ вамъ бс4, прикосноу(ч) се ѣмъ и ре(ч)е(х) ѣмъ вѣстани **МЖДѢ** и пїи 210a15, и **НЕ МЖДѢ** вѣсако не(ч)исто 174c23 и др.

Во наставката за едн. нотираме присуство на асимилација: **ВИШЬ**
63c10, **ПОДАЖЬ** 27b24.

Во *неличните форми* на глаголите во македонските ракописи се присутни повеќе промени. Таа ситуација ја следи и Ваташкиот минеј.

Активен партицип на презентот. Кај формите на овој партицип нотираме бројни промени во неговата деklinација под влијание на заменската деklinација. Карактеристична, нова појава во сложената деklinација на придавките, заменските придавки и партиципите претставува влијанието на заменската деklinација. Се работи за појава која е застапена и во постарите македонски ракописи, особено кај партиципите (Угринова-Скаловска Р., 1988: 43-49). Во Втш оваа појава е толку широко застапена што всушност доаѓа до оформување на нова парадигма на сложената деklinација.

Многубројните примери во Втш потврдуваат дека покрај промените во деklinацијата кај овој партицип е присутна неговата неконгруентна употреба. Партиципот постепено се менува во неменлива форма со адвербијален карактер. Примерите се многубројни, на пр.: и двѣма покривахоу лица своа и двѣма покривахоу нозѣ свои и двѣма летеши 130b4; теодоре мочуеиіа нечѣстива млададѣнць стрѣланіа зрещи блажеиіни въоружји се вѣроу вѣуних прѣдзре 134b14; и законнаго рожденіа оустави прѣходеши тѣмже достоинно слишиши радхоуи се 142c29; ѿ мир[с]каго града идеши въ поуѣ помисли създати град 157a32; цаарскомоу градхоу дасѣть се сеіе дарованіе богатеши боожественими оусрьдно поюще 161d31; и шелахъ доущамъ ѿгонещи дѣствомъ благогодѣтію доуха 163b18; прѣльсть многобожнью зученеи живодавце благоучестіа ѿгонеще ересь 170d22; прѣдстоуще мирь мирови подати и кашоу спасти црквоу еее оустависте бладыкх 171b4; тѣм выпіаше радхоуи се богодыхновенни пророкз христѣа прѣвзыносеше въ вѣжи 173b2; илію иелісею христѣа възопіюще сыласно милоосрдє господи подаждь людемъ симъ 173c4; въ истиноу те чюстаа проповѣдающе славим богородицѣ 178d28-29; бесплътнихъ иже ваю праздики похваляюще благодѣтію и пѣніемъ 184a24-25; тѣмже притекающе кз рацѣ мошеи твоихъ исцѣленіа дарованіа приємлемъ 191a2; иже пове[лѣ]ніемъ єго послѣдствоующе вѣрно и выпіюще благословите вса дѣла господина гспода 193c18; прѣсташе таиніе льстиваго се во ѿрокице забивающе женско юство постродаше 197a2-3 и многу други.

Активниот партиципот на претеритот ги чува и постарите форми, и тоа во многу голем број примери, на пр.: и поидѣтъ къ тебѣ страхѹщени се съинове *смѣрших* се и *раздражших* те и поклонет се на мѣсте стопѣи ногоу твою вси *раздражши* те 12a29-32, въсѣа сл[л]нцѣ правды христоу богу ꙗкошъ и *раздрѣшь* клетвоу дасѣтѣ благоуслѡвеніе и *упражьнь* смръѣтъ 7a29, ѡ[т] дрѣва *въкоушь* прѣвы въ члѡвѣцѣхъ 14b11, гласомъ сыхъ *прославльшомъ* христуу богу ꙗкошѣмъ весѣліемъ 197d4, ꙗви се констанѣиноу царю съ авлакіемъ въ снѣ и симъ страхъ *въложъ* 73b28, и *взѡроужъ* чюдодателя съвершили ꙗсы недоуѣи прогна 151c7, и мльѡаніа *раздрѣшь се* и въ весѣліе вѣходитъ 174a16-17, дъждъ посѣщи христу ꙗсли же примѣте и словомъ *раздрѣшьшаго* бесловеснаго 81a10, въсь къ свѣтоу *примѣш се* прѣхристуу ти блажење боугопричестіемъ свѣтъ *сътвори* 126d10 и др.

Во ракописот се застапени исто така и поновите форми на **-ивъ**: грѣдо досажденіе *смѣривъ* апѡстѡла своѣго ꙗвѣлъ 150d8, тѣно *въкоушивъ* боуѣа разѣма блажење тѣмъ корѣ непостидно проповѣда 134a13, оудобъ же сѣа *въноушивъ* ѡ многотрѣпѣливе геѡргіе 149d11, и нова видѣвше прѣславнаа глас ѡуьски *въношивше* на ѡаворѣ словеси 214d7, ти бо боуѣствнаго желаніа желомъ себѣ *въшроуживъ* боуѣмърскихъ затоуеніе ереси 103b24, кога оуѣолити свѣѣти народи и христуѡви *моулив се* и *прѣклонивъ* главоу приѣтъ концъ моуѣуѣнію 166a30, христуѡви *прилѣпивши се* и на нь всеуѣистаа 155d 11, тако и парамѣата *раздрѡуживъ* свѣѣте мѣркоуѣіе 227b3, ѡтъ всѣхъ зъль *раздрѣшивъ* ꙗкоу блаѣъ 179d21, и ꙗзи *раздрѣшивъ* ѣзикъ 222d17, и вежемъ тѣмъ ѡковъ вражію *сзкрѣшивъ* вѣзавшеѣ те 127b15, ни єдинаа добра не *сътворивше* дѣли злимы испльненъ ꙗсмъ 226a12, того *сътворивъ* златомъ и въ римъ дошъдъ 157a23 и др.

Употребата на постариот тип на активниот партицип на претеритот е типична црта за македонската црковнословенска писменост (Конески Б., 1981: 182).

Активниот партицип на перфектот се употребува во сложените форми на перфектот, плуквамперфектот, егзактниот футур и кондиционалот. Неговите наставки во Втш се традиционални, без иновации.

Пасивните партиципи (на презентот и на перфектот) се застапени со многубројни примери. Многу често овие партиципи се адјективизирани. Тоа придонесува за нивното чување во јазикот. Во однос на формите, тие се подложни на истите промени како придавките. За партиципот на перфектот при адјективизираната употреба е карактеристично дека употребува удвоен суфикс **-енънъ**. Употребата на овој суфикс кај адјективизираните партиципи (Рибарова З., 1989:70) може да претставува нов динстиктивен признак кој ја потцртува нивната семантичка вредност. Евидентна е можноста за образување на соодветни прилози: *любоволѣзньно*–*любоволѣзньно* 105b2, *неописанъно*–*неѡписанно* 45a22, *неболѣзньно*–*неболѣзньно* 83d25, *невъздѣланъно*–*невъздѣланно* 14d3, *недомисльнъно*–*недомисльнно* 89a8, 89c27 и др.

Инфинитив

Инфинитивот во Втш редовно се употребува како составен дел од писмениот јазик и неговата норма. На пр. мѡуѣѣтѣлеви всѣмъ прѣдпоказѣ вѣса зовѣтъ **празновати** памѣтъ твою 133b10, и оуготови се **быты** исоусово вѣмѣстылѣще весело и красное 62d11, братѣе не хоуоу вам **не разоумѣвати** ѡко ѡци ваши под ѡблакомъ бѣше 129d и многу други примери.

Со инфинитивот се совпаднал супинот: дѣѣваа бесемене гредѣтъ **родыты** 83c2, и приде **уготовати** поуѣтъ ꙗѡшего спѡсенѣа 175b15.

Пред инфинитивот може да стои и заменката **еже** во функција на член: неѣлѣнна те съзорѣ **еже не видѣти** смърѣти 197c 13, за **еже любитѣ** ѣго 213c.

Од формалните промени на неколку места нотираме *скраѣени форми на инфинитивот*: хоуѣтъ **погыты** ме 227c11, словомъ ѣдинѣмъ ѡ сеи **выпльти** се блѡгоизволи 75b17, егоже мѡли страдѡлѣемъ оудобрѣнѣе димитрѣе избавити се намъ видѣмѣхъ и невидимѣхъ врагъ и **спѡаст се** дѡушамъ ꙗѡшимъ 29d.

Од извршената анализа може да забележиме дека за Ваташкиот минеј интересни се иновациите во личните глаголски форми што се документирано преку употребата на некои нови наставки, а тоа се должи на влијанието на народниот јазик. Кај неличните глаголски форми се бележат извесни промени предизвикани од истите услови што придонесуваат за распаѓањето на синтетичкиот именски систем, како што се: губење на инфинитивот и промена на партиципот на презентот во неменлива форма. Кај партиципите се присутни истите промени што ја засегаат деklinацијата.

ЛИТЕРАТУРА

- Конески Б., *Истѡрија на македонскиот јазик*, Скопје 1981, 1986.
 Макаријоска Л., *Радомиров псалѣир*, Скопје 1997.
 Миовски М., *Худов паримејник – линѡвисѣичка анализа*, Скопје 1996.
 Рибарова З., „Од историјата на императивните форми во македонскиот јазик“, *МЈ, XXXI-XXXII*, Скопје 1981-1982.
 Рибарова З., „Глаголските форми во Радомировото евангелие“, *Лзб., XXXIII*, кн. 3, Скопје 1986.
 Рибарова З., „Формално диференцирани зборови со идентична семантичка структура и нивното место во Речникот“, *Совѣѣување врз работѡа-ѡа врз редакѣискиѡе рѣчниѣи на црковнословенскиот јазик во југо-словенскиѡе ценѣѣри*, Скопје 1989.
 Рибарова З., *Јазикѡѡ на македонскиѡе црковнословенски ѡлексѡѡѡи*, Скопје 2005.
 Угринова-Скаловска Р., *Сѡарословенски јазик*, Скопје 1987.
 Угринова-Скаловска Р., Рибарова З., *Радомирово евангелие*, Скопје 1988.

Лидија Тантуровска

(НЕ)ОПРАВДАНОСТА НА ДИЈАЛЕКТНИТЕ ФОРМИ НАДВОР ОД НИВНАТА СФЕРА НА УПОТРЕБА

Познато е дека македонската стандарднојазична форма е поставена на широка народна основа. Најголем број јазични црти се земени од западното македонско наречје (особено од централните говори) со успешна синтеза со одделни јазични одлики на другите македонски говори (северните и југоисточните). Од последната фаза на кодификацијата до денес, можеме да зборуваме за сестран развој на македонскиот стандарден јазик и негово природно оддалечување од дијалектната основа. Факт е дека, денес, говорителите ја познаваат стандарднојазичната норма со оглед на развиениот образовен систем во Република Македонија. Меѓутоа, во секојдневното општење, во различните сфери на употреба на македонскиот јазик, може да се забележи употреба на дијалектни форми кои се надвор од стандарднојазичната норма.

Без намера на исцрпност во истражувањето, ќе се обидеме да ги претставиме нашите размислувања за оправданоста, односно неоправданоста на ваквите појави во различните функционални стилови од македонскиот стандарден јазик.

Познато е дека македонската стандарднојазична форма е поставена на широка народна основа. Направена е успешна синтеза од јазичните црти од западното македонско наречје со оние од северните и од југоисточните македонски говори. Треба да се подвлече дека се најбројни јазичните црти од западното македонско наречје, особено од централните говори.

Од западните говори, од фонетски аспект ќе ги издвоиме следниве карактеристики: замената на групата *џвз* во *џу* (*џуџи*), замената на *џ* со *е* (*леб*), замената на старата група *џ* со *џ*, која преминува во *ја* (*јазик*), замената на *х* со *в* (*бев*, *бевме*), третосложниот акцент (*водџница*, *водџицаџа*), како и синтагматскиот карактер на акцентот (*не-џо-сака*, *не-му-се-џледа*) итн. Од областа на морфологијата и на синтаксата ќе ги наведеме: тројниот член (*човекоџ*, *човеков*, *човеко*), личната замена за трето лице (*џој*, *џаа*, *џоа*, *џоа*, *џие*), употреба на дативни форми од личните замены без предлог (*мене*, *џебе* ...), употреба на формата *се* во трето лице множина од глаголот *сум*, испуштање на помошниот глагол во трето лице еднина и множина на перфектот (*дошол*, *дошле*), употреба на *има/нема* со глаголска придавка во среден род (*има рабоџено*), доследна употреба на удвоениот објект (*џо*

видов *Сѹојана*), препозитивната употреба на клитиките, како и на почетокот на реченицата (*Го видов Марка*) итн.

Конкретно, од централните говори се земени: рефлексот **а** од **ж** (*рака*), вокалното **р** (*врв*), рефлексот **ол** за вокалното **л** (*солза*), тврдиот изговор на старото затврднато палатално **л** (*недела*), изговор на консонантските групи **шт** и **жд** (*оџнишиѹе*, *дожд*), петочлениот вокален систем (и, е, у, о, а), личната замена *јас*, трите глаголски групи (*чиѹа*, *ѹее*, *оди*), наставката за сегашно време во трето лице множина **–ат**, глаголскиот суфикс **–ува** (*кажува*) итн.

Во основата на македонскиот стандарден јазик од источните македонски говори се влезени: чувањето на интервокалното **в** (*човек*), трето лице еднина во сегашно време без наставка, членот **–от**, кратката заменска форма **ги**, аналитичкиот датив (*на мене*) итн.

По овој кус преглед може да се каже дека не може да се најде македонски говор, односно македонски говори сосема идентичен/идентични со стандардниот јазик. Македонскиот стандарден јазик со една јазична појава се доближува до еден/едни говор/и, а со друга до друг/други говор/и. Од друга страна пак, определена јазична појава се наоѓа во повеќе говори, иако е преземена од еден говор, односно едни говори при кодификацијата на македонскиот јазик.

Македонскиот јазик ја доживеа својата официјална кодификација кон средината на 20 век откако се формира современата македонска држава во рамките на федерацијата Југославија. Меѓутоа, треба да се нагласи дека почетоките на процесот за избор на дијалектната основа на македонскиот јазик се гледа во средината на 19 век, кога се јавува свеста за особеностите на македонските говори, особено на оние од западното наречје¹. На почетокот на XX век веќе го имаме К.П. Мисирков, кој ги постави основните принципи на кодификацијата на македонскиот јазик, а кои не се многу различни од оние што подоцна, во 1945 година, ги донесе Комисијата за јазик и правопис. Еден од тие принципи е во однос на дијалектната основа, покрај оние за правописот и за начините на збогатување на лексиката. Мисирков, родум од селото Постол, Ениџе-Вардарско, ги одреди централните говори како основа на македонскиот кодифициран јазик, пишувајќи: „... ако Македонецот од северна Македонија подаит рака на својот брат от јужна Македонија и Македонецот од источна Македонија подаит рака на својот брат од западна. Подаените раци ќе се прекрстат околу Прилеп-Битол’а“. И кога ги бараше историските оправдувања за изборот на централните говори, Мисирков го истакнува следново: „Последиците се основаат и на неговото централно положејње, које јет како во географски, така и во етнографски однос. Централен град во Македонија е Велес. От тој центр географски, није само

¹ Во делата на македонските автори од средината на XIX век се среќаваат размислувањата за македонските говори (Ѓорѓи Пулевски, Партенија Зографски итн.)

мало се оддалечуваме, идејки преко Прилеп кон Битоља и Орид. Таков праец при оддалечувањето ... се објаснуат со тоа, оти тије краишта сет поголемо историјско значејње за Македонија, а од друга, сет поодалечени од србцкијот и од бугарцкијот јазик и центрои, составувајќи от себе македонски јазиков центр. И вистина дијалектот Велешко-Прилепско-Битољско-Оридцки јет јатката на македонцкијот јазик, зашто на запад од него јет Дебарцкијот (рока), на југ – Костурцкијот (ронка), на исток – источнијот или Солунцкијот (рџка) и на север – Скопцкијот или севернијот (рука)“. На овој начин Мисирков доаѓа до дијалектната основа на македонскиот литературен јазик ставајќи ја на проба во книгата „За македонските работи“, во научното списание „Вардар“, во документите од македонските друштва во С.-Петербург, како и во говорената форма меѓу членовите на друштвата. Со ова почна едновековниот процес на стабилизирањето на стандардноста на македонскиот јазик.

При завршувањето на кодификацијата, во 1945 година, се тргна од истите принципи, а официјалната завршница е паралелно со конституирањето на македонската држава (најпрвин како Федерална Македонија, потоа како: Народна Република Македонија, па Социјалистичка Република Македонија). Колку да се потсетиме, ќе ги наброиме принципите што ги донесе Комисијата за јазик и правопис во 1945 година: 1. Во македонскиот литературен јазик треба да се установат оние форми од централните говори што во најголема степен ќе ги поврзат сите наши говори и ќе бидат лесно примени за луѓето од сите наши краишта; 2. Во македонскиот литературен јазик треба да се изрази неговата народна основа до најголема степен и 3. Македонската азбука да биде составена од толку букви колку што има гласови во литературниот јазик, односно правописот да се изработи врз фонетски принцип.

Ова е причината што во педесеттите години (па и подоцна) во славистиката македонскиот јазик се определуваше како „најмлад словенски литературен јазик“, односно со „доцна кодификација“. Сакаме да истакнеме дека кодификациите, во принцип, се темпорално условени и се случуваат во различни времиња (МЈ, 1998: 161), а го допираат засегнатиот јазик.

Од кодификацијата до денес доаѓа до природно оддалечување на стандардниот јазик од дијалектната основа. Денес, македонскиот јазик ги опфаќа сите сфери на употреба. Зборуваме за негова стабилност, која се гледа во неговата повеќефункционалност и покрај промената на општествено-политичкиот поредок на нашата држава во 1991 година. Видот на општествената дејност и начинот на мислењето (конкретен наспрема апстрактен) го определуваат функционалниот стил (административниот, научниот, публицистичкиот, уметничколитературниот и разговорниот), а формите на јазикот се делат врз основа на условите на комуникацискиот чин (говорена наспрема пишувана форма). Според ова, може да се следи оправданоста односно неоправданоста на употребата на дијалектните форми низ функционалните стилови на македонскиот јазик и низ формите условени од комуникацискиот чин.

Административниот функционален стил (кој ги содржи во себе законодавно-правниот, општествено-политичкиот, дипломатскиот, деловниот и персоналниот) ја покрива употребата на јазикот во рамките на дејноста на државните институции (внатре во државата и во односите со другите држави), потоа во рамките на односите меѓу државата и производните, трговските и другите организации, а ги опфаќа и начините на кои општи секој граѓанин со државата, односно државата со граѓанинот“ (Минова-Ѓуркова; 2003: 305). Станува збор за функционален стил во кој доминира клишираноста (дури и во персоналниот, каде што секој граѓанин одделно пишува тестамент, полномоштие и сл.) и во чии рамки не се дозволува непочитување на нормата на стандардниот македонски јазик. Овој функционален стил главно се изразува преку пишуваната форма, иако се среќава и говорената, особено ако станува збор за општествено-политичкиот потстил, кој е во сферата на политиката во рамките на големите политички (предизборни) кампањи. Тогаш доаѓа до израз „јазичната агресија“ со многу емоции. Во поглед на јазичните карактеристики, се употребуваат разговорни елементи, секако проследени со дијалектни црти на говорителот. На фонетски план, особено се забележува изговорот на вокалите (во зависност од родениот говор), потоа акцентирањето², испуштање на консонанти итн., дијалектни обележја што не се влезени во нормата на македонскиот јазик. Иако во помала мера, истото се случува и на морфолошки план. Во рамките на реченицата, може да се забележи нередовното удвојување на директниот, односно на индиректниот објект; промена на линеаризацијата во врска со клитиките, со кратките заменски зборови, со повратната замена итн. На лексички план се забележува употреба на разговорни елементи, жаргонизми, сленгизми и дијалектизми (*сеир*, *душмани*, *кодоши*, *џо доведоа народот* до *џоа дереце* итн.).

Според дефиницијата на научниот стил дека „основната функција на научниот функционален стил или на јазикот во науката е не само да придонесе логичка информација туку и да ја докаже нејзината вистинитост, а често и фактот дека е нова и дека има предност “ (Минова-Ѓуркова, 2003: 318) станува збор за функционален стил со три потстила (строгонаучен, научно-учебнички и научно-популарен) во кој не се дозволува непочитување на нормата. Во овој стил можат да се јават дијалектни форми во рамките на анализата на лингвистичката наука, поточно на дијалектологијата и геолингвистиката. Овој стил главно се среќава во пишувана форма, ако се изземат рефератите, презентациите и сл.

² Во јазичниот израз на политичарите е познато отстапувањето од третосложното акцентирање, поточно употреба на четирисложното акцентирање (особено со интернационализмите: *политиката* и сл.). Овде мислиме на употребата на слободното акцентирање, карактеристично за говорителите од југоисточното наречје, односно парадигматскиот акцент на источниот дел од северните говори.

Публицистичкиот функционален стил (кој се дели на два потстила: новинарски и монографско-публицистички) се определува како вид меѓучовечко општење во чии рамки едната страна информира широк круг читатели/слушатели/гледачи за настани – актуелни или минати – оценети како важни или интересни за говорната заедница (Минова-Ѓуркова, 2003: 277). Според видот на медиумите, овој функционален стил се среќава и во пишувана (во печатот) и во говорена форма (на радиото, на телевизијата). Почитувањето на нормата е важно и во овој стил, особено во новинарскиот потстил, затоа што со нивната присутност во секојдневието на луѓето влијаат на јазичниот израз. Понекогаш, во јазикот на новинарот може да се сретне свесно употребени дијалектизми (главно станува збор за лексеми и во пишуваната и во говорената форма), со што еден новинар сака да го издери својот индивидуален стил од другите. Меѓутоа, често пати, станува збор за несвесна употреба на јазични црти од својот роден говор³, кои се очигледни при нивната употреба (главно на фонетско ниво во говорена форма).

Во уметничколитературниот функционален стил (кој може да биде и во пишувана и во говорена форма) ситуацијата е поинаква. Ако претставува стил што се однесува на една специфична област на дејствување на човекот: создавање уметничка литература (книжевност) (Минова-Ѓуркова, 2003: 231), се очекува употреба на дијалектните форми во определени случаи. Според поделбата на Х. Маркјевич на уметничката литература на епика, на драма и на лирика, употребата на дијалектни форми, поточно на одделен говор или дијалект е сосема разбирливо од стилистички аспект. Може да стане збор за лик од драма, пишување стихови на некој говор итн. Во една своја анализа, кога пишува за дијалектните особености во прозата на македонските автори, Ружа Пановска (1972: 205) нагласува: „... кон дијалектизмите се посегла кога се актуализира времето, опстанокот, битот, индивидуалната реч на лицата“. Ликовите мораат да зборуваат така како што зборуваат и не може да се прифати поинаку, затоа што тоа нема да биде автентично. Во јазикот на многу македонски автори: Конески, Малевски, Чинго, Дракул, Фотев, Пендовски, Урдин, Каровски итн. може да се потврди оваа ситуација.

Ќе кажеме збор-два и за разговорниот функционален стил или разговорниот јазик, кој го изразува индивидуалниот јазичен израз на секоја единка, а ја опфаќа неслужбената (неофицијална), неконтролирана, спонтанна, приватна појава на општонародниот јазик (ЛМГ; 2003: 215). Јасно е дека никој никому не може да му нареди како да зборува приватно. Во поглед на формата, во овој стил превладува говорената форма, иако се јавува и пишувана (во писмо и сл.). Самиот функционален стил си носи свои обележја и свои карактеристики (на пр. контракција на самогласките: саат-сат, елизија: к-одм, кога-коа) итн., иако се неизбежни и дијалектните карактеристики на

³ Оваа појава почесто се среќава кај дописниците, кои директно се вклучуваат во некоја програма на телевизија или на радио.

зборуваачот во однос на сопствениот роден говор. Понекогаш е тешко да се изделат дијалектизмите во разговорниот јазик, со оглед на фактот што дијалектите, пред сè, биле и се во говорена форма.

Разговорниот функционален стил наоѓа свое место во сферата на публицистичкиот (кога станува збор за електронските медиуми особено во анкети или во слободни емисии со забавен карактер), како и во сферата на уметничколитературниот (кога авторот оформува лик за што стана збор погоре во текстот), и во двата стила главно кога се очекува говорената форма. Токму во вакви ситуации, можат да се забележат и дијалектизми.

Дали можеме да зборуваме за пуризам во однос на дијалектизмите во еден јазик? Според дефиницијата предложена од Џорџ Томас (1991:12)⁴, пуризмот е израз на желба на дел од говорената заедница да го зачува или да го исчисти јазикот од туѓи елементи, или од такви што се сметаат за неприфатливи. На прво место ги става „сопствените дијалекти“, потоа социолектите или функционалните стилови, а кога станува збор за јазичните нивоа, познато е дека пуризмот ја зафаќа лексиката. Иако има позитивни страни (подигањето на свеста за потребата на одржување на статусот и на престижот на еден јазик и изострувањето на чувството на заедницата за потребите за култивирање на јазикот), според Томас, пуризмот може да има и негативни страни (создавање голема разлика меѓу стандардниот јазик и разговорниот функционален стил, запаѓањето во културна изолација на една говорна заедница со изразен ксенофобичен пуризам, особено во поглед на интернационализмите.

Сосема се согласуваме со оцената на Лилјана Минова-Ѓуркова дека „што се однесува до македонската ситуација, односот меѓу стандарднојазичната норма и народните говори (без оглед на тоа колку црти му дале тие на стандардниот јазик) можеме да го окарактеризираме како променлива: на почетокот, при објаснувањето и при образложувањето на решенијата, се кажуваше од кои говори се земени определени црти, а потоа се премина кон разграничување на стандардниот јазик од неговите говори (особено од централните). Со текот на времето (во 70-тите, 80-тите и до денес), како аргумент за одбрана од влијанието од еден соседен словенски јазик се наведува(ше) состојбата во оние говори 'што ја дадоа основата' на македонскиот стандарден јазик. Имаше и има јасно изразени ставови против употребата на народните или на локалните говори дури и во рамките на разговорниот стил. Сепак, превладува ставот дека се народните говори богатство на јазикот и дека стандардниот јазик може уште многу да добие од нив пред сè во областа на лексиката, се разбира, под услов да се зборовите приспособени кон неговата правописна и правоговорна норма“.

Најголемо оддалечување на стандардниот јазик од народните говори што влегоа во неговата основа се забележува во изговорот на гласовите и во

⁴ Преземено од Лилјана Минова-Ѓуркова (МЈ, 2000-2001: 39).

поглед на акцентот, а особено во поглед на одделни видови акцентски целисти, за кои можеме да кажеме дека се во фаза на губење. Ова претставува последица на влијанието на повеќе фактори, а еден од поважните е наметнувањето, т.е. престижот на градскиот скопски говор.

Денес можеме да зборуваме за губење на одделни црти кај дијалектите (особено на оние што се специфични). Причината за тоа се бара во миграциите во градовите. Големи придвижувања има и поради новите планови во образованието. Иако има отворање на дисперзирани студии во речиси сите поголеми градови, Скопје останува најголем центар, кон кој гравитираат најголемиот дел од младите луѓе. Во Скопје, како центар со голема концентрација на говорители од сите краишта на Македонија, има услови за најголемо приближување на дијалектите и за создавање на еден наддијалектен јазичен израз. Оттука, во разговорниот стил се среќаваат дијалектни црти, покрај елементите од македонскиот стандарден јазик и оние од туѓо потекло.

Наместо заклучок, можеме да кажеме дека дијалектите како системи имаат свој развој и врз нив дејствуваат јазични и нејазични фактори. Како и да е, обострана е потребата за поврзаност меѓу дијалектите и стандардната норма на македонскиот јазик. Пред нас остануваат нови научни предизвици да се разгледуваат дијалектните форми и нивната (не)оправданост од различни аспекти, за што оставаме простор во друга пригода.

Lidija Tanturovska

NON-JUSTIFICATION OF DIALECT FORMS OUTSIDE THEIR SPHERE OF USE

It is a well known fact that the language form of the Macedonian standard language is based on a wide folk basis. Most of its language characteristics are taken from the western Macedonian dialect (especially that which is spoken in the central part of Macedonia) which is successfully synthesized with different language characteristics of other dialects spoken throughout Macedonia (i.e. in the northern and south-eastern parts of Macedonia). Since the last stage of its codification, up until today, we can talk about multiple aspects of the development of Macedonian standard language and its natural distancing from its dialect basis. Today, speakers of Macedonian do know its standard language form, bearing in mind that the Republic of Macedonia has a highly developed educational system. However, the usage of dialect forms outside the standard language norm can be noticed in the everyday communication in different areas of life. Without developing too deeply, we will present our views on the justification, that is to say the non-justification, of such appearances in the different functional styles of the Macedonian standard language.

ЛИТЕРАТУРА

- Видоески Б., 1960/61: „Основни дијалектни групи во Македонија“, *МЈ, XI-XII, кн. 1-2*, 13-31.
- Видоески Б., 1962-1963: „Македонски дијалекти во светлината на лингвистичката географија“, *МЈ, XIII-XIV, кн. 1-2*.
- Видоески Б., 1984: „Дијалектната диференцијација на македонски јазик“, *Зборник во чест на Блаже Конески по повод 60-годишнина*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Видоески Б., 1997: „Дијалектите на македонскиот јазик (денешна состојба и историски развoтoк)“, *Етнoлoгичка на Македoнцитe*.
- Конески Бл., 1982: *Истoрија на македoнскиoт јазик*, Скопје.
- Корубин Бл., 1969, 1976, 1980, 1986: *Јазикoт нaш дeнeшeн*, кн.: 1, 2, 3, 4, Скопје
- Корубин Бл., 1994: „Кон воспoстaвyвaњeтo на дијалектната oснoвa на македoнскиoт литeратурeн јазик“, *Македoнски истoриo-социoлингвистички тeми*, Мaтицa Мaкeдoнска, Скопје, 37-43.
- Минова-Гуркова Л., 2003: *Стилистикa на сoврeмeниoт македoнски јазик*, Скопје.
- Мисирков Кр., 1974: *За македoнцкиe рaбoти*, Јубилeјнo издaниe пo пoвoд стoгoдишнинaтa oд рaгaњeтo нa aвтoрoт, Скопје.

Елена Јованова-Грујовска

**СТРУКТУРНА И СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА НА ИМЕНКИТЕ
СО СУБЈЕКТИВНА ОЦЕНКА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
(деминутиви, хипокористици, аугментативи, пејоративи)**

Проучувањето на именките со субјективна оценка (деминутиви, хипокористици, аугментативи и пејоративи), како дел од лексиката во македонскиот јазик, го спроведуваме на две нивоа – преку структурната припадност во зборообразувачките групи и преку лексичко-семантичката анализа.

Деминутивите означуваат нешто мало или смалено, односно информираат за малата димензија на еден предмет. Со хипокористите се означува позитивниот до галовен однос на говорното лице кон одреден предмет. Аугментативите информираат за големата димензија на именуваниот предмет. Погрдната до навредлива нијанса ја содржат пејоративите. Според субјективниот став на луѓето, обично малите предмети предизвикуваат симпатија, а големите се застрашувачки, груби и одбивни. Затоа, најчесто зборуваме за деминутивно-хипокористични, т.е. аугментативно-пејоративни лексеми.

Се работи за изведени зборови, т.е. деривати. Дериватите се зборови што по својата форма и содржина се мотивирани, изведени од друг мотивирачки, основен збор. Во деривацијата главниот збор го има зборообразувачкиот формант, т.е. елементот што е формален или семантички знак на преобразувањето на мотивирачкиот збор. Формантите кај именките со субјективна оценка се суфикси придружени со извесни фонетски промени во основата и со номинативните граматички морфеми. Во формантот е содржана информацијата дека се работи за нешто мало или за нешто големо, за нешто мило и галовно или за нешто погрдно и одбивно.

Под продуктивност на зборообразувачкиот формант ја подразбираме општата способност на формантот активно да учествува во образувањето нови зборови. Продуктивноста може да се менува дијахрониски. Ова, во македонскиот јазик, ќе го забележиме по примерот на формантот *-ишѝе*. Формантот по настанувањето може да се врзува со многу мал број зборообразувачки основи, а да има голема способност за образување нови зборови.

Дериватите, по правило, се двореферентни и нивните референцијални односи се мотивирани од зборообразувачката основа и од семантичко-категоријалната вредност на зборообразувачкиот формант. Зборовите со субјективна оценка, во овој поглед, прават исклучок. Тие се еднореферентни,

односно дериватот се јавува во својата основна семантичка реализација. Развојот на дериватот може да оди во следниве правци: 1. семантичката содржина само се модифицира со детерминативните значења на зборообразувачкиот формант; 2. со зборообразувачкиот формант развива нови семантички компоненти и реализации; 3. губи дел од семантичката содржина и добива термилошка вредност. Понекогаш, повеќезначната лексема може во една од своите реализации да се употребува како термин.

Според современите теории на зборообразувањето, именките со субјективна оценка претставуваат модификациони деривати, т.е. се називи на веќе именуваните десигнати со основите, што информираат за некоја особина на десигнатот и остануваат во истата зборовна група.

Според традиционалното сфаќање, кај дел од нашите лингвисти и во некои речници, именки со субјективна оценка можат да бидат и деривати настанати во мутационите процеси. Знаеме дека во тој случај станува збор за називи на нови десигнати што може да преминат во друга зборовна група.

По опсежното разгледување на ексцерпираниот материјал, дојдовме до заклучок дека мораме да ги разгледаме именките со субјективна оценка настанати во модификациони процеси, но дека не можеме да прескокнеме и дел од мутационите деривати што нудат субјективен став и чувствена информација. Современата лингвистика ваквите зборови обично ги вклучува во поширокиот поим на експресивна лексика.

Зборообразувачкото значење е во тесна врска со лексичкото значење. Ако зборообразувачкото значење го гледаме како општо значење, кое произлегува од неговата формална структура и е својствено за цела низа зборови, лексичкото значење е индивидуално, за секој збор засебно.

Зборообразувачката анализа на дериватот ги дава не само надворешните формални особености на зборообразувачката основа и формантот, туку и нивната семантичка порака, т.е. внатрешната содржина на дериватот.

Во рамките на именките со субјективна оценка чести се синонимните образувања од ист корен со различни зборообразувачки форманти и чести се синонимите од различен корен. Синонимијата е лексичка појава заснована на асоцијативно поврзување на различни лексеми што имаат исти или слични семантички содржини.

Лексемите со субјективна оценка се повторени полисемантички структури на основните лексеми и затоа ќе зборуваме за основните зборови (мотивиращките лексеми), а не за полисемантичката структура и значење на деминутивите, хипокористиците, аугментативите и пејоративите. Единствено, може да има отстапување кога настануваат трансформации до нови значења во рамките на синегдохата.

Погоре кажаното ќе го илустрираме преку обработката на два форманта: *-енце* и *-ина*, како и преку лексичко-семантичка анализа на лексемите во врска со храната.

Деминутивно-хипокористични лексеми образувани со формантот *-енце*

Формантот *-енце* внесува висок степен на експресивност во дериватите. Затоа се користи за изделување на галовноста во однос на малата димензија, особено кај именувањето на подмладокот на живиот свет.

*бебе – бебенце, деџе – деџенце, јаџне – јаџненце,
јаре – јаренце, куџре – куџренце.*

Иако некогаш се додавал само на именски основи од среден род, во поново време со *-енце* се потенцира галовноста и кај именки од машки и од женски род.

*браџ – браџе – браџенце (хип.),
мома – моме – моменце (хип.),
нос – носе – носенце (хип.).*

Продуктивноста е изразена преку 186 единици во ексцерпираниот материјал за оваа цел, од кои една е лексикализиран деминутив (**веленце*) и една е изведена од придавска основа (**ковенце* дем. од прид. ковен '1. тоа што е изработено со ковање; кованица 2. тоа што е украсено со метални ковани делови').

бабенце, бебенце, небенце, ждребенце, кебенце, рибенце, џорбенце, џлавенце, друџџвенце, еџенце дем. од еге 'турпија', *баденце* од баде 'пајче, шатче', *либаденце* од либаде 'дел од женска народна носија'.

Образувањата од овој тип не се ограничени од другите деминутивно-хипокористични образувања, во разговорниот стил некои се наметнуваат како редуплицирање.

*заб – заџче – заџченце,
мев – меше – мешенце,
џлава – џлавчуле – џлавчуленце,
црево – цревце – цревценце.*

Во материјалот ги среќаваме и следните примери:

окценце, зајаченце, дивјаченце, каченце, колаченце, маченце, сџомаченце, каџаченце, сираченце, џлавченце, оџавченце, обравченце, аливченце, ковченце, џрвченце од грст '1. составени двете дланки во форма на длабок сад 2. мерка, количество колку што можат да соберат две составени дланки 3. малку, неколку'.

Деминутивноста и хипокористичноста на лексемите се изразува со вкупно 14 форманти, од кои најголема продуктивност, според нашата ексцерпција, покажуваат формантите *-че* (1044), *-ичка* (264), *-ка* (237), *-е* (227), а потоа со помала продуктивност следат *-енце* (184), *-ица* (143), *-уле* (74), *-це* (69), *-ец* (49), *-ок/-чок* (29), *-ле* (22), *-ца* (14), *-чо* (5), *-уш* (4).

Аугментативно-пејоративни лексеми образувани со формантот *-ина*

Кај формантот *-ина* регистрираме 134 единици, од кои 37 само по формата припаѓаат на оваа група, но не и семантички. Во народното творештво и во дијалектите служи за образување аугментативни и пејоративни деривати од именки од машки и женски род.

сѿрвина од стрв 'труп на животно', *сидина*, *сѿаѿалина*, *соколина*, *сѿаѿина*, *шеѿина*, *сверина*, *деѿина*, *облачина*, *јуначина*, *дервишина* од дервиш 'муслимански калуѓер'.

На современ план овие аугментативно-пејоративни деривати делумно развиваат нови значења.

сидина '1. голем, огромен сид (сп. До вечер да ми изградите не ситче, а *сидина* висока пет метра!) 2. (обично мн.) тврдина (сп. Царот и царицата живејат во *сидиниѿе* уште многу години.)'.

Често пати *-ина* е проширен со други форманти, што се манифестира како: *-урина*, *-еѿина*, *-иѿина*, *-ушина*, *-уиѿина*.

ѿлавурина, *зѿрадурина*, *водурина*, *женурина*, *болешиѿина* '1. пејор. од болест (сп. Тешка *болешиѿина* ме налегнала.) 2. јака, силна болка (сп. Од раната има силни *болешиѿини*)', *ѿријаѿелиѿина*, *жениѿина*, *мудроѿина*, *веѿроѿина* '1. голем, лош ветер 2. (обично мн.) лош дух, авет, привидение', *иѿроѿина* '1. големо итрина; лукавство 2. подвижност, снаодливост', *збирѿина* ирон. '1. маса, толпа; цган 2. купиште безвредни предмети', *маѿлуѿина*, *ѿлавуѿина*.

Со *-еѿина* се образуваат именки со пејоративно значење: *ала* – *алеѿина*, *баба* – *бабеѿина*, *жаба* – *жабеѿина*, *жена* – *женеѿина*, *ѿорба* – *ѿорбеѿина*, *ѿлава* – *ѿлавеѿина*.

Вака проширен, формантот покажува извесна продуктивност во колоквијалниот стил. Ова особено се однесува на метафоричкото значење на некои називи на животни, употребени како атрибутивна црта или карактеристика за лица (обично од женски пол), што е потсилена со пејоративното *-еѿина* (*кравеѿина*, *свињеѿина*).

Формантите *-инка* и *-еѿинка* (настанати од *-ина/еѿина* и *-ка*, како деминутивен признак) во извесен степен ја ублажуваат погрдноста, покажува попустливост со доза на иронија, па и галовност во народниот јазик.

ѿоѿинка од поп 'православен свештеник', *ѿисаринка*, *мајсѿоринка*, *ѿоскуринка* од поскура 'пченичен леб што се употребува во православното богослужение', *овчурина*, *бабеѿинка*, *ѿлавеѿинка*, *будалеѿинка*, *чумеѿинка* од чуметина '1. (нар. поезија) чума 2. лоша, неуредна жена'.

Со сложениот формант *-иѿина* се именува особина мотивирана од именски и придавски основи. Обично ја потсилува негативната нијанса на мотивирачкиот збор. Овие деривати внесуваат зголемувачка и презрива нијанса во значењето. Во науката се третираат како дел од транспозициските

деривати. Сметаме дека кај ваквите примери транспозиционите процеси би дале деривати на *-сѣво* и *-осѣ* (сп. селанство, нечовечност). Со формантот *-иѣина* се засилува и зголемува интензитетот на апстрактната особина до ниво на пејоративност (поретко аугментатив-ност).

дивјашѣина, *јунашѣина*, *враѣовиѣина*, *караконѣуловиѣина* според дијал. караконѣул 'зол дух, вештер, вампир, зол човек; караконѣол', *ѣоѣовиѣина*, *информѣировиѣина*, *нечовешѣина*, *фарисејѣина*, *ѣаѣаѣалиѣина* 'папагалство, имитирање', *вандалиѣина*, *инѣелекѣуалиѣина*, *ѣаволиѣина*, *фодулиѣина* разг. '1. гордост 2. надуеност', *ѣарѣизаниѣина*, *селаниѣина*, *македонѣина*, *малоѣраѣаниѣина*.

Со употреба на хомонимниот формант *-ина* во мутациските¹ и транспозициските² деривати, може да произлезе значење на апстрактна особина, атрибутивен назив на предмет или значење на место. Некои од нив влегуваат во рамките на експресивната лексика со извесна негативна нота или увеличителност.

**ѣлавина* '1. дел од тркало 2. дијал. издупчено стебло 3. накит на невестинска руба', **дивина*³ '1. диво, непроодно, зафрлено, ненаселено место, земјиште 2. разг. диви животни, дивеч', **изсемнина* 'голем студ, премрзнина'.

Како лексикализирани аугментативи можеме да ги разгледуваме: **мешина*⁴ '1. вреќа од овча кожа што служи за чување и за пренесување течност (вино и сл.) 2. кожена направа што служи за разгорување оган, обично во ковачница 3. кожена направа на надувување што е составен дел од некои дувачки инструменти', **ѣреботиѣина* 'обично, поголемо гребнато место, гребаница'.

Редок и непродуктивен, аугментативно-пејоративниот формант *-урина* е засведочен во неколку примери:

вода – *водурина* = голема, матна вода,

зѣрада – *зѣрадурина* = голема, грда зграда,

ѣлава – *ѣлавурина* = голема, глупава глава.

Аугментативноста и пејоративноста на лексемите се изразува со вкупно 3 форманти, од кои поголема продуктивност покажува формантот *-иѣиѣе* (359), па следи *-ина* (134), а со помала продуктивност е *-еѣиѣана/-аѣиѣана* (6).

¹ Мутациските деривати се називи на нови десигнати во кои дериватот најчесто преминува во друга зборовна група, со што доаѓа до промена на синтаксичката функција (сп. К. Конески, 1995:32).

² Кај транспозициските деривати со формантот не се менува суштествено семантичкото значење, а само се изразува значењето на мотивирачкиот збор. Транспозициски деривати се називите на дејства и на апстрактни особини.

³ Со разговорна деминутивно-хипокористична варијанта *дивинче* 'диво животно'.

⁴ Колоквијално се развива вулгарното значење 'голем стомак' (сп. Ја пуштил тоа *мешинаѣа*).

Лексичко-семантичка класификација на лексемите

За да добиеме претстава за опсегот и сферата на употреба на лексиката со субјективна оценка, материјалот го групиравме во 16 лексичко-семантички полиња. Поделбата на лексемите е направена според фреквенцноста по семантички полиња и таа се поклопува со современите анализи во другите области од македонистиката. Во оваа анализа спаѓаат и лексеми кои по формалниот признак наликуваат на лексеми со субјективна оценка, а всушност, од различни причини, не се тоа. Таквите лексеми се обележани со ѕвездичка (*). Со ѕвезда се бележат:

- лексикализирани деминутиви и лексеми што носат значење 'дел од ...' или 'единка од множеството' (сп. *ѝенушка*, *ѝпрошка*, *реџка*),
- дублетни форми (сп. *оцена* – *оценка*),
- дијалектизми што по формата наликуваат на именките со субјективна оценка (сп. *руѝиѝиѝе*, *џунка*),
- двореферентни именски деривати со експресивна конотација (сп. *забло*, *дремло*),
- деривати со хомонимни зборообразувачки форманти на оние што учествуваат во создавањето на експресивната лексика (сп. *ѝуѝунѝиѝа*, *оѝревиѝиѝе*) или со мала доза на субјективност (сп. *менџушка*, *ѝрѝка*),
- народна терминологија за растенија, животни и предмети (сп. *џурџовденче*, *џиронка*, *ѝуѝниѝе*),
- лексеми со непознато значење.

Лексичко-семантичката анализа ќе ја илустрираме преку претставување на едно семантичко поле, т.е. со осврт на лексемите во врска со храната.

Деминутивно-хипокористични лексеми во врска со храна

Прва и основна грижа на човекот низ историјата му била да најде и да приготви храна за себе и за својата заедница. Исхраната на еден народ е условена не само од изобилството и разновидноста на прехранбените продукти што ги дава природната средина, туку и од економските, социјалните, верските и културните навики. Во приготвувањето и послужувањето јадење за секојдневните потреби, за постите и за празничната трпеза се отсликуваат обичаите и културата на живеење на македонскиот народ. Се разбира, субјективниот став кон храната, очекувано, е позитивистички и галовен. Во Индексот ги среќаваме следниве деминутивно-хипокористични лексеми во врска со исхраната:

алџиџа, *баниџка**, *бонбонче*, *бонче* '1. детски изговор за бонбонче 2. мал бон 'паричен знак', *брашенџе*, *брашненџе*; *буленџе*, *варилџе*, *векниџка*, *вечериџа*, *вечериџка*.

Во врска со напивките и пијалаците ги izdelуваме следните лексеми: *биричка* од дијал. бира 'пиво', *бозица*, *винце*, *водица*, *водичка*, *војца*; *кафенце*, *киселичка*, *коњаче*, *млекце*, *ѿивце*, *ракиица*, *ракииче*, *ракиичка*.

Дел од називите на растенија, животни, птици и риби се однесуваат на храната што е или што може да биде приготвена од нив: пржена *белвичка*, печено *бише/ѿрасенце*, манџичка *бораниичка*, печено *буѿче*, лута *везенка**, чорба од јагнешко *ѿлавче*, *ѿлавче-ѿравче*.

Субјективниот став за вкусот и примамливоста на храната го среќаваме во колоквијалниот јазик во кругот на семејството и со пријателите. Убедувањето на помалите деца да ја јадат домашната храна започнува со галовно-умалително именување на конкретното јадење. Понекогаш и во кулинарските рецепти објавени во печатот или во специјализирани книги и брошури може да се сретнат хипокористични форми. Често пати, оваа појава има и извесна дистинктивна функција.

Сп. Секоја *ѿорѿица* премачкајте ја со шлаг пена и посипете ја со рендана чоколада; Врз крушите рендаме морско *оревче* и наросуваме со мелени *каранфилчиња* и цимет⁵.

Мелените *каранфилчиња* се 'исушени цветни пупки од вид суптропско дрво што се употребуваат како зачин, *Myristica fragrans*', за разлика од *каранфилчеѿо*, дем. од каранфил 'диво или градинарско цвеќе со мирисливи, тркалезни цветови со многу цветни ливчиња, *Dianthus caryophyllus*'. Морското *оревче* е синоним за мускатно оревче, како 'зачин од плодот од мускатово дрво'⁶. Додека, под *ѿорѿица** се подразбира 'ситен сладок колач од брашно, путер, јајца, шеќер итн. со прелив и разни декорации'. Како синоним може да се јави *ѿорѿичка* што може да се однесува и на 'дем. од торта'.

Аугментативно-пејоративни лексеми во врска со храна

Храната служи за задоволување на една од основните човекови потреби и често се поврзува со уживањето и задоволството во животот. Затоа, ретки се ситуациите во кои се употребуваат погрдни зборови. Во материјалот ги забележивме следниве аугментативно-пејоративни лексеми од лексичко-семантичката група храна и пијалаци: *водеѿина*, *водиѿиѿе*; *колбасиѿиѿе*, *лоѿиѿиѿе*, *сомуниѿиѿе*, *чорбиѿиѿе*.

Субјективниот став кон храната се одразува во колоквијалниот јазик, пред сѐ во жаргонот на младите, каде што се почести погрдните форми како: *ѿолѿало** '1. дијал. грло, уста 2. разг. храна, лапало', *јадало**, *лаѿало** разг. 'јадење, лапање', *кркало**, *ѿијало**.

⁵ Примерите се од списанието *Храна и вино*, број 29, и од книгата *Македонска кујна* (Скопје 1990).

⁶ Лексемата *оревче* може да се однесува на '1. дем. од орев 2. зачин од плодот на мускатово дрво 3. вид мала песнопојна птица, *Troglodytes parvulus*'.

Со аугментативно-пејоративните форми, со извесни исклучоци, не се именуваат растенија, животни, риби и птици приготвени како јадења:

говедишиџе '1. место каде што се собираат говедата пред да пасат 2. аугм. од говедо', *зајачишиџе*, *јарчишиџе*, *свињеџина*, *сомишиџе*, *џиквишиџе*.

Од направениот преглед на лексемите со кои се именува храна, заклучуваме дека односот на луѓето кон храната е исклучително позитивен. Лексиката во себе ја крие старата традиција пренесувана низ генерации и збогатувана од искуствата добиени преку заедничкото живеење со другите балкански народи.

Анализата на деминутивите, хипокористите, аугментативите и пејоративите ја потврдува продуктивноста и честотата, а со тоа и големото значење на именките со субјективна оценка како дел од лексиката во македонскиот јазик. Ова има свои корени во македонските дијалекти и наоѓа своја потврда во секојдневната комуникација, особено во разговорниот стил. Анализата може да послужи во компаративното проучување на овој вид лексика во рамките на словенските јазици.

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан-Премк Д., *Полисемија и организација лексичког сисџема у срџскоме језику*, Београд 1997.
- Додевска-Михајловска О., *Развојни џенденции во лексикаџа на македонскиоџ јазик во џериодоџ 1945-1970*, Докторска дисертација, Скопје 2006.
- Велева С., *Тенденции во зборообразувањеџо во македонскиоџ јазик*, Скопје 2006.
- Конески Б., *Грамаџика на македонскиоџ лиџераџурен јазик*, Скопје 1982.
- Конески К., *Зборообразувањеџо во современиоџ македонски јазик*, Скопје 1995.
- Марков Б., „Наставки со експресивно значење кај именките“, *Г. зб. на Филолошкиоџ факулџетџ*, Скопје 1969, 245-300.

Бранимир СТАНКОВИЌ

811.163.3

811.163.41

811.161.1

**СВРЗНИЦИТЕ КАКО/ДА ВО СРПСКИОТ И КАК/ЧТО
ВО РУСКИОТ ЈАЗИК КАКО ЕВИДЕНЦИЈАЛНИ МАРКЕРИ
ВО ЕДЕН ТИП ДЕКЛАРАТИВНИ РЕЧЕНИЦИ И
ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК¹**

**1. ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТА (ПРЕКАЖАНОСТА)
ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

Прекажаноста е едно од суштествените својства на глаголскиот систем на македонскиот јазик, што проникнува во неговата целост, на сите три временски плана.

„Едно дејство се предава како директно посматрано или како прекажано (во овој случај говорителот само пренесува нешто што му соопштиле други и, се разбира, до толку поставува и извесна ограда во однос на вистиноста на соопштувањето). Така исказот *ѿој ѿадна* може да се доразвива по следниот начин: *јас видов кога ѿој ѿадна* и сл., додека исказот *ѿој ѿаднал* може да се доразвива вака: *ми рекоа дека ѿој ѿаднал* (јас самиот не сум го видел и не го тврдам тоа)“ (Конески 1986: 173).

Исказот *ѿој ѿадна* може да се доразвива со воведување на декларативна реченица со помош на темпоралниот сврзнички збор *кога*, како во (1), но и со посредство на сврзниците *дека* или *оти*, како во (2):

1. Јас видов **кога** тој **падна**.
2. Јас видов **дека/оти** тој **падна**.

интересно е, меѓутоа, и тоа што прекажаниот исказ *ѿој ѿаднал* може да биде воведен со истиот перцептуален глагол, *виде*:

3. Јас видов **дека/оти** тој **паднал**.

Разликата меѓу (2) и (3) не е во прекажаноста („говорителот само пренесува нешто што му соопштиле други“, како што прекажаноста ја објас-

¹ Трудот претставува изменета и дополнета верзија на рефератот „Евиденцијалноста како критериум за класификација на сврзниците *како/да* во српскиот и како граматичка категорија на глаголите во македонскиот јазик“, прочитан на 37-та Научна конференција (во рамките на 43-от Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура), одржана во Охрид во јули 2010 година. Измените, пред сè, се однесуваат на примерите и интерпретацијата на состојбата со сврзниците *как/что* во рускиот јазик.

нува Конески) бидејќи на локуторот во (3), сосема јасно, никој не му кажал дека субјектот паднал, туку за тоа самиот инферира, врз основа на некоја очигледна повреда на субјектот, можеби куцањето, правот на алиштата или нешто слично.

Од тие причини, сметам дека терминот **прекажаност** не му одговара во целост на поимот на јазичната појава со која се занимаваме, а која во современата лингвистичка терминологија се нарекува **евиденцијалност**². И Конески имал недоумици дали да го користи терминот прекажаност или, пак, **определителност** (Конески 1987: 464-465). Дополнителен аргумент за користење на друг термин е и фактот што прекажаните форми, пред сè, минатото неопределено време, во македонскиот јазик немаат секогаш маркирана вредност на евиденцијалност, туку често се користат за соопштување на некој настан „како факт и без сооднесување со еден момент или временски отсек во минатото“, со (ад)миративна вредност (*Тој бил џаленџиран џејач!*) итн. (Конески 1987: 465-467).

Системот на евиденцијалност во македонскиот јазик е од типот на A1 јазици, според класификацијата на Ајкенвалд (2004: 26). Овие системи се сметаат за најпрости, бидејќи се состојат од две контрастирани форми (за разлика од посложените, кај кои постои избор меѓу повеќе од шест форми) – евиденцијалната информација од „прва рака“, која ги покрива сите пет сетила (визуелната, аудитивната, тактилната, олфактивната и дегустивната информација), и неевиденцијалната, за која се има чуено од други локутори, или врз основа на инферирање. Ваков систем на евиденцијалност е забележан кај голем број северноамерикански и јужноамерикански индијански јазици, но и во уште поголем број јазици во Евроазија, вклучувајќи ги североисточните кавкаски јазици и угро-финските јазици.

Кај голем дел од овие јазици евиденцијалната разлика е граматикализирана само за опишување на минати настани. Во еден помал дел од тие јазици евиденцијалната разлика е назначена и во формите со кои се покриваат настани кои се одвиваат истовремено со времето на зборувањето, како во јазикот кховар. Ова е случај и со македонскиот. Интересно е и што во македонскиот јазик за сегашноста граматички се контрастираат формата на немаркираниот презент и маркираната прекажана форма на минатото време. Конечно, македонскиот јазик има прекажани форми и за иднина. Настани, за кои со сигурност може да се рече дека ќе се случат ((4)), или пак, врз основа на петте сетила заклучуваме дека (најверојатно) ќе се случат ((5), (6)) се покриваат со немаркираниот футур, додека за настани за кои сме слушнале дека (најверојатно) ќе се случат ((7)-(9)) се користи неевиденцијалната форма на идно прекажано време:

4. Директорот утре **ќе патува** во Белград. (евиденцијално)
5. Гледам дека **ќе врне**, небото е полно со црни облаци! (евиденцијално)

² И Фридман го користи истиот термин (в. на пример, Фридман 2003).

6. Гледам во дневникот дека директорот **ќе патува** во Белград во понеделник. (евиденцијално)
7. Директорот утре **ќе патувал** во Белград, зборат работниците. (неевиденцијално)
8. Чув на вести, **ќе врнело** утре! (неевиденцијално)
9. Гледам во дневникот дека директорот **ќе патувал** во Белград во понеделник. (неевиденцијално)

Кога се работи за споменатите декларативни сврзници *коџа*, *дека* и *оџи*, интересно е дека тие се неутрални во однос на евиденцијалноста (во вакви контексти и како дополнение на перцептуалниот глагол *виде*). Имено, трите сврзника можат да бидат употребени за воведување и на евиденцијални и на неевиденцијални искази:

10. Од прозорецот виде **кога** детето **падна** во барата. (евиденцијално)
11. Во дневникот виде **кога** директорот **стигнал** во Белград. (неевиденцијално)
12. Виде **дека** се **удрив**? (евиденцијално)
13. Виде **дека** **сум** се **удрил**? (неевиденцијално)
14. Не видов **оти** се **удри**. (евиденцијално)
15. Не видов **оти** **си** се **удрил**. (неевиденцијално)

2. ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТА ВО СРПСКИОТ И РУСКИОТ ЈАЗИК

Евиденцијалноста како граматичка обврска на избор меѓу две флексивни форми, всушност, не постои во српскиот и во рускиот јазик.

Аористот и имперфектот исчезнале во рускиот јазик (и останатите источнословенски јазици)³, а преостанатиот перфект без копула е неутрален во однос на евиденцијалноста:

16. [СТЕКЛО]_F лопнуло!
17. Стекло [ЛОПНУЛО]_F.

Евиденцијалната разлика (со елементи на миративност) во рускиот јазик се искажува со посредство на реченичниот акцент и распоредот на единиците во информациската структура на реченицата.

³ Всушност, аористот и имперфектот се исчезнати и во западословенските јазици, освен во лужичкосрпскиот.

Во современиот српски јазик, пак, аористот е сочуван и во жива употреба во „дискурзивниот план на искажување“⁴ (Бенвенист 1966: 241). Со него најчесто се искажува евиденцијалната миративност:

18. **Пуче** прозор! (евиденцијално, миративно)

За разлика од аористот, „крњиот перфект“⁵ е недвосмислено неевиденцијален, но и тој може да има миративна компонента во значењето:

19. **Пук’о** прозор! (неевиденцијално, миративно)

Сложениот перфект, пак, е неутрален во однос на евиденцијалноста, а исказите кои го содржат имаат двосмислена интерпретација. Притоа, информациската структура на исказот не учествува во евиденцијалноста:

20. Пукао је прозор. (двосмислено)

21. Прозор је пукао. (двосмислено)

3. РАСПОРЕДОТ НА ЕВИДЕНЦИЈАЛНИТЕ ПРИЛОЗИ ВО ТРИТЕ СЛОВЕНСКИ ЈАЗИКА, КАКО ЈАЗИЧНА И КОГНИТИВНА УНИВЕРЗАЛИЈА

Во македонскиот, српскиот и рускиот јазик постојат прилози, како маркери, за означување на степенот на евиденцијалноста на информацијата (*очигледно*, *евиденџно*), а кои имаат строг синтаксички распоред во однос на останатите прилози – за говорен акт (*искрено*), евалуативност (*за жал*), епистемичност (*најверојатно*), минатост (*лани*)... Имено, евиденцијалните маркери секогаш се наоѓаат по прилозите за обележување на говорен акт, како што ги нарекува Чинкве, и по прилозите и предлошките изрази со евалуативна семантика, а пред прилозите за епистемичност:

⁴ Аористот е сочуван, за разлика од имперфектот, кој е потполно исчезнат и се појавува само во случај на маркирање информација која на локуторот му е позната, но во моментот на говор не му е когнитивно достапна (не може да се присети за неа) (Ашиќ и Станојевиќ 2007: 3):

1. Како се **зваше** твој дечко?

2. Колико ти оно **имаше** година?

Всушност, формата на трето лице еднина имперфект *беше* во современиот јазик претставува модален маркер на несигурност во точноста на информацијата или за когнитивно недостапна информација и може да се појави во реченици со глагол во презент, перфект или футур, без конгруенција со подметот на реченицата:

3. Он се **беше** зове Марко или тако нешто.

4. Одакле су **беше** оно допутовали летос?

5. Ти ћеш **беше** у марту бранити тезу?

⁵ Во трудот ќе го користам автентичниот термин *крњ ѿерфектѿ*.

22. **Искрено**, тој таа вечер, **за жал, очигледно** не сакаше да ми се извини, што **најверојатно** не беше случај вчера, и решив да не му простам.

Доколку евиденцијалниот маркер го ставиме пред прилогот за говорен акт или евалуативност, добиваме неадекватен исказ:

23. *Марко **очигледно** не сакаше, **искрено**, да ми се извини.

24. *Марко **очигледно** не сакаше, **за жал**, да ми се извини.

Примерот (24) ни покажува дека кога се наоѓа пред *искрено*, евиденцијалниот маркер на прилогот за говорен акт му овозможува само т.н. субјект-ориентирана, а не локутор-ориентирана интерпретација, како што ги нарекува Џекендоф (Jackendoff) (во Џекендоф 1972). Имено, искреноста не му се припишува на говорникот, што е карактеристика на говорниот акт, туку на подметот на реченицата (Марко):

25. Марко **очигледно** не сакаше **искрено** да му се извини.

Од друга страна, евиденцијалниот прилог не може да се најде пред прилозите за епистемичност:

26. Марко [**очигледно**] [**можеби**] и претерал во своите изрази на благодарност.

27. *Марко [**можеби**] [**очигледно**] и претерал во своите изрази на благодарност.

Како што може да се забележи од примерот (27), епистемичкиот прилог *можеби* пред евиденцијалниот *очигледно* може да има само потесна модификаторска интерпретација, односно читање како епистемичка модификација на евиденцијалноста, а не на севкупниот исказ кој му се припишува на субјектот:

28. Марко [**можеби** [**очигледно**]] и претерал во своите изрази на благодарност.

Ова ни покажува дека навистина распоредот на прилозите е фиксиран.

Во корејскиот, кинескиот, турскиот и јазиците тауја и уна постои редица постглаголски граматички морфеми, па така и за говорен акт, евалуативност, евиденцијалност, епистемичност и сл. Интересно е што распоредот на споменатите функционални глави во овие јазици, по принципот на огледало, е спротивен (Чинкве 1999: 54). Следниот пример е од корејскиот:

29. Minca-nun *ttsna-ss-te-kwun-yo!*

Минка-ТОПИК

замине-МИНАТО-ЕВИДЕНЦИЈАЛ-ЕВАЛУАТИВ-

КУРТОАЗ

„Морам да забележам дека, за жал, Минка си заминала“

Чинкве покажува дека распоредот на прилозите, од една страна, и соодветните функционални глави околу глаголската единица, од друга страна, е вид на јазична универзалија, веројатно со потекло од универзалните

карактеристики на човечкиот когнитивен апарат и неговото процесуирање информации:

Mood_{speech act} > Mood_{evaluative} > Mood_{evidential} > Mod_{epistemic} > T(Past) > T(Future) > Mood_{(ir)realis}

Mod_{root} / Aspect_{habitual} / T(Anterior) > Aspect_{perfect} > Aspect_{progressive} / Aspect_{completive} > Voice > V

(Чинкве 1999: 77)

Според тоа, без оглед на фактот дека евиденцијалноста не е морфолошки енкодирана во глаголскиот систем на српскиот и рускиот јазик, таа е латентно присутна во егзактниот синтаксички распоред на евиденцијалните прилози, а може да биде искажана и со реченичниот акцент и информаци-ската структурата на исказот (во рускиот јазик) или со користење на евиденцијално маркираните глаголски форми аорист и крњ перфект (во српскиот јазик). Конечно, сврзниците *како/да* во српскиот јазик и *как/что* во рускиот јазик кога воведуваат декларативна реченица како дополние на перцептуалните глаголи *видејќи/гледајќи*, *слушајќи/чујќи*, *осејќи/осећајќи*, *намирајќи* и *окусијќи*, односно *(у)видејќи/смотрејќи*, *слушајќи/слышајќи/услышајќи*, *чувствовајќи/исчувствовајќи*, имаат функција на евиденцијален маркер.

4. СВРЗНИЦИТЕ *КАКО/ДА* И *КАК/ЧТО* КАКО ЕВИДЕНЦИЈАЛНИ МАРКЕРИ. ВИДЕТИ/ГЛЕДАТИ, (У)ВИДЕТЬ/СМОТРЕТЬ

Ќе се навратиме на речениците (2) и (3):

30. Јас видов дека/оти тој **падна**. (евиденцијално)

31. Јас видов дека/оти тој **паднал**. (неевиденцијално)

Преведени на српски и руски, ги добиваме респективно речениците:

32. Видео сам **како** је пао. (евиденцијално)

33. Видео сам **да** је пао. (двосмислено)

34. Я видел **как** он упал.⁶ (евиденцијално)

35. Я видел **что** он упал. (неевиденцијално)

Како што може да се забележи, наместо задолжителен избор помеѓу две глаголски форми, во српскиот и рускиот јазик евиденцијалноста е присутна како избор помеѓу два сврзника, *како* или *да* во српскиот, односно *как* или *что* во рускиот јазик. Овие сврзници, кога воведуваат декларативна ре-

⁶ Би сакал во оваа прилика да ѝ се заблагодарам на колешката Анна Росткина за преводот на примерите на руски јазик и драгоцените коментари и сугестии за ситуацијата во рускиот јазик.

ченица со теличен⁷ глагол како дополние на перцептуалниот глагол *виде̃и/у)видеть*, директно даваат информација за степенот на евиденцијалност на опишаниот настан. Теличноста на глаголот, поради присуството или отсуството на резултатите на настанот, игра значајна улога во вкупната интерпретација на евиденцијалниот статус на исказот. Во примерите (32) и (34) локуторот непосредно го видел настанот, додека во примерите (33) и (35) локуторот инферира врз основа на некои видливи знаци за падот на субјектот на декларативната клауза. Сврзничкиот пар *како/как* во овие примери е строго евиденцијален, додека *да* во српскиот е со двосмислена, а *чи̃о* во рускиот јазик со чисто неевиденцијална интерпретација.

Во српскиот јазик (па, така, и во рускиот) двосмисленоста во однос на евиденцијалноста е во потполност елиминирана кога во составот на декларативната реченица има деиктичен глагол од типот *о̃и̃и/у)и̃и*. Во тој случај, сврзниците *да* и *чи̃о* имаат сугестивно неевиденцијално значење:

- 36. Видео сам **како** је отишао из стана. (евиденцијално)
- 37. Ја видел, **как** он ушел из квартиры. (евиденцијално)
- 38. Видео сам **да** је отишао из стана. (неевиденцијално)
- 39. Ја (у)видел, **что** он ушел из квартиры. (неевиденцијално)

Неевиденцијалното читање во некои контексти возможно е само ако глаголот *виде̃и/у)видеть* добие преносно значење „увиде, сфати“. На пр.:

- 40. Видео сам **како** је учио. (евиденцијално)
- 41. Ја видел, **как** он занимался. (евиденцијално)
- 42. Видео сам **да** је учио. (неевиденцијално)
- 43. Ја (у)видел, **что** он занимался. (неевиденцијално)

Двосмисленоста дополнително е елиминирана во поразвиени контексти. Така, речениците (40) и (41) не можат да се доразвијат во (44) и (45), додека истиот завршеток во целост му одговара на неевиденцијалниот контекст во (46) и (47):

- 44. *Видео сам **како** је учио, јер је на тесту знао све три формуле.
- 45. *Ја видел, **как** он занимался, потому что во время теста он знал все три формулы.

⁷ Теличните настани се квантизирани, додека за ателичните е карактеристична кумулативна референтност (Крифка 1989: 76). Изразот Р е теличен и квантизиран ако (ако и само ако) ја задоволува следнава импликација, за било кое х и у – доколку х можеме да го опишеме со Р, а и у можеме да го опишеме со Р, тогаш х не е мереолошки дел од у. Изразот Р е ателичен и кумулативно референтен ако важи да доколку Р можеме да го опишеме со х, а и у можеме да го опишеме со Р, тогаш и мереолошкиот збир на х и у можеме да го опишеме со Р. На пример:

- 1. Филип **искина** лист хартија од тетратката. (телично)
- 2. Тања **си играше** во песок. (ателично)

46. Видео сам **да** је учио, јер је на тесту знао све три формуле. (неевиденцијално)

47. Я (у)видел, **что** он занимањся, потому что во время теста он знал все три формулы. (неевиденцијално)

Во српскиот јазик, во комбинација со евиденцијално маркираните аорист и крњ перфект, добиваме интересни резултати. Имено, евиденцијалниот аорист може да се комбинира со двата сврзника и во тие случаи евиденцијалноста е строго сугерирана:

48. Видео сам **како** паде. (евиденцијално)

49. Видео сам **да** паде. (евиденцијално)

Меѓутоа, крњиот перфект звучи необично со двата сврзника:

50. *Видео сам **како** пао.

51. Видео сам **да** пао.

Сосема јасно, доколку во субординираната клауза се појави глагол во (релативен) презент, посугестивно се добива евиденцијално читање поради симултаноста на опишаните настани во двете клаузи. Повторно сврзниците како/как имаат недвосмислено евиденцијално значење, додека *да/что* се амбигвитетни:

52. Видео је **како** крече стан. (евиденцијално)

53. Он видел, **как** они красят квартиру. (евиденцијално)

54. Видео је **да** крече стан. (двосмислено)

55. Он (у)видел, **что** они красят квартиру. (двосмислено)

Исказите (54) и (55) би можеле да бидат и неевиденцијален заклучок, донесен врз основа на состојбата во која се наоѓа станот, а не резултат на директно сведочење на варосувањето.

Што се однесува, пак, до несвршените (волунтативни) глаголи *гледа-и/смoй̑рeи̑*, тие поради нивната евиденцијална нетеличност исклучиво воведуваат декларативна реченица со евиденцијалните сврзници како/как:

56. Гледао је **како** прелазе улицу. (евиденцијално)

57. Он смотрел, **как** они переходят дорогу. (евиденцијално)

58. *Гледао је **да** прелазе улицу.

59. *Он смотрел, **что** они переходят дорогу.

Иста е ситуацијата и со глаголот *гледа* во македонскиот јазик⁸:

60. Гледаше **како** ја преминуваат улицата. (евиденцијално)

61. *Гледаше **дека/оти** ја преминуваат улицата.

⁸ Во трудот ги оставам настрана семантичките (пред сè, аспектуалните) и синтаксички разлики меѓу паровите перцептуални глаголи *виде/гледа* во македонскиот јазик, *видети/гледати* во српскиот јазик и *(у)видеть/смотреть* во рускиот јазик, бидејќи тие разлики главно се покажаа како ирелевантни во однос на евиденцијалноста.

5. СЛУШАТИ/ЧУТИ, СЛУШАТЬ/СЛЫШАТЬ/УСЛЫШАТЬ

И аудитивните глаголи *слушаа̃и/чуа̃и* и *слуша̃ть/слыша̃ть/услыша̃ть* можат да бидат дополнети со декларативна реченица воведена со двата пара сврзници како маркери на евиденцијалност. Имено, нетеличниот (волунтативен) глагол *слушаа̃и/слушаа̃ѝ* најчесто се комбинира со евиденцијалниот пар сврзници *како/как* и со нетеличен глагол во субординираната клауза:

62. Слушао је **како** превозе нафту. (евиденцијално)

63. Он слушал (о том), **что** они перевозят нефть. (евиденцијално)

Во рускиот, сепак, поприродно звучи реченицата:

64. Он слышал, **как** они перевозят нефть. (евиденцијално)

Во случаи ретки за двата јазика овој пар глаголи се комбинира со сврзникот *да/ча̃о* и тогаш има евиденцијален карактер, со значење на информација која може да се чуе од други луѓе, како гласиште:

65. Слушао је **да** превозе нафту. (неевиденцијално)

66. Он слушал (о том), **что** они перевозят нефть. (неевиденцијално)

Во случај на двовидските глаголи *чуа̃и* и *слышаа̃ѝ/услышаа̃ѝ*, ситуацијата е посложена. Доколку глаголот во декларативната реченица е нетеличен, двата пара сврзника имаат евиденцијална интерпретација. Повторно ќе се послужи́ме со еден деиктичен глагол во субординираната реченица за да доби́еме адекватни контексти за интерпретација, *улазиа̃и/входиа̃ѝ*:

67. Чуо је **како** улазе. (евиденцијално)

68. Он (у)слышал, **как** они входят. (евиденцијално)

69. Чуо је **да** улазе. (евиденцијално)

70. Он (у)слышал, **что** они входят. (евиденцијално)

Притоа, речениците (69) и (70) можат да имаат и неевиденцијална интерпретација, повторно како глас чуен за некого:

71. Чуо је (гласине) **да** улазе. (неевиденцијално)

72. Он (у)слышал (слухи о том), **что** они входят. (неевиденцијално)

Меѓутоа, кога глаголот во дополнението е теличен, евиденцијалниот статус во српскиот јазик недвосмислено може да се изрече со избор на сврзникот:

73. Чуо је **како** су ушли. (евиденцијално)

74. Он слышал, **как** они вошли. (евиденцијално)

75. Чуо је **да** су ушли. (неевиденцијално)

76. Он (у)слышал, **что** они вошли. (двосмислено)

Реченицата (75) со сврзникот *да* во српскиот јазик може да има две нивоа на неевиденцијалност – како информација која се инферира врз

основа на вревата во соседната соба, на пример, или, пак, повторно како гласиште. Меѓутоа, аналогната реченица со сврзникот *чио* во рускиот има двосмислено читање.

Кога се во прашање теличните глаголи *чуе* и *слушне* во македонскиот јазик, тие покажуваат доследна неутралност во однос на евиденцијалноста. Имено, како и во случајот со глаголите на визуелна перцепција, со избор на глаголската форма во субординираната реченица се добиваат евиденцијалната и неевиденцијалната интерпретација. Во вториот случај се добиваат искази со вистинско значење на прекажаност, информација која е добиена во разговор со други соговорници:

77. Слушнав/чув дека/оти **падна**. (евиденцијално)

78. Слушнав/чув дека/оти **паднала**. (неевиденцијално)

6. ОСЕТИТИ/ОСЕЌАТИ, НАМИРИСАТИ, ОКУСИТИ. ЧУВСТВОВАТЬ/ПОЧУВСТВОВАТЬ (ПО ЗАПАХУ / ПО ВКУСУ)

За разлика од глаголите со визуелна и аудитивна перцепција, глаголите *осеѣиѣи/осеѣаѣи* и *чувсѣивоваѣѣ/ѣочувсѣивоваѣѣ* (употребени со значење на тактилна перцепција), кога се дополнети со декларативна реченица воведена со двата анализирани сврзника, можат да имаат и евиденцијална и неевиденцијална интерпретација. На пример, ако глаголот дополнение е нетеличен, најчесто се добива недвосмислено евиденцијално читање, без оглед на изборот на сврзник:

79. Осетио је **како** су дететове ручице хладне. (евиденцијално)

80. Он почувствувал, **как** холодны руки ребенка (евиденцијално)

81. Он почувствувал, **какие** холодные руки у ребенка. (евиденцијално)

Кратката форма на придавките во современиот руски јазик во вакви реченици е стилски маркирана. Со цел да биде избегната кратката форма, забележуваме дека во стилски необележаната (81) наместо *как* е употребен сврзникот *какие*. Суштински, не постои никаква семантичка разлика кога е во прашање проблемот на евиденцијалноста и сврзниците *как* и *какоы/какая/какое*. Од тие причини овие разлики во трудот ги оставаме настрана.

82. Осетио је **да** су дететове ручице хладне. (евиденцијално)

83. Он почувствувал, **что** у ребенка холодные руки. (евиденцијално)

Реченицата (82) во рускиот јазик може да се искаже и како (83). И во овој случај се добива недвосмислена евиденцијална интерпретација:

84. Он почувствувал, **что** руки ребенка холодные. (евиденцијално)

Меѓутоа, доколку прагматичките знаења за светот дозволуваат само неевиденцијално читање, изборот на сврзник и теличноста на глаголот-дополнение не можат да влијаат на евиденцијалноста на севкупниот исказ:

85. Осетио је **како** је пешкир коришћен јер је био влажан.
(неевиденцијално)

Ваква реченица, со сврзникот *чио*, во рускиот јазик звучи неграмотно:

86. *Он почувствувал, **как** полотенцем уже користелись, потому что оно было влажным.

Во двата јазика, сепак, во вакви контексти потполно природно звучат само речениците со неевиденцијалните сврзници *да/чио*:

87. Осетио је **да** је пешкир коришћен јер је био влажан.
(неевиденцијално)
88. Он почувствувал, **что** полотенцем уже користелись, потому что оно было влажным. (неевиденцијално)

Во одредени контексти евиденцијалниот статус во српскиот јазик се базира на интерпретацијата на активниот или пасивниот статус на глаголот (односно на глаголската придавка):

89. Осетио је **како је** седиште у колима **помакнуто**. (двосмислено)
90. Осетио је **да је** седиште у колима **помакнуто**. (двосмислено)

Доколку глаголот во декларативната реченица се интерпретира како пасивен перфект, исказот добива неевиденцијален карактер. Кога, пак, *помакнуто* се чита како придавка, а целата реченица се смета за припишување на таа особина во сегашно време⁹, исказот има евиденцијален карактер.

⁹ За да појаснам за каква разлика во читањето на активно/пасивниот статус на исказот се работи, ќе се послужиам со примери чести во секојдневниот јазик:

1. Врата су **отворена**.
2. Прозор је **поломљен**.
Вообичаено е речениците (1) и (2) да се интерпретираат како непасивни форми на сегашното време, со именски прирок во својот состав. Во тој случај во рамките на декларативната клауза тие му носат евиденцијален карактер на целиот исказ:
3. Видео је да су врата **отворена**. (двосмислено)
4. Видео ја да је прозор **поломљен**. (двосмислено)
Од друга страна, доколку (1) и (2) се интерпретираат како пасивни конструкции, (3) и (4) добиваат неевиденцијален карактер. Забележуваме дека изборот на сврзник во овие контексти воопшто не влијае на евиденцијалниот статус.

Во рускиот јазик, пак, состојбата е слична, иако постојат формални разлики во искажувањето на активниот и пасивниот модус. Реченицата со сврзникот *как* е неграматична:

91. *Он почувствувал, **как** сидење в машине смещено.

Глаголската придавка има строго евиденцијална интерпретација во присуство на сврзникот *что*, бидејќи таа се сфаќа како евидентна карактеристика, а не како индикација на реализираното дејствие:

92. Он почувствувал, **что** сидење в машине подвинуто.
(евиденцијално)

Меѓутоа, пасивниот модус во рускиот се искажува со формата за трето лице множина, а таа форма, како и во српскиот јазик, е со двосмислено читање:

93. Он почувствувал, **что** сидење в машине подвинули. (двосмислено)

Глаголите **осетити/осећати** можат да бидат употребени и за информации добиени со посредство на сетилото за мирис и за вкус. Олфактивните стимулуси можат да откријат и евиденцијални и неевиденцијални факти за светот. Релативниот презент во субординираната клауза сугерира строго евиденцијална интерпретација во српскиот јазик, без оглед на употребениот сврзник:

93. Осетила је **како** прже јаја. (евиденцијално)

94. Осетила је **да прже** јаја. (евиденцијално.)

Во рускиот јазик, реченицата со сврзникот *как* звучи необично, додека со сврзникот *что* е поприродна. Во двата случаја исказот има евиденцијална смисла:

95. Она почувствувала, **как** они жарят яйца. (евиденцијално)

96. Она почувствувала, **что** они жарят яйца. (евиденцијално)

Кога, пак, во декларативната реченица се најде глагол во перфект, само неевиденцијалниот сврзник *да/что* звучи природно и има недвосмислено неевиденцијална интерпретација ((99),(100)), додека речениците со *како/как* се необични, но сепак како да имаат возможно невиденцијално читање ((97),(98)):

97. Осетила је **како су пржили** јаја. (неевиденцијално)

98. Она почувствувала, **как** они жарили яйца.
(неевиденцијално)

99. Осетила је **да су пржили** јаја. (неевиденцијално)

100. Она почувствувала, **что** они жарили яйца. (неевиденцијално)

Истото важи и за перцептуалниот глагол *намирисаи* во српскиот јазик:

101. Намирисала је **како прже** јаја. (евиденцијално)

102. Намирисала је **да прже** јаја. (евиденцијално.)

103. Намирисала је **како су пржили** јаја. (евиденцијално)

104. Намирисала је **да су пржили** јаја. (неевиденцијално.)

Овие реченици во рускиот јазик се искажуваат перифрастично – *почувствовати́ть по за́паху*. Изразот звучи неприродно со сврзникот *как*, а со *что* има строго евиденцијално читање:

105. Она почувствовала по запаху, **как** они жарят яйца. (евиденцијално)

106. Она почувствовала по запаху, **как** они жарили яйца. (евиденцијално)

107. Она почувствовала по запаху, **что** они жарят яйца. (евиденцијално)

108. Она почувствовала по запаху, **что** они жарили яйца. (неевиденцијално)

Кога се во прашање, пак, дегустативните сензации, и тие можат да бидат презентирани со евиденцијален и неевиденцијален карактер. Евиденцијалните информации можат да бидат искажани со двата сврзника и повторно изборот на глаголското време игра значајна улога:

109. Осетили су **како је** паприка у чорби **љута**. (евиденцијално)

110. Осетили су **да је** паприка у чорби **љута**. (евиденцијално)

111. Они почувствовали, **что** перец в супе острый. (евиденцијално)

112. Они почувствовали, **какой острый** перец в супе. (евиденцијално)

113. Они почувствовали, **как остер** перец в супе. (евиденцијално)

Од истите причини како и во примерите (80) и (81), во примерот (112) наместо *как* е употребен сврзникот *какой*.

Неевиденцијалноста, пак, во вакви контексти во двата анализирани јазика се искажува само со парот сврзници *да/что*, кој звучи поприродно од *како/как*:

114. Осетили су **како је** куварица **ставила** босиљак у чорбу. (неевиденцијално)

115. Они почувствовали, **как** повар положила в суп базилик. (неевиденцијално)

116. Осетили су **да је** куварица **ставила** босиљак у чорбу. (неевиденцијално)

117. Они почувствовали, **что** повар положила в суп базилик. (неевиденцијално)

Глаголот *окуси́ти* слично се однесува:

118. Окусили су **како је** паприка у чорби **љута**. (евиденцијално)

119. Окусили су **да је** паприка у чорби **љута**. (евиденцијално)
120. Окусили су **како је** куварица **ставила** босиљак у чорбу. (неевиденцијално)
121. Окусили су **да је** куварица **ставила** босиљак у чорбу. (неевиденцијално)

Во рускиот јазик за овие информации повторно се употребува перифрастична конструкција – *почувствовать по вкусу*:

122. Они почувствовали по вкусу, **какой** острый перец в супе. (евиденцијално)
123. Они почувствовали по вкусу, **что** перец в супе острый. (евиденцијално)
124. Они почувствовали по вкусу, **как** повар положила в суп базилик.
125. Они почувствовали по вкусу, **что** повар положила в суп базилик. (неевиденцијално)

Покрај сензациите од петте сетила (по традиционалната класификација, која му се припишува на Аристотел), човечкиот когнитивен систем обработува и други информации. Се смета дека имаме уште најмалку пет други сетила – способност за ноцицепција (чувство на болка), еквилибриоцепција (баланс), проприоцепција (движење на зглобовите), кинестезија (акцелерација), потоа чувство за време, термоцепција (температурни разлики), магнето(ре)цепција ((делумно) чувство на ориентација)¹⁰... Сите овие информации во српскиот и во рускиот јазик се искажуваат со глаголите *осећати/осећајти* и *чувствовать/почувствовать*, и сосема јасно, се евиденцијални по својата природа, а изборот на сврзник не влијае на читањето:

126. Осетио сам **како** губим равнотежу. (евиденцијално).
127. Я почувствовал, **как** теряю равновесие. (евиденцијално)
128. Осетио сам **да** губим равнотежу. (евиденцијално)
129. Я почувствовал, **что** теряю равновесие. (евиденцијално)

Дури и со теличен глагол во субординираната клауза неевиденцијалното читање на информациите за овие сензации е блокирано:

130. Осетио сам **како** је постало хладније. (евиденцијално)
131. Я почувствовал, **как** похолодало. (евиденцијално)
132. Осетио сам **да** је постало хладније. (евиденцијално)
133. Я почувствовал, **что** похолодало. (евиденцијално)

¹⁰ Човекот забележува и редица на интерорецептивни сензации, како движењето на сопствените гради, функционирањето на гастро-интестиналниот тракт и сл.

7. ЗАКЛУЧОК

Евиденцијалноста е морфолошки енкодирана во глаголскиот систем на македонскиот јазик. Таа е латентно присутна и во рускиот и во српскиот јазик, но не во доменот на флексијата, туку во егзактниот синтаксички распоред на евиденцијалните прилози, а може да биде искажана и со реченичниот акцент и информациската структурата на исказот (во рускиот јазик) или со користење на евиденцијално маркираните глаголски форми, аорист и крњ перфект (во српскиот јазик). Конечно, сврзниците *како* и *да* во српскиот и *как* и *чио* во рускиот јазик добиваат функција на евиденцијални маркери кога се употребени за воведување на декларативни реченици како дополнение на перцептуалните глаголи *видејќи/гледајќи*, *слушајќи/чујќи*, *осејќи/осећајќи*, *намирисајќи* и *окусијќи*, односно *(у)видејќи/смотрејќи*, *слушајќи/слышајќи/услышајќи*, *чувсјивовајќи/почувсјивовајќи*. Од друга страна, двата соодветни сврзника во македонскиот јазик, *дека* и *ојќи*, се неутрални во поглед на евиденцијалноста.

Сврзничкиот пар *како/как* е конјукторски употребен интерогативно-релативниот прилог *како/как* (со потекло од некогашната прашална замена *какъ*), кој својата начинско-околносна семантика ја има сочувано и во овие контексти и на информациите опишани во декларативната клауза, им дава евиденцијален статус. Во сите анализирани случаи во двата јазика, овие сврзници се со евиденцијално читање, а неевиденцијалните интерпретации звучат необично.

Од друга страна, сврзниците *да/чио* имаат амбигвитетна природа кога е во прашање евиденцијалноста на исказот. Неговата употреба во двата јазика е многу поширока, бидејќи воведува декларативни, финални, кондиционални и релативни клаузи, а во српскиот јазик е дел од конструкцијата *да* + *презент*. И покрај тоа што се регистрирани и евиденцијални и неевиденцијални интерпретации на реченици со овој сврзник, утврдено е дека контекстуалното окружение може да игра пресудна улога во сугерирањето на едно или друго читање.

1. Теличноста на глаголот во субординираната клауза, поради присуството или отсуството на резултатите на настанот, игра значајна улога во севкупната интерпретација на евиденцијалниот статус на исказот.
2. Аористот во реченицата-дополнение на перцептуалниот глагол во српскиот јазик строго сугерира евиденцијално читање.
3. Крњиот перфект не се појавува на истата позиција.
4. Доколку во субординираната клауза се најде глагол во релативен презент, во двата јазика посугестивно се добива евиденцијално читање, поради симултаноста на опишаните настани во двете клаузи.

5. Интерпретација на глаголка придавка во српскиот јазик, на истата позиција како непасивна форма на сегашно време (со именски прирок во својот состав) на целиот исказ му носи евиденцијален карактер.
6. Во случај претходната единица да се чита како пасивна форма на минато време, исказот е неевиденцијален.
7. Двосмисленоста, како што е случај и во српскиот, е присутна и во рускиот јазик кога е во прашање пасивниот модус искажан со помош на третото лице множина.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајкенвалд 2004: Aikhenvald, A. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press. 2004.
- Ашиќ и Станојевиќ 2007: Ašić, T. i Stanojević, V. „O upotrebi glagolskih vremena u razgovornom srpskom jeziku – zasto aorist ipak opstaje?“. Zbornik skupa *Srpski jezik, knjizevnost i umetnost*. Kragujevac: FILUM. 2007. 37-55.
- Бенвенист 1966: Benveniste, E. “Les relations de temps dans le verbe français”. in *Problèmes de Linguistique générale* 1. Paris. 1966.
- Конески 1986: Конески, Б. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура. 1986.
- Конески 1987: Конески, Б. *Грамафика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура. 1987.
- Крифка 1989: Krifka, M. “Nominal reference, temporal constitution and quantification in event semantics”. In: Renate Bartsch, Johan van Benthem and Peter van Emde Boas (eds.) *Semantics and Contextual Expression*. Dordrecht: Foris. 1989. 75-115.
- Фридман 2003: Friedman, V. “Evidentiality in the Balkans with special attention to Macedonian and Albanian”. In: Alexandra Aikhenvald and Robert Dixon (eds.) *Studies in Evidentiality*. Amsterdam: Benjamins. 2003. 189-218.
- Чинкве 1999: Cinque, G. *Adverbs and functional heads: a cross-linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press. 1999.
- Џекендоф 1972: Jackendoff, R. *Semantic interpretation in generative grammar*. Cambridge, Mass: MIT Press. 1972.

811.163.3'282(084.42)(049.3)

ПРВО ПА – МУШКО

(Македонски дијалектен атлас – Прологомена)

Међу научним радовима највише је оних који представљају прилог науци, док је неупоредиво мање таквих који значе не само прилог већ и — догађај у науци. Нас је данас под кровом највише научне институције македонског народа окупио велики догађај не само у македонистици него и у оквирима јужнословенске дијалектологије па и славистичке науке узете у целини. Познато је, наиме, да „савремена дијалектологија у свету не без разлога сматра језичке атласе својим централним инструментом; они данас спадају у ризницу фундаменталних тековина културе цивилизованих народа“. Атласи представљају круну дијалектолошких истраживања, а доносе веома богате, прегледно уређене збирке драгоценог материјала о најважнијим особинама једног језика. Респектабилни статус дијалектологије темељи се на природи и угрожености материје којом се она бави. Зна се да су народни говори неисцрпна ризница података драгоцених у осветљавању важних питања из области не само језичких него и других научних области и дисциплина, због чега њихово свеобухватно испитивање превазилази искључиво лингвистички значај. Дијалекти су, уосталом, по речима академика Павла Ивића, „најбогатија збирка података о прошлости ... народног живота“, скуп полисемичних зрна историје сачуваних у колективном народном памћењу.

На простору наше доскорашње заједничке државе рад на лингвистичким атласима почео је са огромним закашњењем, у време када су нам на том пољу и суседи, пре свега Мађари, Румуни и Бугари недостижно измакли. Почетак лингвистичке географије у Југославији проистекао је из одлука IV међународног конгреса слависта, одржаног у Москви 1958 године, да се приступи изради *Ојшћесловенскоѣ линѣвисѣичкоѣ аѣласа (ОЛА)*. Већ следеће године основан је Југословенски комитет (касније преименован у Међуакадемијски одбор) за дијалектолошке атласе, у чију је надлежност, до распада СФРЈ, спадао и рад на југословенском сектору ОЛА, а касније и *Евроѣскоѣ линѣвисѣичкоѣ аѣласа* и *Ојшћекарѣѣскоѣ дијалекѣолошкоѣ аѣласа*. Тако се десило да су југословенски народи били укључени у велике међународне подухвате пре него што су и започели рад на националним атласима. Озбиљне обавезе међународног карактера апсорбовале су ионако скромне кадровске и материјалне потенцијале земље чијом су територијом у крвавом XX веку протутњала четири пустошна рата. У већини нучних центара заједничке државе одговорни се нису утркивали у демонстрацији разумевања за дијалектолошке послове. Ове чињенице говоре зашто је од почетка рада до појаве финалних резултата морало да прође пола столећа и зашто наши дијалектолози морају да савлађују другде непознате препреке.

Први упитници *Српског дијалектолошког атласа*, примера ради, попуњени су давне 1963, а за Први том то се чини и у 2010 години. Из истога краја пред ауторима и редакторима тома наћи ће се подаци из говора баке и њене унуке. Још једна непријатна подударност прати рад на Македонском и Српском атласу. Реч је о тешкоћама око испитивања широких пространа на којима вековима живи (у ствари живео је) македонски, односно српски живаљ. Многа етнички и национално компактна српска пространства недавно су привремено остала без Срба, а да претходно нису језички истражена. Српски дијалектолози су приморани да језичку грађу прикупљају у говору избеглица, а касније и у говору „интерно расељених лица“. Историја се постарала за невеселу паралелу међу двама народима. Висок проценат етничког и језичког македонског простора остао је изван граница матичне државе, што ће се десити и са Србима након распада Друге Југославије.

Уводни том, остварење Дијалектолошког одељења Института за македонски језик, у чијем су коначном обликовању помогли сарадници Истраживачког центра за ареалну лингвистику МАНУ, има уобичајену структуру дела ове врсте. Подробно је изложена историја пројекта *Македонски дијалектски атлас*, чији је иницијатор, оснивач и до краја живота руководиоца био академик Божидар Видоески. „Нему му припада заслуга за осмислувањето на целокупната идеја на проектот, за организацијата и реализацијата на собирањето на дијалектниот материјал од македонската јазична територија, како и за осмислувањето на идејни решенија во врска со картографското претставување на македонскиот јазичен материјал. Оттука е јасно дека почетоците на работата на проектот се врзани токму за активностите што ги презема и трудовите што ги реализира акад. Божидар Видоески“. Иницијатор целог подухвата је аутор *Упутника за сабирање материјала за МДА, Српска функција, бланковке Атласа, и Фонетске транскрипције*. Импонује податак да картотека пројекта располага са 500 лексичких карата разних степена довршености. Сасвим су утемељени мотиви који су диктирали одбир двадесет и три представљене карте: „1. картите да нудат првенствено ареално расчленување на македонската дијалектна територија; да бидат репрезентативни примери за лексичката диференцијација на македонскиот јазик; ... истовремено картите треба да покажат неколку од можните типови на ареална диференцијација на македонската јазична територија од лексички аспект“.

Ауторски колектив је послу приступио при пуној свести да објављивање дијалекатског материјала омогућава корисницима у свако време тачан увид у оно што је забележено на терену и оно што је кротографисано на карти, што значи да су лингвистичке карте подложне стручној и научној верификацији, а дијалекатски материјал може бити предмет накнадних анализа и истраживања.

Опредељење за уопштавајућу транскрипцију, по моделу ОЛА, диктирала је фонетска издиференцираност лексичког податка, чије би уважавање при картографисању имало неповољне реперкусије по читљивост карте.

У овој, не нарочито обимној публикацији демонстрирано је истинско умеће и висока научна компететност. Зналачки, а за оне који крећу истим путем врло поучно су одабрана и питања да би се показали сви модалитети

интерпретирања и картографисања језичких чињеница. Уписивање речи унутар компактно омеђених ареала, означених пуном линијом (изоглосом) идеално је демонстрирано на карти бр. 7 (*црејџна, њодница*). Карта бр. 8 (*вршник, сач*) дала је идеју српском колективу како да поступи са *чунком/совељком* у свом првом лексичком тому. Шрафировка је веома успешно, по мени — путоказно искоришћена за обележавање контактних ареала, зона укрштања двеју или више лексема. То умеће беспрекорно је демонстрирано у картама бр. 3 (*девојка, мома*), бр. 6 (*џава*), бр. 10 (*џубре, џној*), бр. 11 (*секира, балџија*), бр. 14 (*јарец, џрч*). Таквим поступком је уистину профитирала прегледност, читљивост карте. Да шрафировка спасоносно доприноси истицању мањих творбених ареала у оквиру простране зоне истога корена показано је на картама бр. 18 (*седело, џнездо*) и 20 (*џченка*). Много је доказа да су више него успешно изналажена решења за представљање деривације, а конкретни графички поступак диктирао је материјал. На карти бр. 11 (*секира, балџија*) су, рекао бих — атрактивно шрафирани „деривати“ *секавица, балџак*, а да се деривација може графички решити у оквиру основне фигуре сведочи поступак на карти бр. 16 (*џлушец*). Карта бр. 11 на примеру *брадве* учи респектовању и малих ареала. Свакако не случајно у уводном тому су се наша питања где нема јасно издвојених ареала, где се мора применити пунктуално представљање језичке стварности, као што је рађено у већини томова ОЛА. Такве су карте бр. 21 (*јули, жеџвар*) и бр. 23 (*џадар, џолјак*). Осврт на решења примењена у конкретним случајевима завршићу опаском да је карта бр. 4 (*внук од браџ*) по свему судећи ослободила српске дијалектологе трагања за решењем у случајевима типа *сесџрић/син од сесџре/сесџрин син*, односно *браџанац/син од браџа* и сл.

Да не буде забуне: скопски колектив се служио инвентаром графичких решења углавном већ виђеним у пословима ове врсте. У одељку о техничкој и компјутерској обради карата прецизно је указано на њихову хијерархију: натпис у међународној транскрипцији; пуна изоглоса; испрекидана изоглоса; више комбинација шрафировке; празни и пуни геометријски сомболи. Нико, међутим, до данас није тако успешно и конкретној језичкој грађи примерено манипулисао тим решењима. У крајњем резултату рада пријатеља из Скопља налазим сатисфакцију због истих или сличних решења у истом послу, али и разлог истинске захвалности за путоказ на терену који је до појаве овога дела био поплочан дилемама. Сасвим је основана нада скопског колектива да ће графичка решења примењена у пробном тому *Македонског дијалекаџског аџласа* „заузети достојно место међу другим савременим националним атласима“.

Коментари уз ове двадесет и три лексичке карте представљају солидан искорак у односу на праксу у ОЛА. Садржајнији су и доносе уистину релевантне информације, значајно олакшавајући читаоцу комуницирање са картом и картографисаном грађом. Поступак македонских колега Србима је са дневног реда скинуо дилему да ли у коментаре укључити кратку етимолошку белешку. Свакако треба!

У први том *Македонског дијалекаџског аџласа* зналачки је уткано позитивно искуство из словенске лингвистичке географије, коју, као што је познато, карактеришу две школе. Западна је оличена у *Лужичком, Кашубском, Пољ-*

ском, а источна у Руском, Белоруском, Буџарском атласу. „Западњаци“ у варијацији графичких средстава налазе пут за интерпретацију лингвистичке проблематике, док „Источњаци“, очигледно свесно, из њима познатих разлога, практично „крију“ материјал и уносе га механички. Словаци и Украјинци се, у том погледу, налазе негде на пола пута. Неупућени читалац би могао закључити да је македонски колектив преузео готова решења из ОЛА. Пуне истине ради подсећам да се концепција атласа словенских дијалеката темељи на идејама и упорности да се оне у великом међународном колективу усвоје управо представника школе која стоји иза сјајног првенца македонских дијалектолога. За боља решења у ОЛА најзаслужнији је југословенски део колектива, издашно подупрт трудом Зузане Тополинске. Овим делом и дефинитивно се скида са дневног реда питање облика у коме се јавности предочава језички материјал. Жилирион га је, да се подсетимо, уносио на карту, а у ОЛА је много времена потрошено да се уз карту у форми индекса штампају и на терену записане чињенице. Добро се сећамо упорног избегавања појединих комисија, у првом реду Руске, да се тако поступи. Иза коначног опредељења за штампање тзв. индекса стоји, као што рекох, залагање Југо-колектива, који је ауторитативно водио управо проф. Видоески. И поштено је да се у Скопљу појави први национални словенски атлас у коме се даје цео теренски материјал. Ако је родоначелник македонске дијалектологије назајслужнији за позитивну праксу у ОЛА, логично је да његови ђаци понесу ореол првенца у области једнојезичких атласа. После *Македонског дијалекатског атласа* крајње неозбиљно би изгледале карте, односно томови атласа без таквог „покрића на лицу места“.

Ишчитавање садржаја ове књиге подстиче на поређење са демонстрацијом врхунских мајстора у различитим спортским дисциплинама. Тежак спортски задатак извести савршено, до једноставности, могу само истински мајстори. Слично је и у науци, где тако нешто полази за руком само ономе ко савршено влада проблематиком, који је сагледава у њеној укупности и у њеном даљем и ближем окружењу. То је пошло за руком управо колективу из чијих руку струка добија ово дело. И још нешто! За разлику од праксе у ОЛА, па и ОКДА, као и у раду на атласу руских говора, где се није наглило са амбициознијом интерпретацијом језичког материјала, скопска екипа се потрудила да представи и лексичку и творбену информацију, као и лексикализовану и морфологизовану фонологију. За тако амбициозан приступ колектив је на располагању имао, видели смо, разноврсна графичка средства: фон, изоглосе, шрафировке и разне геометријске фигуре. Савршено владање свим графичким могућностима, уз поштовање њихове хијерархије крајње прегледно су дочарани типови ареала: компактни, дисперзивни, прелазни. Све речено изнедрило је поучно прегледне карте, а знатна лексичка издиференцираност македонског дијалекатског комплекса преточена је у лако читљиво штиво. Његовим ауторима пошло је за руком да направе дело које, по природи ствари, може и мора бити путоказ онима који раде на истородним националним подухватима.

„Језик мерку нема“ — поручује народна пословица са југа Србије, а да језик ни границу нема, најбоље знају дијалектолози. Вишевековно суседовање носилаца различитих или сличних језичких типова води по првилу — двосмерном утицају. Утицај суседа често даје важно, чак централно место језичкој, односно националној периферији, стецишту архаизама и иновативних импулса

интерференцијске провенијенције. За тако висок статус изучавања такозваних периферијских говора на овим просторима најзаслужнији су академици Видоески и Ивић, водећи у својој струци. За истраживаче изазовно српско-македонско пограничје ишпартано је више него очигледним траговима обостарног, и то снажног утицаја. О призренско-јужноморавској основици делова рубних северних македонских области одавно се зна, а сам сам на XXVI научној дискусији на XXXII међународном семинару за македонски језик, литературу и културу 2000. године говорио на тему *Призренско-јужноморавски дијалекат̃ у све̃љу македонско̃ у̃и̃ицаја*. Закључци досадшњих проучавања понајмање су се темељили на чињеницама из домена лексике. Дијалектолшки атласи су инструменти који омогућавају прецизна поређења те врсте. С тим у вези биће занимљиво видети како у македонско-српском контексту стоји једна *царевица* па и *мумуруз* (кукуруз), *бра̃и̃анац* (у значењу *бра̃и̃ов* унук), како стоје ареали македонске *ша̃и̃ке* и србијанске *шо̃и̃ке*, а јамачно ће Македонцима у прилог ићи изгласа лексема *вр̃и̃ник*. Језичка стварност са дијалектолошких мапа даће нове подстицаје за изучавања унакрсних међусобних утицаја и прожимања. Атласи ће показати колико су у праву били стручњаци, међу којима је најодлучнији био управо професор Видоески, што су заговарали амбициозније упоређивање западномакедонске и источноцрногорске дијалекатске слике, што су указивали на многе подударности, које неумољиво измичу било каквом свођењу под скуте случајне коинциденције. У томе струка види снажну подршку мишљењу да је некада компактни словенски језички простор разбијен уметањем, уклештењем, накнадно унете етничке и језичке арбанашке компоненте. Чак и када наука добије преостале томове *Македонско̃ а̃и̃ласа* и када српска дијалектологија испуни свој задатак, струка, нажалост, неће располагати изоштреном целовитом сликом балканизираног дела словенског дијалекатског комплекса због опредељења бугарске стране да уз карте не штампа теренски материјал. Први македонски том биће узор посленицима дијалектолошке струке, док *Сводни̃ ѿом̃ Бугарско̃ а̃и̃ласа* из 2001. године показује шта се дешава када се наука стави у службу дневне политике. У Атлас је укључен цео македонски дијалекатски комплес и српски говори призренско-тимочке области с изузетком подручја Аутономне покрајине Косова и Метохије.

Одавно професор Видоески није међу нама. Нема сумње да су његови наследници у есенцијално озбиљном послу дуго тражили прави пут, али су га, нема сумње, нашли. Чекању овога тренутка водило је више момената, међу којима не треба потцењивати ни Божином руком високо подигнуту лествицу у домену дијалектолошких истраживања. Није се лако тој висини ни приближити, а камоли је досегнути. Наведени временски међупростор на Балкану је обележен многим потешкоћама и разноликим транзицијама. Но, и поред свега Македонци су први међу Југо-републикама стигли до циља. Моје мишљење о квалитету урађеног посла сажето је у наслову данашњег скромног обраћања овоме угледном аудиторијуму: **Прво па мушко!** Ледоломац је прошао, дилема ни препрека више нема. Ви ћете одлучно и одлично наставити трасираном стазом, окупљаћете нас чешће оваквим поводима, а ми да се постарамо да то не чините само ви. Јесте први, али да дуго не будете и једини!

Слободан Реметић

811.163.1'373(049.3)

811.163.1'374(049.3)

**Зденка Рибарова, ПАЛЕОСЛОВЕНИСТИЧКИ СТУДИИ,
Скопје 2009, 275 стр.**

Кон крајот на 2009 година, во издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, како кн. 63 во едицијата Посебни изданија, излезе од печат трудот „Палеословенистички студии“ од нашиот еминентен научен работник д-р Зденка Рибарова. Во оваа книга е даден избор од прилози коишто претставуваат резултат од долгогодишниот ангажман на авторката во истражувањето на старословенскиот јазик и особено на јазикот на македонската црковнословенска писменост. Иако поголемиот дел од презентираниите прилози, како што истакнува Рибарова во **Предговорот** (7–8), се базира врз претходно објавени трудови, сите текстови се редигирани, некои се делумно преработени и дополнети, статиите што не биле напишани на македонски јазик се преведени, во одделни случаи се користени необјавените верзии, а во изборот се вклучени и нови трудови.

Првата статија **Прилог кон анализата на Охридските ливчиња** (9–27) најнапред дава осврт на резултатите од претходните истражувања на јазичните особености на оваа одломка со соодветен коментар и аргументирано дополнување на досегашните сознанија. Вниманието е усредоточено на оние особености по кои Охридските ливчиња (Ахр) се разликуваат од старословенските споменици. Централен интерес претставува текстолошката споредба со паралелниот текст од Асемановото, Зографското, Мариинското и Остромировото евангелие. Авторката дава исцрпен преглед на сите варијанти како потврда на сопствените заклучоци. Компаративната анализа утврдува постоење на индивидуални особености на Ахр коишто можат да се поврзат со подоцнежна самостојна ревизија на текстот, како и сродност со Асемановото евангелие и можна заедничка прапредлошка. Врз основа на одделни палеографски црти, авторката, со нужна претпазливост, ја изнесува претпоставката за појавата на Ахр во македонска средина со блиски контакти со хрватската.

Трудот **Од проучувањето на императивот во старословенскиот јазик** (29–71) претставува обемна студија посветена на морфо-синтаксичката проблематика на овој предмет, конкретно на *Одречниот императив во старословенскиот јазик во споредба со други словенски јазици, со акцент врз чешкиот*. Во воведниот дел д-р Рибарова ги изнесува резултатите од проучувањата претставени во нејзината докторска дисертација *Императивот во старословенскиот јазик* на што се надоврзува деталното разгледување на непосредниот предмет на анализата, односно на проблемите поврзани со употребата на императивот кај одречните глаголи во старословенскиот јазик. Анализираниот материјал е ексцерпиран од старословенските текстови, главно канонски, како и од репрезентативни старочешки споменици, а кај библиските текстови (евангелие-

то и псалтирот) се врши споредба со библиските преводи на одделни современи словенски јазици. Интересот е насочен кон развојот на тенденцијата во одречниот императив да се употребува форма образувана од несвршен глагол и тогаш кога според грчкиот оригинал би се очекувал свршен глагол. Постојењето на овој стремеж е документирано веќе во старословенскиот јазик со што се потврдува мислењето на авторката дека „почетоците на оваа појава имаат многу стари корени“. Оваа тенденција, којашто се покажува како општословенска, се засилува во натамошниот развој на словенските јазици што резултира со сегашната состојба, имено, во одречниот императив при искажување забрана по правило да се употребува несвршен глагол. Од обемената литература што се занимава со прашањето кои се причините за експанзија на несвршениот вид при искажување забрана, авторката се осврнува на чешките трудови. Таа заклучува дека констатацијата искажана за современите словенски јазици важи и за нивните постари епохи, како и за старословенскиот, а тоа е „дека со употребата на несвршениот глагол во негација забраната се проширува на сите случаи, ги опфаќа сите случаи, станува апсолутна и потсилена“.

Развојните промени на словенскиот императив во однос на упростувањето на флексијата и примената на аглутинативниот принцип при образувањето на множината се разгледуваат во прилогот **Од историјата на императивните форми во македонскиот јазик** (73–80). Почетоците на овие промени се среќаваат уште во старословенскиот јазик, а се однесуваат првенствено на редуцирање на парадигмата на императивот: губење на формите за двоина, за 3 л. еднина, а во некои јазици и за 1 л. множина (на пр. во македонскиот, бугарскиот и рускиот). Предмет на анализа се развојните процеси што водат кон обопштување на наставките од едниот или другиот тип на образување на императивот во материјалот од одбрани македонски црковнословенски ракописи од XII до XIV век. Се доаѓа до следниве заклучоци: во повеќето анализирани ракописи, пред сè во оние поврзани со централното јазично подрачје, е констатирана тенденција кон обопштување на аналогната наставка **-ѣте** што доаѓа до израз преку проширувањето на нејзината употреба на поголем број глаголи од III група (во однос на старословенските текстови) и наложување на истата наставка и кај глаголите од IV група, како и кај атематските глаголи; во ракописите пак чиешто потекло се поврзува со северномакедонската средина најјасно е изразена тенденцијата за обопштување на наставката **-ите** преку ограничениот употреба на **-ѣте** кај глаголите од III група, како и преку навлегувањето на **-ите** во I и II група. Авторката заклучува дека обопштувањето на императивните форми во множина (двоина) е одраз на тенденцијата кон формалното упростување на оваа категорија што е во согласност со општата тенденција кон упростување на флексијата во македонскиот јазик.

Еден продуктивен начин на пополнување на фондот на прилозите, познат во сите словенски јазици, е претставен во статијата **Кон адвербијализацијата на предлошките конструкции во македонските црковнословенски текстови** (81–87). Се укажува дека употребата на предлошките конструкции во адвербијална функција е честа појава во старословенските и црковнословенските ракописи. Поволни услови за развој на оваа појава се создаваат со процесот

на распаѓањето на синтетичката дефлекција и преминот кон аналитизам. Авторката укажува на различниот степен на адвербијализираност на одделни прилошки состави од што произлегуваат тешкотии при разграничувањето на новите адвербијални лексички единици од истозвучните флективни форми, при што како основни критериуми за разликувањето се наведуваат диференцираноста на значењето (на пр. значењето на прилошкиот состав не претставува збир на значењата на составните елементи), како и формалните промени во морфолошката и фонолошката структура на изразот (на пр. употреба на адвербијалните суфикси без оглед на рекцијата на предлогот или припадноста на основата кон дефлекцискиот тип, прилошки суфикси коишто водат потекло од падежна форма што во дадената парадигма повеќе не е во жива употреба). Анализата на македонските црковнословенски текстови упатува на поразновиден репертоар на адвербијализирани предлошки конструкции кај небиблиските ракописи, а состојба блиска до современиот македонски јазик е претставена во Крнинскиот дамаскин од XVI век. Авторката ја истакнува продуктивноста на овој тип адверби со оглед на отворените можности за образување нови прилози во зависност од комуникативните потреби.

Во прилогот **За правописните норми и традицијата во ракописите од македонската редакција на црковнословенскиот јазик (89–95)** д-р Рибарова укажува на комплицираноста и разнобразноста на правописните норми во македонските црковнословенски текстови како одраз на постоењето на поголем број активни средишта на духовната култура во средновековна Македонија. Нејзината анализа е посветена на обединителните конститутивни елементи на правописната норма на македонската редакција на црковнословенскиот јазик. Се обрнува внимание на силно изразената глаголска графиска традиција во сите постари македонски ракописи. Важен момент во еволуцијата на кирилските правописни норми е барањето графиски средства за бележење на јотацијата со кои глаголицата не располагала. Притоа се заклучува дека од прејотираните графеми редовно се употребува само *ю*, а во сите други случаи употребата на прејотираните нацрти е ограничена, што особено важи за прејотираното *ј*. Како карактеристичен белег на македонската редакција се јавува дистрибуцијата на графемите *ѣ* и *ѡ*: во согласност со глаголската традиција стои употребата на *ѣ* по парните меки согласки наспрема употребата на *ѡ* во почетна и поствокална позиција што е во согласност со кирилската традиција. Се разгледува и проблемот за правописните норми при употребата на носовките при што исто така доаѓа до израз ограничениот употреба на прејотираните нацрти, така што за македонската редакција е типична присутноста на тријусовите и двојусовите правописни системи.

Проучувајќи го прашањето за **Црковнословенските текстови како извори за историјата на македонскиот јазик (97–104)**, авторката укажува на неопходноста од нивна претходна длабинска анализа и дефинирање на структурата на црковнословенскиот јазичен систем на сите негови нивоа. Иако литургиската функција на старословенскиот јазик условува конзервативност на неговата норма, сепак црковнословенскиот јазик не претставува статичен феномен и неговата динамичност и еластичниот карактер на нормата доаѓаат до

израз во развојот на писменоста во Преслав и во Охрид. Имено, покрај специфичните книжни средства непознати за дијалектниот јазик, во структурата на писмениот јазик се јавуваат и т.н. хибридни средства коишто се базираат на дијалектниот јазик, но на специфичен начин се доразвиени во писмениот, како и дијалектни средства од различно потекло, хронолошки или локално диференцирани. Се истакнува постоењето на различен сооднос меѓу црковнословенскиот и дијалектниот јазик во одделни области на јазичниот систем (на пр. поголема конзервативност на глаголскиот систем во споредба со именскиот), се обрнува внимание на влијанието на импулсите од грчкиот јазик особено во областа на синтаксата и лексиката, како и на големото влијание од народниот јазик врз црковнословенската норма изразено во дамаскините и подоцнежната македонска црковнословенска писменост.

На досегашните проучувања на источнословенското влијание во јужнословенската писменост се надоврзува статијата **Источнословенски предлошки на македонските ракописи** (105–112). Источнословенското влијание наоѓа одраз во палеографско-правописните норми и во јазичната структура на текстовите, се огледа во внесувањето на руски празници во јужнословенските месецослови и во пренесувањето на одредени текстолошки традиции (на пр. прологот и полниот апракос од мстиславовски тип), се уочува во орнаментиката итн. Даден е осврт на резултатите од истражувањата на источнословенското влијание во јазикот на македонските црковнословенски текстови коешто постигнува особен интензитет во XIII и XIV век и доаѓа до израз на сите нивоа на јазичната структура. Се забележува дека најголеми резултати се постигнати при проучување на текстовите на правописно-фонолошки план, како и на лексичко ниво, и се укажува на потребата од понатамошни истражувања на морфо-синтаксичкиот план. Се констатира неопходност од мошне внимателен и индивидуален пристап кон интерпретацијата на одделни особености во јазикот на македонските црковнословенски ракописи од аспектот на влијанието на евентуална источнословенска предлошка. Користењето на источнословенските предлошки во македонските културни центри се определува како важен фактор во развојот на македонската писменост и се истакнува потребата од натамошно истражување на ова прашање, како и од преиспитување на интерпретацијата на некои појави во постарите описи на одделни ракописи кои не се проучени од овој аспект.

Руското влијание претставува предмет на интерес во прилогот **Русизми во Радомировото евангелие** (113–121). Одрозот на руското влијание во овој текст е проследен на правописно-фонолошки, морфолошки и лексички план. На правописно-фонолошки план како руско влијание се јавуваат, на пример, меѓусебните замени помеѓу **а**, **ѡ** – **а**, **ѡ**, мешањето на **ж**, **ѡ** со **оу**, **ю**, зголеменото присуство на примерите со замена **ѡ** > **е**, адаптацијата на грчкото **θ** како **ѡ**, рускиот дијалектен изговор на **ѡ** како **ѡ**, руската дијалектна замена на **ѡ** со **и**. Во областа на морфологијата се нотираат русизми како во глаголскиот (меѓусебно мешање на аористот и имперфектот со презентот) така и во именскиот систем (употреба на т.н. трет јат и на наставката **-ѡмъ** место **-омъ** во инструментал единица од *о*-основите). Во однос на лексиката е застапен слојот типичен за

редакцијата на мстиславовскиот тип на полниот апракос, односно руската втора редакција (според Воскресенски) на евангелскиот текст, што е илустрирано со одбрани показателни примери.

Статијата **Кон најстарите контакти меѓу македонската и хрватско-глаголската писменост** (123–133) укажува на постоењето на неколку теории што различно го третираат значењето на македонската писменост за хрватско-глаголската и прашањето за најстарите контакти меѓу двете писмености: северозападна моравска, југоисточна и компромисна теорија. Без оглед на различните теории, неоспорни се контактите со македонската писменост. Примерите на комуникацијата со конзервативниот македонски глаголски центар во Охрид авторката одделно ги проследува како во корпусот на библиско-литургиските ракописи така и во корпусот на апокрифната и хагиографско-легендарната литература.

Соодносот на библиските читања вклучени во хрватските бревијари и мисали со истите читања во најстарите старословенски глаголски и кирилски кодекси е предмет на интерес во прилогот **Кон прашањето за соодносот на паримејниот и бревијарскиот текст** (135–143). Вниманието е насочено кон споредба на одбрани лексички варијанти на паримејникот (претставен во репрезентативните кирилски текстови Григоровичев, Лобковски и Захаријев паримејник) со текстот на бревијарите (меѓу кои на прво место стои Бревијарот на Вид Омишљанин). Како заклучок се истакнува дека ваквото компаративно проучување може да придонесе за подобра идентификација на најстариот лексички слој во паримејникот и за подобро дефинирање на неговата еволуција. Се обрнува внимание на уважувањето на специфичноста на секој одделен текст, на неговата поврзаност со конкретна текстолошка традиција, како и на поставеноста на одделни средства во конкретниот лексички систем.

Прилог кон проучувањето на старата христијанска терминологија е даден во статијата **За неколку христијански термини во македонските црковнословенски текстови во споредба со хрватскоглаголските** (145–151). Материјална база во овој труд се македонските црковнословенски текстови ексцерпирани за *Речникоѿ на црковнословенскиоѿ јазик од македонска редакција*, при што се прави споредба со состојбата во корпусот на *Речникоѿ на црковнословенскиоѿ јазик од хрватска редакција*. Предмет на разгледување се термините: *всьепогѣи*, *отъпоустити*, *отъдати* (*грѣхѣи*), *вѣтѣхѣи* (*новѣи*) *законѣ*, *непрѣмѣнѣ*, *старѣи* *зѣлодѣи*, *зѣлодѣи*. Авторката укажува на различните причини за чување и употреба на т.н. архаични лексеми во секоја одделна средина, од каде што произлегува и специфичноста на нивното место во лексичкиот систем, како и на нивната стилска припадност за секоја средина. Компаративната анализа придонесува за доуточнување, па и коригирање на извесни традиционални претпоставки и мислења.

Во статијата за **Паримејната лексика во македонскиот црковнословенски речник** (153–167) се истакнува придонесот на паримејните текстови за збогатувањето на сознанијата и за лексикографската обработка на зборови од одделни семантички сфери што во другите жанрови не можеле да најдат одраз. Ексцерпцијата за *Речникоѿ на црковнословенскиоѿ јазик од македонска редак-*

ција опфаќа два македонски паримејника: Григоровичевиот (премин на XII и XIII век) и Лобковскиот (Хлудовиот) паримејник (1294–1320 г.), потоа паримиите од Орбелскиот и Хлудовиот триод (втора половина на XIII век) и паримиите од Ваташкиот минеј (1453 г.). Дадени се повеќе илустративни примери од грчко-црковнословенскиот индекс, одделни зборови се определуваат како типични паримејни лексеми, односно како лексеми коишто за прв пат писмено се фиксирани при преводот на паримејникот, а се одделува простор и за коментар на јасно изразениот стремеж за зближување на словенскиот текст со грчкиот оригинал во помладите ревидирани текстови и во таа смисла се разгледува прашањето за односот кон грцизмите.

Со оглед на фактот што, покрај библиски четива, паримејникот содржи и други текстови поврзани со неговата литургиска функција, проучувајќи го паримејникот д-р Рибарова врши анализа и на **Лексиката на тропарите во Григоровичевиот паримејник во споредба со други текстови** (169–179). Специфичностите на лексиката на тропарите во Григоровичевиот паримејник се определуваат во однос на истите тропари од Лобковскиот и Захаријевиот паримејник, а кога е можно се дава осврт и на состојбите во Орбелскиот и Хлудовиот триод. Различниот жанр условува употреба на лексеми во тропарите коишто не се познати во текстот на паримиите, а во некои случаи лексиката на тропарите ги збогатува сознанијата за семантичката структура на одделни зборови. Се дава коментар за покарактеристичните варијанти кои документираат варирање на разни слоеви на старословенската лексика. Анализата води кон заклучокот дека лексиката на тропарите во Григоровичевиот паримејник содржи несомнени архаични црти, вклучувајќи и моравизми, а подновувањата се спорадични и не го нарушуваат архаичниот карактер на јазикот на тропарите. На крајот авторката дава табеларен *Преглед на шројариите во Григоровичевиот паралелниот месџа во Лобк Зах Орб и Хлуд*.

Во прилогот **Палеословенистичката лексикографија и концепцијата на Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција** (181–198) се укажува на забележителниот развој на палеословенистичката лексикографија за последните 50 години со што таа постепено се конституира како самостојна специјализирана дисциплина во рамките на историската лексикографија. Авторката дава осврт на постигнатите резултати во ова поле почнувајќи од првите обиди за лексикографска обработка на старословенскиот јазик во 50-тите години на XIX век што ги реализира Франц Миклошич. Тој во 1850 година објавува прв голем речник на црковнословенскиот јазик *Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti*, чиешто преработено и дополнето издание претставува познатиот *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* издаден во Виена 1862–1865. Следува краток опис и на други речници издадени во XIX век: *Словарь церковнославянского языка* од Александар Христофорович Востоков објавен во Петербург 1858–1861, *Речник из книжевних сѣарина срѣских* од Ѓуро Даничиќ издаден во Белград 1863–1864, како и осврт на посмртно објавениот труд на Измаил Иванович Срезњевски, *Материялы для словаря древнерусского языка*, 1893–1903. Развојот на палеословенистичката лексикографија во XX век, особено во неговата втора половина, е документиран со поголем

број трудови. Најнапред д-р Рибарова се осврнува на прирачниот речник на Л. Садник и Р. Ајцетмилер од 1955 година, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten* како прв обид за самостојно презентирање на канонските ракописи; следи описот на второто дополнето издание на речникот на Лајсет објавено во 1987 година во Виена под наслов *Old Church Slavonic (Old Bulgarian) – Middle Greek – Modern English Dictionary*; во 1994 година во Москва под редакција на Е. Блахова, Р. М. Цејтлин и Р. Вечерка излегува *Старославјанскиот словарь (по рукописам X–XI веков)* работен во руско-чешка соработка; канонските старословенски ракописи се предмет на обработка и во *Старобългарски речник* чиј прв том (А–Н) е објавен 1999 година во Софија; особено значаен лексикографски труд претставува големиот (четиритомен) речник на старословенскиот јазик работен и издаден во Прага, *Slovník jazyka staroslověnského*, 1958–1997, започнат во 1943 година под раководство на Ј. Курц. Од проектите коишто произлегуваат како резултат на иницијативата за колективна меѓународна изработка на тезаурус на црковнословенскиот јазик во сите негови редакции, што понатаму доживува модификации и се реализира во форма на изработка на самостојни речници, се споменати: *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* кој од 1991 година почна редовно да излегува во Загреб, Пробната свеска објавена во Белград 2007 година со која е најавена изработката на *Српскословенски речник јеванђеља*, а само во фаза на најава е речникот за когошто е оформена картотека во Киев и чијашто пробна свеска е објавена уште во 1987 година под наслов *Словарь старославянского языка восточнославянской редакции XI–XIII вв.* На крајот е одвоен поголем простор за изложување на некои принципи вградени во лексикографската концепција на *Речникомѝ на црковнословенскиомѝ јазик од македонска редакција* кој почна да излегува во Скопје во 2000 година, а чиј главен уредник е д-р Зденка Рибарова. Авторката истакнува дека новиот материјал што го презентира овој речник овозможува збогатување на сознанијата за лексичкиот состав на црковнословенскиот јазик вградени во постојните речници и уочување на некои понови развојни тенденции заеднички за целата црковнословенска писменост.

Последната статија **Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција** (199–219) е посветена на истоимениот проект што претставува долгогодишна основна преокупација на д-р Рибарова. Подготвителните работи почнуваат во 1964 година под раководство на Радмила Угринова-Скаловска, а се состојат во обезбедување материјална база за идниот речник и оформување на четири картотеки: азбучна, предметна, грчко-црковнословенска и помошна. Како резултат на оваа работа во 1978 година излегува *Пробнаѝа свеска на Речникомѝ на македонскиѝе црковнословенски ѝлексѝови*, а во 1985 година *Индексомѝ кон Речникомѝ на македонскиѝе библиски ракоѝиси* со посебен дел во којшто е изделена ономастичката лексика. По понатамошното дополнување на картотеката и по електронската обработка на нови извори, материјалната база на *Речникомѝ* ја сочинуваат околу два милиона збороформи ексцерпирани од 29 македонски црковнословенски ракописи со различна територијална и жанровска припадност, датирани во периодот од XII до XVI век. Во продолжение авторката ги истакнува специфичностите на работата со

нецелосно документиран лексички систем, обрнува внимание на ретките зборови и *hapa* *legomena* и се осврнува на големото влијание што го извршил постојаниот контакт со грчкиот јазик врз развојот на старословенскиот јазик, особено на синтаксичко и на лексичко ниво. Потоа се задржува на некои проблеми и соодветни понудени решенија при лексикографската обработка на конкретен материјал од *Речникот*. На крајот се потенцира значењето на работата врз црковнословенскиот речник за македонската палеославистика што се манифестира преку зголемениот интерес кон историската лексикологија и лексикографија, како и преку големиот број студии за јазикот на македонските црковнословенски текстови.

Делот **Резиме** (221–229), којшто заради достапност до поширока публика е даден и на англиски јазик **Summary** (231–238), ги содржи заклучоците од секоја студија поодделно.

На крајот е дадена обемна **Библиографија** (239–267) со список на 328 трудови, 30 речници и индекси, 9 библиски преводи и 11 грчки извори. Следуваат **Кратенки** (269–272) и **Белешки за објавените трудови** (273–275).

Изборот статии презентираан во книгата „Палеословенистички студии“ од д-р Зденка Рибарова претставува неодминлив труд за секој палеославист со оглед на фактот што овде на едно место се собрани и продлабочено се анализирани прашања од повеќе области на палеославистиката, а во одделни прилози проблематиката е поставена на поширока компаративна основа што може да го привлече интересот и на славистите воопшто.

Наталија Андријевска

811.163.3-05(049.3)

ДЕЛАТА ЗБОРУВААТ САМИ ПО СЕБЕ

(Васил Дрвошанов, *Лингвистички дела на Олга Иванова*, Скопје, 2010)

Наукаа е шаква област на дејствување на човеок во која доаѓа до израз неговата способност за создавање на свежост и за формулирање на ние сознанија.

Л. Минова-Ѓуркова

Пред нас имаме монографски труд во кој се избрани и се претставени девет лингвистички дела од д-р Олга Иванова, научен советник (во пензија) од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје. Станува збор за делата: *Месни имиња на областта во сливот на Брегалница*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 13, Скопје, 1982; *Чешко-македонски разговорник / Česko-makedonská konversece*, Универзитет „Кирил и Методиј“, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 1982; *Исчезнајат месни имиња на областта во сливот на Брегалница*, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија, том V, Прилеп 1988, 239-327); *Речник на топонимите во областта во сливот на Брегалница*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 1996; *Судии од топонимијата и антропонимијата*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 30, Скопје, 1999; *Обратен речник на топонимите во областта во сливот на Брегалница*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2001; *Речник на презимињата кај Македонците* (соавтор), том II, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2001; *Македонски антропонимасикон (XV-XVI век)*, Скопје, 2006; и *Обратен речник на презимињата кај Македонците*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2007. Може да се забележи дека шест од деветте труда се изданија на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, во Скопје. Тоа многу зборува за авторката, чии дела се претставени. Д-р Олга Иванова целиот свој работен век го поминала во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, каде што научно се изградувала, растела и каде што давала сè од себе. Од *Крајката биографија*, на самиот почеток од книгата, може да се види дека д-р Олга Иванова својот работен век го поминала во *Одделението за ономасика*, започнувајќи во далечната 1963 година. Но, исто така, може да се забележи дека нејзината работа не престанува со нејзиното пензионирање од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, во Скопје.

Трудовите на истакнатата македонска лингвистка д-р Олга Иванова, пред сè, се вградени во ономастичките истражувања на македонскиот јазик.

За поздравување е што се сетил некој на ваков начин да го одбележи јубилејот на д-р Олга Иванова. Станува збор за авторот на оваа книга д-р Васил Дрвошанов, нејзин поранешен колега од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје. Покрај деветте претставени дела на д-р Олга Иванова, *Крајкаџа биографија*, на самиот почеток од книгата, *Лингвистичка историја на македонскиот јазик*, на крајот од книгата е вклучен и текстот насловен *Научниот придонес на Олга Иванова во македонската лингвистика* (139-152), во кој интегрирано се дава научната работа на авторката.

Првиот наведен труд *Месните имиња на областа на сливот на Брегалница*, како што може да се види, е издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, објавено како тринаесетта книга од Посебните изданија во 1982 година. Не случајно прикажувањето на овој труд е ставено на прво место. Треба да се забележи дека овој труд е првиот поголем монографски труд објавен од д-р Олга Иванова и второ, што секако треба да има приоритет, оваа книга е прва студија за ојконимијата на дел од територијата на Македонија. Четирите дела на книгата (*Увод кон месните имиња*, *Речник на месните имиња*, *Семантичка класификација на месните имиња*, *Структурална класификација на месните имиња*) не само што зборуваат за развојот на одделни топоними (анализирани врз основа на стари документи, меѓу кои и Турските дефтери; врз основа на функционалната страна на називот; врз основа на народната етимологија итн.), туку истовремено ја расветлуваат македонската ономастика во рамките на светските ономастички истражувања. Особено треба да се истакне специфичната истражувачка работа на д-р Олга Иванова, во која, таа особено му посветува внимание на секој топоним одделно. Во книгата *Месните имиња* ... свое место наоѓаат и микротопонимите, кои понекогаш даваат драгоцен материјал, како за научното толкување на постоечките месни имиња, така и за оние што исчезнале. Централниот дел од книгата е токму речникот на месните имиња, кој брои 291 населено место на помалку од 150 страници и за кој слободно можеме да кажеме дека е труд вграден во друг научен труд, кој можел да биде објавен и самостојно. Во третиот и во четвртиот дел, месните имиња се разгледуваат од лексичко-семантички и од морфолошко-зборообразувачки аспект. Семантичката и структуралната класификација отвораат многу прашања за јазичарите, кои понекогаш знаат да бидат компликувани и нерешливи. Од педантниот преглед на д-р Олга Иванова, може да се прифати фактот дека авторката успеала умешно да ги класифицира месните имиња во групи и во подгрупи. Осумте карти на крајот од трудот насловени како *Додајок*, не само што го збогатуваат (и онака богатиот труд), туку зборуваат и за една неодминлива научна работа кога станува збор за ономастички материјал врзан за топонимијата. Ова дело на д-р Олга Иванова заслужува внимание и поради фактот што се заснова врз обемен работен материјал на кој авторката вложила сопствени теренски истражувања. Д-р Васил Дрвошанов од свој аспект го презентира ова дело, навлегувајќи во детали, за да ја прикаже големината на

самото дело. Кон крајот на својот приказ наведува дека ова дело „... претставува солиден научен труд со повеќекратна важност на македонската лингвистика...“, односно „со оваа книга, односната област преку топонимијата се расветлува во повеќе димензии“, од каде што го извлекол и насловот на самиот приказ: „Повеќекратната димензионалност на топонимијата“.

Чешко-македонскиот разговорник / Česko-makedonská konverzace, објавен истата година од страна на Семинарот за македонски јазик, литература и култура при Универзитетот „Кирил и Методиј“, ни ја открива д-р Олга Иванова од друг научен аспект. Станува збор за разговорник, кој е подготвен „со намера да го олесни разбирањето на чешкиот јазик“. Од денешен аспект, може да се констатира дека во ваквите разговорници се оди по тематски подрачја, кои ги покриваат различните секојдневни ситуации. При сопоставувањето на македонскиот со чешкиот јазик се наведени петнаесет тематски области. Со оглед на фактот што станува збор за два словенски јазика, кои имаат сопствен развој во долгогодишното постоење, во приказот на д-р Васил Дрвошанов оправдано се констатира дека „... Разговорникот на Иванова ја премостува евентуалната тешкотија при совладувањето на чешкиот јазик“. Оттука и насловот на овој приказ ја добил формата *Културно поврзување*, кој сосема одговара на темата што се обработува во делото.

Пронајдени топонимски сведоштва е насловот на приказот за книгата *Исчезнати месни имиња во областа по сливот на Брегалница*, објавена во 1988 година како петти том од Спомениците за средновековната и поновата историја на Македонија. Овој труд (кој содржи три дела: *Увод*, *Речник на исчезнатите имиња*, *Заклучок*; како и *Список на скрашеници*, *Библиографија* и три карти) е продолжување на интересот на д-р Олга Иванова во врска со месните имиња на областа по сливот на Брегалница. Сосема се согласуваме со мислењето на нејзиниот претставувач, д-р Васил Дрвошанов, кој пишува: „Нејзината научна љубопитност во откривањето на напластените векови во областа по сливот на Брегалница длабоко ја мотивираат да трага по непознатото ... Трагајќи по нив, авторката во поднасловениот труд го распастува минатото на тој простор и преку топонимите настојува да ја открие историската слоевитост на Македонија“. Станува збор за 154 исчезнати топоними, чиј број не е конечен, а наназад во историјата оди до VI век, кога зборува за три исчезнати месни имиња од тој период. Потоа, анализира по едно од XII и XIII, триесет и едно од XIV, шеесет и пет од XVI, по две од XVII и од XVIII, девет од XIX и четириесет од XX век. Кон нив се приклучени 81 месно име, од кои не останале никакви траги, како и 73 месни имиња, кои ја изгубиле функцијата на месни имиња а егзистираат како микротопоними. Секако дека и во овој труд особено внимание му е посветено на вториот дел, на Речникот, каде што своите ставови д-р Олга Иванова ги поткрепува со споредба со исчезнатите месни имиња од други месни имиња, регистрирани на македонската и на други јазични територии.

Речник на топонимите во областа по сливот на Брегалница е дело од д-р Олга Иванова објавено во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во 1996 година. Преку овој лексикографски труд составен од 11 462 заглавни топонима на 778 страници, одново е изразена научната љубов на д-р

Олга Иванова кон споменатата тема. Збогатен со околу 250 библиографски единици на македонски и на странски автори, авторката ни претставува капитално дело. Со анализата на големиот број топоними, д-р Олга Иванова го ојазичи овој простор на Република Македонија и оправдано овој приказ го добил истоимениот назив *Ојазичен ѝпросѝор*.

Следното објавено дело на д-р Олга Иванова *Сѝудии од ѝоѝонимијаѝа и од анѝроѝонимијаѝа* е издание на Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кое излезе од печат во 1999 година во едицијата Посебни изданија (кн. 30). Четириесетината труда застапени во ова дело се поделени во два дела: *Тоѝонимија* и *Анѝроѝонимија*. Може да се каже дека прикажувањето на ова дело на осумдесетина страници од страна на Васил Дрвошанов е очекувано. Во него се поместени студии од ономастичките проучувања на авторката. Дрвошанов се обидел одделно да ѝ посвети достоинствено внимание на секоја студија, која претходно била презентирана на домашна и/или меѓународна конференција или на научен собир. Оттаму и насловот *Расвеѝлување македонски ѝоѝоними и анѝроѝоними* зборува за неговата опсежна работа врз претставувањето на студиите на д-р Иванова.

Обраѝен речник на ѝоѝонимиѝе во обласѝа ѝо сливоѝ на Бреѓалница (2001 год.) е следниот наслов претставен во книгата *Лингвистичкиѝе дела на Олѓа Иванова*, кој слободно може да се каже дека е прв обратен речник на топоними објавен кај нас. Според методологијата на изработка на ваков речник, авторот на приказот, Дрвошанов, умешно го насловил *Разглед на завршоциѝе во ѝоѝонимискиоѝ сисѝем на бреѓалничкиоѝ региоѝ. Браѝниоѝ речник*, составен од над десет илјади топонимиски единици, ги содржи еднокомпонентните, двокомпонентните, трикомпонентните, четирикомпонентните и петкомпонентните топоними. Со ова дело, особено се навлегува во суфиксацијата на топонимите, што може понатаму да отвори нови научноистражувачки полиња.

Истата година е излезен од печат вториот том од *Речникоѝ на ѝрезимињаѝа кај Македонциѝе*, каде што меѓу авторите е потпишана и д-р Олга Иванова. Нејзиниот влог се состои во изработката на материјалот со почетните букви *ѝ*, *у*, *ч*, *ѝ*. Васил Дрвошанов, иако е свесен дека „не е вообичаено да се разгледува придонесот на одделни автори во колективни дела“, се определил на овој чекор со цел да ја согледа научната дејност на д-р Олга Иванова како и нејзиниот влог во исклучителниот колективен проект *Речник на ѝрезимињаѝа кај Македонциѝе*. Под насловот на приказот *Дело со национално значење*, не само што се прикажани одделни типови презимиња, туку се прикажува научната работа на поединец во проект, во чија долгорочност се опфатени повеќе фази (собирање, средување, картотекирање и финализирање на материјалот).

Трудот *Македонски анѝроѝономасѝикон (XV – XVI век)*, објавен 2006 година, како што веќе споменаваме, е поделен на два дела: *Анѝроѝономасѝикон* и *Обраѝен анѝроѝономасѝикон*. Станува збор за лични имиња и прекари опфатени во пописните дефтери од XV и од XVI век. Преку ова дело се разгледуваат имињата и прекарите, кои ни ги претставуваат длабоките корени

на македонската антропонимија, како што (модифицирано) е насловен приказот за ова дело.

Последното прикажано дело *Обраќен речник на ѝрезимињаџа кај Македонциџе* е издание на Институтот од 2007 година. Можеме слободно да кажеме дека д-р Олга Иванова е специјалист по правење обратни речници, кои особено ѝ се потребни на македонистиката. Насловот на приказот *Оџсликување на завршоциџе во македонскиоџ ѝрезименски сисџем* накратко го отсликува делото на Иванова. Станува збор за 24 000 презимиња, кои според Иванова, главно се делат на суфиксни и бессуфиксни. Научната тежина на овој труд е поголема и поради фактот што се дадени процесите на развој или на исчезнување на некои суфикси кај презимињата на Македонците низ историјата. Со овој индивидуален труд на д-р Олга Иванова, се дава природно заокружување на колективниот труд *Речник на ѝрезимињаџа кај Македонциџе*.

Десеттиот текст насловен како *Научниоџ ѝридонес на Олџа Иванова во македонскаџа линџвисџика* ги содржи хронолошки подредените податоци на творечкиот опус на д-р Олга Иванова. Без да биде сфатен претенциозно, Дрвошанов наведува дека „...научниот советник д-р Олга Иванова спаѓа помеѓу малкумина автори во македонистиката, кои со голема љубов и со низа самоодрекувања го вградуваат сиот творечки потенцијал во македонската наука за јазикот. Уште помалку се авторите, кои, речиси, сиот свој век ѝ го посветија, главно, на една лингвистичка дисциплина како Иванова, чии научни истражувања се од подрачјето на македонската ономастика“.

Во *Библиоџрафијаџа на џрудовџе на научниоџ советџник д-р Олџа Иванова* хронолошки, по години, се дадени осумдесет и петте труда на Иванова (заклучно со 2007 година), а на крајот во фуснота е дадено и учеството на Иванова во радиоемисии.

Во *Поџговороџ* се напишани поводот и причината зошто се зафатил Дрвошанов за вакво претставување на делата на д-р Иванова. Секако дека тука е целта на трудот *Линџвисџичкиџе дела на Олџа Иванова*, која може да се прочита низ следниве редови: „...сериозно треба да ги исчитуваме нејзините студии, зашто во нив наоѓаме разврска на многу ономастички јазли. Нејзината заслуга е расветлување на илјадници македонски топоними и анторопоними. Тој духовен капитал штедро го завештава македонскиот народ, на сегашните и на идните чувари на македонскиот јазик и на македонскиот идентитет.“

Пред нас ја имаме книгата *Линџвисџичкиџе дела на Олџа Иванова* на некаде помалку од сто седумдесет страници, на чија корица се наоѓа ликот на д-р Олга Иванова. Можеме да кажеме дека Васил Дрвошанов е еден од малкутемина, чии вакви дела отвораат нова страница на научниот функционален стил. Објавувањето на вакви трудови, не само што ќе биде од голема корист општо за македонистиката, туку и за самиот автор, чии дела се претставуваат. Делата зборуваат сами по себе, ама е убаво и кога некој колега ќе се сети да ѝ ги претстави тие дела на јавноста.

811.163.3'282(497.7)'373.46:58(049.3)

811.163.3'282(497.7)'373.4:58(049.3)

**Маријана Киш, ЛЕКСИЧКИ, ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ И
МОРФОТАКТИЧКИ ОСОБЕНОСТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ
ДИЈАЛЕКТИ, ИМЈ, Посебни изданија, кн. 69, Скопје 2010**

Институтот за македонски јазик *Крстџе Пејков Мисирков* на најсоодветен начин реши да ја одбележи десегодишнината од смртта на Маријана Киш, а тоа е да ги објави нејзините статии во една книга, во монографијата *Лексички, зборообразувачки и морфотактички особености на македонските дијалекти*. Предмет на долгогодишно научно интересирање на Маријана Киш беше ботаничката лексика, можеби затоа што чувствувахе голема љубов кон растенијата. Оттука, нејзината долгогодишна научна работа, како и љубовта кон растенијата направија таа да стане можеби и најголем познавач и проучувач на македонската ботаничка лексика. Денеска сето тоа го имаме собрано во една книга која ќе ни го потврди токму тој нејзин влог во македонската дијалектологија.

Од вкупно напишани 45 статии, од објективни причини, според мислењето на Уредувачкиот одбор, во оваа монографија се објавени 35. Слободно можеме да кажеме дека материјалот врз кој се базираат нејзините анализи во скоро сите статии, со мал исклучок, се базираат врз ботаничката лексика. Таа ја анализира растителната лексика не само во народните говори туку и во поезијата, во прозата, ја анализира и кога ги споредува лексичките системи на роднинската терминологија, лексиката за јадења со растителната лексика, кога ја разгледува морфолошката структура на придавките во македонскиот, но и во другите словенски јазици, итн. Сепак, во десеттина статии таа се задржува и на други теми, поточно: 4 на лексиката поврзана со јадењата, 3 се од роднинската терминологија, 2 од терминологијата за метеоролошките и природните појави, а 4 се од различен карактер: за МДА, за јазикот во сп. Нова Македонија, за влијанието на српскохрватскиот врз македонскиот јазик, поточно влијанието врз јазикот на новинарите.

На почетокот на монографијата, покрај предговорот, даден е библиографски список на статиите, а на крај е приложен список на скратеници и на користена литература.

Ботаничката лексика авторката Маријана Киш ја разгледува од повеќе аспекти:

Во првиот текст, „Ареалите во македонската ботаничка лексика”, авторката ја разгледува слоевитоста на македонскиот дијалектен јазик од хронолошки аспект, определувајќи ја притоа лексиката од прасловенскиот и лексиката од постпрасловенскиот период, но и од ареален аспект изделувајќи општомакедонски лексеми, лексеми од јужнословенски карактер, регионални и локални лексеми. Во оваа статија, авторката одделно се задржува, како што

самата вели: на еден од наведениите диференцијални феномени, ареалниот однос на лексемиите **јаболко**, **јаболка** и **јаболкница** коишто во македонските дијалекти се регистрирани во околу седумдесет разновидносии (фонолошки и прозодиски) (с. 16), притоа, на крај укажува дека оваа морфолошко-семантичка иновација, сѐанала во македонските дијалекти релевантна дијалектно-диференцијална црта, што ги дели северните и источните од западните дијалекти (с. 20).

Статиите „Заемањето како социјален јазичен феномен“ и „Конвергентни и дивергентни појави во ботаничката лексика на јужнословенските јазици“ се од особено значење бидејќи, според неа, во лексичкиот состав се одразени историјата на народот, неговите контакти со други балкански народи, и, дури и некои демографски промени во структурирањата на населението во минатото (с. 21), односно, дека позајмената лексика сведочи и за општествените промени, пред сè, во минатото.

Анализирајќи ги овие процеси врз материјал од ботаничката лексика, авторката М. Киш во статијата за заемањето доаѓа до неколку феномени што се случуваат во лексичкиот систем на јазикот-примач, и тоа:

1. Заемање од турскиот или грчкиот и нивна адаптација кон фонолошкиот и морфолошкиот систем на јазикот-примач.
2. Кога новата ботаничка култура се именува со веќе постоечки јазични средства.
3. Заемки без словенски еквиваленти во периодот на т.н. европеизација на Балканот во период од 19 и 20 век (с. 28).

Во статијата „Конвергентни и дивергентни појави во ботаничката лексика на јужнословенските јазици“ се анализираат називите на културните растенија како културно-историски комплекс, односно укажува на автохтонот дел на називите кој е секогаш присутен во основниот речнички фонд, на помладиот слој кој е присутен во јужнословенската група јазици и на најмладиот слој во кој доминираат називи регистрирани во секој јазик, со конвергенции или дивергенции во однос на друг јужнословенски јазик, од областа на зборообразувањето или семантиката.

Од извршените анализи авторката констатира дека прасловенскиот слој е затворен во групата на називи на шумските дрвја и називи на житните култури, а другите два слоја се многу поотворени и во нив се среќаваат називите на овошните дрвја и на хортикултурите. На крај, заклучува дека конвергенција постои кај постариот слој на ботаничката лексика, а дивергенција кај помладиот.

Од аспект на слоевитоста на јазичните елементи: словенски, балкански и несловенски, М. Киш ја разгледува ботаничката лексика во статиите „Словенски и балкански слој во македонската ботаничка лексика од ареален аспект“, „Übereinstimmungen in der botanischen lexik der sudslawischen und nichtslawischen balkansprachen“ и „Несловенските лексички елементи и македонскиот лингвистички ареал“.

Сметајќи го дијалектот како поотворен кон туѓите влијанија, М. Киш ги определува словенскиот и балканскиот слој во растителната лексика и, притоа, таа препознава две тенденции: 1. за чување на стариот автохтон реч-

нички фонд и 2. за негово збогатување со нови лексички единици. Како резултат на првата тенденција се чуваат оние кои потекнуваат од прасловенскиот, некои од индоевропскиот, но и такви кои постојат и од праиндоевропскиот период. Како резултат на втората тенденција на македонската дијалектна територија се јавуваат елементи од несловенско потекло.

Во статијата за несловенските лексички елементи, „Несловенските лексички елементи и македонскиот лингвистички ареал“, авторката прави споредба меѓу роднинската, растителната лексика и лексиката на јадења, а со цел да се спореди инвентарот на словенската и несловенската лексика од аспект на отвореност на системот, т.е. од аспект на меѓујазичните контакти. По обемната анализа, авторката доаѓа до сознание дека лексичкиот систем на роднинската терминологија е позатворен, за разлика од системите на ботаничката лексика и од лексиката на јадења. Сепак, таа вели: *ако еѝничикиоѝ корѝус е засеѝанѝ од некој екстралингвистѝички факѝор, и сисѝемотѝ на роднинскатаѝ терминологија се оѝвора кон ѝуѝѝѝе влијанија* (с.49). Таков екстралингвистички фактор е и промена на верата. Освен кај торбешкото население, ваквите заемки главно своја дистрибуција имаат на јазичната периферија и немаат широк ареал. Лексемите од турско потекло, како што се: *бекар, ерѝен, балдаза, аналака*, и лексемата *чуѝа* од албанскиот јазик, имаат поширок ареал.

Во растителната лексика се забележуваат поинтензивни контакти меѓу народите, не само на називите на поновите култури туку и на старите заради нивната ниска фреквенција (од турскиот и од грчкиот јазик). Укажувајќи на тежината при анализата на одделни лексеми таа смета дека поради балканскиот карактер на заемот понекогаш е тешко и да се определи нејзиното потекло. Контакт со латинскиот, романскиот, ароманскиот, италијанскиот и албанскиот помалку е одразен во ботаничката лексика.

Во лексиката на јадења главно се забележува грчко, ароманско и турско влијание.

Од анализата може да се заклучи дека турското влијание е најсилно во трите терминологички групи - најмногу на јазичната периферија, а процентуално, најмалку заемки има во роднинската лексика, а најмногу во растителната.

Во статиите „Лексички преплетувања и контакти во Битолско“, „Ботаничката лексика во говорот на Сухо и Висока“ и „Ботаничката лексика во дојранскиот говор“ авторката ја разгледува ботаничката лексика од определени региони, поточно од региони кои се карактеризираат со мошне богати и живи меѓуетнички и меѓујазични контакти.

Во статијата „Лексички преплетувања и контакти во Битолско“ овие контакти ги разгледува преку ареалната распространетост на некои лексеми од ботаничката лексика, изделувајќи ги притоа оние со општомакедонски црти, оние со поограничен ареал, како и оние од локален карактер. Сепак, таа се задржува на лексемите кои се конфронтираат на територијата на битолскиот регион, а тоа се: ‘зелената лушпа од плодот на орев орешинка’, називите *ѝрачка, ѝранка и ѝреска*, називите за: *кајсија, боровинка, жир и желад*,

божурика, јаглика, џовиџ, а од градинарските растенија се обработени називите за: *џрав и мешунка од џравоџ, џаџилицан и домаџ, диња, комџир, красџавица, потоа, џламна, качунка, џрнинка, цреша и џамук.*

Од анализата на лексичкото богатство на битолскиот регион, авторката констатира дека тој *џреџсџавува значаен џросџор низ кој џоминуваџџ, џочнуваџџ или завршуваџџ џовеќе лексички изоџлоси* (с.60).

„Ботаничката лексика во говорот на Сухо и Висока“ е статија инспирирана од речникот на В. Малецки кој претставува поттик за многу анализи. Овој речник авторката го смета како солиден извор за анализа на ботаничката лексика бидејќи, како што истакнува, соодносот меѓу лексемите од ботаничката терминологија и целокупниот лексички корпус е многу поголем (6 %) од оној во РМЈ (1%). Од анализата на материјалот авторката, исто така, заклучува дека соодносот меѓу словенските и несловенските јазични елементи е во корист на словенскиот лексички елемент. Односот е во корист на несловенскиот лексички елемент кога станува збор за хортикултурните називи, називите на цвеќиња и називите на лековити и диви растенија.

Статијата „Ботаничката лексика во дојранскиот говор“, како и во битолскиот регион, е резултат од вкрстување на различни култури, а тоа значи дека се вкрстувале и различни јазични влијанија. Особено се значајни промените во демографскиот состав, бидејќи предизвикале и лексички разлики меѓу градскиот дојрански говор и говорот на селата. Од обработката на материјалот М. Киш заклучува дека поголемиот дел од лексиката потекнува од прасловенскиот јазик и дека доминира во сите тематски области од ботаничката лексика. Една четвртина и припаѓа на лексиката од несловенско потекло, поточно, од грчкиот, турскиот и од латинскиот јазик. Заемките од грчкиот и турскиот јазик имаат еднаков сооднос. Во однос на РМЈ, во дојранскиот речник се забележани околу 130 нови ботанички називи, со што се овозможува и збогатување на речничкиот фонд на литературниот јазик.

Ботаничката лексика делумно била застапена и во трудовите кои се објавувале во сп. Македонски јазик во периодот од 1950 до 1954 година. Токму оваа лексика М. Киш ја разгледува во статијата „Ботаничката лексика во речничките материјали во *Македонски јазик* 1950-54 година“, односно таа има цел да го утврди степенот на ботаничката лексика во овие први трудови кои едновременно биле земени предвид при создавањето на РМЈ. Авторката констатира дека во овие материјали има скоро двојно повеќе именувања од ботаничката лексика, а кои не можат да се најдат ни во РМЈ ни во МДА, но како што и самата истакнува, *заслужуваџџ инџтерес од лексикоџграфски и од дијалекџолошки асџектџ* (с. 84).

Како инспирација за поетското творештво секако дека претставува природата, а со тоа и растенијата. „Застапеноста на ботаничката лексика во поезијата на Блаже Конески“ е статијата во која Маријана Киш ја истражува ботаничката лексика и тоа токму во пејзажната лирика создадена од Блаже Конески, а инспирирана од насловите на неговите поетски дела: *’Рж, Пченица, Мак, Ружа, Јаџоџки, Песна за маслинкиџџ* и др. Од пејзажната лирика на Б. Конески таа ексцерпирала 140 ботанички називи. Овие називи М. Киш ги гру-

пира дури во 8 групи, ја определува нивната дијалектна база (од централните говори), но истакнува дека Конески многу често се определувал за називи со поширок ареал, како и за називи од народната поезија. Во јазикот на поезијата на Блаже Конески ботаничката лексика е добро застапена, и како што вели:... *се ирејлејува во зависноста од инспирацијата и од мотивот на јеснајта* (с. 90).

Статиите „Божурика (*paraver rhoeas*) во македонските говори“, „Македонските називи од лексичко-семантичката група *боливачи* и *хризантеми*“, „Називите на *качунка* во македонската дијалектна лексика“, „Називите на *нарцис* запишани во 19 и 20 век“, „Македонските називи за *јоргован* (*syngia vulgaris*) во балканскиот лингвистички контекст“ се статии во кои најдобро може да се види дека некои лексичко-семантички групи се карактеризираат со голем број лексеми, а тоа пак, од своја страна, претставува предизвик за секој дијалектолог. Со обработката на ваквите лексеми и лексичко-семантички групи, пред сè, се укажува на богатството на дијалектите, но и на дериватните средства во растителната лексика. Авторката во овие статии, освен што укажува на богатиот дијалектолошки фонд, укажува и на тоа дека лексиката на лековитите растенија е поотворена за туѓи влијанија, односно таа е резултат од меѓукултурен и јазичен контакт. Во статијата за јоргованот, според Киш, распределеноста на лексемите јоргован и лилјак на Балканскиот Полуостров е еднаква на распределеноста и на македонската дијалектна територија, јоргован на запад, а лилјак на исток, а повеќе лексички разновидности, но со помал ареал, се бележат на јазичната периферија (*слабинка, крушнел, велижденско цвеќе*).

Статијата „Изражување на семемата **калеми** во македонските говори“ е исто така поврзана со растенијата, поточно со нивното калемење. Според нејзината анализа, за оваа семема во македонските дијалекти има десет лексички единици. Како ќе се нарече овој процес пред сè зависело од методите на калемење: *наметине, наврјии, микули, намакне, иприсади, иишомии* итн. И овде, како што истакнува М. Киш, доминираат лексемите од словенско потекло, но затоа пак оние од турско се со поголема фреквенција.

Кулинарската терминологија е претставена во статиите: „Заемката *ишита* во македонските дијалекти“, „*Пийулица* и *ишганица* (англ. *sere, doughnut*) во македонските говори (Прилог кон кулинарската лексика)“, „Називите за *качамак* (герм. *Polenta*) во македонските говори“ и „Називите на *цимиринки* (герм. *Grieben*) во македонските говори“. Авторката им приоѓа на овие лексеми од аспект на лингвистичката географија, односно кога со внес на туѓите лексеми се врши и диференцијација на јазичната територија (с. 169), (*ишита* и *баница, ишјулица и ишганица, качамак, бакардан и мамалига*, називите за *цимиринки* укажуваат на поширок јужнословенски ареал, но izdelува и називи кои се карактеристични само за македонската дијалектна територија, како што се: *сланинки, мрвки, крцанки, ишуринки, шушулки, лиеници, ишјулки, резани, рески, жушки и журки*).

Укажувајќи на екстралингвистичките фактори, пред сè од културолошки аспект, како што истакнува и авторката, се случува збогатување како на кулинарството, така и на кулинарската лексика со нови лексеми кои најчесто се од несловенско потекло.

Роднинската терминологија е претставена со статиите „Називите *синко* и *брајко* во конверзација (ареален аспект)“, „*Брајанец*, *брајаница* – *внук*, *внука* од *брај*“, „Номинација на семемата *сиројник* (лат. *Procus*, *Leno*) во македонските говори од аспект на јужнословенската лексика“. Авторката Киш називите *синко* и *брајко*, бидејќи во македонскиот јазик се форми за обраќање, ги разгледува во конверзација, и тоа од дериватен и од ареален аспект. На крај, таа констатира: *синџаџмајскиите форми и називот внук/внука зафаќаат две нивни од македонското дијалектно подрачје, како и нивната зачестеност во македонската литература, радио и печат, особено на називот внук/внука, неминовно ги наметнуваат како доминантни и стандардни* (с. 220).

На македонската дијалектна територија се регистрирани и голем број лексеми со значење *сиројник*: *сводник*, *изводник*, *воѓа*, *наводација*, *зговорник*, *главеџија*, *просец* и др. Овие називи се резултат пред сè на активностите пред свадбениот чин, односно на посредникот меѓу момчето и невестата и нивните родители. Но, како единствен и различен од називите на јужнословенскиот ареал, а со значење на *стројник*, авторката М. Киш го издвојува називот *намерник* кој е регистриран во РМЈ и во книгата *Кумановскиот говор* од Б. Видоески. По извршената анализа, констатирано е дека називот *сиројник* има јужнобалкански ареал, за разлика од *снабник* со општословенски ареал. Во секој случај, доминираат лексеми од словенско потекло, а турското влијание се препознава во називите *јајација* и *армасар*, кои имаат многу помал ареал на јазичната периферија.

Во статијата насловена како „Називите на *сињак* во македонските говори“ авторката М. Киш ги претставува називите за *сињак* и нивната дистрибуција која ги диференцира македонските дијалекти: *сињак* како западномакедонска лексема со најголема фреквенција, *укиџ* од западните говори, но со помала фреквенција и лексемата *скреж* карактеристична за источните говори. Бројот на лексичките и фонетските разновидности е релативно голем, но како што констатира Киш, прибегнувањето кон полисемијата е резултат на номинализација на реалиите кои во *надворешната сиварност* *перцеписки се блиски и лексички единици како нивни номени ќе се препрекуваат меѓу себе* (с. 232).

Според М. Киш, називите за природната појава позната како *виножито*, во македонските дијалекти пред сè имаат потпора во народните верувања и се карактеризираат со особена метафоричност. Анализата направена на овие називи е систематизирана во статијата „Метафоричноста на називите за *виножито* (*argus pluvius*) во македонските говори“ и едновременно укажува на дијалектната диференцираност на македонскиот јазик, односно *виножито* на запад и *суница* на исток. Како вертикална граница меѓу овие две лексеми се јавува лексемата *божилак*. Лексемите се главно од словенско потекло, некои од нив имаат и јужнословенски ареал, а малкуте заемки од грчкиот и од турскиот јазик се јавуваат синонимно со словенските паралели. Од македонско подрачје М. Киш ги изделува: *виножито*, *облак*, *син облак*, *обложило*, *сабја*, *боболоже(ц)* и *урајо шоксо*, со напомена дека не се регистрирани во други словенски јазици (с. 241).

Статии посветени на деривацијата се: „Суфиксот *-ина* како ботанички во македонскиот јазик и во другите јужнословенски јазици“, „Суфиксот *-ица* во ботаничката лексика на македонскиот и другите словенски балкански јазици“ и „Суфиксот *-ика* од аспект на лингвистичката географија во ботаничката лексика“. Што се однесува до овие суфикси застапени во ботаничката лексика, авторката М. Киш вели: *Само компаративната обработка на називите со овие суфикси може да покаже колку тие се јавуваат напоредно при деривација од истиа основа, а кои не, дали тие имаат само номинациска функција, колективна или моциска* (с. 245).

Укажувајќи на ареалноста на називите со суфиксот *-ина* и на нивната семантика, општ е заклучокот дека овој суфикс е познат на целото македонско дијалектно подрачје, а диференцираност постои по однос на значењата, односно со значење на ‘плод’ е почест во северните и во источните говори.

За разлика од суфиксот *-ина*, суфиксите *-ица* и *-ика* се многу поретки на македонската дијалектна територија, а имаат поголема фреквентност и поширок ареал кај јужнословенските јазици, односно македонските називи со суфиксот *-ица* имаат повеќе аналогии со називите во српскиот и хрватскиот јазик, а помалку со бугарскиот, а се најоддалечени од словенечкиот. Исто така, Киш претпоставува дека во ботаничката лексика неговиот карактер е повеќе номинациски, а помалку деминутивен (с. 257). Оттука таа ја потврдува констатацијата на Меркулова дека се среќава кај називите за бобинки, на примерот за *јагојка*: *зуница*, *иланица*, *иламеница*, *илускавица*, *куконица*, но и за називи на други видови со тркалезен облик: *лубеница*, *земница*, *имоница*, *йејоница* итн.

Суфиксот *-ика*, забележан како непродуктивен суфикс, се среќава, пред сè, кај постарите називи (на пр. *јасика*, *јаглика*, *чубрика*, *божурика* и др.), а од ареален аспект се среќава во вардарскиот дел и во егејските говори, односно, како негова замена се јавува суфиксот *-ица*.

Придавките се, исто така, предмет на научен интерес на авторката М. Киш. По нејзината обемна монографија за нив, во оваа тие се претставени со две статии: „Придавките во јужните македонски говори од ареален и морфотактички аспект“ и „Адјективите *божиќен*, *божиќев* и *божиков* во македонските дијалекти“. И двете статии им приоѓаат на придавките од морфотактички аспект. Во првата статија, на дијалектен план, се согледуваат придавките суфикси покарактеристични, пред сè, за јужните македонски говори. По извршената анализа на морфолошката структура на придавките во дијалектниот јазик, авторката констатира дека таа се *карактеризира со повеќе сегментни, коишто се поретки или не се засведочени во литературниот јазик* (с. 273), а што се однесува до јужните говори тие *имаат поинаков стилстички сооднос во однос на другите суфикси* (с. 273).

Во втората статија, тргнувајќи од номените *Божиќ* и *Божик*, авторката ги анализира најфреквентните адјективи, кои најчесто егзистираат синтагматски со именката *поси*, и ги определува нивните ареали. Тргувајќи од фреквенцијата на адјективите во контекст на јужнословенските јазици, Киш констатира дека македонскиот јазик се карактеризира со суфиксите *-н* (во

правецот север-југ, односно во централните говори сè до Кајларско, а околу се распространети суфиксот *-ov/-ev*, и поретко *-ju/-u*, по што се разликува од другите јужнословенски јазици во кои егзистира суфиксот *-n*. Тргувајќи од дериватните средства, авторката препорачува сите три да се во рамноправна употреба во современиот македонски јазик.

Последните четири статии имаа различен карактер. Во статијата насловена како „Македонски дијалектен атлас“ е претставен истоимениот проект, односно, дека тој е инициран во 1959 година од страна на Југословенскиот комитет за дијалектолошки атласи во Загреб, а од 1961 год. е пренесен во ИМЈ, во Одделението за дијалектологија. Како главен раководител на проектот е задолжен акад. Божидар Видоески. Акад. Б. Видоески не само што ги поставил задачите и целите на проектот туку и ја организирал во целост целокупната активност околу неговата изработка. Авторката ја претставува работата на проектот, неговиот научен инструментариум, но, имајќи ја предвид обемот на материјалот, изразува надеж дека со современата компјутерска технологија ќе се олесни работата врз проектот, а со тоа и излегувањето на виделина на непроценливото богатство што го содржи овој проект. Еве, токму десет години по нејзиното заминување, пред нас го имаме и првиот том од МДА, за што секако таа ќе беше искрено среќна. Секако, нејзиното учество во него остави длабоки и неодминливи траги, како со нејзината теренска работа така и со богатиот научен придонес.

Во статијата „Одраз на едно време во јазикот на весникот Нова Македонија“, авторката анализирајќи го јазикот во списанието во повоените години (1945, 1946 и 1947 год.) сака да ни претстави една постара состојба на македонскиот современ јазик. Овде се укажува на формата *кажуе*, на рускиот модел на лексички и на зборообразувачки план, на контактот со српскохрватскиот јазик и неговото влијание од лексички и синтаксички аспект, но и на јазичните изрази карактеристични за народниот јазик. Сепак, Киш смета дека постои јасен стремеж писмениот јазик да функционира наддијалектно.

На слична тематика е и статијата, напишана на српски јазик, а насловена како „Посебан случај утицаја српскохрватског на македонски језик новинара“.

Прилог кон наставата претставува статијата „Славко Јаневски во наставата по македонски јазик“, а секако од аспект на ботаничката лексика, поточно, нејзина цел е да го истакне литературното творештво на Славко Јаневски и неговата умешност да изнаоѓа, како што и самата вели: *убави метафорични називи со ботаничко значење, како: свонче, кандилце, сабја, џојасец, Јудина џара* итн. (с.301).

Монографијата **Лексички, зборообразувачки и морфотактички особености на македонските дијалекти** претставува несомнен научен придонес како за македонската дијалектологија, така и за развојот на современиот македонски јазик. Но, оваа монографија не предизвикува интерес само од лингвистички аспект, таа е богат и валиден извор и за историски, социолошки, културолошки, етнографски и друг вид истражувања.

Билјана Маленко

811.163.1'373:[091:003.349

811.163.1'373.611:[091:003.349

**Лилјана Макаријоска,
СТУДИИ ОД ИСТОРИСКОТО ЗБОРООБРАЗУВАЊЕ**

Во издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје како кн. 67 во едицијата Посебни изданија, во 2009 год. излезе од печат трудот „Студии од историското зборообразување“ од д-р Лилјана Макаријоска. Овој труд, како што наведува авторката во **Воведот** (7-8), содржи дваесетина прилози коишто претставуваат резултат на долгогодишната работа на Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција.

Првиот прилог **За именската деривација во македонските црковнословенски текстови** (9-26) го опфаќа суфиксниот начин на образување на именките и продуктивноста на зборообразувачките форманти во рамки на зборообразувачките категории, а посебен акцент е ставен и на конкуренцијата на зборообразувачките модели. Авторката при истражувањето ги анализира именките од небиблиските текстови кои се поретко проучувани. Констатирано е дека дериватите со суфиксот **-ниѐ** се најчестиот и најпродуктивниот модел именки, потоа во рамките на категоријата лица вршители на дејства се истакнуваат суфиксите **-никз**, **-тељ**, **-џџ**, **-(џ)иџа**.

Статијата **Семантичките категории кај девербативните именки** (27-32) ги опфаќа следните категории: *називи на дејсџџа*, *називи на вршиџџели на дејсџџа*, *називи на носиџџели на особини*, *називи на средсџџа*, *орудија за вршење дејсџџа*, *називи на резулџџаџи* и *објекџџи на дејсџџа* и *називи на месџџа*. Во рамките на секоја категорија авторката ги разгледува суфиксите, при тоа нагласувајќи ја нивната функционална оптовареност, специјализираноста за изразување на определено значење од една страна, како и нијансите во значењето и пројавувањето на секундарните значења, од друга страна. При анализата се посочуваат и најфреквентните суфикси и се проследува нивната конкурентност.

Зборообразувачката категорија *називи на вршители на дејства* е предмет на интерес во статијата **Конкуренцијата на суфиксите -никз и -тељ при образувањето *nomina agentis* во македонските црковнословенски текстови** (33-40). Најнапред е нагласено дека во македонските црковнословенски ракописи посочените суфикси се мошне продуктивни, при тоа дериватите со суфиксот **-никз** се изведуваат и од глаголски и од именски основи, додека образувањата со **-тељ** се само девербативни. Во врска со суфиксот **-никз** се опфатени непрефиксираните образувања од глаголски корен, од партиципни форми и образувањата од глаголски именки. Кај суфиксот **-тељ** се опфатени образувања од непрефиксиран глаголски корен, од глаголска **-и-** основа, префиксираните образувања од глаголски основи на **-џ-** и образувања од глаголски основи на **-а-**. Потоа сите деривати авторката ги групира и според

семантичкиот признак. Во вториот дел на статијата вниманието е насочено кон конкурентноста на овие два суфикса проследено врз основа на истокоренски агентивни називи. Анализата потврдува дека попродуктивен е суфиксот **-никз** што е резултат не само на неговото поврзување и со глаголски и со именски основи туку и неговата семантичка специјализација за именување на лица според некое карактеристично својство, состојба, односно за називи на лица во улога на објект на дејство или влијание за кои е карактеристичен пасивниот однос кон дејството.

Во статијата **Дериватите со суфиксите -џство, -џствие во македонските средновековни текстови** (41-46) се содржат податоци за застапеноста на овие два суфикса во македонските црковнословенски текстови. Најнапред е направен преглед на застапеноста на овие два суфикса во старословенските текстови врз основа на постојната литература, а потоа е пристапено кон анализа на дериватите во ракописите со македонска редакција. Од анализата е констатирано дека кај именките попродуктивен е суфиксот **-џство**, но голем број примери сведочат и за паралелна употреба на двата посочени суфикса. И кај придавките и кај глаголите е потврдено дека и кај нив позастапена е продуктивноста на деривацискиот модел со суфиксот **-џство**. Авторката нагласува дека именките изведени со суфиксите **-џство** и **-џствие** се повеќе значајни. Нивното основно значење е апстрактна особина, својство, потоа некои се називи на занимање, професија, должност исполнувани од лицето именувано со деривациската основа. Некои именки, пак, се карактеристични со значењето називи на дејство.

Следната статија **За некои зборообразувачки тенденции кај придавките во црковнословенските текстови** (47-64) се однесува на образувањето и употребата на придавките во македонските црковнословенски текстови кои се дел од базата на проектот *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*. Ексерпцијата е ограничена само на придавките во небиблиските ракописи со оглед на тоа што за придавките во библиските текстови досега е доста пишувано. Тука се разгледани сите модели на деривација: суфиксен, префиксен, префиксно-суфиксен и бeсуфиксен модел, а во тие рамки се разгледани и сложените придавки. Анализираниот материјал укажува дека придавките во небиблиските текстови се карактеризираат со определени подновувања во областа на зборообразувањето, пред сè се јавува тенденција за поширока употреба на некои зборообразувачки форманти или нивна паралелна употреба, но се јавува и разновидност во однос на функцијата и дистрибуцијата на определени суфикси или префикси.

Предмет на интерес за авторката се и глаголите па во рамките на истражувањата се задржува и на деривацијата на оваа група зборови во следните три статии. Првата е **Глаголската префиксација во македонските црковнословенски текстови** (65-74). Разгледувајќи ги префиксите што учествуваат при деривација на глаголите, авторката заклучува дека постојат повеќе причини за употребата на различни префикси. Изборот на префиксот зависи од влијанието на традицијата, придржувањето кон предлошката или следењето на туѓи зборообразувачки модели, или пак изборот на префиксот е одлика на индивидуал-

ниот избор на препишувачот. Потоа следува анализа на значењето на секој префикс и се укажува на неговата продуктивност.

Прилогот **Глаголската префиксација во македонските триодни текстови** (75-82) ги опфаќа префиксираните глаголи од Загрепскиот, Орбескиот, Хлудовиот и Шафариковиот триод. Најпрво е извршена анализа на нови префиксирани глаголски образувања кои не се среќаваат во другите македонски текстови при што е потврдена тенденцијата за засилена продуктивност на префиксите. При компарацијата на префиксираните глаголи е забележано дека во некои триоди во исто читање се среќава префиксирани глаголи додека во други глаголот е непрефиксиран. Се среќаваат и примери со двојна префиксација наспроти префиксирани глаголи. Анализата е насочена и кон продуктивноста на одделни префикси во рамките на секој триод.

За глаголите со префикс *vzъ-* (*vъc-*) во македонските црковнословенски текстови (83-88) е третата тема поврзана со глаголите. Анализата е направена врз основа на 246 префиксирани глаголи. Потврдено е дека најчесто овој префикс кај глаголите внесува пространствено значење, потоа на некои глаголи им придава нијанса на повратно дејство или обратна насоченост на дејството. Во одреден број примери по пат на асоцијација и аналогичност постапно кај овој префикс се развиле нови временски или модални значења. Анализата на овој префикс е збогатена и со негово сопоставување со други префикси градејќи синонимни врски во значењето.

Предмет на интерес на авторката претставуваат и прилозите обработени во трудот **Деривацијата на прилозите во македонските црковнословенски текстови** (89-104). Овде е проследено зборообразувањето на прилозите од заменски основи за место, за време, потоа прилозите за начин, прилозите за количество и степен. Авторката издвојува и прилози образувани од именски основи и тоа образувани од придавки и прилози образувани од различни падежни форми на именките, од броеви, прости или редни, прилози настанати преку соединување на предлог со готов прилог, прилози настанати преку адвербијализација на предлошките конструкции. Како посебна група ги издвојува сложените прилози. На крајот еден мал дел се однесува на антонимијата на прилозите.

За сложенките во старите ракописи се зборува во статијата **За сложенките во македонските средновековни текстови (од структурен и семантички аспект)**, (105-124). Тука се опфатени повеќе типови на сложенки. Според потеклото се издвоени сложенки со словенски компоненти и сложенки со несловенска (главно грчка) основа. Според структурата се издвоени трикомпонентни сложенки, сложенки без соединителен вокал меѓу компонентите, сложенки со соединителен вокал, сложенки со падежна форма како прва компонента, сложенки со префиксирана прва компонента. Од формален аспект се обработени бессуфиксните и суфиксните сложенки. Од семантички аспект се издвоени сложенките со агентивно значење, апстрактно значење и сложенки со кои се означуваат термини од филозофската и религиозната сфера.

Освен за зборообразувањето д-р Макаријоска се интересира и за лексиката на македонските црковнословенски текстови анализирана во статијата

Лексичките и зборообразувачките особености на Кратовското евангелие (125-132). Лексиката на ова евангелие е споредувана со лексиката на најстарите глаголски четвороевангелија (Мариински и Зографско) и со Добромировото, Добрејшовото и Македонското четвороевангелие. Анализата ја потврдува констатацијата за постоење на архаичен лексички слој во Кратовското евангелие, зачувување на големиот број грцизми како и присуството на неколку лексеми кои не се потврдени во компарираните евангелија. Во областа на зборообразувањето авторката се задржува на некои иновации во однос на фреквенцијата и дистрибуцијата на одделни префикси.

Во статијата **Зборообразувачките особености на Радомировиот псалтир** (133-144) е направена делумна компаративна анализа на Радомировиот псалтир со Синајскиот, Погодиновиот, Болонскиот и Дечанскиот псалтир во однос на лексичките особености во чии рамки се опфатени и зборообразувачките морфеми и нивната фреквентност. Анализата утврдува дека Радомировиот псалтир се одликува со низа лексички специфичности во однос на другите псалтири, особено е специфичен и по присуството на повеќе ретки лексеми. Посочени се низа разлики во користењето на различни зборообразувачки форманти, чување на грцизмите од една страна и стремежот за нивно преведување, од друга страна.

За минејот и неговите особености среќаваме во прилогот **Ваташкиот минеј (од зборообразувачки аспект)**, (145-154). Овој ракопис со својата специфична структура, односно со присуството на химнографски и прозни состави, содржи мошне богата лексика карактеристична за овој литературен жанр која придонесува за збогатување на лексичките сознанијата на црквенословенските текстови. Ракописот се карактеризира со индивидуални подновувања во областа на зборообразувањето, промени во дистрибуцијата на определени префикси и суфикси, употреба на одделни зборообразувачки форманти или нивна паралелна употреба.

За Лесновскиот паренезис од аспект на преведувачката постапка (155-166) е статија која донесува нови сознанија за ракописната традиција од 14 век во Кратовско-лесновската книжевна школа. Во овој ракопис се следи преструктурирање на граматичкиот систем, расколебување на старите типови основи и прераспределба на падежните наставки кај именките, расколебување на простата и сложената придавска промена. Глаголскиот систем се карактеризира со морфолошки иновации во поглед на личните наставки на презентот, контрахираните имперфективни форми, замената на инфинитивот со да-конструкцијата. Од областа на лексиката и преведувачката техника Лесновскиот паренезис се карактеризира со чување на традицијата, со варирање на грчка и словенска лексика претставена преку повеќе дублети и со присуство на подновена лексика.

Компаративна тема следиме и во прилогот **Лексичкиот фонд во Речникот на црквенословенскиот јазик од македонска и хрватска редакција** (167-174). Според податоците и двата речника содржат солидна база за изработка на речници од ваков тип. Базата на речникот со македонска редакција ја сочинуваат триесетина ракописи со библиска (евангелија, апостоли, псалтири

паримејници) и небиблиска содржина (коментари кон псалтирот, пролози, паренезис, дамаскин, триоди и минеј), додека базата на речникот со хрватска редакција ја сочинуваат шеесетина текстови со различна жанровска припадност (фрагменти од апостоли, мисали, бревијари, хомилии, апокрифи и легенди). Обработените лексички единици и во двата речника укажуваат на присутноста на заеднички архаичен лексички слој, кој претставува дел од великоморавското кирилометодиевско наследство, а од друга страна укажува на специфичните особености на лексичкиот систем на одделните редакции, на контактот со писменоста од другите словенски средини, преку подновената лексика и влијанието на народниот говор.

Специфичните зборообразувачки особености на текстовите со мекедонска и хрватска редакција се предмет на интерес во статијата **Зборообразувањето во македонските и во хрватските црковнословенски текстови** (175-186). Тука се документирани примери кои укажуваат на слични или заеднички особини при деривацијата на зборовите. При анализата се следи продуктивноста на суфиксите, нивниот конкурентски однос, повеќезначноста, како и паралелната употреба на истокоренските зборообразувачки варијанти и разликите во однос на употребата на зборообразувачките средства.

Лексиката на Климентовите слова споредена со лексиката на македонските химнографски текстови е во фокусот на истражувањата во наредниот прилог **Климентовото творештво и лексиката на химнографските текстови од македонска редакција** (187-204). Од анализата е констатирано дека лексичкиот фонд на Климентовите творби и лексичкиот фонд на химнографските црковнословенски текстови е тесно поврзан преку чување на архаична лексика, преку присуството на голем број грцизми, главно термини поврзани со црквата богослужба, како и присутноста на синоними, особено истокоренски карактеристични за Климентовите творби. Нужно внимание е посветено и на зборообразувачките особености и на стилските одлики на текстовите.

Во статијата **Влогот на Блаже Конески за проучувањето на црковнословенската лексика и зборообразување** (205-212) се сублимирани трудовите на ценетиот професор кои се тесно поврзани со историјата на македонскиот јазик, односно трудови кои се однесуваат на проучувањето на зборообразувачките и лексичките особености на црковнословенските текстови со македонска редакција.

За грчкото влијание во старите текстови се зборува во прилогот **Варирањето на грчката и словенската лексика во црковнословенската писменост** (213-222). Констатирано е дека ова влијание е евидентно на сите јазични нивоа, фонетско, морфолошко, лексичко. Црковнословенскиот лексички фонд се збогатувал и преку процесот на калкирање. Грчкото влијание се следи и во семантиката на зборот како и во фразеологијата.

Последната статија во овој обемен труд е **Концепцијата на македонскиот грчко-црковнословенски индекс** (223-230) каде што се укажува на основните принципи на изработка на овој значаен индекс. Нагласено е дека неговата база е земена од грчко-црковнословенскиот картотечен фонд на биб-

лиски ракописи ексерпирани за потребите на проектот *Речник на црковно-словенскиот јазик од македонска редакција*.

На крајот на книгата е приложена **Литература** (231-239) која содржи голем број библиографски единици.

Приложените статии во книгата „Студии од историското зборообразување“ од д-р Лилјана Макаријоска претставуваат значаен прилог од историјата на македонскиот јазик. Книгата ќе им биде корисна на сите лингвисти кои се занимаваат со проучувањето на старите текстови, особено со проучувањето на зборообразувањето на историски план.

Катица Трајкова

811.163.3'282'373.46:392.31(049.3)

**Еленка Стоевска-Денчова, ИМЕНУВАЊЕ НА РОДНИНСКИТЕ
ОДНОСИ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ ОД СЛОВЕНСКИ И
БАЛКАНИСТИЧКИ АСПЕКТ**

Во богатата продукција на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ од Скопје како 65 книга од едицијата „Посебни изданија“ излезе од печат монографијата „Именување на роднинските односи во македонските дијалекти од словенски и балканистички аспект“ од д-р Еленка Стоевска-Денчова.

Радува фактот што зачестија трудовите кои опфаќаат проблематика од областа на македонската дијалектологија и особено специјалистички трудови во кои со документирана потврда е претставена дијалектната лексика на македонскиот јазик. Таков труд е и монографијата на авторката Еленка Стоевска-Денчова, каде што на многу прецизен и концизен начин е претставена терминологијата на сродство.

Именувањата на роднинските односи во македонскиот јазик, до појавата на овој труд, не била предмет на поопсежно научно истражување.

„Терминологијата на сродство“, како што нагласува самата авторка „е систем од термини што се користат во определно општество при обраќањето кон сродниците, или во врска со нив.“ Термините за сродство означуваат лица што се во закономерни заемни односи, определени од нивните биолошки (крвни) или брачни врски. Образувањето на сродничката терминологија зависи, од една страна, од карактерот на јазикот, а од друга страна е условено од структурата на сродството.

Монографијата „Именување на роднинските односи во македонските дијалекти од словенски и балканистички аспект“ од д-р Еленка Стоевска-Денчова, на вкупно 236 страници ги содржи следниве делови: **Вовед, Системот на сродство кај Македонците, Терминологија на сродство, Зборови од туѓо потекло и Заклучок.** Освен тоа, во книгата е додаден и прилог кој содржи: **Речник, Скратеници на лингвистички термини, Литература, Список на пунктови и Карти.** Централен дел од книгата е **Терминологијата на сродство** во кој се опфатени разделите: *Крвно сродсѝво*, *Сродсѝво ѝо брак (сваѝвовско сродсѝво)*, *Вешѝачко сродсѝво* и *Духовно сродсѝво*.

Лексичкиот материјал што е предмет на анализа е користен, главно, од картотеката на проектот *Македонски дијалекѝен аѝлас*, собираен според Прашалникот за собирање дијалектен материјал за македонскиот дијалектен атлас, но како што нагласува авторката, опфатени се и материјали од објавени монографски трудови на многу дијалектолози од помладата генерација.

Тргувајќи од дефиницијата на сродството што ја поставил американскиот етнолог Л. Морган (во своите дела: „Системи на крвно и сродство по брак на човечко семејство“, 1871 и „Древно друштво“, 1877), авторката на многу

успешен начин ја претставува роднинската терминологија во дијалектниот систем на македонскиот јазик и нејзината структура. Освен тоа, даден е и опис на лексичкото богатство на македонските дијалекти во една лексичко-семантичка група – називи за сродство. Анализата е спроведена од повеќе аспекти: лингвогеографски, етимолошки, од аспект на јазичната интерференција, како и од семантички аспект.

Применувајќи ја теоретската концепција што ја поставил американскиот етнолог Л. Морган, Стоевска-Денчова во својот труд, ја дава основната класификација на системите на сродство, izdelувајќи ги класификаторскиот и дескриптивниот систем. Таа разликува два типа термини за сродство: 1) реферативни, со кои се диференцираат роднинските врски и се изразува степенот на роднинската блискост и 2) вокативни (вклучувајќи ги и формите за обраќање), со кои се определуваат нормите на однесување меѓу сродниците, моралната и социјалната дистанција во однос на возраста и степенот на сродство, а во рамките на оваа монографија, авторката го задржува своето внимание на реферативните термини, односно на термините на односи.

Поимот на сродство опфаќа повеќе групации од различен опсег, важност, значење и видови, но во таа комплексна структура се одвиваат две основни групации: сродство по крв или консангвинално сродство и сродство по брак или афинално сродство. Крвното сродство означува социјално препознаени врски меѓу предците и поколенијата. Сродството што настанува со стапување во брак меѓу маж и жена е познато како сродство по брак и тоа, како што нагласува авторката, е основа за секое крвно сродство.

Но, Стоевска-Денчова не запира тука. Таа вели дека, освен овие главни видови сродство (крвно и сродство по брак), кај Македонците биле застапени и вештачкото и духовното сродство. Вештачкото сродство настанува по пат на усвојување дете, а во рамките на духовното сродство ги izdelува кумството и побратимството и посестримството.

Поврзаноста на општествените односи и системот на сродство веќе е докажана во науката. Потребата од прецизно означување со специфичен термин на секој сродник, авторката ја согледува во фактот што словенските народи живееле во многубројна семејно-родова заедница. Со постепеното преминување кон потесно нуклеусно семејство почнало да се губи и изнијансираното именување на сродниците.

Сродството е сложена институција, а терминологијата на сродство е сложен систем. Во зависност од формите на бракот и семејството, како што истакнува авторката на овој труд, парафразирајќи го Морган, постојат два система: класификаторски и дескриптивен. Класификаторскиот систем е застапен кај многу народи во Америка, Азија и Африка, додека пак, словенските народи, но и индоевропските воопшто, а со тоа и нивните јазици припаѓаат кон дескриптивниот систем. Според, тоа, македонската терминологија за сродство спаѓа во дескриптивниот систем.

Овој систем е помлад и се однесува, пред сè, на патријархалните општества.

Во зависност од тоа дали постојат различни термини за сродниците по мајчина или таткова страна, термините се делат на симетричен и асиметричен вид системи. Во симетричниот вид постојат различни термини за сродниците по мајчина и таткова страна, додека пак, во асиметричниот вид нема потреба од посебни термини за сродниците.

Според Стоевска-Денчова, македонскиот систем на номенклатура можеме да го сметаме за преодно-асиметричен.

Во делот посветен на терминологијата на крвното сродство, Стоевска-Денчова забележува дека ваквите термини се всушност најстари од кои најголем дел припаѓа на општословенската лексика. Меѓу најдобро зачуваните термини се izdelуваат тие што обележуваат непосредно или најблиско крвно сродство. Во рамките на оваа група, како покарактеристични за македонскиот јазик авторката ги izdelува термините за обележување на поимите *ѿаѿѿко*, *мајка*, *син*, *ќерка*, *браѿ* и *сесѿра*, кои се членови на основното нуклеусно семејство.

Споредувајќи ги термините со другите словенски и несловенски јазици, авторката забележува дека во терминологијата на крвно сродство најприсутна е словенската лексика, а позајмувањето од другите несловенски јазици е ретко (како на пр., кај исламизираниите Македонци).

Следната група термини што е предмет на анализа авторката ја разгледува во рамките на делот *Сродсѿво ѿо брак*. Оваа група, вели Стоевска-Денчова, е без изразена тенденција на смешување или упростување каков што е случајот со некои словенски јазици. И овие термини во најголем број имаат индоевропска етимологија, а се наследени од општословенската лексика (*све-кор*, *ѿесѿ*, *золва*, *зеѿ* итн.). Во рамките на сродството по брак спаѓаат и термините со кои се означуваат роднинските односи што се добиваат при повторен брак (*очув*, *маќеа*, *ѿасинок*, *ѿашиѿерка*, *ѿолубраѿ* и *ѿолусесѿра*), а Стоевска-Денчова забележува дека називите за именување на овие сродници се одликуваат со голема разновидност во македонските дијалекти.

Називите кои се употребуваат за означување на дете што се усвојува (*ѿосинок*, *ѿосиненик*, *ѿосвојче*, *ѿоќерка* и сл.) се разгледани во делот *Вешиѿачко срододсѿво*.

Духовното (некрвно) сродство, вели авторката, им е познато на сите словенски народи, а кај Македонците најзастапени се називите за определување на следниве релации: кумство, побратимство и посестримство. Називите за 'оној што крштава или венчава', како што забележува Стоевска-Денчова, пред сѐ, имаат словенско потекло (*кум-кума*), а на помали ареали се забележуваат називите *нунко-нунка/нумко-нумка*. За именување на 'оној што е крстен или венчан' на македонскиот дијалектен ареал се забележани термините *кумашин* и *кршиѿеник*. Со термините *побраѿѿим* и *посесѿрима* (за кои авторката констатира дека се ограничени територијално, односно дека ваквата релација доминира во западното наречје) се именуваат формите на духовно сродство побратимство-посестримство.

Во рамките на делот *Зборови од туѓо потекло* авторката забележува дека примањето називи за означување на роднинските односи кај Македонците

не е ниту едноставно, ниту брзо, бидејќи ваквите термини не можат да се прифатат механички, но сепак во одделни македонски говори се чувствува влијанието од турскиот или албанскиот јазик.

Трудот на авторката е резимиран во делот под наслов **Заклучок**, каде што се дадени најважните особености на роднинската терминологија во македонските дијалектни системи.

Во рамките на **Речникот** опфатени се лексичките единици од роднинската терминологија кои имаат специфична карактеристика, а во рамките на делот **Литература** авторката тргнува од најстарите извори за оваа проблематика, па сè до најновите сознанија.

Односите во семејството, следствено и називите за означување на роднинските односи, се важни од повеќе аспекти за социјално-општественото живеење, па според тоа трудот на авторката Еленка Стоевска-Денчова има огромна важност, не само во рамките на науката за јазикот, поконкретно во македонската дијалектологија во однос на балканистиката и славистиката, туку и во однос на другите научни дисциплини (етнологијата, антропологијата, социологијата итн.) кои имаат огромна корист од ваквото проучување.

Токму затоа монографијата на д-р Еленка Стоевска-Денчова топло ја препорачуваме не само на специјалистите од областа на македонската лингвистика, туку и на сите читатели кои сакаат да дознаат многу повеќе за поставеноста на македонското семејство и релациите што постојат меѓу членовите во рамките на општеството.

Гоце Цветановски

811.163.1'373.611:[091:003.349.8

**Наталија Андријевска, ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО
ВО КРНИНСКИОТ ДАМАСКИН, Скопје 2009, 405 стр.**

Научното дело на д-р Наталија Андријевска „Зборообразувањето во Крнинскиот дамаскин“, претставува труд во кој се изнесуваат согледувања за развојот на јазикот на македонската црковнословенска писменост на зборообразувачки план. Крнинскиот дамаскин, ракопис од XVI век, е значаен претставник на македонскиот превод на дамаскиот и неговата анализа од зборообразувачки аспект овозможува во овој труд да бидат проследени новите тенденции што произлегуваат особено како резултат на влијанието на народниот говор во јазикот на дамаскините.

Истражувачкиот концепт во ова дело се базира на дескриптивна анализа на зборообразувачката структура на црковнословенскиот јазик од крајот на XVI и почетокот на XVII век, со што се дава синхрониски опис на дериватите во Крнинскиот дамаскин. На тој начин изведените заклучоци авторката ги компарира со постарите состојби што се потврдени во старословенските текстови, како и со тенденциите во натамошниот развој на црковнословенскиот јазик на македонски терен, и понатаму со современата состојба во рамките на зборообразувањето.

Трудот „Зборообразувањето во Крнинскиот дамаскин“ содржи **6 глави**: **I. Увод** (7-17), **II. Зборообразување на именките** (17-139), **III. Зборообразување на придавките** (141-188), **IV. Зборообразување на глаголите** (189-238), **V. Зборообразување на прилозите** (239-274), **VI. Заклучок** (252-278). На крајот од трудот е наведена **Библиографијата** (275-300), **Индексот на заглавни зборови** (301-363) и **Обратниот индекс** (365-405).

Во **Уводот** авторката ги посочува причините за неопходноста од монографска обработка на зборообразувачкиот систем во одделни текстови и ги презентира методолошките постапки што ги применува во своето истражување на овој план. Понатаму, се посочува на проучувањето на дамаскинарската книжина, при што се дава акцент на монографскиот труд на Илиевски (Крнински дамаскин, Скопје 1972). Во **Уводот** е назначен **предметот на анализа** во овој труд – полнозначните зборови (именки, придавки, глаголи, прилози). Притоа прецизно се определени **поставените задачи** во рамките на анализата: претставување на системот од зборообразувачки елементи кај овие четири зборовни групи; класификација на лексичките единици, различно кај различните зборовни групи со оглед на специфичните карактеристики на секоја од нив; во рамките на именките согледување на заемните односи и врски меѓу одделните зборообразувачки категории и изнесување на случаите на преодност меѓу нив; проследување на застапеноста, односно продуктивноста и непродуктивноста на

одделните зборообразувачки форманти; споредбена анализа со материјалот од претходниот период, односно со најстариот писмено фиксиран словенски јазик; истражување на компаративен план и со стандардниот македонски јазик, што овозможува увид во застапеноста на наследените зборообразувачки типови и согледување на разликите на современ план како резултат на понатамошниот развој врз народната основа.

Во **втората глава** се разработени **зборообразувачките модели на именките (деривација и композиција)**. Во рамките на деривацијата се разгледуваат суфиксните именски образувања (најзастапен начин на образување), префиксните именски образувања и префиксно-суфиксните именски образувања. Во суфиксацијата се опфатени: **транспозициските категории** каде што се разработуваат зборообразувачките категории *називи на дејствија* (*nomina actionis*) и *називи на ајсџиракџни особини* (*nomina essendi*). Кај првите интерес побудуваат образувањата со суфиксот **-џБА**. Во Крнинскиот дамаскин засведочени се именките **БОРџБА, КРАДџБА, МИРИСџБА** кои не се среќаваат во канонските текстови. Кај категоријата *називи на ајсџиракџни особини* се забележува зголемена продуктивност на суфиксот **-ОСџ**, на пр. **ГЛџБОСџ, ДЕБЕЛОСџ, ДЛџГОСџ, ДРАХЛОСџ** за коишто во канонските текстови се употребуваат изведенки со други форманти – **ГЛџБИНА, ДЕБЕЛџСТВО, ДЛџГОТА, ДРАХЛџСТВО**. Во рамките на оваа категорија, образувањата како **ВџСИНА** и **ДЛџГОСџ** укажуваат на тенденцијата на современ план каде што суфиксите **-ина** и **-осџ** истапуваат како најфреквентни во оваа зборообразувачка категорија; **мутациските категории** кај кои од современ аспект интересни се образувањата со суфиксот **-АУџ** (**ОРАУџ**) за називи на вршители на дејства, и образувањата со суфиксот **-АРџ** при творба од глаголска основа (**ПџДААРџ**), суфиксот **-џНИКџ** како типичен за народниот јазик при творба на називи на орудија (**МАСЛџНИКџ**); **модификациските категории** кај кои се среќава еден феминативен дериват со суфиксот **-џКА** (**БОЛџРџКА**), кој во современиот македонски јазик се одликува со најголема продуктивност и функционалност во рамките на категоријата *nomina feminativa*.

Во **третата глава** се разгледуваат **придавките** во рамките на **деривацијата** (суфиксација, префиксација и конфиксација) и **композицијата**. При описот на суфиксно изведените придавки, коишто се најбројни, како основен критериум се зема граматичкиот карактер на мотивирачкиот збор. При тоа се анализираат зборообразувачките типови и се определува нивниот семантички карактер. Материјалот, во однос на претходниот период, не покажува иновативност во однос на придавските суфикси, но присутноста на елементите на народниот говор овозможува употреба на бројни нови придавки образувани со суфиксите **-џНџ** и **-џСКџ**.

Анализата на именките и придавките во Крнинскиот дамаскин покажува фреквентност на **композицијата** како зборообразувачки модел, заради потребата од нови номинаци и особено во книжниот слој од лексиката. Сложените именки како **КАНџДИЛОВџЖИГАТЕЛџ, МџЖЕЛОЖџџ, ПОГОВОЛИџ, УРџВОВџШЕЊИџ** и др. не се застапени во постарите текстови. Како индивидуализми на авторот изделени се

сложенките **врззопжтотроудьникз, мжжожена, началосзтьникз, образъно-письцъ**. Особено голема продуктивност на нови образувања врз основа на сложувањето покажуваат придавките, при што поголемиот број композити не се застапени во канонските текстови. На пр. како индивидуализми се јавуваат: **врѣжденьооумьнз, вьсеносьнз, красьногласьнз, малостонательнз, мзного-садовьнз, ырзноурѣнз**.

Во четвртата глава се анализира зборообразувањето на глаголите од аспект на деривацијата (суфиксација, префиксација, конфиксација) и **композицијата**. Материјалот дава потврда на јазичната тенденција за зголемување на фреквентноста на суфиксите **-ова-**, **-ьствова-** кои се карактеристични и за постарите текстови, преку појавата на нови глаголи образувани со суфиксација, кои не се застапени во канонските текстови. Особена продуктивност покажуваат суфиксите при новите одименски образувања: **мировати, ратовати, бѣдьствовати, потрѣвьсковати** и др. Зголемена продуктивност се забележува и кај суфиксот **-ова-** при имперфективација на перфективните глаголи – состојба што е карактеристична и за современиот стандарден јазик (преку експанзијата на суфиксот **-ува**): **заповѣдовати, наказовати, побѣдовати, подзписовати, прѣнесовати**. Во однос на префиксацијата евидентно е присуството на нови префиксирани глаголи што не се застапени ниту во канонските ракописи ниту во другите македонски црковнословенски ракописи: **вззрзпзтати, възпалити са, засзпати, иззвадити, испотити са, насмиати са, обмирисати, огнѣвити са, покопати, раззирити са, сзгласити са, оупотити са**. Сложениот префикс **обез-** претставува нова особеност што е застапена во овој ракопис: **обесчьстити, обесчадити, обесзмрзтити**. Овој префикс е карактеристичен и за современиот книжевен јазик. **Композицијата** во Крнинскиот дамаскин при образувањето на глаголите е ограничена, отсликувајќи ја истата состојба како во стариот период така и денес.

Прилозите се обработени во петтата глава. За овој вид зборови карактеристично е дека многу поретко се образуваат со афиксација. Тие се образуваат главно на морфолошко-синтаксички начин, односно со адвербијализација на предлошките падежи. Примерите како **без врѣмене** 'ненавремено, во незгодно време', **до коньца** 'сосем', **надворз** 'надвор', коишто покажуваат целосна семантичка издиференцираност и истовремено претставуваат еквиваленти на грчки прилози се потврда за зголемената продуктивност на овој зборообразувачки модел во однос на претходниот период.

Библиографијата содржи особено богат список на *ѿосочена и консулѿирана лиѿерату̀ра* (329 наслови). **Индексот на заглавни зборови и Обратниот индекс** даваат можност за прегледност во трудот и за соодветните научни истражувања.

Монографијата „Зборообразувањето во Крнинскиот дамаскин“ на д-р Наталија Андријевска претставува сериозен научен потфат, пред сè поради прецизноста и следственоста на истражувачката постапка. Со ваквиот пристап е извршена детална анализа на зборообразувачките модели во ракописот, со што е отсликана состојбата на зборообразувачката структура на црковнословенскиот јазик од крајот на XVI. и почетокот на XVII век. Со изборот на овој жанровски специфичен ракопис, авторката дава голем придонес во согледувањето на новите тенденции во јазикот од зборообразувачки аспект. Континуитетот при компарирањето на заклучоците со состојбите во постарите текстови и со состојбите во современиот македонски јазик овозможува презентација на историскиот развој на зборообразувањето. Нејзините согледувања и заклучоци се релевантни, со оглед на особено обемната и соодветно селектираната користена и консултирана литература.

Весна Костовска

811.163.3'282'373(049.3)

НОВ ТРУД ОД МАКЕДОНСКАТА ДИЈАЛЕКТНА ЛЕКСИКОЛОГИЈА

Д-р Светлана Давкова-Ѓоргиева, *Дијалектните именувања на њосајкиите во македонскиот јазик од јужнословенски и балканислџички аспект*, ИМЈ, Посебни изданија кн. 68, Скопје 2009

Монографскиот труд од д-р Светлана Давкова-Ѓоргиева под наслов *Дијалектните именувања на њосајкиите во македонскиот јазик од јужнословенски и балканислџички аспект* е 68 книга од едицијата *Посебни изданија* на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Се состои од два дела, како и од *Вовед* и *Заклучок*. Кон трудот е приложена нужната научна апаратура, конкретизирана во завршните делови: *Скрашеници на лингвистички термини*, *Индекс* и *Литература*. Материјалот е прикажан преку деловите: *Теоретски начини на обработка на њоимот сад/њосајка* и *Класификација на имињата на садовите*.

Во *Воведот* д-р Светлана Давкова-Ѓоргиева ги наведува причините за изборот на темата за својот монографски труд. Како една од причините таа го наведува фактот дека со промената на начинот на живот, се менува покуќната, а со тоа и називите кои полека се истиснувани од новосоздадените за новите предмети што сега се употребуваат во домаќинството. За поздравување е желбата да се сочуваат старите називи од сферата на посатките во македонскиот јазик. Темата *Дијалектните именувања на њосајкиите во македонскиот јазик од јужнословенски и балканислџички аспект* е дел од проектот *Македонски дијалектен атлас* (МДА) што се работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје. Станува збор за ексерпиран материјал од околу четиристотини пунктови од поголем број населени места во Македонија. Лексичкиот материјал потекнува од сите делови на македонската јазична територија. При тоа, авторката нагласува дека материјалот од Вардарска Македонија е компетент, а од веќе познатите причини материјалот од другите делови на Македонија е ограничен, особено оној од пиринскиот дел на Македонија. Материјалот е собираен според *Прашалникот за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас* чиј автор е акад. Божидар Видоески. Станува збор за богат материјал, забележан од најтипичните репрезенти на македонските говори.

Називите за постаките даваат богат материјал за обработка од повеќе аспекти: структурален, од аспект на семантичката мотивираност, од номинациски, етимолошки, лингвогеографски, од аспект на јазичната интерференција и билингвална симбиоза и др. Д-р Светлана Давкова-Ѓоргиева го разгледува материјалот од семантички аспект, од лингвогеографски, од аспект на зборообразувачката структура како и од етимолошки аспект. Анализата има повеќе синхрониски отколку дијахрониски карактер.

Првиот дел *Теоретски пристап кон поимот сад / ѝосајка*, содржи неколку подраздели: *Имејо и поимот сад*, *Лексичко-семантичката група садови во научната литература* и *Начини на именување на садовите*. Во првиот раздел, авторката опстојно се задржува на името *сад / ѝосајка* и неговата етимолошка-семантичка анализа, проследувајќи ги мислењата на научниците тргнувајќи од индоевропскиот, преку старословенскиот и сите современи словенски јазици до состојбата во македонските дијалекти. Авторката ја разгледува полисемијата на лексиката *сад* заклучувајќи дека семантиката на *сад* оди многу пошироко а со истата намена се употребуваат и други називи. Во основата на лексиката *сад* е 'предмет со вдлабната форма во кој се држи, чува, става нешто' со понатамошно проширување на 'сите оние нешта од кујната што служат за приготвување и служење на јадење'. Проследувајќи ја лексиката *сад / ѝосајка* во македонските дијалекти, покрај нејзините фонетско-фонолошки и зборообразувачки разновидности, Давкова-Ѓоргиева ги дава и промените во основното значење.

Во подразделот насловен како *Лексичко-семантичката група садови во научната литература*, д-р Светлана Давкова-Ѓоргиева го презентира толкувањето на различните научни дисциплини во врска со поимот но и потребата и важноста на *садој/садовите* како предмети. Па така, авторката ни претставува во кои сè научни дисциплини поимот *сад* е предмет на интересирање. Тоа се, покрај лингвистиката уште и археологијата, историјата на уметноста, етнологијата и тоа од аспект не само на нивното производство, нивната функција туку и како одлика на дадена цивилизација, култура и сл. Во овој дел авторката се задржува, пред сè, на лингвистичкото толкување на имињата на садовите од лексичко-семантички и зборообразувачки аспект. Анализирајќи ги ставовите на авторите што се занимавале со оваа проблематика, Давкова-Ѓоргиева заклучува дека лексиката од овој домен не може да се смета за тесна и специјализирана термиолошка област, зашто ваквиот „лексички фонд е подложен на релативно брзи промени, усвојување на нови и потиснување на старите лексички единици, во зависност од промените во културното опкружување“.

Во *Начини на именување на садовите*, авторката се задржува на проблемот на начините на именување на садовите, како и на причините за богатството и разликите во формата, материјалот и намената на садовите, а паралелно со тоа укажува и на проблемите врзани со класификацијата на истите, укажувајќи истовремено и на нелингвистичките фактори во нивното групирање (туѓи влијанија, временска и географска распределеност на одделни форми и сл.). Авторката укажува на специфичностите на материјалната култура кај Лужите Словени но и на блискоста со материјалната култура на народите на Балканот. Покрај основната функција кај садовите за домашна употреба, садови за подготвување храна, садови за послужување, садови за течност, предмети за греење, осветлување итн., итн., садовите служат и како мерни единици. Па така во секојдневната комуникација се среќаваат изразите: *лажица сол*, *чаши шеќер*, *ишице зејтин*, *филцан млеко*, *буре вино* и др.

Богатството и разликата во формата и материјалот од кој биле изработени садовите, како и различната намена ја отежнува класификацијата на имињата на садови за секојдневна употреба. Секој предмет содржи податоци за животот на етносот во една општествена средина и е непроценлив податок за степенот на развиеноста на материјалната култура. Се разбира, како и во другите сфери, така и тука именувањето на посатките не може да се разгледува без поширокиот контекст на материјалната култура на Балканот. Па така, насекаде во текстот, покрај називите за определен сад на целата македонска јазична територија во сите негови фонетско-морфолошки карактеристики, се проследуваат и називите во соседните балкански јазици. Се разбира, сето тоа поткрепено со солидна етимолошка анализа од релевантни извори.

Вториот дел од монографијата на д-р Светлана Давкова-Ѓоргиева е најобеман и го обработува проблемот на класификацијата на имињата на садовите. Материјалот е организиран во следните поднаслови: *Уредување на куќата и њосајки, Пригојување храна, Сјочарсјво, Занаеџи: обработка на дрво (алајки и њосајки)*. Во оваа тематска област авторката регистрира повеќе називи за именувањето на кујната како централен дел на куќата каде што се одвивале значајните функции за едно семејство како што се: подготвување на храна, затоплување и осветлување. Тука се чувале најголемиот дел од покуќнинските садови и предмети и тука се одвивал животот на целото семејство. Авторката прави исцрпен попис на именувањата на посатките од оваа тематска област на целата македонска јазична територија со сите фонетско-фонолошки и зборообразувачки варијанти. Ќе споменеме некои од овие именувања: *оѓнишје, џланик, кујна, џрјеца, маса, водник, ковчеж, ноќви, кориџо, којанка, врчва, каче* и многу други. На секој од наведените називи, авторката опстојно се задржува разгледувајќи го односниот назив од сите аспекти.

Посебно внимание д-р Давкова-Ѓоргиева посветува на дистрибуцијата на лексемите на дијалектен план со сите фонетско-фоношки и зборообразувачи разновидности. Импозицанти се податоците што ги наведува авторката за разновидностите кај некои лексеми. Така на пример за лексемата *сјол* наведува 171 фонетско-морфолошка варијанта, 28 називи за лексемата со која се означува 'земјен сад за вода' – *сјомна, дудла, бардак, баче, лајка* итн., со фонетско-фонолошките разновидности на секоја од овие лексеми.

Од тематската област *Занаеџи* ги разгледува именувањата што се однесуваат на садовите и нивните делови од бочварскиот занает. Во овој дел ги опфаќа лексемите: *бочва/бочка* 'голем дрвен сад за чување вино или ракија' со сите фонетски и зборообразувачки разновидности, како и лексичките разновидности *каца, буре, бурило*. Овде се обработени и називите за одделните делови на овие садови како на пр. *џазер, даџа, обрач, шџица, џлајица*; потоа *чеј, чејур* и *џифун* и многу други што се среќаваат на македонската јазична територија.

Кај лексиката од областа на сточарството авторката се задржува на именувањето на садовите и нивните придружни помагала што се употребува-

ат при обработка на млеко и млечни производи, како и на садовите што служат за нивно чување. Тука ќе ги споменеме лексемите: *кобел* и *ведро* 'дрвен сад во кој се молзе млекото', потоа *кошел* 'сад во кој се грее млекото', *буџин* и *маџка* 'дрвен сад во кој се мати млекото' и *чурило*, *бучка*, *маџка*, *џурило* и сл. 'маталото во бутинот, тоа што го разбива киселото млеко'. Во оваа семантичка област доаѓа и лексемата *цедило* 'платно, крпа со која се цеди сирењето'.

Во *Заклучокоџ* д-р Светлана Давкова-Ѓоргиева ги сумира резултатите од својата работа и во сублимиран вид дава преглед на сите позначајни моменти од трудот. Врз основа на презентираниот материјал се согледува распространетоста на лексемите од семантичката група *џосаџки* во македонските говори. Авторката подвлекува дека некои од разгледуваните лексеми опфаќаат поголеми ареали од македонската јазична територија; други покриваат помали дијалектни подрачја, односно одделни говори и се јавуваат како диференцијални признаци на односните говорни подрачја во однос на другите говорни групи; а трети лексеми, пак, се јавуваат во мали или во островски ареали.

Во составот на лексиката од оваа семантичка група основниот лексички фонд има словенски карактер. Такви се лексемите: *оџниџџе*, *сиџол*, *џолица*, *сад*, *чаша*, *џлоска*, *џолчник*, *лажица*, *виљушка*, *нож*, *џрне*, *масолник*, *кошел*, *ноќви*, *кориџо*, *коџанка*, *црејна*, *џодница*, *лоџаџа*, *блудо*, *краџ*, *вришник*, *сиџо*, *луб*, *обрач*, *бучка*, *цедило*, *црџало*, *ведро*. Ареалната слика покажува дека несловенските лексички елементи од оваа област се пофреквентни на јазичната периферија, таму каде што живеело мешано население. Особено е изразено влијанието од турскиот јазик кој се јавува и како посредник на низа јазични елементи од арапскиот и од персискиот јазик. Пр.: *муџвак*, *софра*, *скемле*, *синија*, *долаџ*, *рафџ*, *бардак*, *канаџа*, *дудла*, *ибрик*, *џум*, *срча*, *аван*, *џезве*, *филџан*, *чинија*, *чанак*, *анџар*, *џенџере*, *џеџсија*, *џава*, *сач* и др. Презентираниот материјал говори дека голем број лексеми се заеднички за македонскиот од една страна и за другите јужнословенски јазици од друга.

Во монографскиот труд на д-р Светлана Давкова-Ѓоргиева под наслов *Дијалектџниџе именувања на џосаџкиџе во македонскиот јазик од јужнословенски и балканисџички асџектџ* се опфатени лексеми кои претставуваат дел од општиот лексички фонд на македонскиот јазик, за кој како таков, е важно да ја знаеме точната структура на обработуваната лексика по однос на потеклото, адаптацијата на туѓите зборови, способноста за деривација, семантичките промени итн. Темата сама за себе претставува комплексен материјал што не е едноставно да се организира со сите негови парадигматски односи во кои влегува ваквиот тип на лексика особено што материјалот нужно е проследен на дијалектен план на целата македонска јазична територија.

Особено радува фактот што од проектот МДА, кој се работи подолго време во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисрков“, веќе се појавуваат трудови кои, покрај индивидуалната што е предмет на анализа во оваа рецензија, ја претставуваат и колективната работа за што авторката, многу коректно, дава исцрпни податоци во воведниот дел од трудот.

Целта на трудот: да се претстави опис на лексичкото богатство на називите за посатки во македонскиот дијалектен јазик, да се овозможи целосен увид во семантичката структура со акцент на македонските специфики во оваа област – е целосно постигната. Авторката успеала да ни даде слика на називите за садовите / посатките во македонските дијалекти со сите нивни разновидности и соодветно да ги анализира.

Како посебно значаен сегмент од монографскиот труд *Дијалектниите именувања на посатките во македонскиот јазик од јужнословенски и од балканислички аспект* е можноста за нивно осовременување во именувањето на новите реалии што ги носи новото време. Книгата на д-р Светлана Давкова-Горгиева нуди непресушна инспирација во оваа смисла. Импозатна е бројка од 368 лексеми што се јавуваат како именувања за посатки или именувања за дел од покуќнината што е во врска со посатките, храната и приготвувањето на храна. Кон тоа треба да се додадат и сите фонетско-фонолошки карактеристики во сите македонски дијалекти, како и во соседните словенски и несловенски јазици. Станува збор за огромен материјал кој е обработен на високо научно ниво.

Снежана Велковска

811.163.3'282.2(496.546)(049.3)

**Гоце Цветановски, ГОВОРТ НА МАКЕДОНЦИТЕ
ВО МАЛА ПРЕСПА, Скопје 2010**

Во издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, како 66-та по ред во едицијата Посебни изданија, излезе од печат монографијата „Говорот на Македонците во Мала Преспа“ од Гоце Цветановски. Трудот претставува резултат од истражувањата на д-р Цветановски на еден македонски дијалект чии носители се Македонците во Мала Преспа, Република Албанија.

Содржината на оваа монографија е поделена на неколку поголеми целини: *Вовед*, *Фонологија*, *Акценти*, *Морфосинтакса*, *Синтакса*, *Лексика*, *Заклучок* и *Текстови*. На крајот е даден список на информатори и исцрпен список на користена и цитирана литература.

Во првиот дел *Вовед* (7-12) авторот ги определува основните цели на трудот при што како основна ја изделува целта да биде претставен говорот на селата што се наоѓаат на западната страна од Преспанското Езеро во Република Албанија: Туминец, Горна Горица, Долна Горица, Гломбочени, Шулин, Пустец, Леска, Зрноско и Церје.

Воведниот дел содржи податоци за географската поставеност на областа Мала Преспа и појаснувања околу дефинирањето на областа и припадноста на селата во оваа област која зафаќа и делови од Република Грција. Низа објективни причини влијаеле во изборот на дијалектните пунктови како целни, а тоа се селата кои територијално се вклучени во рамките на денешна Република Албанија. Дадени се и кратки белешки за селата и населението. Во дијалектолошките истражувања интересот за преспанскиот регион е значителен, не само на домашните лингвисти, туку и на многу странски научници. Врз основа на постоечките класификации на преспанската група говори, авторот се определува за терминот западнопреспански говор и го објаснува како потесна географска диференцијација на еден дел од долнопреспанската група говори.

Во делот *Фонологија* (13-42) авторот дава исцрпен опис на фонолошкиот систем на западнопреспанскиот (малопреспански) говор на синхрониски и на дијахрониски план. Освен инвентарот на фонолошките единици и нивните можни алофони, дадена е и дистрибуцијата на секоја фонема одделно. Историската фонологија е разгледана на еден специфичен начин, заснован на фонетското опкружување на фонемите и нивната позиција. Вокалниот систем на овој говор е шесточлен, триаголен, трикласен и тристепен, систем карактеристичен за југозападните македонски говори. Авторот констатира дека од фонетска гледна точка вокалниот систем на западнопреспанскиот говор нема преголемо богатство на разновидни фонетски реализации. Консонантскиот систем на западнопреспанскиот говор се дели на две поголеми групи: сонанти

и опструенти. За сонантите авторот констатира дека се со релативно висока функционална натовареност. Кај опструентите отсутствува корелацијата по мекост; ја познаваат само корелацијата по звучност (звучни : безвучни). Како честа појава авторот ја одбележува елизијата на некои консонанти во позиција меѓу два вокала, при што доаѓа до непосреден допир на вокалите, што предизвикува извесни вокални промени. Образовањето на дифтонзи кога како втор вокал се јавува *и* се вообичаена појава во западнопреспанскиот говор, исто како и во другите западномакедонски говори. Цветановски наведува ред карактеристики што овој говор ги споделува со другите преспански говори, како и извесен број диференцијални црти во однос на другите преспански говори. Од историскиот извод авторот izdelува неколку карактеристики: појавата на фонемата *ѣ* како континуант на назалот **ɔ* и на местото на вокалните **ɹ* и **ɻ*; остатоци од старата промена на **ε* во **ɔ* зад *ј* но и зад *ч*; групите **dj*, **dɹj*/**dɻj*, **tj*, **kt*-, **tɹj*/**tɻj* најчесто дале *жд/ж*, односно *иш*, а групите **ɟɹ*-, **ɟɻ*е најчесто дале *чер*, *чре*.

Краток опис на физичките и на акустичките карактеристики на акцентот во западнопреспанскиот говор е даден во поглавјето *Акценти* (43-45). За акцентот во овој говор авторот констатира дека тој е фиксиран и динамичен, како и стандардизираниот акцентен систем во македонскиот литературен јазик. Д-р Цветановски истакнува дека во овој говор, како во сите западномакедонски говори, како резултат на самостојни внатрешни процеси, дошло до целосна стабилизација во новиот модел на изградениот систем на акцентирање. Анализата на дијалектниот материјал исклучува туѓојазично влијание.

Во делот под наслов *Морфосинтакса* (46-80) е даден опис на сите зборовни групи, како и на нивните граматички и морфолошки карактеристики. Овде авторот го изнесува своето мислење дека секоја јазична единица има семантичка, граматичка и морфолошка карактеристика, при што дава дефиниција на семантичка, граматичка и морфолошка категорија. Како особено важно во именската флексија авторот го истакнува богатството на деривирачки модели, не само кај именките, но и кај придавките и заменките, претставени според семантичката мотивација. При анализата на глаголската флексија како специфични за овој дијалектен ареал – Мала Преспа, авторот ги izdelува процесот на перфектизација и имперфектизација, глаголските конструкции кои пројавуваат специфичност, што се должи на влијанието на несловенскиот балкански елемент. Балканските елементи, истакнува авторот, се многу поприсутни во западнопреспанскиот говор затоа што тој се наоѓа на периферијата од словенскиот јазичен ареал и има постојани контакти со албанскиот и со грчкиот јазик. Авторот izdelува ред морфолошки диференцијални црти на западнопреспанскиот говор, меѓу кои: отсуство на членските морфеми со коренот *-в-* и *-н-*; загубата на наставката *-и* (најчесто) во членската морфема за машки род; отсуство на избројаната множина кај еднословните и некои двословни именки од машки род; граматикализација на предлогот *на* и во дативни конструкции кај заменките; употреба на кратката заменска форма за датив *му* во сите три рода, како и во множина; чување на општата форма кај имињата (вклучувајќи ги и сопствените и роднинските) од машки род; изразување на присвојност со предлогот *на* + *којо* (општа форма од заменката *кој*); наставката *-м* за 1 л. едн. презент се јавува

само кај глаголите од *a*-група, но понекогаш и таму се губи; нерегуларно присуство на наставката *-iŋ* за 3 л. едн. презент; отсуство на наставката *-iŋ* во 3 л. множина кај презентските форми, па сите глаголи завршуваат на *-e*; речиси целосно отсуство на глаголскиот прилог; честа употреба на глаголската придавка во 'има' и 'сум' конструкциите итн.

Најобемно е поглавјето *Синџикса* (81-139) кое е поделено на три поголеми целини: проста реченица, сложена реченица и именска синтагма. Овој дел содржи опис на синтаксичките единици од формален и од семантички аспект, заснован на дијалектниот материјал. Авторот, во рамките на простата реченица ги претставува предикатските и реченичните категории. Во предикатските категории ги разгледува функциите на глаголските форми, а во реченичните категории се задржува на падежната рекција и на дијатезата. Во сложената реченична конструкција ги разгледува типовите сврзнички предикати. Во третиот дел, применувајќи ги современите сознанија за именската синтагма, авторот ја презентира формалната и семантичката структура на оваа синтаксичка единица.

Во поглавјето посветено на лексиката (140-153) д-р Цветановски ги разгледува лексемите кои имаат поограничена дистрибуција или имаат поместена семантика. Разгледани се лексемите од општословенската лексика, балканизмите, турцизмите, романизмите, а особено внимание им е посветено на албанизмите во западнопреспанскиот говор. Авторот посебно го разгледува влијанието на албанскиот јазик врз овој говор и укажува на тоа како се одвивал процесот на заемање.

Резултатите од истражувањето на западнопреспанскиот говор се сумирани во *Заклучокоѝ* (154-156).

Следува делот *Тексѝови* (157-180) кој содржи илустративен материјал претставен преку прозни текстови, со фонетски запис и акцентирани, запишани од авторот на терен. Приложените текстови имаат посебно значење за книгата, тие освен лингвистичка, имаат и фолклористичка вредност. Освен што служат како поткрепа на заклучоците до кои доаѓа д-р Цветановски, тие го претставуваат живиот говор во сите негови разновидност и остануваат како траен сведок на дијалектот во одредена фаза од неговиот развиток.

На крајот е даден и список на информатори (181) и исцрпен список на користена и цитирана литература (182-188).

Трудот на д-р Гоце Цветановски *Говорѝ на Македонциѝе во Мала Пресѝа* претставува значаен прилог во македонската дијалектологија, кој донесува богат и драгоцен материјал од еден македонски говор кој егзистира во едно специфично јазично опкружување.

Особеноста на овој труд произлегува од тоа што покрај традиционалниот начин на обработка на дијалектниот материјал, тој претставува и функционална интерпретација на дијалектот и на неговиот јазичен материјал. Монографијата на д-р Гоце Цветановски *Говорѝ на Македонциѝе во Мала Пресѝа* може да послужи како основа на секој проблемски дијалектолошки научен труд.

811.163.3(082)(049.3)

**XLII СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И
КУЛТУРА, Охрид 2009, Зборник со реферати од
XXXVI научна конференција – лингвистичка секција**

На 24 и 25 август 2009 година, во Охрид се одржа XXXVI научна конференција на XLII семинар за македонски јазик, литература и култура. Лингвистичката секција работеше на две теми: *Лексичката синонимија во македонскиот јазик* и *Синтаксичката на простиот реченица во дијалектот на македонскиот јазик*. Во рамките на овие две тематски области е подреден и *Зборникот со реферати* поднесени на минатогодишната научна конференција во кој се вклучени сите реферати што беа доставени за печатење до Редакцијата во состав: проф. д-р Максим Каранфиловски (УКИМ); виш научен соработник д-р Убавка Гајдова (ИМЈ) и Благица Велјановска (УКИМ). Зборникот брои вкупно 248 страници. Притоа, првиот дел (од с. 165-248), насловен *Лексичката синонимија во македонскиот јазик* содржи 17 реферати, додека вториот дел (од с. 165-248), под наслов *Синтаксичката на простиот реченица во дијалектот на македонскиот јазик* – 7 реферати. Рефератите се печатени на јазикот на кој беа прочитани па така, освен текстови на македонски јазик, овој Зборник содржи три текста на српски јазик и еден на англиски јазик. Од 24 автори 15 се домашни и 9 странски, од Србија, Албанија, Полска, Русија, САД и Јапонија.

Судејќи по бројноста на референтите, а и воопшто по дискусиите водени во текот на Научната конференција, може да се констатира дека темата за лексичката синонимија во македонскиот јазик предизвика особен интерес. Обработуваните теми опфаќаат прашања од теоретски карактер, прашања поврзани со јазикот и стилот, влијанијата на другите јазици во создавањето на синонимите во македонскиот јазик и последиците од ваквите влијанија, влијанието на зборообразувачките елементи на македонскиот јазик при образувањето на синонимите, како и теми што зафаќаат некои специфични синонимни врски во македонскиот јазик. Одделните прашања освен преку стандардниот јазик, се дискутираат и преку македонските дијалекти, а на дијалектно ниво се обработуваат и преку македонски текстови од XIX век, како и според материјалите од црковнословенските ракописи од македонска редакција. Во дел од рефератите е вклучена и конфронтативна анализа на македонскиот со другите словенски јазици.

Зборникот започнува со рефератите што ги опфаќаат прашањата за синонимијата од теориски аспект, најпрво рефератот: *Синонимија и синоними у македонском језику и словенским језицима уопште* (7-12) од Даринка

Гортан-Премк (Србија), во кој се третира главно прашањето за апсолутните и за релативните синоними. За самата дефиниција на поимот синонимија како и за прашањата во врска со критериумите според кои се определуваат синонимните врски меѓу лексемите се зборува во рефератот *За некои проблеми на лексичката синонимија* (19-26) од Симона Груевска-Маџоска.

Особено инспиративен е рефератот на Димитар Пандев *Синонимијата како пресметка, како пресметка, како премин* (13-18) во кој се загатнува прашањето за врската меѓу синонимијата и стилот, а поконкретно за метафората како причина за создавање на лексички синоними во македонскиот јазик зборува Симон Саздов (57-64). Олгица Додевска-Михајловска во текстот *Синонимните односи – карактеристика на развојот на стандарднојазичната лексика* (27-34) дава еден општ преглед на развојот на синонимните односи во лексичкиот состав на македонскиот стандарден јазик, додека Томислав Трневски зборувајќи за *Синонимијата и интерференцијата* (35-43) укажува на некритичката употреба на туѓојазични лексички елементи во средствата за јавно информирање, која придонесува во јазичниот израз на поединци и на пошироки групи говорители да се создаваат и да се вкоренуваат лажни синонимни парови. На планот на меѓујазичното влијание, Јован Ајдуковиќ (Србија) го разгледува прашањето за контактолошките синоними што под влијание на рускиот јазик се јавуваат во лексиконот на македонскиот јазик (*Контактлошки синоними под руским влијание у македонском контактлошком речнику*, 43-56). На крајот од условно речено првата серија текстови е сместен рефератот на Елени Бужаровска посветен на *Семантичката деривација на глаголите сака* (65-79).

Во продолжение следуваат реферати кои синонимијата ја обработуваат од аспект на зорообразувањето. И тоа, во првиот реферат *Од проблематиката на зорообразувачката синонимија во македонскиот јазик (во споредба со полскиот)*, Јан Соколовски (Полска) (81-86) укажува на потребата при конфронтативното истражување на словенските јазици да се зема предвид и зорообразувачката синонимија при што самиот претставува еден од можните начини на описот на зорообразувачките синоними во македонскиот и во полскиот јазик, а во вториот реферат, Славица Велева се осврнува на *Лексичката синонимија изразена преку зорообразувачките модели во македонскиот јазик* (87-102). Во рамките на зорообразувачката синонимија само на дијахрониско ниво се вклучува и рефератот на Катица Трајкова и Наталија Андријевска (*Од префиксната глаголка синонимија во македонските црковнословенски ракописи*, 121-126), чиј предмет на интерес се глаголските деривати со префиксите *въ-* и *въз-* и нивните синоними во македонските црковнословенски текстови. Проблематиката на лексичката синонимија во средновековните текстови е тема на обработка во рефератот на Лилјана Макаријоска (113-120), додека Лилјана Гушевска врз основа на мошне интересен јазичен материјал од македонските лекарственици од XIX век зборува

за синонимијата и причините за појава на синонимијата во овој тип специфични јазични текстови (103-112).

За синонимите што се појавуваат на дијалектно ниво се зборува во наредните три реферата: *Синонимниите лексички форми од Мала Пресија и нивниите лексички еквиваленти во македонскиот стандарден јазик* (127-134) од Валентина Нестор (Албанија), *Синонимниите врски во лексичко-семантичката група садови и покуќински предмети во македонските дијалекти* (135-144) од Светлана Давкова-Ѓоргиева и во рефератот *Синонимијата во лексичко-семантичкото поле роднински односи (на дијалектен план)* (145-154) од Еленка Стоевска-Денчова.

Во зборникот е вклучен и рефератот на Марија Ѓинѓиќ (Србија), кој тематски отстапува од посочената тема за лексичката синонимија во македонскиот јазик и обработува проблематика за влијанието на македонскиот и на другите словенски јазик врз лексичкиот фонд на турскиот јазик (155-161).

Втората тема од минатогодишната научна конференција гласи: *Синтаксурата на простиите реченица во дијалектите на македонскиот јазик*. Овој блок од реферати содржи низа од текстови кои се тематски разнородни, а обработуваат одделни прашања што ја засегаат структурата на простата реченица во македонскиот јазик како на ниво на дијалекти така и на ниво на стандардниот јазик. Оваа тема го отвора пошироко прашањето за дијалектната синтакса, кое во современата европска лингвистичка наука предизвикува посебен интерес поради свеста дека со ваквите истражувања може да се дојде до пошироки сознанија за општата и за ареалната јазична типологија, социолингвистиката и лингвистичката контактологија.

Посочената тема започнува со рефератот на Андреј Соболев (Русија) – *Простиите реченица во македонските говори во оибалкански контекст* (165-183) во кој авторот се концентрира на прашања за структурната шема на реченицата, реализацијата на граматичката категорија определеност и на глаголската рекција. Стивен Франкс (САД) зборува за развојниот статус на прономиналните клитики во македонскиот јазик како маркери што го определуваат објектот и за диференцијацијата на овој план меѓу македонскиот и бугарскиот јазик (The evolving status of pronominal clitics in Macedonian, 183-204). Наталија Прасолова (Русија) ја зафаќа проблематиката на егзистенцијалните реченици во дијалектите на македонскиот јазик, и го разгледува прашањето за дистрибуцијата на речениците со *esse* и *habere* во македонските дијалекти како една од диференцијалните особености на македонскиот дијалект (215-220). Предмет на интерес во рефератот на Убавка Гајдова и Веселинка Лаброска е искажувањето на акузативниот однос, односно на директниот објект во дијалектите на македонскиот јазик (221-232).

Марјан Марковиќ го разгледува прашањето за *Видската и временската акомодација на глаголите на -ира во современите македонски јазик* (205-214), и илустрира како овој тип на глаголи, како понови образувања во македонскиот јазик, со помош на префиксацијата изнаоѓаат средства за поед-

нозначна и појасна комуникација меѓу говорителите. Милен Марчев (Јапонија) го третира писмениот интернетски разговор како специфичен динамичен социолект погоден за меѓујазични споредби од прагматичен тип, што го изложува во рефератот *Некои фразеолошки особености на интернетскиот разговор* (233-242).

На крајот од Зборникот е сместен рефератот на Драги Стефанија, кој се осврнува на неправилната реченична интонација што се забележува кај дел од ТВ новинарите во Македонија и укажува на потребата за дополнителна едукација на новинарите на овој план (243-248).

Со ова го исцрпивме комплетно репертоарот од реферати вклучени во Зборникот од лингвистичката секција на XXXVI научна конференција при Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура и се надеваме дека оваа книга ќе заживее меѓу читателите, македонистите и славистите, ќе го збогати македонскиот книжевен лингвистички фонд со нови сознанија и дека ќе стане поттик за понатамошни попродабочени анализи на македонскиот јазик.

Убавка Гајдова

811.163.3'373.231(038)(049.3)

**Кон РЕЧНИК НА ЛИЧНИТЕ ИМИЊА ВО МАКЕДОНСКОТО
НАРОДНО ТВОРЕШТВО, изд. Институт за македонски јазик
„Крсте Мисирков“ - Скопје, 2008, стр. 417**

Во низата трудови од областа на антропономастиката, кои во последниве две децении се појавија во нашава средина (*Речник на личниите имиња кај Македонциите* од Љ. Станковска, Скопје 1992; *Речник на презимињата кај Македонциите*, т. 1 од Т. Стаматоски (редактор), М. Коробар-Белчева, М. Митков, Скопје 1994; *Речник на презимињата кај Македонциите*, т. 2 од Т. Стаматоски (редактор), О. Иванова, М. Коробар-Белчева, М. Митков, Скопје 2001; *Македонски антропономастикон* (XV-XVI век) од О. Иванова, Скопје 2006; *Обрамен речник на презимињата кај Македонциите* од О. Иванова, Скопје 2007), како последен се вброи *Речникот на личниите имиња во македонското народно творештво* од авторките Марија Коробар-Белчева (редактор), Весна Миовска и Мери Момировска.

Речникот на личниите имиња во македонското народно творештво претставува плод од неколкугодишната работата врз истоимениот проект на Институтот за македонски јазик, реализиран под раководство на М. Коробар-Белчева. На нешто повеќе од 400 страници е претставен богат антропонимски материјал, кој според *Предговорот*, поместен во книгата од 5 до 13 стр., е ексерпиран материјал од „102 збирки од македонското народно творештво од целата македонска говорна територија“. Тоа значи дека во овој речник се нашле лични имиња кои се среќаваат во народни творби настанати на територијата на етничкото простирање на Македонија, а не само оние што се нотирани во државните рамки на нашава татковина. Поконкретно во *Речникот на личниите имиња во македонското народно творештво* свое место нашле и оние имиња кои се забележани во народното творештво изникнато на почвата на Пиринска и Егејска Македонија, во областа Преспа во Албанија, како и во областа Гора сместена на тромеѓето со Македонија, Србија и Албанија. Како што се истакнува понатаму во *Предговорот*, во рамките на *Речникот на личниите имиња во македонското народно творештво* се нашле и такви лични имиња кои се сретнале во фолклорните збирки од македонската дијаспора. Во прекуокеанските земји ги однесле нашите иселеници од разни краишта на Македонија, а овие и денес се живи благодарение на нивните потомци, кои ги паметат, ги пеат и ги раскажуваат по разни поводи. Станува збор за збирките: *Песни на македонскиите иселеници во Канада и САД*, забележани од Татјана Каличанин и *Народни приказни на македонскиите иселеници во Канада* забележани од Танас Вражиновски.

Во исцрпниот *Предговор*, редакторката Коробар-Белчева, меѓу другото, не информира и за мотивите кои ја поттикнале за изработка на еден

ваков речник и ни соопштува дека Речникот не претендира да го претстави целокупниот репертоар на лични имиња во македонското народно творештво, ако се земе предвид дека тој е непрегледен, од една страна, но и тоа дека, сè уште, се собираат и се издаваат народни песни и приказни од теренот, од друга.

По *Предговорот* следуваат *Список на ексцерпирани лични имиња* со *Крајенки* (стр.14-24), по што доаѓаат двете поголеми целини, а имено *Машки лични имиња* (вкупно 1349) и *Женски лични имиња* (вкупно 1530). Од корпусот на вкупно 2879 личноименски единици може да се согледаат потеклото и најчестите модели на образувања на личните имиња. Редакторката Коробар-Белчева заклучува (како што е и очекувано) дека личните имиња во македонското народно творештво, главно, имаат словенски карактер и тоа не само според основата што е вложена во личното име, ами и според морфолошките средства кои учествуваат во деривацијата на имињата. Покрај големиот број хипокористични образувања, во *Речникот на личните имиња во македонско народно творештво* во поограничен обем се среќаваат и сложени имиња со втора компонента -мир, -дан и др. (сп. *Радомир, Рајомир, Тајомир, Бојдан, Војдан, Недан*, за чие образување се дадени две варијанти), но и такви монолексемни имиња кои настанале со антропонимизација на апелативи, како што се: *Билка, Перуника, Лоза* и др. Во овој речник се поместени и низа лични имиња кои во нашата средина се наложиле со христијанизацијата, па оттука и немалиот број имиња од хебрејско, грчко и латинско потекло, но целосно фонетски и морфолошки адаптирани според истите закономерности карактеристични за нашиот јазик (*Николче, Василка, Јове, Лазар, Лука* и др.) Како понов слој лични имиња што се среќаваат во нашето народно творештво се имињата од персиско и арапско потекло кои навлегле во нашиот јазик со посредство на турскиот по потпаѓањето на Македонија под османлиско владеење. Тоа се, главно, имиња на османлиски достоинственици, како, на пр: *Ахмет-ага, Афем-беџ, Шукри-паша* и др., но и такви кај кои нема титуларна назнака (сп.: *Ќерим, Ферид, Шефкеј* итн.)

Секоја речничка статија содржи пет податока: покрај личното име стои податокот за тоа кај кој автор на збирката е регистрирано односното лично име, како и страницата на збирката на која се наоѓа тоа, по ова следува етимологијата на името, па верските празници според кое се вршело именувањето на родените (кога се работи за христијански имиња). Како четврт сегмент на речничката статија од овој речник, личното име се поврзува со македонските верувања и обичаи, а во последниот сегмент од статијата се наведени топоними од Македонија во чија основа е засведочено објаснуваното име.

По овие две речнички поглавја следува богатиот список на литературата која се користела при анализата и етимологизирањето на личните имиња од македонското народно творештво.

Авторките на *Речникот на личните имиња во македонско народно творештво*, Марија Коробар-Белчева, Весна Миовска и Мери Момировска направиле добра и научна и практична работа, наместа, покрај веќе постоеч-

ките етимологии предлагаат и нови, донесуваат и новини во етимологизирањето на личните имиња (сп. *Крајче*). Со честитките кон ова издание ја поздравуваме и нивната намера, изразена во *Предговорот* кон ова издание, овој Речник и натаму да се дополнува и да се дообработува со нови лични имиња скриени во илјадниците страници македонско народно творештво.

Елка Јачева-Улчар